

การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิทยานิพนธ์เสนอมหาวิทยาลัยพะเยา เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยพะเยา

การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นรพร คำเมือง

วิทยานิพนธ์เสนอมหาวิทยาลัยพะเยา เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย

พฤษภาคม 2566

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยพะเยา

CONSTRUCTIVE TECHNIQUES OF CHAN LITERARY WORKS
OF THE POETS IN KING RAMA V

A Dissertation Submitted to University of Phayao
in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Doctor of Philosophy Degree in Thai
May 2023

Copyright 2023 by University of Phayao

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ของ นวพร คำเมือง

ได้รับพิจารณาอนุมัติให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย
ของมหาวิทยาลัยพะเยา

..... ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศานติ ภัคดีคำ)

..... ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. วรวรรธน์ ศรียาภัย)

..... กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(รองศาสตราจารย์ ดร. บุญยงค์ เกศเทศ)

..... กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์
(ดร. วรัญญา ยิ่งยงค์ศักดิ์)

..... อาจารย์บัณฑิตศึกษามหาวิทยาลัยพะเยา
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จารุวรรณ เบญจาทิกุล)

..... คณบดีคณะศิลปศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิตติมา กาวีระ)

- เรื่อง:** การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
- ผู้วิจัย:** นวพร คำเมือง, วิทยานิพนธ์: ศศ.ด. (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยพะเยา, 2565
- อาจารย์ที่ปรึกษา:** รองศาสตราจารย์ ดร. วรวรรณ ศรียาภัย อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม รองศาสตราจารย์ ดร.บุญ
ยงค์ เกศเทศ ดร.วรัญญา ยิ่งยงค์
- คำสำคัญ:** การประกอบสร้างคำฉันท์, วรรณกรรมคำฉันท์, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยคือตัวบทวรรณกรรมคำฉันท์ของกวี 4 กลุ่ม คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน จำนวน 20 เรื่อง โดยประยุกต์ใช้แนวคิดการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณกรรมด้านรูปแบบเนื้อหา และวรรณศิลป์ ผลการวิจัยพบว่า การประกอบสร้างคำฉันท์ที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบคำประพันธ์ต่างจากเดิม ใช้ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง โดยร้อยกรองที่ใช้มีทั้งฉันท์ กาพย์ โคลง กลบท และคาถา ด้านเนื้อหาเป็นการแสดงแนวคิดทางด้านศาสนา การดำเนินชีวิต และความรัก แหล่งที่มาของเนื้อหาคำฉันท์เกิดจากการสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ของกวี การได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต วรรณกรรมอังกฤษ วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมพุทธประวัติ คัมภีร์พระพุทธศาสนา และปกรณัม ทางด้านวรรณศิลป์พบว่ากวีเลือกสรรคำอย่างมีอรรถาธิบาย ใช้สื่อนวสารัตถะของตัวละคร ทั้งสัทลักษณ์ ศัพท์ศาสตร์ อรรถาธิบาย และสัมผัสลักษณ์ ทำให้คำฉันท์ในยุคสมัยนี้มีความรุ่งเรืองและเป็นที่ยอมรับว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมคำฉันท์ นอกจากนี้ยังพบว่า อัตลักษณ์ของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พัฒนารูปแบบคำประพันธ์ให้มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์แบบเดิม คือ ใช้ร้อยแก้วมาแต่งร่วมกับฉันท์ ใช้คำประพันธ์ร้อยกรองนอกเหนือฉันท์และกาพย์ กล่าวคือใช้โคลง กลบท และคาถามาแต่งร่วมด้วย และพบว่ากวีเลือกใช้ชนิดของฉันท์ไม่เป็นไปตามขนบนิยมตามตำราการแต่งฉันท์ ลักษณะสำคัญที่เป็นอัตลักษณ์เด่นคือ บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา เพราะเป็นบทละครที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ ใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบใหม่ซึ่งยังไม่ปรากฏมาก่อนในแวดวงวรรณกรรมไทย

Title: CONSTRUCTIVE TECHNIQUES OF CHAN LITERARY WORKS
OF THE POETS IN KING RAMA V

Author: Nawaphorn Khummuang, Dissertation: Ph.D. (Thai), University of Phayao, 2022

Advisor: Associate Professor Dr. Warawat Sriyaphai Co–advisor Associate Professor Dr.Boonyong Ketthet Dr.Warunya Yingyongsak

Keywords: Poetry Construction, Poetry, King Rama VI

ABSTRACT

The purpose of this research was to study the Chant poetic construction of the poets in King Rama VI's era. The research data was 20 Chant texts from 4 groups of poets namely, The King, the Royal family, government officers and normal folks by applying the literary criticism principles to pattern, content, and literary arts. The research found that the Chant poetic construction had changed the pattern of Chant to be different from the old one and used both prose and poem. The poem types that were used namely, Chant, Kaph, Klong, Konlabot, and Katha. The contents portrayed religious ideas, living styles, and love. The contents originated from the poets' creation of the new storyline as well as influenced by Sanskrit literature, English literature, Jataka literature, Fable literature, Buddhist literature, Buddhist scriptures, and Mythology. For the literary arts, the research found that the poets chose exquisite words to portray the emotion of characters, namely, sound device, diction, literary styles and words connection which made Chant during the Era prospered and got recognized as the Golden Era of Chant Poetic Literature. Moreover, it was found that the unique identity of Chant poetic literature was during King Rama VI's reign, an extensive variety of poetry genres emerged in this type of literature. New chant poetic styles that are different from the old chant poetic style were used mixing verse with the chant, using the different structures of poetry besides Chant, Kaph which were Klong, Konlabot, and Katha. The research also found that the poet also applied the types of Chants that did not follow the traditional chant poetic rules. The important unique Chant is the lyrical drama called Madanabadha which was new drama literature written by King Rama VI using a new type of poetic literature that had never been created before in the Thai literature community during that period.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือจากผู้มีพระคุณหลายท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รองศาสตราจารย์ ดร.วรวรรณ ศรียาภัย ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ให้คำแนะนำและกำลังใจจนทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.บุญยงค์ เกศเทศ และ ดร.วรัญญา ยิ่งยงค์ดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้ให้ความรู้ คำปรึกษา คำแนะนำ รวมถึงกำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา รวมถึงเสียสละเวลาอันมีค่าเพื่อตรวจแก้ไข และให้กำลังใจในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนแล้วเสร็จ

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ศานติ ภัคดีคำ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จารุวรรณ เบญจาทิกุล กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ที่เมตตาให้คำชี้แนะแนวทางการศึกษาวิเคราะห์จนเกิดความกระจ่างแจ้งในการทำวิจัยในหัวข้อนี้ รวมถึงเสียสละเวลาในการให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ รักษ์มณี และดร.วิชาติ บุรณะประเสริฐสุข อาจารย์ผู้เปรียบเสมือนเป็นผู้จุดประกายความคิดและคอยสนับสนุน รวมทั้งให้กำลังใจเรื่องการเรียนรู้มาโดยตลอด

ขอบคุณคณาจารย์ในภาควิชาไทย มหาวิทยาลัยบูรพา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมหาวิทยาลัยพะเยา ที่ได้กรุณาให้ความรู้และวางพื้นฐานแนวความคิดในการศึกษา จนทำให้ผู้วิจัยสามารถนำความรู้และความคิดต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ในการศึกษาครั้งนี้จนประสบผลสำเร็จ

ขอขอบคุณพ่อแม่ พี่ สามี และลูก ที่ให้การสนับสนุนผู้วิจัยในทุก ๆ ด้าน ยอมเสียสละความสุขสบายส่วนตัวเพื่ออำนวยความสะดวกด้านการเรียนแก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณคณาจารย์สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ที่เป็นมากกว่าเพื่อนร่วมงาน แต่เปรียบเสมือนบุคคลในครอบครัวที่คอยให้กำลังใจและความช่วยเหลือในทุก ๆ ด้าน ระหว่างที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่ ซึ่งความรักและความเมตตาอันเกิดจากบุพการีและกัลยาณมิตรเหล่านี้จะสถิตในความทรงจำตลอดไป

ขอขอบคุณ นางสาวชุตินา ปัญญาวงศ์ ผู้ที่อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จ เป็นผู้ที่คอยให้ความช่วยเหลือ ให้คำปรึกษา และให้กำลังใจตลอดระยะเวลาในการศึกษา ณ มหาวิทยาลัยพะเยา

นวพร คำเมือง

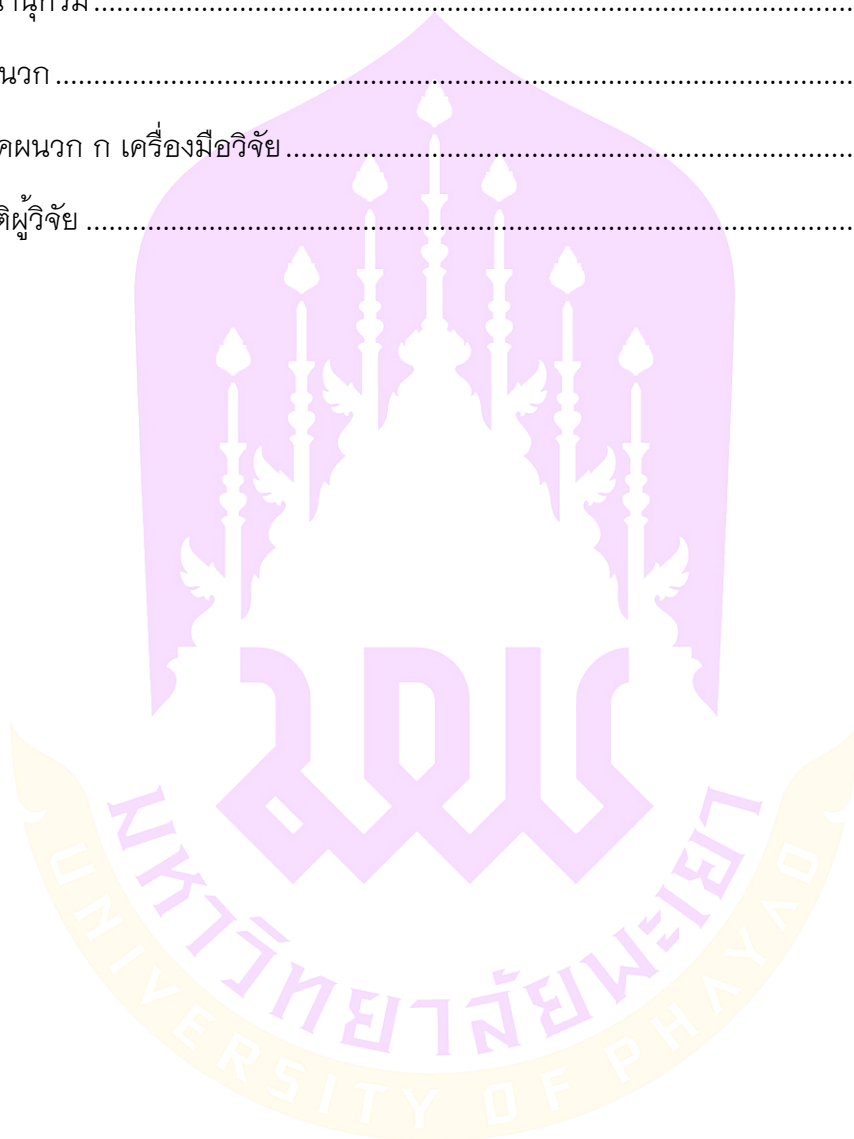
สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	1
สารบัญภาพ.....	1
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
สมมุติฐานของการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย	7
นิยามศัพท์เฉพาะ	10
ประโยชน์ที่จะได้รับการจากการวิจัย	10
กรอบแนวคิดของการวิจัย	11
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	13
การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะเรื่อง	13
การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะสมัย	17
การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะกวี	18
การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ในแง่มุมอื่น	20
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	22
ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย.....	22

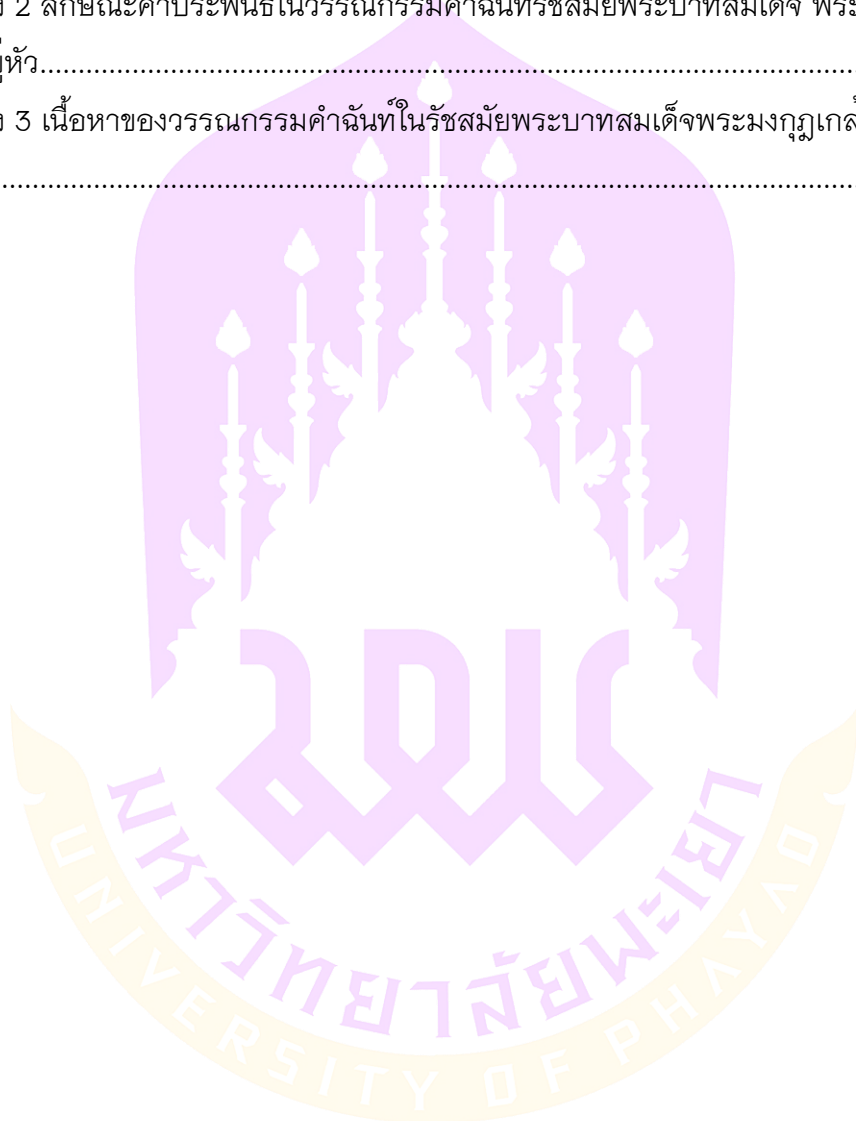
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	24
การเก็บรวบรวมข้อมูล	28
การวิเคราะห์ข้อมูล	29
บทที่ 4 ความรู้เรื่องฉันทและการปฏิทรรศน์คำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	31
ความรอบรู้เรื่องฉันท.....	31
ลักษณะบังคับและประเภทของฉันท	35
การประกอบสร้างคำฉันท์	41
ขนบนิยมการในการแต่งคำฉันท์	65
การปฏิทรรศน์วรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	67
บทที่ 5 รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	83
รูปแบบคำประพันธ์ของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	83
เนื้อหาของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	142
บทที่ 6 วรรณศิลป์ของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	165
สัทลังการ	165
ศัพทลังการ.....	190
อรรถลังการ.....	209
สัมผัสลังการ	247
บทที่ 7 อัตลักษณ์การแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	264
อัตลักษณ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์	264
อัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์	325
บทที่ 8 บทสรุป	342

สรุปผลการวิจัย	342
อภิปรายผลการวิจัย.....	350
ข้อเสนอแนะ.....	358
บรรณานุกรม	359
ภาคผนวก	364
ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย	365
ประวัติผู้วิจัย	373

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 วรรณกรรมที่เป็นข้อมูลในการศึกษา.....	8
ตาราง 2 ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมคำฉันท์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	266
ตาราง 3 เนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	326

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย	12
ภาพ 2 การเก็บบันทึกข้อมูลคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามทฤษฎี.....	29

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณกรรมเป็นศิลปะแขนงหนึ่งที่ถือได้ว่าเป็นมรดกของชาติ นอกจากจะเป็นเครื่องสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกนึกคิดของกวีแล้ว วรรณกรรมยังเป็นเครื่องสะท้อนสภาพสังคม วัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยอีกด้วย ซึ่งวรรณกรรมในแต่ละยุคสมัยจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไปทั้งทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ กลวิธีการประพันธ์ ขึ้นอยู่กับลักษณะและสภาพทางสังคมในยุคสมัยนั้น

ลักษณะของวรรณกรรมไทยก่อนได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมีลักษณะที่แตกต่างจากวรรณกรรมไทยหลังจากได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ที่เห็นได้อย่างชัดเจนอย่างหนึ่ง คือ รูปแบบคำประพันธ์ ในสมัยสุโขทัยส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมร้อยแก้ว วรรณกรรมร้อยกรองเริ่มมีให้เห็นอย่างชัดเจนในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงและร่าย ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางจะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทโคลงและฉันท์ และในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจะแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองที่มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้นนั่นก็คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ และกลอน เมื่อถึงยุคสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นยังคงแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยกรองโดยเฉพาะประเภทกลอนจะพบได้มาก ต่อมาหลังจากที่ไทยได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ทำให้เกิดเปลี่ยนแปลงในหลากหลายด้าน ซึ่งทางด้านวรรณกรรมที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งคือ มีความนิยมแต่งวรรณกรรมแบบร้อยแก้วมากยิ่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่เดียวกันก็ยังคงมีการแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองตามแบบในยุคนั้น ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เป็นยุคที่มีวรรณกรรมมีความเจริญเป็นอย่างมาก ทั้งวรรณกรรมประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง รวมถึงวรรณกรรมแปลและวรรณกรรมที่ดัดแปลงมาจากวรรณกรรมอื่น และที่แต่งขึ้นใหม่ทั้งในรูปแบบของเรื่องสั้น นวนิยาย และบทละคร

จากการที่วรรณกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความหลากหลายทั้งด้านรูปแบบคำประพันธ์และผู้แต่งที่มีทั้งกษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน จึงทำให้ได้รับสมัญญาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ชื่อว่าเป็นยุครุ่งเรืองของวรรณกรรมไทยยุคหนึ่ง ดังที่ กุหลาบ มัลลิกะมาส (2555, หน้า 144-145) ได้กล่าวสรุปถึงความเคลื่อนไหวทางวรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ว่า

วรรณคดีประเภทร้อยกรองเจริญถึงขีดสุด วรรณคดีประเภทร้อยแก้วก้าวหน้ายิ่งขึ้นกว่าแต่เก่าก่อน เป็นระยะเวลาที่คติทางตะวันตกเข้ามาในวรรณคดีไทยมากที่สุด ถ้าเทียบกับสมัยก่อน ๆ ขึ้นไป หวนนิยมนวนคดีสันสกฤตอีกวาระหนึ่งเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ในคราวนี้ผ่านมาทางฉบับที่แปลเป็นภาษาอังกฤษ รัชกาลที่ 6 ทรงเป็นองค์ประธานในการแต่งวรรณคดี ทรงสร้างสรรค์วรรณคดีประเภทต่าง ๆ ไว้มากยิ่งกว่าคนไทยในอดีตและปัจจุบัน ทรงสนับสนุนผู้แต่งหนังสือ โดยพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ต่าง ๆ และพระราชทานเสรีภาพในการเขียนหนังสืออย่างกว้างขวาง ทรงตราพระราชบัญญัติวรรณคดีสโมสร พ.ศ. 2457

(กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2555, หน้า 144-145)

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสนพระทัยในเรื่องวรรณกรรม และมีพระอัจฉริยภาพด้านการแต่งวรรณกรรม พระองค์ยังให้การสนับสนุนการแต่งวรรณกรรมอีกด้วย ดังนั้นจึงเป็นการเปิดโอกาสและเปิดกว้างให้การแต่งวรรณกรรมไม่ได้จำกัดอยู่ในวงแคบแค่เพียงพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ดังเช่นอดีตอีกต่อไป วรรณกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณกรรมที่โดดเด่นและเป็นที่จดจำของคนรุ่นหลังเป็นจำนวนมาก เช่น บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์แปลบทละครเรื่องโรมิโอและจูเลียต พระนลคำหลวง ศกุนตลา สาวิตรี วิवाหพระสมุท ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระองค์เป็นผู้ที่มีพระอัจฉริยภาพทางด้านการประพันธ์เป็นอย่างมาก โดยสังเกตได้จากวรรณกรรมที่ทรงพระราชนิพนธ์จะเปี่ยมไปด้วยปริมาณ ในขณะที่เดียวกันก็มากไปด้วยคุณภาพ นอกจากวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยพระมหากษัตริย์แล้วยังมีวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงอีกเป็นจำนวนมาก เช่น นิทานเวตาล กนกนคร พระนลคำฉันท์ ประพันธ์โดยพระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ อลินจิตต์คำฉันท์ ประพันธ์โดยพระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นกวิพจน์สุปรีชา วรรณกรรมเรื่องฉันทกล่อมพระเศวตวชิรพานะ ภูษาทกคำฉันท์ ประชุมลำนำ เป็นพระนิพนธ์ของหลวงธรรมาภิรมณ์ อิลราชคำฉันท์ ประพันธ์โดยพระยาศรีสุนทรโวหาร วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ เวทพพะชาดก คำฉันท์ เป็นงานประพันธ์ของ ชิต บุรทัต นอกจากนี้ยังมีคำประพันธ์อีกมากที่เผยแพร่ทางสื่อสิ่งพิมพ์ประเภทต่าง ๆ เช่น ลัดาครีคำฉันท์ ที่ประพันธ์โดยแม่ทองคำ

สิ่งหนึ่งที่โดดเด่นเป็นอย่างมากในวรรณกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำฉันท์ เนื่องจากการแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทอื่นจำนวนมาก ถึงแม้ว่านักวิชาการด้านการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองส่วนใหญ่กล่าวว่า

การแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทโอทได้ว่าแต่งยากที่สุด ด้วยเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองชั้นสูง มีฉันทลักษณ์ที่บังคับเรื่องครุ ลหุ ทำให้กวีต้องเลือกสรรคำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ให้ถูกต้อง เหมาะสม เพื่อถ่ายทอดคำประพันธ์ออกมาได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด ดังที่ วราภรณ์ บำรุงกุล (2537, หน้า 144) ได้กล่าวถึงการแต่งฉันทโอทว่า “ในการแต่งร้อยกรองนั้น ฉันทโอทว่าแต่งยากที่สุด เพราะนอกจากจะต้องเลือกหาคำมาให้ครบตามคณะแล้ว ต้องหาคำมารับสัมผัสตามเกณฑ์ และต้องหาคำครูลหุให้อยู่ตามตำแหน่งที่กำหนดในคณะของฉันทนั้น ๆ ด้วย”

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ของไทยเริ่มมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็ มีบางยุคที่กวีไม่นิยมแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ แต่กลับมาได้รับความนิยมอีกครั้ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนนักวิชาการยกย่องให้เป็นยุคที่วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทโอทรุ่งเรืองที่สุด ดังที่ ปัญญา บริสุทธี (2534, หน้า 110) ได้กล่าวโดยสรุปได้ว่า วรรณคดีประเภทฉันทโอทเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จนกระทั่งถึงปลายกรุงศรีอยุธยา ส่วนในสมัยธนบุรีมีวรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทโอทเพียงเรื่องเดียว คือ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การแต่งคำประพันธ์ต่าง ๆ โดยใช้ฉันทโอทได้รับความนิยมมากพอสมควร แต่ผลงานการประพันธ์มีไม่มากนัก ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่พบวรรณกรรมที่แต่งด้วยฉันทโอทที่น่าได้ว่าเป็นงานสำคัญเลย ดังนั้น การแต่งคำประพันธ์ด้วยฉันทโอทในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงนับได้ว่าเป็นยุคเฟื่องฟูที่สุด และหลังจากนั้น เป็นต้นมา วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทโอทก็ไม่ใช่ที่นิยมแต่งอีก นอกจากงานปลีกย่อยเล็กน้อยบางชิ้นเท่านั้น

วรรณกรรมคำฉันท์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมที่มีการกล่าวถึงเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นวรรณกรรมที่มีความหลากหลายในหลาย ๆ ด้าน เช่น กวีผู้แต่งมีเป็นจำนวนมาก มีทั้งที่เป็นบุคคลในชนชั้นกษัตริย์ พระบรมวงศ์ ขุนนาง และประชาชน วรรณกรรมหลายเรื่องเป็นวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป มีเนื้อหาที่หลากหลายทั้งที่เป็นบทสวดดีเฉลิมพระเกียรติ บทละคร นิทานชาดก คติคำสอน เป็นต้น กวีแต่ละท่านมีอัตลักษณ์ทางการประพันธ์ที่แตกต่างกัน เช่น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมีลักษณะโดดเด่นทางด้านคำประพันธ์ประเภทฉันทโอทเป็นอย่างมาก มีความรู้ทางด้านภาษาทำให้เลือกสรรคำครูลหุมาแต่งคำประพันธ์ได้เป็นอย่างดี ดังเช่นคำประพันธ์

ตอนหนึ่งจากบทละครพูดคำฉันท์ เรื่อง มัทนะพาธาที่พระองค์เลือกใช้ข้อที่สังฉันท์ในการแต่งคำประพันธ์ช่วงที่ท้าวชัยเสน แสดงอารมณ์รักที่มีต่อนางมัทนา ความว่า

อาอะรุณแอร่มระเรื่อรุจี	
ประดุกมะโนภิรมระดี	ณ แกรกรัก
แสงอะรุณวิโรจน์ระภาประจักษ์	
แนลล์เนลาและโคกีนัก	นะฉั่นใด
หญิงและชายณะยามระดีอุทัย	
สว่าง ณ กลางกะมลละไม	ก็ฉั่นนั้น

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506, หน้า 284)

จากคำประพันธ์ข้างต้น สามารถรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของท้าวไชยเสนที่แสดงภาวะอารมณ์รักที่มีต่อนางมัทนาได้เป็นอย่างดี เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกใช้คำที่มีพยางค์ที่ช่วยสื่ออารมณ์ถึงความนุ่มนวลอ่อนหวาน เช่น ร และเลือกใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์ส่วนใหญ่เป็นเสียงสามัญ ทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกของท้าวไชยเสนที่มีต่อนางมัทนา ว่าเป็นความรักที่ลึกซึ้งเพียงใด

นอกจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะแต่งวรรณกรรมโดยใช้คำฉันท์แล้ว ยังกวีอีกเป็นจำนวนมากที่แต่งคำประพันธ์โดยใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์ ทั้งที่อยู่ในชั้นพระบรมวงศ์ และมีผลงานการประพันธ์วรรณกรรมเป็นจำนวนมาก เช่น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ที่ได้ทรงพระนิพนธ์พระนลคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์หลายชนิด มีการเน้นเรื่องสัมผัสทั้งสัมผัสนอก สัมผัสใน สัมผัสพยางค์ สัมผัสสระ ถึงแม้ว่าพระบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (ม.ป.ป., หน้า 1) ได้ทรงระบุถึงข้อบกพร่องของวรรณกรรมเรื่องนี้ไว้ในคำอธิบายเรื่องพระนลคำฉันท์ ความว่า “พระนลคำฉันท์นี้คงจะมีตำหนิหลายทาง ทางหนึ่งที่เห็นได้ถนัด คือ ใช้คำที่แปลกหูเกินไป และใช้ในอัตราที่ทวนไม่ใคร่ใช้กันก็มีบ้าง ตำหนินี้มีข้อแก้ตัวว่าคำฉันท์นี้ยืดยาว และแต่งรักษาคณะตลอดไป ถ้าจำกัดใช้แต่ศัพท์ที่ง่าย ๆ ก็เหลือปัญญาผู้แต่ง จึงต้องยอมให้มีตำหนิในทางนี้เพิ่มตำหนิอื่น ๆ ซึ่งคงจะมีอีกหลายอย่าง...” แต่พระนลคำฉันท์ก็ยังเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่เป็นรู้จักกันเป็นอย่างดีจนถึงปัจจุบัน

กวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นคนในกลุ่มที่เป็นข้าราชการ และประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ก็มีหลายท่าน เช่น พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์)

ประพันธ์เรื่อง อิลราชคำฉันท์ หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ไว้หลายเรื่อง เช่น กฎาหคำฉันท์ พหุลดาวิคำฉันท์ วนิศวานิชคำฉันท์ ในส่วนของวนิศวานิชคำฉันท์เป็นวรรณกรรมประเภทนิยาย ที่หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ได้ประพันธ์ขึ้นตามบทละครพูดเรื่อง The Merchant of Venice ของวิลเลียม เชกสเปียร์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2459, หน้า ข) ได้ทรงนิพนธ์ถึงเรื่องวนิศวานิชไว้ในคำนำตอนหนึ่งว่า “หนังสือคำฉันท์เรื่องต่าง ๆ ที่ได้พบได้อ่านกันอยู่ มักเป็นฉันท์โบราณ แลแต่งเรื่องชาดกโดยมาก หนังสือวนิศวานิชคำฉันท์นี้ถ้าว่าโดยทางข้างฉันท์ไทยต่องนับว่าเปนเรื่องอย่างใหม่ ด้วยเอาเนื้อเรื่องละครพูดเมอซันต์ ออฟ เวนิส ของเชกสเปียร์มาแต่งเป็นฉันท์”

นอกจาก กวีจากชนชั้นกษัตริย์ พระบรมวงศ์ ชุนนาง แล้ว กวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีกวีที่เป็นสามัญชนและแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์หลายท่าน เช่น ศ.เทศะแพทย, ป.เวชพงศ์, จำปี ศรีไชย กวีสามัญชนที่มีชื่อเสียงมากคนหนึ่งคือ ชิต บุรทัต วรรณกรรมที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักในสังคมไทย คือ สามัคคีเภทคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมนิทานที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากสมุ้งคลวิลาสสินี ซึ่งเป็นอรรถกถาหาปรินิพานสูตรในพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาหาสนใจในหลายเรื่องทั้งทางด้านการไว้วางใจคน ความสามัคคี การไม่ประมาท เป็นวรรณกรรมที่เลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์และเลือกใช้คำได้อย่างเหมาะสม สื่ออารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ดี ดังเช่นคำประพันธ์ตอนหนึ่งที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธของพระเจ้าอชาตศัตรู ความว่า

เอออุเหม่นะมึงซิข้างกระไร	
ทุทาสลฤณะนี้ไฉน	ก็มาเป็น
ศึกบ่ถึงและมึงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด
อวดฉลาดและคาดแกล้งเพราะใจ	
ขยาตขยันมีทันอะไร	ก็หมิ่นกู

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 23)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้คำที่สั่งฉันท์ในการแต่งคำประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของพระเจ้าอชาตศัตรูที่แสดงความเกรี้ยวกราด ความไม่พึงพอใจได้อย่างชัดเจน เลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นในลักษณะพยัญชนะระเบิด มีลมติดกันถึงสามคำ ทำให้ผู้อ่านเกิดรสวรรณคดีได้เป็นอย่างดี

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะโดดเด่นและมีความหลากหลายเป็นอย่างมากทั้งทางด้านผู้แต่ง ประเภทของวรรณกรรม ชนิดของลักษณะคำประพันธ์ เนื้อหา และภาษา อย่างไรก็ตาม การศึกษาวรรณกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีลักษณะของการศึกษาในลักษณะเฉพาะเท่านั้น เช่น ศึกษาเพียงวรรณกรรมเฉพาะเรื่อง ดังเช่นการศึกษา ไวรหารรักในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ของ สุกันยา ชุมภูกุล (2558) การศึกษา ภาพรวมของวรรณกรรมประเภทคำฉันท์ เช่น พัฒนาการของคำฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์ของ ญาณดา อรุณเวช (2539) การศึกษาเฉพาะตัวกวี เช่น การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของ ชิต บุรทัต ของ สิริอาภา ขำเลิศ (2533) จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังกล่าว จะเห็นได้ว่ายังไม่มีผู้ใดที่ศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แบบภาพรวมเลย ทำให้ยังไม่เห็นถึงอัตลักษณ์ที่ชัดเจนของวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่ามีอัตลักษณ์เป็นเช่นไรจึงทำให้ได้รับการยกย่องว่าเป็นยุคเฟื่องฟูของวรรณกรรมคำฉันท์

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเด็นต่อไปนี้

1. เพื่อศึกษาการประกอบสร้างคำประพันธ์คำฉันท์ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ในการแต่งฉันท์ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และภาษาของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมมุติฐานของการวิจัย

สมมุติฐานการวิจัยเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 2 ประการ คือ

1. กวีร่วมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิธีการประกอบสร้างเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร ทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ไม่เหมือนกัน

2. กวีร่วมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอัตลักษณ์การแต่งฉันท์ที่แตกต่างกันทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เพื่อให้เห็นข้อมูล กรอบแนวคิด และเวลาที่ชัดเจน ผู้วิจัยจึงกำหนดขอบเขตของการวิจัยออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านข้อมูล ด้านกรอบแนวคิด และด้านเวลา ดังนี้

1. ด้านข้อมูล

1.1 เกณฑ์การคัดเลือกข้อมูล

1.1.1 ข้อมูลที่นำมาใช้ในการวิจัยได้คัดสรรจากวรรณกรรมที่แต่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ช่วงปีพุทธศักราช 2453–2468 โดยคัดเลือกวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยกวีที่มีลักษณะทางสังคมแตกต่างกัน คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และสามัญชน

1.1.2 ตัวบทวรรณกรรมมีความสมบูรณ์ของการดำเนินเรื่องตั้งแต่เปิดเรื่องจนปิดเรื่อง มีความดีเด่นทางด้านวรรณศิลป์ รวมถึงมีการศึกษาเชิงประวัติไว้อย่างสมบูรณ์

1.1.3 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า (narrative discourse) หรือในทางวรรณคดีเรียกว่า นิทาน โดยอาศัยหลักเกณฑ์ 2 ประการของ Longacre ตามที่ สมทรง บุรุษพัฒน์ (2537, หน้า 25–26) ได้อธิบายไว้มาพิจารณา ได้แก่ ลำดับเวลา (Contingent temporal succession) คือ การที่เหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นเป็นอันดับแรกก่อนแล้วจึงเล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในลำดับถัดไป และแนวโน้มผู้กระทำ (Agent orientation) คือ แนวโน้มในการอ้างอิงผู้กระทำตลอดเรื่อง

1.1.4 ตัวบทวรรณกรรมที่นำมาศึกษามีลักษณะการแต่งเป็นร้อยกรองประเภทคำฉันท์ และปรากฏช่วงสมัยการแต่งอย่างชัดเจนโดยยึดตามผลการศึกษาของ ญาดา อารุณเวช (2539) ผลการศึกษาของ หม่อมหลวงคำยวง ศรีธวัช (2533) รวมถึงข้อมูลจาก **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 4 วรรณคดีไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ของ มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

1.2 ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง จากกวีที่มีสถานภาพทางสังคม

แตกต่างกัน คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน โดยมีรายละเอียดดังตารางต่อไปนี้

ตาราง 1 วรรณกรรมที่เป็นข้อมูลในการศึกษา

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	ข้อมูลกวี		ปีที่พิมพ์ฉบับที่ศึกษา
		นาม	สถานภาพ	
1.	มัทนะพาธา	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	2506
2.	ปรียทรรติกา	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	2553
3.	มนุษย์สรวยหรือไม่สรวย	พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	2553
4.	อลินจิตต์คำฉันท์	พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา	พระบรมวงศ์	2477
5.	มหาชาติคำฉันท์	พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา	พระบรมวงศ์	2472
6.	พระนลคำฉันท์	พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์	พระบรมวงศ์	มปป.
7.	อิสรราชคำฉันท์	พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ)	ข้าราชการ	2512
8.	กฐาหกคำฉันท์	หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	2472
9.	พหลดาวิคำฉันท์	หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	2556
10.	วินิตวานิชคำฉันท์	หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	2459
11.	มารวิไชยคำฉันท์	ขุนสุนทรภานุติ	ขุนนาง	2468
12.	สามัคคีเภทคำฉันท์	ชิต บุรทัต	ประชาชน	2458
13.	อิลลิสชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	ประชาชน	2521

ตาราง 1 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	ข้อมูลทั่วไป		ปีที่พิมพ์ ฉบับที่ศึกษา
		นาม	สถานภาพ	
14.	เวทัพพะชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	ประชาชน	2521
15.	เพลงการบุดรีคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	ประชาชน	2501
16.	ศรีสุตาคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	ประชาชน	2501
17.	ปชาวจันเพ็ชรคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	ประชาชน	2501
18.	กัญจहारิชาดกคำฉันท์	ป.เวชพงศ์	ประชาชน	2468
19.	สุวชาติคำฉันท์	จำปี	ประชาชน	2468
20.	ทารกนิทานคำฉันท์	ศรีไชย	ประชาชน	2468

2. ด้านแนวคิด

ผู้วิจัยศึกษาการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยอาศัยความรู้สำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้ในตัวบทและความรู้นอกตัวบท ดังนี้

2.1 ความรู้ในตัวบท คือ เนื้อหาสาระของวรรณกรรมที่ใช้เป็นข้อมูลในการวิจัย ได้มาจากการอ่านและวิเคราะห์ ผู้วิจัยใช้แนวคิดการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณกรรมประเภท กวีนิพนธ์ ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา องค์ประกอบของวรรณกรรม และการใช้ภาษา

2.2 ความรู้นอกตัวบท คือ ความรู้ที่อยู่นอกเหนือจากในตัวบท เป็นความรู้ที่เป็นส่วนสำคัญต่อการตีความบทประพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทย ขนบนิยมทางวรรณศิลป์เฉพาะยุคสมัยและบุคคล รวมถึงแนวคิดการวิเคราะห์วิจารณ์ ผู้วิจัยใช้แนวคิด ดังนี้

2.2.1 แนวคิดด้านองค์ประกอบวรรณศิลป์

2.2.2 แนวคิดด้านภาวะอารมณ์ของตัวละคร

2.2.3 แนวคิดด้านการใช้เสียงพยัญชนะและสระในคำ

2.2.4 แนวคิดด้านการศึกษาวรรณศิลป์ระดับคำและข้อความ

3. ด้านเวลา

3.1 เวลาของข้อมูล ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ วรรณกรรมคำฉันท์ที่แต่งขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งแต่ขึ้นครองราชย์จนกระทั่งสวรรคต ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2453 จนกระทั่งถึงปีพุทธศักราช 2468 รวมระยะเวลา 15 ปี

3.2 เวลาของการวิจัย เริ่มจากภาคการศึกษาต้น ปีการศึกษา 2559 จนถึงภาคการศึกษาปลาย ปีการศึกษา 2564 ตามปฏิทินการศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาของมหาวิทยาลัยพะเยา

นิยามศัพท์เฉพาะ

กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว หมายถึง กวีที่สร้างสรรค์ผลงานเผยแพร่ในช่วงปีพุทธศักราช 2453-2468 ทั้งกษัตริย์ พระบรมวงศ์ ขุนนาง และประชาชน

อัตลักษณ์การแต่งฉันท์ หมายถึง ลักษณะอันโดดเด่นและมีลักษณะเฉพาะของการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์

การประกอบสร้างคำฉันท์ หมายถึง กลวิธีการแต่งฉันท์ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์

ร่วมสมัย หมายถึง ช่วงเวลาเดียวกันในช่วงปีพุทธศักราช 2453-2468 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ครองราชย์

ประโยชน์ที่จะได้รับการวิจัย

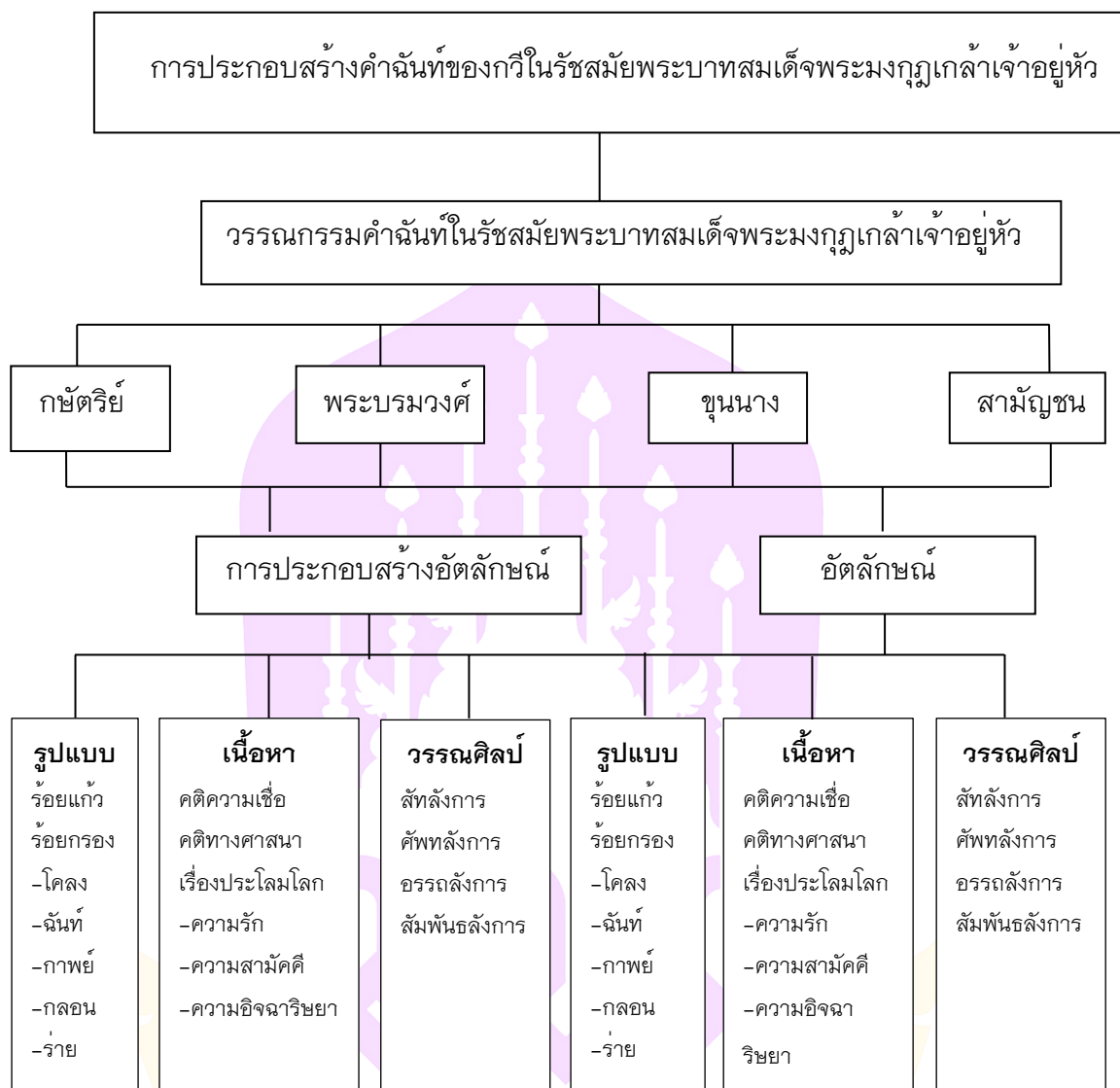
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการทำวิจัยเรื่อง **การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** มีดังนี้

1. ทราบถึงศึกษาอัตลักษณ์ในการแต่งฉันท์ของกวีร่วมสมัย
2. ทำให้ทราบลักษณะการประกอบสร้างคำประพันธ์คำฉันท์ในรูปแบบต่าง ๆ ของกวีร่วมสมัย
3. เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณคดีไทยตามแนวประพันธ์ศาสตร์
4. เป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการจัดการเรียนการสอนรายวิชาวรรณคดี

กรอบแนวคิดของการวิจัย

การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มุ่งศึกษาประเด็นสำคัญสองประเด็น คือ อัตลักษณ์ในการแต่งฉันท์ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และลักษณะการประกอบสร้างคำประพันธ์คำฉันท์ เพื่อสื่อภาวะอารมณ์จากบทบรรยายในวรรณกรรมคำฉันท์ของไทยและลักษณะภาษาสื่อภาวะอารมณ์จากบทสนทนาในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยศึกษาจากวรรณกรรมจำนวน 20 เรื่อง ตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2453 จนกระทั่งถึงปีพุทธศักราช 2468 รวมระยะเวลา 15 ปี

การศึกษาวិเคราะห์จะอาศัยความรู้สำคัญ 2 ประการ คือ ความรู้ในตัวบทและความรู้นอกตัวบท โดยความรู้ในตัวบท คือ เนื้อหาสาระของวรรณกรรมที่นำมาใช้ในการวิจัยทางด้านการวิเคราะห์วิจารณ์วรรณกรรมประเภทกวีนิพนธ์ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และการใช้ภาษา ส่วนความรู้นอกตัวบท คือ ความรู้ที่อยู่นอกเหนือจากในตัวบท เป็นความรู้ที่เป็นส่วนสำคัญต่อการตีความบทประพันธ์ทางด้านวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ของไทย ขนบนิยมทางวรรณศิลป์เฉพาะยุคสมัยและบุคคล รวมถึงแนวคิดการวิเคราะห์วิจารณ์ ซึ่งในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้แนวคิดทางด้านองค์ประกอบวรรณศิลป์ ภาวะอารมณ์ของตัวละคร การใช้เสียงพยัญชนะและสระในคำ และแนวคิดด้านการศึกษาวรรณศิลป์ในระดับคำและข้อความ ซึ่งสามารถนำมาเขียนกรอบแนวคิดในการวิจัยที่กล่าวมาข้างต้น สามารถเขียนสรุปเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

ภาพ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทำวิจัยเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ประมวลความรู้ ความคิด และทฤษฎีจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ทำวิจัย โดยแบ่งเป็นหัวข้อต่าง ๆ ดังนี้

1. การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะเรื่อง
2. การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะสมัย
3. การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะกวี
4. การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ในแง่มุมอื่น

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะเรื่อง

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะเรื่อง หมายถึง การศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีคำฉันท์เรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงเรื่องเดียวในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งวรรณคดีที่แต่งด้วยคำประเภฉันท์ของไทย ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นจำนวนมาก จากการสังเกตพบว่าหากวรรณคดีคำฉันท์เรื่องใดเป็นวรรณคดีที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักก็จะมีคนนำมาศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ เช่น รัตนานครศรี (2524) ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระยาอิศรานุภาพ (อัน) ทางด้านที่มาของเรื่อง ลักษณะการแต่ง การใช้ภาษา และสุนทรียภาพทางภาษา จากการศึกษาพบว่าต้นฉบับตัวเขียนของอุเทนคำฉันท์ที่เก็บรักษาไว้ ณ หอวชิราวุธมีทั้งหมด 9 สำนวน มีข้อแตกต่างจากต้นฉบับพิมพ์ทั้งอักขรวิธีและรายละเอียดบางตอน ซึ่งเข้าใจว่าเป็นการแต่งเพิ่มเติมผู้แต่งอุเทนคำฉันท์ได้เค้าเรื่องทั้งหมดมาจากพระธัมมปทัฏฐธาดา ภาค 2 หมวดอัปมาทวรรควรรณนา ข้อที่ 15 เรื่อง “สามาวดีวิตถุ” อุเทนคำฉันท์แต่งตามแบบ คำฉันท์โบราณ คือ ใช้ฉันท์ที่เป็นหลักอยู่ 6 แบบ และกาพย์อีก 2 แบบ และไม่เคร่งครัดด้านคำครุ คำลหุ มากนักจากการศึกษาพบว่า อุเทนคำฉันท์ เป็นวรรณคดีที่แต่งด้วยคำประเภฉันท์ที่มีสุนทรียภาพทางภาษา มีเนื้อหาสนุกสนาน ให้ความเพลิดเพลิน และคติชีวิตตามแบบของวรรณคดีที่ได้เค้าโครงเรื่องมาจากพุทธศาสนาทั่วไป

นักวิชาการที่ศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีคำฉันท์เรื่องต่าง ๆ ในแง่มุมที่แตกต่างออกไป เช่น อมรรัตน์ เนตรมุกดา (2527) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระนลคำฉันท์” ซึ่งการศึกษาหัวข้อดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อประเมินคุณค่าวรรณคดีเรื่องพระนลคำฉันท์โดยเปรียบเทียบกับพระนลคำฉันท์กับนโลปาขุยานมู ฉบับภาษาอังกฤษของ ดิน มิลแมน

ด้านโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง ตัวละคร กลวิธีการแต่ง และศึกษาลักษณะเด่นทางด้านการใช้คำ อักษรวิธี และวรรณศิลป์ ซึ่งผลจากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า พระนลคำฉันท์มีที่มาจากนิโลปขยานมู ฉบับภาษาอังกฤษของ ดิน มิลแมน โดยใช้วิธีการอ่านจับใจความเรื่องเดิมแล้วนำมาเรียบเรียงใหม่แต่ยังคงเนื้อหาในส่วนที่ดีอยู่แล้วไว้ดังเดิม และมีการเพิ่มเติมส่วนของ การบรรยายกริยาอาการและความรู้สึกของตัวละครทำให้สามารถเห็นได้ชัดเจนขึ้น มีความสมจริงมากยิ่งขึ้น ทางด้านกลวิธีการแต่งพบว่ามีกลวิธีที่คล้ายคลึงกัน ต่างกันเพียงแค่ผู้เล่าเรื่องในส่วนของการศึกษาวิเคราะห์ด้านการใช้คำ พบว่า น.ม.ส. แสดงเอกลักษณ์ด้านการใช้รูปคำที่แปลกใหม่ ซึ่งบางครั้งก็ให้ความหมายที่แตกต่างไปจากที่คนทั่วไปเข้าใจ มีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ได้ในระดับดีตรงตามวัตถุประสงค์ของการสื่อสาร มีการใช้ทั้งคำยากและคำง่าย ใช้คำที่ให้เสียงตรงตามอารมณ์ และมีเสียงของคำที่สอดคล้องกับความหมายประจำคำของคำ ๆ นั้นด้วย นอกจากนี้ยังทำให้เกิดความไพเราะอีกด้วย

อมรศรัณย์ วาสิกศิริ (2529) ได้ศึกษาวิเคราะห์เสื่อโคคำฉันท์ในเชิงประวัติ องค์ประกอบของเรื่อง และวรรณศิลป์ จากการศึกษาพบว่า เสื่อโคคำฉันท์เป็นผลงานการประพันธ์ของพระมหाराชครูฝ่ายพราหมณ์ปุโรหิต ซึ่งเป็นกวีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยสันนิษฐานได้ว่า พระมหाराชครูน่าจะนำเค้าโครงเรื่องมาจากอินเดีย และนำมาดัดแปลงเนื้อเรื่องให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทย มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อความบันเทิงและเพื่อทดลองที่จะใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์มาแต่งเรื่องยาว ขณะเดียวกันผู้แต่งอาจต้องการบันทึกสภาพความขัดแย้งของสังคมไทยในสมัยนั้นไว้ด้วย การศึกษาองค์ประกอบของเรื่องในฐานะที่เสื่อโคคำฉันท์เป็นนิทาน พบว่า โครงเรื่องของเสื่อโคคำฉันท์มีลักษณะเป็นนิทานมหัศจรรย์ เพราะมีการเน้นเรื่องของวิเศษ การใช้เวทมนตร์ มีเรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ แก่นของเรื่องเสื่อโคคำฉันท์ คือ ความซื่อสัตย์กตัญญู มีการดำเนินเรื่องรวดเร็ว กระชับ นอกจากบางตอนที่กวีต้องการผลทางอารมณ์จึงจะพรรณนาให้ละเอียดยิ่งขึ้น ตัวละครในเรื่องเป็นตัวละครที่น่าสนใจ เพราะตัวละครเอกฝ่ายชายมีกำเนิดเป็นสัตว์ แต่ด้วยคุณธรรมความซื่อสัตย์ ทำให้ได้รับผลดีตอบสนอง และได้รับการชุบชีวิตให้เป็นมนุษย์ ส่วนตัวละครฝ่ายหญิง ทำให้มองเห็นค่านิยมว่า ผู้หญิงจะมีฐานะทางสังคมต่ำกว่าผู้ชายในทุกกรณี การใช้ภาษาในเสื่อโคคำฉันท์มีความประณีตบรรจง เพื่อให้เกิดความงามทั้งทางด้านเสียงและความหมาย

การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ที่มีการศึกษาเฉพาะเจาะจงไปที่วรรณกรรมเฉพาะเรื่องก็มีเป็นจำนวนมาก เช่น ค่ายวง วราลหิธัชย (2544) ได้ศึกษาวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต ทางด้านศิลปะการใช้ภาษาในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ พบว่า ชิต บุรทัต มีการใช้ถ้อยคำที่ก่อให้เกิดความงามด้านเสียงและความหมายโดยการเล่น

เสียงสัมผัสในทั้งสัมผัสอักษร สัมผัสสระ มีการเล่นเสียงวรรณยุกต์ เล่นคำ การใช้คำอุปมาอุปไมย การเล่นคำซ้อน การเล่นคำซ้ำ การเล่นคำที่มีความหมายใกล้เคียงกัน การสร้างคำครูลหุ ด้วยวิธีการต่าง ๆ การใช้คำธรรมดา การใช้คำได้เหมาะสมกับเรื่อง การเลือกใช้คำเหมาะสมกับระดับบุคคล มีการใช้ความเปรียบ และมีการใช้สำนวนโวหารทั้งที่เป็นสำนวนเดิมและสำนวนที่กวีคิดขึ้นมาเอง นอกจากประเด็นเรื่องการใช้ภาษาแล้วยังพบว่าลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ของชิต บุรทัต มีลักษณะพิเศษหลายด้าน เช่น ชิต บุรทัต สามารถแต่งคำฉันท์ได้ไพเราะและถูกต้องตามฉันทลักษณ์ทุกประการ การแต่งฉันท 11 และ 12 คำสุดท้ายของวรรคแรกกับคำที่ 3 ของวรรคที่ 2 จะสัมผัสกันหรือไม่ก็ได้ แต่ชิต บุรทัต สามารถแต่งให้รับสัมผัสได้เกือบทุกแห่ง การแต่งกาพย์สุรางคนางค์ไม่มีการบังคับครูลหุ แต่กาพย์สุรางคนางค์ของ ชิต บุรทัต จะเรียงคำครูลหุสลับกันไปให้มีลีลาคล้ายฉันท การแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ของ ชิต บุรทัต จะมีการเลือกเฟ้นถ้อยคำเป็นอย่างดี มีเสียงของคำที่ไพเราะ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์คล้อยตามอารมณ์ของตัวละคร จากการศึกษาโดยละเอียดทำให้ได้ข้อสรุปได้ว่าวรรณกรรมที่เป็นที่นิยมแพร่หลายจะต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 ประการ คือ มีเนื้อหาและแนวคิดที่น่าสนใจ มีผู้แต่งฝีมือดี ตลอดจนมีผู้อ่านเป็นจำนวนมาก และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ถึงแม้ว่าวรรณกรรมเรื่องนั้นจะมีเนื้อหาสาระดีเพียงใด แต่หากผู้แต่งขาดความเชี่ยวชาญ ความชำนาญในการถ่ายทอดสาระ ความคิด ความรู้สึกในเรื่องที่ปรากฏก็ทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้นไม่สามารถเป็นวรรณกรรมชั้นเลิศได้ ดังนั้น วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์จึงถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างสรรค์วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ให้มีความงดงามทางวรรณศิลป์ทำให้วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงจนถึงทุกวันนี้

กนกกาญจน์ นุฏกุล (2551) วิเคราะห์ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตามหลักอริยสัจสี่ จากการศึกษาพบว่า ตัวละครจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาจำนวน 9 ตัว คือ มัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ นางจันทิ พระกาลิทรธิดิน ท้าวมคธ ศุภางค์ อราลี และปริยมะพา ต่างก็ได้รับความเจ็บปวดจากความรักทั้งที่ตนเองเป็นผู้กระทำ คือ นางมัทนา ท้าวชัยเสน สุเทษณ์ และนางจันทิ ตัวละครที่ได้รับความเจ็บปวดจากความรักอันเนื่องมาจากการกระทำของผู้อื่น คือ พระกาลิทรธิดิน ท้าวมคธ ศุภางค์ อราลี และปริยมะพา ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา แสดงให้เห็นว่าสาเหตุที่แท้จริงของความทุกข์และความเจ็บปวดนั้น คือ จิตใจของตัวละครทุกตัวที่หมกมุ่นอยู่ในตัณหา คือ ความทะยานอยาก ความดิ้นรน ความปรารถนาในอารมณ์ที่ถูกใจ จึงส่งผลให้เป็นทุกข์ประเภทต่าง ๆ การแก้ปัญหาให้พ้นจากความทุกข์ที่กำลังเผชิญอยู่ก็เพื่อสนองตัณหา ซึ่งเป็นวิธีการแก้ปัญหาแบบปุถุชน

สามัญ มิใช่วิธีการแก้ปัญหาเพื่อพ้นทุกข์อย่างถูกต้องตามหลักอริยสัจสี่ จึงทำให้ต้องเวียนว่ายอยู่ในความทุกข์อย่างไม่รู้จักจบสิ้น และทำให้ไม่สามารถหลุดพ้นจากความทุกข์ได้อย่างแท้จริง

พรทิพา นิสสะ (2558) ได้ศึกษาเรื่องการสืบสานและการสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ในสมุทรโฆษคำฉันท์ ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า สมุทรโฆษคำฉันท์ที่แต่งในช่วงปลายมีการสืบสานศิลปะการประพันธ์ด้านการใช้ภาษา ความงามทางภาษา และลีลาในการประพันธ์มาจากสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ประพันธ์ในช่วงต้นในทุกด้าน แต่สมุทรโฆษคำฉันท์ในตอนปลายยังได้สร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ที่แตกต่างไปจากเดิมในบางส่วน ได้แก่ การสร้างสรรค์การใช้ภาษาที่กวีได้สร้างสรรค์คำศัพท์ คำโวพจน์ การเปลี่ยนแปลงรูปและเสียงที่ไม่พบในสมุทรโฆษณคำฉันท์ที่ประพันธ์ในตอนต้น การสร้างสรรค์ความงามที่เกิดจากเสียงมีการเล่นสัมผัสสระจำนวนมากขึ้น ความงามที่เกิดจากความเปรียบเทียบการใช้ความเปรียบเพื่อสร้างจินตภาพชนิดใหม่ ในส่วนของการสร้างสรรค์ลีลาในการประพันธ์ พบว่า กวีได้สร้างสรรค์ลีลาในการพรรณนาธรรมชาติที่มีความอลังการ ซึ่งเป็นลีลาที่ไม่พบในสมุทรโฆษคำฉันท์ที่ประพันธ์ในช่วงต้น

สุกัญญา ชุมภูกุล (2558) ได้ศึกษาเรื่องโวหารรักในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ผลจากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีการใช้โวหารรัก 4 ประเภท คือ อุปมาโวหาร บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร และสาธกโวหาร เรียงตามลำดับมากไปหาน้อย นอกจากนี้ยังพบว่า การประกอบสร้างโวหารรักด้านกลวิธีการนำเสนอด้านการนำเรื่อง พบแบบเสนอแก่นเรื่องและแบบกล่าวเกริ่นนำ โดยการเกริ่นนำที่พบมากที่สุด คือ เกริ่นนำแบบเสนอความคิดและจุดประสงค์ รองลงมา คือ แบบคำคมแบบตั้งประเด็นคำถาม และใช้โวหาร ตามลำดับ ส่วนด้านการปิดความที่พบมากที่สุด คือ แบบสรุปความโน้มน้าวและเน้นย้ำ รองลงมา คือ โวหารคำคมแบบตั้งประเด็นคำถามและแบบมีข้อสงสัย แบบแสดงความรู้สึก ในส่วนของการประกอบสร้างโวหารรักทางด้านศิลปะการใช้ภาษาด้านเสียง พบว่ามีศิลปะการใช้ภาษาทั้งทางด้านเสียงพยัญชนะ เสียงสระ และเสียงวรรณยุกต์ การประกอบสร้างโวหารรักทางด้านการใช้คำพบการหลีกคำมากที่สุด รองลงมา คือ การเล่นคำซ้ำ การประกอบสร้างโวหารรักทางด้านศิลปะการใช้ภาษา ด้านโวหารภาพพจน์ พบว่า มีการใช้โวหารภาพพจน์แบบอุปมามากที่สุด รองลงมา คือ แบบนามนัยและแบบอติพจน์

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะสมัย

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะสมัย หมายถึง การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ที่ประพันธ์ขึ้นในช่วงสมัยใดสมัยหนึ่ง ทั้งนี้ การแบ่งยุคสมัยอาจเป็นการแบ่งตามยุคสมัยของการปกครองตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา ธนบุรี รัตนโกสินทร์ หรือเป็นการยุคสมัยตามการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ก็ได้

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ที่อยู่ในยุคสมัยเดียวกันจะช่วยให้มองเห็นถึงลักษณะเฉพาะของการแต่งวรรณคดีคำฉันท์ในยุคสมัยนั้น เนื่องจากสภาพทางสังคมส่งผลต่อและมีอิทธิพลต่อวรรณคดีในแต่ละยุคสมัย ดังนั้น วรรณคดีที่แต่งขึ้นต่างยุคสมัยกันย่อมมีความแตกต่างกัน ดังเช่นการศึกษาวิเคราะห์ฉันท์ทางด้านรูปแบบของฉันท์ในยุคสมัยต่าง ๆ มารศรี ศุภวิไล (2528) ซึ่งได้ศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันท์สมัยอยุธยาทางด้านที่มา ลักษณะ และพัฒนาการของคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่ปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยา ซึ่งจากการวิจัยพบว่า คำประพันธ์ประเภทฉันท์เป็นคำประพันธ์ร่ายกรองของอินเดียที่มีมาแต่โบราณประมาณ 4,000 ปีมาแล้ว และได้รับการยกย่องจากชาวอินเดียว่าเป็นคำประพันธ์ที่ศักดิ์สิทธิ์และสูงส่ง ประเทศไทยได้รับอิทธิพลการแต่งฉันท์มาตั้งแต่สมัยสุโขทัยผ่านทาง การติดต่อค้าขาย ซึ่งกวีไทยได้พยายามแต่งฉันท์โดยพยายามเพิ่มเติม ดัดแปลง เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะการแต่งร่ายกรองของไทย เช่น การเพิ่มสัมผัสในฉันท์ลักษณะของฉันท์ ทำให้ฉันท์มีเสียงคล้องจองตามแบบคำประพันธ์ไทย ทำให้มีจังหวะและมีความไพเราะ การดัดแปลงให้เป็นฉันท์แบบไทย ปรากฏหลักฐานครั้งแรกในเรื่องมหาชาติคำหลวง กัณท์มหาดพน จากนั้นก็มีการแต่งคำประพันธ์โดยใช้ฉันท์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้เห็นลักษณะของคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่แตกต่างกับคำประพันธ์ประเภทอื่น เช่น การกำหนดคำครุ คำลหุ ความสัมพันธ์ระหว่างชนิดของฉันท์กับเนื้อหา

ด้วยเหตุที่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคทองแห่งวรรณคดี และเป็นยุคเฟื่องฟูของคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ ทำให้เกิดวรรณกรรมคำฉันท์ขึ้นเป็นจำนวนมาก ในช่วงนี้ ซึ่งวรรณกรรมคำฉันท์หลายเรื่องยังคงเป็นวรรณกรรมที่มีชื่อเสียงได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณกรรมที่แต่งดีจนถึงปัจจุบัน ในส่วนของการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีหลายเรื่อง เช่น ค่ายวง ศรีธวัช (2533) ได้ศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาฉันท์หลักฉันท์ ขนบนิยมในการแต่ง จุดมุ่งหมายในการประพันธ์ ลักษณะการนำเสนอเนื้อหา และลักษณะเด่นด้านเนื้อหาและวรรณศิลป์ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมประเภทฉันท์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ส่วนหนึ่งยังคงดำเนินตามแนวขนบนิยมที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็มีบางส่วนที่มีลักษณะสร้างสรรค์

ให้แตกต่างไปจากเดิม คือ ทางด้านฉันทลักษณ์ที่มีการคิดค้นและดัดแปลงจนเกิดฉันทลักษณ์ใหม่ขึ้น รักษาแบบแผนด้านการใช้คำกรุ คำลหุตามลักษณะการสะกดคำอย่างเคร่งครัด ทางด้านเนื้อหา ผู้ประพันธ์พยายามเลือกสรรเรื่องที่มีความแปลกใหม่มาแต่งเป็นฉันท มีการนำเรื่องจากวรรณกรรมตะวันตกและวรรณกรรมสันสกฤตมาใช้ และถึงแม้ว่าจะมีการเลือกใช้คำไทยมาแต่งวรรณกรรมประเภทฉันทมากขึ้นแทนการใช้ภาษาบาลีและสันสกฤต วรรณกรรมฉันทที่แต่งขึ้น ก็ยังคงแสดงให้เห็นถึงความงามของถ้อยคำทั้งทางด้านเสียงและความหมาย ซึ่งเกิดมาจากการเล่นเสียง จังหวะ เล่นคำ และการใช้สำนวนโวหาร

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะกวี

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์เฉพาะกวี หมายถึง การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวีคนใดคนหนึ่ง เพื่อแสดงถึงลักษณะเฉพาะตัวของกวีคนนั้นมีลักษณะเป็นเช่นไร

การศึกษาวรรณคดีที่ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทโดยศึกษาจากคำประพันธ์ของกวีแต่ละท่าน เป็นการศึกษาวเคราะห์ที่จะทำให้เห็นถึงอัตลักษณ์ทางด้านการแต่งคำประพันธ์ของกวีแต่ละคนมีลักษณะเด่นในการแต่งคำประพันธ์ทางด้านใด ดังที่ ชมพูนุท เมฆเมืองทอง (2540) ได้ศึกษาวิเคราะห์อรรถถ้อยคำในบทละครร้อยกรองพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งผลจากการศึกษาพบว่าบทละครร้อยกรองในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีสันสกฤต จำนวน 5 เรื่อง คือ ศกุนตลา สาวิตรี ปริยทรรคิกา พระนาละ และมัทนะพาธา ปรากฏอรรถถ้อยคำเพื่อให้เกิดภาพแห่งความงามของธรรมชาติ และใช้ในการแสดงความหมายของสิ่งของในด้านคุณค่าและลักษณะของสิ่งของ นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเน้นการแสดงลักษณะของตัวละครในด้านความสง่างาม บุคลิกลักษณะ และสถานภาพ ในด้านภาวะจิตใจได้แสดงให้เห็นความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละคร แสดงกิริยาอาการ พฤติกรรม เพื่อให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้ถึงบทบาทของตัวละครแต่ละตัวที่ปรากฏในบทละครได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในส่วนของกลวิธีในการสร้างอรรถถ้อยคำ พบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้วิธีการพรรณนาและการเปรียบเทียบ การพรรณนาจะใช้สำหรับการสร้างภาพของตัวละคร และธรรมชาติอย่างละเอียดทั้งทางด้านรูปลักษณ์ คุณลักษณะ และคุณประโยชน์ ในส่วนของ การเปรียบเทียบมีการเปรียบเทียบโดยใช้ขนบทางด้านความเปรียบของวรรณคดีไทย และการเปรียบเทียบ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จากผล การศึกษาวิเคราะห์ด้านอรรถถ้อยคำที่ปรากฏในบทละคร พบว่า อรรถถ้อยคำไม่ได้เป็นเพียงการสร้างเพื่อเสริมความงามให้บทละครเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดความหมายที่ชัดเจนขึ้นด้วย

การศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวียังมีผู้ศึกษาอีกเป็นจำนวนมาก ดังเช่น เอมอร ชิตตะโสภณ (2512) ได้ศึกษาพระนิพนธ์ประเภทฉันท์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพื่อพิสูจน์ว่า กวีไทยมีหลักเกณฑ์การเลือกใช้คำกรณีย์ที่แตกต่างจากภาษาบาลี ซึ่งผลการศึกษา พบว่า สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส มีพระอัจฉริยภาพทางด้านการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท์ มีลักษณะเด่นทั้งทางด้านเสียงของคำ ความหมาย และรสวรรณคดี

ในปีเดียวกัน ยุพร อร่ามกุล (2512) ได้ศึกษาลักษณะดีเด่นของบทพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เพื่อตอบปัญหาว่าสาเหตุใดจึงทำให้บทพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้รับการยกย่อง ซึ่งผลจากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า บทพระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มีลักษณะดีเด่น 3 ประการ คือ มีความพิถีพิถันในการเลือกสรรคำมาใช้ในแต่งคำประพันธ์ทำให้มีความเหมาะสมกับเนื้อเรื่อง มีการนำคำศัพท์ใหม่ ๆ มาใช้ในแต่งคำประพันธ์ ประการที่สอง คือ มีการใช้ภาษาที่สั้นกะทัดรัด แต่ได้ความหมายที่ชัดเจน มีการใช้สำนวนอุปมาอุปไมยที่แยบคาย และประการที่สาม คือ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ มีความคิดที่แสดงถึงความเป็นตัวเอง

ต่อมารูปแบบการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีคำฉันท์จะเน้นไปที่การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างวรรณคดีคำฉันท์ เช่น จาริต เซารุณทต (2529) ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) โดยศึกษาจากวรรณกรรมประเภทนิทานทั้งนิทานคำกลอนและนิทานคำฉันท์ วรรณกรรมนิราศ วรรณกรรมตำรา วรรณกรรมที่ใช้ในพิธีการ วรรณกรรมสดุดี และวรรณกรรมคำสอน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบ ส่วนประกอบของเนื้อหาทั้งทางด้านโครงเรื่อง สารสำคัญของเนื้อหา ตัวละคร คุณค่าของเนื้อเรื่อง และลักษณะดีเด่นทางด้านการเลือกใช้คำทั้งทางด้านเสียงและความหมาย การใช้ความเปรียบ บทพรรณนาและลักษณะคำประพันธ์สอดคล้องกลมกลืนกัน ซึ่งผลของการวิจัย พบว่า วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) มีที่มาจากเค้าโครงเรื่องจากชาดก บทละครของเชกสเปียร์ และที่แต่งขึ้นเอง ซึ่งการดำเนินเรื่องทำให้มองเห็นความขัดแย้งที่เด่นชัดทำให้มีการดำเนินเรื่องที่สมเหตุสมผลสามารถดำเนินเรื่องไปถึงจุดคลี่คลายได้อย่างสมจริง ในส่วนของวรรณกรรมที่ไม่มีตัวละครก็เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาตรงตามวัตถุประสงค์ของการแต่ง นอกจากนี้วรรณกรรมของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ยังมีความดีเด่นทางด้านการศิลปะการประพันธ์อีกด้วย

อัญชลี ภูพะกา (2553) ศึกษาวิเคราะห์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในประเด็นเรื่องวรรณคดีกับการสร้างชาติ ซึ่งบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ก็เป็นหนึ่งในวรรณกรรมที่นำมา

ศึกษาด้วย จากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำวรรณคดีมาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างชาติ เนื่องจากทรงพิจารณาเห็นคุณค่าของวรรณคดีในฐานะที่เป็นงานศิลปะที่มีความงามทางภาษา มีการใช้ภาษาที่สละสลวย สามารถสร้างภาพและอารมณ์สะท้อนใจ ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์และความรู้สึกร่วมไปด้วย บทพระราชนิพนธ์ได้นำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับความเป็นชาติหลายประการ เช่น ความหมายของชาติ หลักสำคัญของชาติ ประวัติความเป็นมา รวมถึงหน้าที่และความภูมิใจของประชาชนที่มีต่อชาติ ทั้งนี้ การใช้วรรณคดีเพื่อเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับความเป็นชาติ คือ การเสริมสร้างความรู้และปัญญาให้แก่ประชาชน เพื่อนำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในยุคชาติสมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสม โดยความรู้และปัญญาที่ประชาชนได้รับถ่ายทอดผ่านพระราชนิพนธ์เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้ชาติมีความเจริญและมั่นคง นอกจากนี้ยังพบว่า องค์ประกอบวรรณคดี เช่น รูปแบบ กลวิธีการประพันธ์ กลวิธีทางวรรณศิลป์ ฉันทลักษณ์ ตลอดจนวิธีการเผยแพร่ ต่างก็มีความสำคัญในการส่งเสริมให้การสื่อสารพระบรมราโชบายในการสร้างชาติมีพลังอย่างยิ่ง นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นทั้งกษัตริย์และกวีที่มีพระปรีชาสามารถทางด้านการประพันธ์

การศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ในแง่มุมอื่น

นอกจากการศึกษาวรรณคดีคำฉันท์โดยศึกษาเฉพาะเรื่อง เฉพาะสมัย เฉพาะกวีแล้ว ยังพบว่า มีการศึกษาวรรณคดีคำฉันท์ในแง่มุมอื่นอีก เช่น การศึกษาวิจัยวรรณคดีคำฉันท์เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมของคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จนถึงฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล คือ งานวิจัยของ ญาดา อารุณเวช (2539) ได้ศึกษาฉันท์ในแง่มุมทางด้านพัฒนาการของฉันท์ โดยศึกษาจากวรรณกรรมคำฉันท์ทั้งหมด ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 งานวิจัยดังกล่าวได้ศึกษาทางด้านรูปแบบและชนิดของฉันท์ ลักษณะของครุ ลหุ สัมผัส รวมถึงความนิยมในการใช้ฉันท์ โดยแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะก่อนที่จะมีตำราการแต่งฉันท์ และระยะหลังจากที่มีตำราการแต่งฉันท์แล้ว ผลจากการศึกษา พบว่า ที่มาของฉันท์ไทย คือ คัมภีร์วุดโตทัย ซึ่งเป็นคัมภีร์คำฉันท์ของบาลี และไทยได้ปรับใช้รูปแบบฉันท์ของบาลีมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงปี พ.ศ. 2385 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่มีตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ พระนิพนธ์ในสมเด็จพะมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งแต่เดิมก่อนที่จะมีตำราฉันท์ฉันท์วรรณพฤติที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์มีเพียง 6 ชนิด ครุลหุก็ไม่แน่นอน จึงทำให้มีคำเกิน

หรือน้อยกว่าที่กำหนดในแผนผังคำประพันธ์ และเกิดจังหวะที่ไม่แน่นอน เมื่อมีตำราฉันทกัมม์ทำให้
กวีเลือกใช้ฉันทได้มากขึ้น และยังมีการกำหนดคำครุ ลหุ รูปแบบ ชนิดของฉันท กำหนดสัมผัส
ทำให้กวีสามารถเลือกใช้ฉันทได้ตรงตามเนื้อความที่ต้องการ นอกจากนี้ตำราฉันทเหล่านี้
ยังเป็นแรงบันดาลใจให้กวีคิดค้นฉันทชนิดใหม่ ๆ มาใช้ในการแต่งคำประพันธ์อีกด้วย

จากการศึกษา รวบรวม ผลการศึกษาเรื่องการศึกษาวรรณคดีคำฉันทเฉพาะเรื่อง
การศึกษาวรรณคดีคำฉันทเฉพาะสมัย การศึกษาวรรณคดีคำฉันทเฉพาะกวี และการศึกษา
วรรณคดีคำฉันทในแง่มุมอื่น ทำให้ผู้วิจัยได้แนวคิดเพื่อนำไปใช้ประกอบการศึกษาวิเคราะห์
การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทั้งทางด้านการประกอบสร้างคำประพันธ์คำฉันททางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์
ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงอัตลักษณ์ในการแต่งฉันท
ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และภาษาของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ต่อไป

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพแล้วนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ที่มีค่าสถิติในลักษณะการแจกแจงความถี่ และหาค่าร้อยละ ประกอบการนำเสนอข้อมูล โดยมีระเบียบวิธีวิจัย ดังนี้

1. ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัย

ข้อมูลที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้มาจากการคัดเลือกวรรณกรรมประเภทร้อยกรองที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ และมีตัวละครเป็นผู้แสดงบทบาท โดยจะศึกษาจากวรรณกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ วรรณกรรมที่แต่งในช่วงปีพุทธศักราช 2453-2468 โดยคัดเลือกวรรณกรรมที่มีชื่ออยู่ในวิทยานิพนธ์ของ ญาดา อารุณเวช เรื่อง **พัฒนาการของฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์** ผลการศึกษาของหม่อมหลวงคำยวง ศรีวิรัช (2533) จากวิทยานิพนธ์เรื่อง **วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6** รวมถึงข้อมูลจาก **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 4 วรรณคดีไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ของมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โดยแบ่งวรรณกรรมออกเป็น 3 ประเภท คือ วรรณกรรมที่ประพันธ์โดยพระมหากษัตริย์ วรรณกรรมที่ประพันธ์โดยขุนนาง และวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยประชาชน ผู้วิจัยได้คัดเลือกวรรณกรรมคำฉันท์ที่มีตัวละครเป็นผู้แสดงบทบาท มีผู้แต่งแตกต่างกันตามสถานภาพทางสังคม คือ กษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และสามัญชน ผู้วิจัยใช้วรรณกรรมเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษาเรื่อง **การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ดังนี้

1. พระมหากษัตริย์

1.1 มัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสำนักพิมพ์บรรณาคาร ฉบับพิมพ์รวมกับวรรณกรรมเรื่องศกุนตลา ท้าวแสนปม และประมวลสุภาษิต ตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2509

1.2 ปริยทรรติกา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถอดเป็นภาษาไทย จากต้นฉบับวรรณกรรมภาษาอังกฤษเรื่อง “ปริยทรรติกา: ละครันสกฤต, โดยหรรษะ” ฉบับพิมพ์เนื่องในโอกาสสวรรคตวิทยาลัยมีอายุครบ 100 ปี โดยตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2553

1.3 มนุษย์สรวยหรือไม่สรวย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์เนื่องในโอกาสสวรรคตวิทยาลัยมีอายุครบ 100 ปี โดยตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2553

2. พระบรมวงศ์

2.1 อลินจิตต์คำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ฉบับที่ตีพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพจอมมารดาเลี่ยมใหญ่ ปีพุทธศักราช 2477

2.2 มหาชาติคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ฉบับที่ตีพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพเสวกตรี พระบรรจงสารวินิจ ปีพุทธศักราช 2472

2.3 พระนลคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ น.ม.ส. จัดพิมพ์โดยบริษัทซีพี ออลล์ จำกัด (มหาชน) เนื่องในวาระที่พระนลคำฉันท์ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกครบ 100 ปี ในปีพุทธศักราช 2559 ตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2562

3. ข้าราชการ

3.1 อิลราชคำฉันท์ ประพันธ์โดยพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) จัดพิมพ์ โดยองค์การค้ำของครูสภา ในปีพุทธศักราช 2512

3.2 กฎาหกคำฉันท์ ประพันธ์โดยหลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) จัดพิมพ์ ในงานพระราชทานเพลิงศพรองอำมาตย์หลวงธรรมมาภิรมณ์ เมื่อปีพุทธศักราช 2472

3.3 พหลดาวิคำฉันท์ ประพันธ์โดยหลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) จัดพิมพ์ โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2556

3.4 วินิตวานิชคำฉันท์ ประพันธ์โดยหลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ฉบับที่ พิมพ์แจกในงานปลงศพรองอำมาตย์เอก หลวงหิรัญการโกศิต (ป้อม ณะสิริ) เมื่อปีพุทธศักราช 2459

3.5 มารวิชัยคำฉันท์ ประพันธ์โดยขุนสุนทรภาสิต พิมพ์ในนิตยสารไทยเชชม ตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2468

4. ประชาชน

4.1 สามัคคีเภทคำฉันท์ ประพันธ์โดยชิต บุรทัต ฉบับที่บริษัทไพลินบุ๊คเน็ต จำกัด พิมพ์เผยแพร่เมื่อปีพุทธศักราช 2544

4.2 อิลลิสชาดกคำฉันท์ ประพันธ์โดยชิต บุรทัต ฉบับที่ตีพิมพ์ในหนังสือกวีนิพนธ์ บางเรื่อง ของชิต บุรทัต ตีพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากรเมื่อปีพุทธศักราช 2521

4.3 เวทีพะชาดกคำฉันท์ ประพันธ์โดยชิต บุรทัต ฉบับที่ตีพิมพ์ในหนังสือกวีนิพนธ์ บางเรื่อง ของชิต บุรทัต ตีพิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากรเมื่อปีพุทธศักราช 2521

4.4 เปสการบุตรีคำฉันท์ ประพันธ์โดย ศ.เทชะแพทย์ ฉบับที่ตีพิมพ์ในหนังสือ เทชะแพทย์คำฉันท์ของนายนราภิบาล และเสภาเรื่องพระยาทรงพระยาพาน ตีพิมพ์เพื่อเป็น บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนราภิบาล เมื่อปีพุทธศักราช 2501

4.5 ศรีสุตาคำฉันท์ ประพันธ์โดย ศ.เทชะแพทย์ ฉบับที่ตีพิมพ์ในหนังสือเทชะแพทย์ คำฉันท์ของนายนราภิบาล และเสภาเรื่องพระยาทรงพระยาพาน ตีพิมพ์เพื่อเป็นบรรณาการ ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนราภิบาล เมื่อปีพุทธศักราช 2501

4.6 ปชาวเพ็ชรคำฉันท์ ประพันธ์โดย ศ.เทชะแพทย์ ฉบับที่ตีพิมพ์ในหนังสือ เทชะแพทย์คำฉันท์ของนายนราภิบาล และเสภาเรื่องพระยาทรงพระยาพาน ตีพิมพ์เพื่อเป็น บรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ นายนราภิบาล เมื่อปีพุทธศักราช 2501

4.7 กัญฐหาริชาดกคำฉันท์ ประพันธ์โดย จันทรเพ็ญ พิมพ์ในนิตยสารไทยเชชม ตีพิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช 2468

4.8 สุชาตติคำฉันท์ ประพันธ์โดย จำปี พิมพ์ในนิตยสารไทยเชชม ตีพิมพ์เมื่อปี พุทธศักราช 2468

4.9 ทารกนิทานคำฉันท์ ประพันธ์โดยศรีไชย พิมพ์ในนิตยสารไทยเชชม ตีพิมพ์ เมื่อปีพุทธศักราช 2468

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเรื่อง **การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เครื่องมือที่ใช้ ในการเก็บรวบรวมข้อมูล และเครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

1. เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เครื่องมือที่ใช้สำหรับการเก็บรวบรวมข้อมูลมีขั้นตอน ดังนี้

1.1 สร้างเครื่องมือสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสังเคราะห์จากเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบสร้างคำฉันท์ ได้แก่

1.1.1 แบบบันทึกข้อมูลคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครจากวรรณกรรมที่เป็นวรรณกรรมกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 20 เรื่อง ซึ่งจะใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการศึกษาด้านวรรณศิลป์จากบทบรรยายและคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร โดยจัดทำเป็นตารางระบุภาวะอารมณ์ของตัวละคร

- 1) รัก
- 2) ขบขัน
- 3) ทุกข์โศก
- 4) โกรธ
- 5) มุ่งมั่น
- 6) กลัว
- 7) รังเกียจ
- 8) พิศวง
- 9) สงบ

1.1.2 แบบบันทึกข้อมูลการใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ในการแต่งวรรณกรรม จัดทำเป็นตารางบันทึกข้อมูล ซึ่งในตารางจะระบุประเภทของฉันทลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองประเภทต่าง ๆ ทั้งฉันท กวพย โคลง กลบท และคาถา

- 1) ร้อยแก้ว
- 2) ร้อยกรอง
 - 2.1) ฉันท์
 - 2.2) กวพย
 - 2.3) โคลง
 - 2.4) กลบท
 - 2.5) คาถา

1.1.3 แบบบันทึกข้อมูลเนื้อหาของวรรณกรรม จัดทำเป็นแบบบันทึกข้อมูลโดยแบ่งเป็นเนื้อหาเป็นเนื้อหาหลัก ที่มาของเนื้อหา และแนวคิดที่ได้จากเนื้อหา

1) เนื้อหาหลัก แบ่งเป็น 11 ด้าน คือ โบราณราชประเพณี สดุดี นิทาน นิทาน (ชาดก) คติคำสอน สดุดีและประวัติศาสตร์ พรรณนา ประวัติศาสตร์ พุทธประวัติ ศาสนา ตำนานและประวัติศาสตร์

2) ที่มาของเนื้อหา แบ่งเป็น 8 ด้าน คือ สร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ อิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต อิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ อิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก อิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน อิทธิพลจากคัมภีร์พระพุทธรศาสนา อิทธิพลจากปกรณัมและอิทธิพลจากพุทธประวัติ

3) แนวคิดที่ได้จากเนื้อหา แบ่งเป็น 3 ด้าน คือ แนวคิดด้านศาสนา แนวคิดด้านการดำเนินชีวิต และแนวคิดด้านความรัก

1.1.4 แบบบันทึกข้อมูลผลการวิเคราะห์วรรณศิลป์ที่ผู้แต่งใช้สื่อภาวะอารมณ์ของตัวละคร โดยแบ่งเป็นประเด็น 4 ประเด็น คือ

- 1) สัทลึงการ
- 2) ศัพทลึงการ
- 3) อรรถลึงการ
- 4) สัมพันธลึงการ

1.2 ประเมินคุณภาพเครื่องมือที่จัดทำขึ้นโดยผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านภาษาไทย และการวิจัยจำนวน 5 คน คือ

1.2.1 รองศาสตราจารย์ ดร.บุญยเสนอ ตริวิเศษ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

1.2.2 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรัชพร ไทยงูเหลือม อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

1.2.3 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ศิริวัน แสงอาวุธ อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

1.2.4 ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิรมล ชุ่ม อาจารย์ประจำสาขาวิชาบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

1.2.5 ดร.บุษกร โกมนตรี อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคม วัฒนธรรม และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

จากการพิจารณาของผู้เชี่ยวชาญปรากฏว่าเครื่องมือในการวิจัยมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยและขอบเขตการวิจัย นอกจากนี้ผู้เชี่ยวชาญยังได้ให้ข้อเสนอแนะว่าควรนำเครื่องมือที่สร้างขึ้นมาไปทดลองเก็บข้อมูลเบื้องต้นก่อนเพื่อที่จะได้เป็นการทดสอบว่าเครื่องมือยังมีข้อบกพร่องอันใดอีกหรือไม่เพื่อจะได้ดำเนินการแก้ไขปรับปรุงให้สมบูรณ์สำหรับเก็บข้อมูลต่อไป

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านการใช้เสียงพยางค์ สระ และวรรณยุกต์ รวมถึงการเลือกใช้คำและความหมายเพื่อสื่อภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละครในวรรณกรรม ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ข้อมูล 2 แบบ ได้แก่ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

2.1 กรอบแนวคิด การศึกษาเรื่อง “การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” มุ่งศึกษาประเด็นสำคัญสองประเด็น คือ อัตลักษณ์ในการแต่งฉันท์ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และการประกอบสร้างคำประพันธ์ในรูปแบบต่าง ๆ ทางด้านการใช้เสียงพยางค์ สระ และวรรณยุกต์ในคำเพื่อสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ และการเลือกใช้คำเพื่อสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ โดยอาศัยกรอบแนวคิดทั้งในตัวบทและนอกตัวบท

การศึกษาวិเคราะห์เรื่องภาวะอารมณ์ของตัวละครใช้แนวคิดและทฤษฎีจาก ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตของ กุสุมา รักษมณี (2549, หน้า 124-129)

ผู้วิจัยจะนำคำประพันธ์ที่แสดงออกถึงภาวะอารมณ์ของตัวละครที่แสดงออกมาวิเคราะห์ทางด้านการใช้เสียงพยางค์ สระ และวรรณยุกต์ สื่อภาวะทางอารมณ์โดยใช้กรอบแนวคิดของ ดวงมนต์ จิตรจำนงค์ (2551, หน้า 79-162) เรื่องเสียงกับความหมายที่อธิบายว่า การแต่งคำประพันธ์นอกเหนือจากการแต่งตามฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นข้อบังคับทางเสียงแล้ว กวียังต้องมีความเข้าใจในเรื่องพลังของเสียงที่กำหนดโดยฉันทลักษณ์ด้วย และแนวคิดวิธีการใช้ภาษาไทยในคำฉันท์ของ ญาณดา อรุณเวช (2539, หน้า 1096-1293)

ส่วนการวิเคราะห์ทางด้านวรรณศิลป์ในคำประพันธ์ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดจาก สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2558, หน้า 13-70) ที่ได้ให้กรอบในการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในระดับคำและข้อความ โดยในระดับคำจะพิจารณาจากการสรรคำและการเล่นคำเล่นเสียง ส่วนในระดับข้อความ จะพิจารณาจากการใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้สำนวน และการสร้างเอกภาพ รวมถึงแนวคิดของ กุหลาบ มลลิกะมาส (2555, หน้า 7-35) ที่ได้ให้แนวคิดทางด้านองค์ประกอบ

ของวรรณศิลป์ รวมถึงแนวคิดของกุหลาบ มัลลิกะมาส (2555, หน้า 163-174) ทางด้านแง่มุมของบทร้อยกรอง

2.2 สถิติ

การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ ผู้วิจัยใช้วิธีการแจกแจงความถี่ (Frequency) และหาค่าร้อยละ (Percentage) โดยใช้สูตรในการคำนวณหาค่าร้อยละของ บุญชม ศรีสะอาด (2545, หน้า 104) ดังสูตรต่อไปนี้

$$\text{ร้อยละ} = \frac{\text{จำนวนที่ปรากฏ}}{\text{จำนวนเต็ม}} \times 100$$

การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้เครื่องมือในการวิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครจากบทบรรยายและบทสนทนาเพื่อนำไปวิเคราะห์ข้อมูลดังขั้นตอนต่อไปนี้

1. อ่านวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จากกวีที่มีสถานภาพทางสังคมต่างกัน จำนวน 20 เรื่อง อย่างละเอียด
 2. คัดตัวบทที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามหลักทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต จากวรรณกรรม 20 เรื่องทางด้านภาวะอารมณ์รัก ขบขัน ทุกข์โศก โกรธ มุ่งมั่น กลัว รังเกียจ พิศวง และสงบ
 3. นำตัวบทประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมาวิเคราะห์ในแบบบันทึกข้อมูลทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และวรรณศิลป์
- ตัวอย่างการเก็บบันทึกข้อมูลทางด้านการแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต เช่น

วรรณกรรม คำฉันท์	คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร								
	รัก	ขบขัน	ทุกข์ โศก	โกรธ	มุงมั่น	กลัว	รังเกียจ	พิศวง	สงบ
มัทนะพาธา	อาอะรุณ แอร่มระเรื่อรุจี ประดุมะโน ภิรมย์ระดี ณ แกรัก								

ภาพ 2 การเก็บบันทึกข้อมูลคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามทฤษฎี
รสรวรรณคดีสันสกฤต

การวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากที่ผู้วิจัยเก็บข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยนำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลในการทำวิจัยเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยตั้งสมมุติฐานการวิจัยไว้ว่า กวีร่วมรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอัตลักษณ์การแต่งฉันท์ที่แตกต่างกัน และกวีร่วมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิธีการประกอบสร้างเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร ทั้งทางด้านฉันทลักษณ์ การใช้เสียงสื่อความหมาย การใช้คำ และการใช้ข้อความที่ไม่เหมือนกัน จากนั้นผู้วิจัยจึงวิเคราะห์ข้อมูลตั้งขั้นตอนรายละเอียดต่อไปนี้

1. การจัดระบบข้อมูล

ผู้วิจัยจัดระบบข้อมูลเป็น 9 กลุ่ม ตามภาวะอารมณ์ของตัวละคร คือ รัก ขบขัน ทุกข์โศก โกรธ มุงมั่น กลัว รังเกียจ พิศวง และสงบ โดยแบ่งตามสถานภาพของผู้แต่ง คือ

1.1 กษัตริย์

1.2 พระบรมวงศ์

1.3 ข้าราชการ

1.4 ประชาชน

2. วิเคราะห์ข้อมูล

จากข้อมูลที่ได้จัดระบบไว้แล้ว ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลด้านการประกอบสร้าง วรรณกรรมคำฉันท์ ว่ามีลักษณะการประกอบสร้างอย่างไร ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้

ทั้งเชิงคุณภาพโดยการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) และเชิงปริมาณ โดยคิดเป็นค่าร้อยละ และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในหัวข้อ

2.1.1 รูปแบบคำประพันธ์

2.1.2 เนื้อหา

2.1.3 วรรณศิลป์

2.2 อัตลักษณ์ในการประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหัวข้อ

2.2.1 รูปแบบคำประพันธ์

2.2.2 เนื้อหา

2.2.3 วรรณศิลป์

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาระดับบทที่ 5 รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บทที่ 6 วรรณศิลป์ของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว บทที่ 7 อัตลักษณ์การแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 4

ความรู้เรื่องฉันทและการปฏิทรรศน์คำฉันทในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฉันทเป็นคำประพันธ์ชนิดหนึ่งของไทยที่มีฉันทลักษณ์โดยการกำหนดคณะ ครุ ลหุ และสัมผัส มีที่มาจากคัมภีร์วุตโตทัยของอินเดีย ซึ่งต่อมาไทยได้นำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลง โดยการเพิ่มเรื่องการบังคับสัมผัสตามความนิยมในการแต่งร้อยกรองของไทย ในบทนี้ผู้วิจัย ได้ค้นคว้าและรวบรวมเอกสารที่เกี่ยวข้องกับคำประพันธ์ประเภทฉันทเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง **การประกอบคำฉันทของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ได้อย่างลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น โดยเนื้อหาที่จะนำเสนอในบทนี้ ประกอบไปด้วย 5 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. ความรอบรู้เรื่องฉันท
2. ประเภทและลักษณะบังคับของฉันท
3. การประกอบสร้างคำฉันท
4. ขนบนิยมในการแต่งฉันท
5. การปฏิทรรศน์คำฉันทสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความรอบรู้เรื่องฉันท

1. ความหมาย

ราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 347) ให้คำจำกัดความคำว่า “ฉันท” ไว้ว่า “ชื่อคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่วางคำครุ ลหุ เป็นแบบต่าง ๆ” นอกจากคำจำกัดความที่ราชบัณฑิตยสถานได้กำหนด และบรรจุไว้ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแล้ว ราชบัณฑิตยสถาน (2552, หน้า 377-378) ยังได้กล่าวถึงคำว่าฉันท ไว้อีกในคำอธิบายเรื่องคำว่า “ร้อยกรอง” ไว้ว่า

การนำคำมาประกอบกันขึ้นให้มีลักษณะตามแบบรูปที่กำหนดไว้และมีกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ เดิมเรียกกันหลายอย่างตามหลักฐานที่ปรากฏเป็นครั้งแรกในโคลงยวนพ่าย เรียกว่า กานท์ ก็มี กาพย์ ก็มี...นอกจากนี้ในลิลิตพระลอยังมีปรากฏว่า “ฉันท” ด้วย เช่น ศรีแก่ปากผู้พองฉันท....นอกจากคำว่ากลอนแล้วในหนังสือจินตามณี

ยังใช้คำว่า “ฉันท” ในความหมายว่า ร้อยกรอง กล่าวคือ การเรียกชื่อร้อยกรองที่ยกเป็นตัวอย่างแม้จะเป็นร้อยกรองชนิดอื่นก็เรียกว่า “ฉันท”....สรุปในชั้นแรกนี้ได้ว่า ลำนวนภาษาที่เป็นร้อยกรองนั้น แต่โบราณเรียกหลายอย่างทั้งกานท์ กลอน กาพย์ และฉันท

ป.ส.ศาสตรี (2550, หน้า 8) ได้แปลอสังการศาสตร์ซึ่งเป็นตำราว่าด้วยการประพันธ์ร้อยกรองภาษาสันสกฤตของ วาคภฏ นักปราชญ์ชาวอินเดีย จากต้นฉบับภาษาสันสกฤตซึ่งในอสังการศาสตร์ ได้อธิบายเรื่องคำประพันธ์ไว้ว่า

ฉนุโทนิพทอมจฉนุทม

อิติ ตทวามย ทุวิชา

ปทุยมาทย ตทนุยจุจ

คฤยม มิศร ตททวาม ๗

จากคำประพันธ์ข้างต้นแปลความได้ว่า “คำประพันธ์เป็น 2 อย่าง คือ ร้อยกรองเป็นฉันท และที่ไม่ได้ร้อยกรองเป็นฉันท ประเภทแรกชื่อว่า ปทุย อีกประเภทนั้นชื่อว่า คทุย ที่ร้อยกรองเป็นทั้ง ปทุย และ คทุย นั้นชื่อว่า มิศร”

ดังนั้น จากคำอธิบายของราชบัณฑิตยสถาน และ ป.ส.ศาสตรี ทำให้สรุปได้ว่า คำว่า ฉันท มีความหมาย 2 ประการ ประการแรก เป็นความหมายโดยเฉพาะ ซึ่งจะหมายถึงคำประพันธ์ร้อยกรองหรือกวีนิพนธ์ประเภทหนึ่งของไทยที่มีการกำหนดฉันทลักษณ์เป็นการวางตำแหน่งคำครุและคำลหุ ส่วนความหมายโดยกว้างจะหมายถึงภาษาที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองของไทย

2. ประวัติของฉันท

ตำราต้นเค้าของฉันทเป็นภาษาสันสกฤต มีชื่อว่า ปิงคฉนุโทสัดถะ ซึ่งอาจารย์ปิงคละเป็นผู้แต่ง ต่อมาคัมภีร์ฉันทภาษาบาลี อาคัยคัมภีร์ภาษาสันสกฤตนี้เรียกว่า คัมภีร์วุดโตทยปุปกรณ ผู้แต่งเป็นพระภิกษุชาวลังกา ชื่อ สังฆรักชิต มหาสามิเถระ กล่าวกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. 1703 ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ คัมภีร์วุดโตทยปุปกรณ มีชื่อเรียกในภาษาไทยว่า คัมภีร์วุดโตทัย คัมภีร์นี้แบ่งฉันทออกเป็น 2 ประเภท คือ ฉันทวรรณพฤติ ที่กำหนดด้วยอักษร คือ วางคณะและกำหนดเสียงครุ ลหุ ซึ่งเป็นเสียงหนักเบาไว้เป็นเกณฑ์สำคัญ มีจำนวน 81 ชนิด และฉันทมาตราพฤติ ซึ่งกำหนดด้วยมาตรา กล่าวคือ วางจังหวะสั้นยาวของมาตราเสียงเป็นสำคัญ ด้วยการนับเสียงหนัก คือ ครุ เป็น 2 มาตรา และนับเสียงเบา คือ ลหุ เป็น 1 มาตรา มีจำนวน 27 ชนิด (มะเนาะ ยูเด็น และวันเนาว์ ยูเด็น, 2548, หน้า 405)

ฉันทในคัมภีร์วุดโตทัย มีจำนวน 108 ชนิด โดยแบ่งเป็น ฉันทวรรณพฤติ จำนวน 81 ชนิด และฉันทมาตราพฤติ จำนวน 27 ชนิด ดังนี้

2.1 ฉันทวรรณพฤติ ฉันทวรรณพฤติเป็นฉันทที่มีลักษณะฉันทลักษณะบังคับเรื่องพยางค์ มีจำนวน 81 ชนิด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1.1 สมพฤติฉันท คือ ฉันทที่มีลักษณะเป็นพฤติ กล่าวคือ เป็นฉันทที่มีการกำหนดคณะ เสียง และจังหวะของฉันทเท่ากันและเหมือนกันทั้ง 4 บาท มีจำนวน 61 ชนิด คือ ตนมัชฌาฉันท 6 กุมารลลิตาฉันท 7 จิตรปทาฉันท 8 วิชชุมมาลาฉันท 8 มาณวกฉันท 8 สมานิกาฉันท 8 ปมาณิกาฉันท 8 หลมุขีฉันท 9 ภูชคสุสุฉันท 9 สุททวิราชิตาฉันท 10 ปณวฉันท 10 รุชมวดีฉันท 10 มัตตาฉันท 10 จัมปกมาลาฉันท 10 มโนรมาฉันท 10 อุพภาสกฉันท 10 อุปฐูฐิตาฉันท 10 อินทวชิราฉันท 11 อุเปนทวชิราฉันท 11 อุปชาติฉันท 11 สุมุขีฉันท 11 โทธฉันท 11 สาลินีฉันท 11 ธาตุมมิลสาฉันท 11 สุรสสิริฉันท 11 รโธทธดาฉันท 11 สวาดดาฉันท 11 ภัททิกาฉันท 11 วังสัฎฐฉันท 12 อินทวงศฉันท 12 ไตรฎกฉันท 12 ทุตวิลัมพิตฉันท 12 ปุฎฉันท 12 กุสุมวิจิตรฉันท 12 ภูชคปยาตฉันท 12 ปิย้งวทาฉันท 12 ลลิตาฉันท 12 ปมิตักขราฉันท 12 อุชชลาฉันท 12 เวสสเทวีฉันท 12 ตามรสฉันท 12 กมลฉันท 12 ปัทสลิณีฉันท 13 รุจิราฉันท 13 อปราจิตฉันท 14 ปหรณกลิกาฉันท 14 วสันตดิลกฉันท 14 สลิกลาฉันท 15 มณิคุณนิกรฉันท 15 มาลินีฉันท 15 ปภัททกฉันท 15 วิณนีฉันท 16 ลสิริณีฉันท 17 หริณีฉันท 17 มันทักกันดาฉันท 17 กุสุมิตลตาเวลลิตาฉันท 18 เมฆวิปยุชชีตาฉันท 19 สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 อิติสังฉันท 20 สัทธราฉันท 21 และภัททกฉันท 22

2.1.2 อัฒสมพฤติฉันท คือ ฉันทที่กำหนดลักษณะพฤติไม่เท่ากันหรือใช้คณะฉันทที่ไม่เหมือนกัน มีจำนวน 10 ชนิด คือ อุปจิตฉันท ทุตมัชฌาฉันท เวควดีฉันท ภัททวิราฎฉันท เกตุมดีฉันท อาชยานกัฉันท หริณปลุตาฉันท อปรวัตตฉันท ปุปผิตคคฉันท และยุวมดีฉันท

2.1.3 วิสมพฤติฉันท คือ ฉันทที่มีการกำหนดพฤติในแต่ละบทไม่เหมือนกัน อาจมีข้อกำหนดที่แตกต่างกันในแต่ละฉันทเล็กน้อย แต่สิ่งที่เหมือนกัน คือ ทุกบาทจะต้องมี 8 คำ หรือ 8 พยางค์เท่ากันทั้ง 4 บาท และกำหนดให้ใช้เป็นคณะฉันทมาประกอบมีจำนวน 10 ชนิด คือ อาวัตตฉันท ปถยาวัตตฉันท วิปริตปถยาวัตตฉันท จปลาวัตตฉันท ปิงคลวิปูลาฉันท เสทวิปูลาฉันท ภการวิปูลาฉันท รการวิปูลาฉันท นการวิปูลาฉันท และตการวิปูลาฉันท

2.2 ฉันทมาตราพฤติ ฉันทมาตราพฤติเป็นคำประพันธ์ประเภทฉันทที่มีลักษณะฉันทลักษณะบังคับเรื่องมาตรา โดยกำหนดให้พยางค์เสียงหนักหรือพยางค์ครุเป็นพยางค์ละ 2 มาตรา และกำหนดให้พยางค์เสียงเบาหรือพยางค์หลุเป็นพยางค์ละ 1 มาตรา มีจำนวน 27 ชนิด ดังนี้

2.2.1 อริยชาติฉันท มีลักษณะสำคัญ คือ บาทที่ 1 กับบาทที่ 3 กำหนดบาทละ 12 มาตรา ส่วนบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ไม่แน่นอน อยู่ระหว่าง 15-21 มาตรา มีจำนวน 7 ชนิด ได้แก่ อริยฉันท อริยสามัญญฉันท อริยปัญญาฉันท อริยวิปัสสนาฉันท อริยจปลาฉันท อริยมุขจปลาฉันท และอริยชมนจปลาฉันท

2.2.2 คีติชาติฉันท มีลักษณะสำคัญ คือ บาทที่ 1 กับบาทที่ 3 กำหนดบาทละ 12 มาตรา ส่วนบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ไม่แน่นอน อยู่ระหว่าง 15-21 มาตรา มีจำนวน 4 ชนิด ได้แก่ คีติฉันท อุปคีติฉันท อุกีติฉันท และอริยคีติฉันท

2.2.3 เวตาศิลาชาติฉันท มีลักษณะบังคับโดยกำหนดให้บาทที่ 1 กับบาทที่ 3 บาทละ 14 มาตรา ส่วนบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 บาทละ 16 มาตรา เว้นแต่จาฬุหาสินีฉันทที่จะมี 14 มาตราทั้ง 4 บาท ส่วนโอปัจฉันทสกะฉันทกำหนดให้บาทที่ 1 กับบาทที่ 3 มีบาทละ 16 มาตรา บาทที่ 2 และ บาทที่ 4 มีบาทละ 18 มาตรา เวตาศิลาชาติฉันทมีจำนวน 9 ชนิด ดังนี้ เวตาศิลาฉันท โอปัจฉันทสกะฉันท อาปาตลีฉันท ลักขณันตিকাฉันท อุทิจจุตติฉันท ปัจจุตติฉันท ปวัตตฉันท อปรันตฉันท และจารุหาสินีฉันท

2.2.4 มัตตาสมกชาติฉันท ลักษณะบังคับของมัตตาสมกชาติฉันท คือ กำหนดให้ทั้ง 4 บาท มี 16 มาตรา มีจำนวน 7 ชนิด ได้แก่ อจลฐิตฉันท มัตตาสมกฉันท วิสิโลกฉันท วานวาลิกฉันท จิตราฉันท อุปจิตราฉันท และปาทากุลฉันท

3. ลักษณะเฉพาะของฉันทไทย

การแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทปรากฏเป็นหลักฐานว่า มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 278-280) ได้กล่าวถึงลักษณะเฉพาะของฉันทไทย สรุปความได้ว่า ฉันทไทย ได้แบบอย่างมาจากบาลีและสันสกฤต มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสมกับลักษณะนิยมในการแต่งคำประพันธ์ไทย ลักษณะเฉพาะของฉันทไทย มี 3 ประการ ดังนี้

3.1 ลักษณะนิยมสำคัญ ลักษณะนิยมสำคัญของคำประพันธ์ไทย คือ เสียงสัมผัส คล้องจองระหว่างคำในบทประพันธ์ ร้อยกรองทุกประเภทของไทยจะมีการกำหนดลักษณะบังคับของเสียงสัมผัสไว้ เนื่องจากฉันทบาลีสันสกฤตทั้ง 108 ชนิด ไม่ได้กำหนดลักษณะบังคับของเสียงสัมผัสไว้ กวีไทยจึงได้เพิ่มลักษณะนิยมสำคัญเรื่องเสียงสัมผัสไว้เป็นลักษณะบังคับของฉันท

3.2 การแบ่งวรรค ฉันทบาลีสันสกฤตในบาทหนึ่ง ๆ จะนำคำมาประพันธ์โดยเรียงร้อยให้ถูกต้องตามคณะที่กำหนดไว้ต่อเนื่องกันไป ไม่มีการแบ่งวรรคตอน แต่เนื่องจากกวีไทยต้องการใส่สัมผัสลงไปในคำประพันธ์เพื่อให้เกิดความไพเราะตามลักษณะนิยมของคำประพันธ์ไทย

จึงต้องแบ่งวรรคในแต่ละบาทเพื่อวางตำแหน่งคำสัมผัส ทั้งนี้ ลักษณะการแบ่งวรรคดังกล่าว ยังสอดคล้องกับลักษณะเด่นของฉันท คือ ตำแหน่งครุ ลหุ แต่ชนิด ซึ่งสิ่งนี้เองที่เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงอัจฉริยภาพทางด้านวรรณศิลป์ของกวีไทยอย่างเห็นได้ชัด ลักษณะการแบ่งวรรคฉันทของไทย มีดังนี้

3.2.1 ลงท้ายด้วยเสียงหนัก หลักการออกเสียงคำในภาษาไทย หากมี 2 พยางค์ขึ้นไป มักจะลงเสียงหนักที่พยางค์หลัง คำใดที่อยู่ในตำแหน่งพยางค์หลังถึงแม้จะเป็นเสียงเบา ก็จะลงเสียงหนัก เช่น กะทะ เสียง ทะ จะหนักกว่า กะ คำว่า พิระ เสียง ระ จะลงเสียงหนักกว่า พิ ซึ่งลักษณะดังกล่าวในการออกเสียงคำในภาษาไทยส่งผลต่อลักษณะนิยมในร้อยกรองของไทยด้วย นั่นก็คือ ร้อยกรองไทยนิยมให้คำเสียงหนักอยู่ในตำแหน่งที่สุดของวรรค ซึ่งเป็นตำแหน่งที่กำหนดให้เป็นคำส่งหรือรับสัมผัส เนื่องจากมีเสียงไพเราะและหาคำสัมผัสได้ง่ายกว่าคำที่เป็นเสียงเบา ดังนั้น ตำแหน่งที่สุดของวรรคหรือบาทในฉันทของไทยจึงเป็นคำครุทั้งสิ้น

3.2.2 คำรับสัมผัสเป็นคำครุ เนื่องจากคำสุดท้ายของวรรคเป็นคำครุ คำที่รับสัมผัสจึงต้องเป็นคำครุเช่นเดียวกัน ด้วยเหตุนี้การแบ่งวรรคของฉันทไทยจึงต้องพิจารณาจากความเหมาะสมของจังหวะที่สัมผัส จำนวนตำแหน่งของคำครุและคำลหุในแต่ละวรรค ดังนั้น ฉันทของไทยจึงมีทั้งที่เป็น 3 วรรค และ 4 วรรค

3.3 ตำแหน่งของครุ ลหุ การที่ฉันทไทยกำหนดให้คำสุดท้ายของวรรคเป็นคำครุ และพิจารณาจังหวะที่เหมาะสมในการสัมผัสเพื่อให้เกิดความไพเราะมากที่สุดจึงทำให้คำครุ ลหุ ในแต่ละคณะที่กำหนดไว้ในฉันทแต่ละประเภทแม้จะต้องแยกกันแต่ก็ยังคงอยู่ในลำดับตำแหน่งเหมือนเดิม ดังนั้น ฉันทของไทยจะให้ความสำคัญกับตำแหน่งของคำครุ ลหุ ในวรรคหรือบาท ไม่ได้มุ่งจำชื่อคณะเช่นเดียวกับฉันทบาลีสันสกฤต

ลักษณะบังคับและประเภทของฉันท

วรรณกรรมที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทปรากฏเป็นหลักฐานอย่างเห็นได้ชัดว่า เริ่มมีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ราชบัณฑิตยสถาน (2555, หน้า 277) ได้กล่าวถึงชนิดหรือประเภทของฉันทที่นิยมแต่งกันในสมัยก่อน ว่ามีเพียง 6 ชนิด ซึ่งล้วนแต่เป็นฉันทวรรณพฤติทั้งสิ้น คือ อินทริวิเชียรฉันท 11 โद्यกฉันท 12 วสันตดิถีฉันท 14 มาลีฉันท 15 สัททูลวิกีฬฉันท 19 และสัทธราฉันท 21 ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (2559, หน้า 4) ได้กล่าวถึงเรื่องฉันทในตอนต้นของพระนิพนธ์ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

- ๑ พุทธโศไทยฉันทดำนาน แปลเปลี่ยนโวหาร มคธคัมภีร์ภาษา
๑ แปลเป็นสยามพากย์พจนานาตอเดอมโบรา ณะแบบบัญญัติฉันทฉันท
(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, หน้า 4)

1. ลักษณะบังคับของฉันท

การแต่งคำประพันธ์ด้วยฉันทจะมีลักษณะบังคับ 3 ประการ คือ พยางค์ คณะ และสัมผัส ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 คณะ คือ กลุ่มคำที่จัดให้มีลักษณะเป็นไปตามรูปแบบของร้อยกรองแต่ละประเภท ประกอบด้วยบท บาท วรรค และคำ ตามจำนวนที่กำหนด ดังนั้น คณะของฉันทจึงหมายถึง ลักษณะการเรียงกันกลุ่มของคำเสียงหนัก เสียงเบา ที่ประกอบเข้าด้วยกัน ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 172-173) ได้กล่าวถึงคณะของฉันทบาลีสันสกฤตไว้ว่า มี 8 คณะ และแต่ละคณะมีชื่อเรียกต่างกัน สรุปได้ดังนี้

มะคณะ มาจาก มารุต แปลว่า ลม ประกอบด้วย ครุ ครุ ครุ
นะคณะ มาจาก นภ แปลว่า ไฟ ประกอบด้วย ลหุ ลหุ ลหุ
กะคณะ มาจาก ภูมิ แปลว่า ดิน ประกอบด้วย ครุ ลหุ ลหุ
ยะคณะ มาจาก ยชมาน แปลว่า การบูชา ประกอบด้วย ลหุ ครุ ครุ
ชะคณะ มาจาก ชลน แปลว่า ไฟ ประกอบด้วย ลหุ ครุ ลหุ
ระคณะ มาจาก รวิ แปลว่า พระอาทิตย์ ประกอบด้วย ครุ ลหุ ลหุ
สะคณะ มาจาก โสม แปลว่า พระจันทร์ ประกอบด้วย ลหุ ลหุ ครุ
ตะคณะ มาจาก โตย แปลว่า น้ำ ประกอบด้วย ครุ ครุ ลหุ

1.2 คำ ลักษณะของคำที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ด้วยฉันทมี 2 ประเภท คือ คำที่มีเสียงหนัก หรือ ครุ (ˊ) และคำที่มีเสียงเบา หรือ ลหุ (ˋ) ทั้งนี้ ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 182-183) ได้อธิบายถึงคำครุ สรุปได้ว่า คำครุ คือ พยางค์ที่มีเสียงหนัก มี 4 ลักษณะ คือ

คำที่มีตัวสะกด เรียกว่า สังโยคาคิครุ เช่น นับ นาน คำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว เรียกว่า ทีฆครุ เช่น กา คำที่มีนิคหิตกำกับอยู่ เรียกว่า นิคหิตครุ เช่น สจฺจำ และคำเสียงเบาที่เป็นคำสุดท้ายของวรรคหรือบาท แม้จะเป็นคำลหุก็นับเป็นคำครุ เรียกว่า ปาทันตครุ เช่น ร้อยทุกข์ร้อนมระบมะ

นอกจากนี้ ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 192-193) ได้อธิบายถึงคำลหุ สรุปความได้ว่า คำลหุ คือ พยางค์ที่มีเสียงเบา โดยในคำประพันธ์ฉันทแต่โบราณเป็นคำลหุทางเสียง คือ ลงเสียงเบาในตำแหน่งที่กำหนดเป็นคำลหุ แม้ว่าคำนั้นจะไม่ใช้คำลหุทางรูปก็ถือเป็นคำลหุ มี 3 ลักษณะ คือ คำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้น ไม่มีตัวสะกด เช่น กะ ลี ลุ เจาะ ฯลฯ

คำก็ บ บั แม้เป็นเสียงยาวก็นับเป็นลหุ ส่วนคำที่ประสมด้วยสระอำ อาจเป็นได้ทั้งคำครูและคำลหุ ในกรณีที่ประสมด้วยสระอำเป็นพยางค์หน้าของคำ 2 พยางค์ ใช้เป็นคำลหุได้ เช่น ตำบล ทำนอง สำแดง

1.3 สัมผัส การแต่งฉันทที่มีการส่งสัมผัสเป็นลักษณะที่กวีไทยได้นำมาเพิ่มเติม ในการแต่งฉันท เพื่อให้สอดคล้องกับความนิยมในการแต่งคำประพันธ์ไทย สุภาพร มากแจ้ง (2536, หน้า 5) ได้อธิบายถึงลักษณะสัมผัสของฉันทชนิดต่าง ๆ ว่ามีทั้งหมด 3 แบบ คือ สัมผัสแบบกาพย์ คือ ทิ้งสัมผัสระหว่างวรรคที่ 3 กับวรรคที่ 4 หรือระหว่างวรรครองสุดท้ายกับวรรคสุดท้ายของบท ซึ่งฉันทส่วนใหญ่จะส่งสัมผัสในลักษณะนี้ สัมผัสแบบกลอนสังขลิก คือ ไม่มีสัมผัสระหว่างวรรคสุดท้ายของบทแรกกับวรรคที่สองของบทต่อไป ฉันทที่ส่งสัมผัสแบบนี้ คือ ฉันทบทละ 3 วรรค และหลมุขีฉันท 9 และสัมผัสแบบกลอนสุภาพ คือ มีการส่งสัมผัสทั้งระหว่างวรรคทุกวรรคและระหว่างบทด้วย ฉันทที่ส่งสัมผัสลักษณะนี้ ได้แก่ มาณวกฉันท 8 วิชชุมมาลาฉันท 8 จิตรปทาฉันท 8 และฉันทมาตรापฤติ

2. ประเภทและลักษณะบังคับของฉันท

มะเนาะ ยูเด็น และวันเนา ยูเด็น (2548, หน้า 429-473) ได้กล่าวถึงการใช้ คำประพันธ์ประเภทฉันทแต่งวรรณกรรมของไทยว่า “ฉันทที่นำมาเขียนในวรรณคดีไทยมีเพียง ฉันทวรรณพฤติ และที่นิยมเขียนกันครั้งแรก ๆ มีเพียงฉันทฉันท ต่อมามีการนำฉันทวรรณพฤติ เขียนมากขึ้น รวมแล้วฉันทที่นำมาเขียนในวรรณคดีไทย มี 24 ชนิด” ซึ่งในที่นี้จะเขียนแสดง ประเภทของฉันท และลักษณะบังคับของฉันทแต่ละประเภท ดังนี้

2.1 จิตรปทาฉันท 8 จิตรปทาฉันท หมายถึง ฉันทที่มีบทอันงดงาม มีลักษณะบังคับ คือ ประกอบด้วย ก คณะ ก คณะ และครุलय 2 คำ โดยเป็นเป็นวรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรค เป็น 1 บาท และ 4 บาท เป็น 1 บท ส่งสัมผัสแบบกลอน

2.2 วิชชุมมาลาฉันท 8 วิชชุมมาลาฉันท หมายถึง ฉันทที่มีลีลาประดุจรัศมีของ สายฟ้า มีลักษณะบังคับ คือ ประกอบด้วย ม คณะ ม คณะ และครุलय 2 คำ โดยแบ่งเป็น วรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรคเป็น 1 บาท และ 4 บาทเป็น 1 บท ส่งสัมผัสแบบกลอน

2.3 มาณวกฉันท 8 มาณวกฉันท หมายถึง ฉันทที่มีลีลาประดุจชายหนุ่ม มีลักษณะบังคับ คือ ประกอบด้วย ก คณะ ต คณะ และลหุลอย 1 คำ ครุलय 1 คำ และแบ่งเป็นวรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรคเป็น 1 บาท และ 4 บาทเท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกลอน

2.4 อุปฐิตาฉันท 10 อุปฐิตาฉันท หมายถึง ฉันทที่มีเสียงปรากฏเด่นชัด อุปฐิตาฉันทนี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงจัดให้เป็นฉันทที่มี

บาทละ 11 อักษร โดยเพิ่มครุลอย 1 คำ (อ้างอิงใน มะเนาะ ยูเด็น และวันเนา ยูเด็น. 2548, หน้า 435) ลักษณะบังคับประกอบด้วย ต คณะ ช คณะ ช คณะ และครุลอย 2 คำ โดยแบ่งเป็น 2 วรรค เป็น 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.5 อินทริเชียรฉันท 11 อินทริเชียรฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาดุจสายฟ้า ของพระอินทร์ ประกอบด้วย ต คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 กำหนดให้มีบาทละ 11 แบ่งเป็น 2 วรรค เท่ากับ 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ และ 2 บาท เท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.6 อุเพนทริเชียรฉันท 11 อุเพนทริเชียรฉันท หมายถึง ฉันทที่มีคณะใกล้เคียง กับอินทริเชียรฉันท ประกอบด้วย ชะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 กำหนดให้มี 2 วรรค เป็น 1 บาท บาทละ 11 พยางค์ โดยแบ่งเป็นวรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ และ 2 บาทเท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.7 อุปชาติฉันท 11 อุปชาติฉันท หมายถึง ฉันทที่กล่าวเจือกันด้วยอินทริเชียรฉันท และอุเพนทริเชียรฉันท โดยบาทหนึ่งมี 11 อักษร โดยมีลักษณะบังคับ ดังนี้ หนึ่งบทมี 4 บาท บาทละ 11 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรก 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ในวรรคที่ 1 และ 4 เป็นอุเพนทริเชียรฉันท คือ ชะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 ในวรรคที่ 2 และ 3 เป็นอินทริเชียรฉันท คือ ตะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 การส่งสัมผัสใน อุปชาติฉันทเป็นการส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.8 สาลินีฉันท 11 สาลินีฉันท หมายถึง ฉันทที่มากด้วยครุเปรียบประดุจมีแก่นสาร ฉันทชนิดนี้ประกอบด้วย มะ คณะ ตะ คณะ ตะ คณะ และครุลอย 2 โดยแบ่งให้บาทหนึ่ง มี 11 อักษร 2 วรรค เป็น 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ และ 2 บาท เท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.9 รโหทธาฉันท 11 รโหทธาฉันท หมายถึง ฉันทที่เรียง ร คณะไว้เบื้องหน้า และเบื้องปลาย มีลักษณะบังคับ คือ ประกอบด้วย ระ คณะ นะ คณะ ระ คณะ และลหุลอย 1 คำ ครุลอย 1 คำ 2 วรรคเท่ากับ 1 บาท วรรคหน้ามี 7 พยางค์ วรรคหลังมี 4 พยางค์ และ 2 บาท เท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.10 สวาดตาฉันท 11 สวาดตาฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีความมาเรียบร้อยดี ประกอบด้วย ระ คณะ นะ คณะ ภา คณะ และครุลอย 2 คำ หนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 11 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคหน้า 7 พยางค์ วรรคหลัง 4 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.11 วังสฎฐฉันท 12 วังสฎฐฉันท หมายถึง ฉันทที่เป็นที่ตั้งแห่งคณะมีเสียงไม่ สม่่าเสมอกันเหมือนดนตรีสุลลระ คือ ขลุ่ย ฉันทชนิดนี้ประกอบด้วย ชะ คณะ ตะ คณะ ระ คณะ

บาทหนึ่งมี 12 อักษร แบ่งเป็น 2 วรรคเท่ากับ 1 บาท วรรคหน้าจะมีจำนวนพยางค์ 5 พยางค์ วรรคหลังมีจำนวน 7 พยางค์ 2 บาทเท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.12 อินทวงศ์ฉันท 12 อินทวงศ์ฉันท หมายถึง ฉันทที่มีสำเนียงประดุจปีของ พระอินทร์ ประกอบด้วย ตะ คณะ ตะ คณะ ระ คณะ ในหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรก 5 พยางค์ วรรคหลัง 7 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.13 ไตรภูกฉันท 12 ไตรภูกฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาตั้งนายโคบาลผู้แหงโค ด้วยปฏิัก ประกอบด้วย สะ คณะ 4 คณะ ในหนึ่งบทจะมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.14 ภูษกปยาศฉันท 12 ภูษกปยาศฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาดูงดงาม เลื่อย ประกอบด้วย ยะ คณะ 4 คณะ ในหนึ่งบทจะมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.15 ปิยงวาทฉันท 12 ปิยงวาทฉันท หมายความว่า ฉันทที่งามด้วยรูปคณะ ประกอบด้วย นะ คณะ ภา คณะ สะ คณะ และระ คณะ ในหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค โดยให้วรรคแรกมี 8 พยางค์ และวรรคหลัง 4 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.16 กมลฉันท 12 กมลฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาดูกลมใจให้เพลิดเพลน ประกอบด้วย สะ คณะ ยะ คณะ สะ คณะ และยะ คณะ ในกมลฉันทหนึ่งบท จะมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ มีการส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.17 วสันตติลฉันท 14 วสันตติลฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลางดงาม วิจิตรประดุจรอยแต้มที่กลีบเมฆ ซึ่งปรากฏในฤดูฝน ประกอบด้วย ตะ คณะ ภา คณะ สะ คณะ สะ คณะ และครุสอย 2 คำ ในหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค โดยวรรคแรก จะมีจำนวนพยางค์ 8 พยางค์ วรรคหลังมีจำนวนพยางค์ 6 พยางค์ และส่งสัมผัสแบบกาพย์

2.18 มาลินีฉันท 15 มาลินีฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลางดงามดุจสตรีเพศ ผู้ประดับด้วยพวงดอกไม้ ประกอบด้วย นะ คณะ นะ คณะ มะ คณะ ยะ คณะ ยะ คณะ ในหนึ่งบท มี 1 บาท ในหนึ่งบาทมีจำนวนพยางค์ 15 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค โดยวรรคที่หนึ่ง มีจำนวน พยางค์ 8 พยางค์ วรรคที่สอง มีจำนวนพยางค์ 4 พยางค์ และวรรคที่สาม มีจำนวนพยางค์ 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

2.19 มันทักกันตาฉันท 17 มันทักกันตาฉันท หมายความว่า ฉันทที่เหมือนด้วย ความคิดอันเป็นที่ชอบใจ ประกอบด้วย มะ คณะ ภา คณะ ตะ คณะ ตะ คณะ และครุสอย 2 คำ มีลักษณะบังคับ คือ ในหนึ่งบทมี 1 บาท บาทหนึ่งมี 17 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1

มีจำนวนพยางค์ 10 พยางค์ วรรคที่ 2 มีจำนวนพยางค์ 4 พยางค์ และวรรคที่ 3 มีจำนวนพยางค์ 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

2.20 กุสุมิตลิตาเวลลิตาฉันท 18 กุสุมิตลิตาเวลลิตาฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาอันงดงามประดุจไม้เครือเถาที่สะพรั่งไปด้วยดอก ประกอบด้วย มะ คณะ ตะ คณะ นะ คณะ ยะ คณะ ยะ คณะ ยะ คณะ ในหนึ่งบทมี 1 บาท ในหนึ่งบาทมีจำนวนพยางค์ 18 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1 มีจำนวนพยางค์ 11 พยางค์ วรรคที่ 2 มีจำนวนพยางค์ 4 พยางค์ และวรรคที่ 3 มีจำนวนพยางค์ 3 พยางค์ การส่งสัมผัสจะส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

2.21 สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 สัททูลวิกกีฬิตฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาประดุจเสือโคร่ง ประกอบด้วย มะ คณะ สะ คณะ ชะ คณะ สะ คณะ ตะ คณะ ตะ คณะ และครุลอย 1 คำ มีลักษณะบังคับ คือ 1 บทเท่ากับ 1 บาท ใน 1 บาทมี 19 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1 มีจำนวนพยางค์ 12 พยางค์ วรรคที่ 2 มีจำนวนพยางค์ 5 พยางค์ และวรรคที่สาม มีจำนวนพยางค์ 2 พยางค์ การส่งสัมผัสส่งแบบกลอนสังขลิก

2.22 เมฆวิปผุชิตาฉันท 19 เมฆวิปผุชิตาฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาประดุจฟ้าที่คำรณ ประกอบด้วย ยะ คณะ มะ คณะ นะ คณะ สะ คณะ ระ คณะ และครุลอย 1 คำ ลักษณะบังคับ คือ ในหนึ่งบทมี 1 บาท ใน 1 บาทมี 19 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรก 12 พยางค์ วรรคที่สอง 4 พยางค์ และวรรคสุดท้าย 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

2.23 อธิสังฉันท 20 อธิสังฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลางดงามประดุจฉันทที่ได้พรรณนามาแล้วข้างต้น ประกอบด้วย ระ คณะ ชะ คณะ ระ คณะ ชะ คณะ ระ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 1 คำ ลักษณะบังคับ คือ หนึ่งบทมี 1 บาท ในหนึ่งบาทมีจำนวนพยางค์ 20 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 9 พยางค์ วรรคที่สอง 8 พยางค์ และวรรคที่สาม 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

2.24 สัทธาราฉันท 21 สัทธาราฉันท หมายความว่า ฉันทที่ยังความเลื่อมใสให้เกิดแก่ผู้ฟัง ประกอบด้วย มะ คณะ ระ คณะ ะ คณะ นะ คณะ ยะ คณะ ยะ คณะ ยะ คณะ ลักษณะบังคับ คือ หนึ่งบทมี 1 บาท ใน 1 บาทมีจำนวนพยางค์ 21 พยางค์ แบ่งเป็น 4 วรรค โดยวรรคแรกมี 7 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 7 พยางค์ วรรคที่ 3 มี 4 พยางค์ และวรรคสุดท้าย มี 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก

นอกจากที่กวีของไทยส่วนใหญ่จะใช้ฉันทวรรณพฤติในการแต่งวรรณกรรมแล้วยังพบว่า กวียังมีการสร้างสรรค์ฉันทลักษณ์ของฉันทรูปแบบใหม่มาใช้ในการแต่งคำประพันธ์อีกด้วย ฉันทรูปแบบใหม่ที่กวีได้รังสรรค์ขึ้นมีอยู่ด้วยกัน 2 ลักษณะ คือ ฉันทที่ดัดแปลงจากฉันทเดิม และฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่ เช่น

2.25 สาลินีฉันท 11 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดัดแปลงสาลินีฉันท 11 จากเดิม ม คณะ ต คณะ ต คณะ ครุ ครุ เป็นสาลินีฉันทแบบ ม คณะ ต คณะ ช คณะ ครุ ครุ และไม่ทรงเครื่องสัมผัสระหว่างวรรคแต่ทรงใช้แต่สัมผัสระหว่างบท

2.26 อินทสันตติลกฉันท อินทสันตติลกฉันทเป็นฉันทที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้ดัดแปลงฉันทแบบเดิมโดยการนำอินทวิเชียรฉันท 11 สลับกับวสันตติลกฉันท 14 อย่างละ 1 บท

2.27 สยามรัตนฉันท 8 พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงประดิษฐ์ฉันทชนิดนี้จากการดัดแปลงฉันทภาษาอังกฤษชื่อ อินแมโมเรียม (In Memorium) ของ ลอร์ดอัลเฟรต เท็นนีสัน (Lord Alfred Tennyson) กวีชาวอังกฤษ ซึ่งฉันทภาษาอังกฤษนี้เป็นฉันทบทละ 4 บาท บาทหนึ่งมี 4 พยางค์ มีลหุและครุสลับกัน และมีสัมผัสที่พยางค์ท้ายของบาทที่ 1 รับกับพยางค์ท้ายของบาทที่ 4 คู่หนึ่ง และพยางค์ท้ายของบาทที่ 2 สัมผัสกับพยางค์ท้ายบาทที่ 3 (พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ อ้างอิงใน มะเนาะ ยูเด็น และวันเนาว์ ยูเด็น, 2548, หน้า 487)

2.28 สยามวิเชียรฉันท 8 สยามวิเชียรฉันท 8 เป็นฉันทที่พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ดัดแปลงจากสยามรัตนฉันทที่ทรงประดิษฐ์ขึ้น โดยการเพิ่มสัมผัสระหว่างบทขึ้น โดยพยางค์สุดท้ายของบาทที่ 4 สัมผัสกับพยางค์สุดท้ายของบาทที่ 2 ในบทถัดไป

2.29 สยามมณีฉันท 8 สยามมณีฉันทเป็นพระนิพนธ์ของพระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ทรงนิพนธ์ให้นักเรียนโรงเรียนวชิราวุธร้อง ในงานประจำปีของโรงเรียน ทรงแก้ไขดัดแปลงสัมผัสให้มีรับกันระหว่างวรรคและระหว่างบท

การประกอบสร้างคำฉันท

คำฉันทเป็นประเภทของวรรณกรรมชนิดหนึ่งมีลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ฉันทและกาพย์แต่งรวมกัน การแต่งวรรณกรรมคำฉันทมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโดยพบวรรณกรรมที่แต่งด้วยคำฉันทจำนวน 6 เรื่อง คือ คำฉันทเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เสือโคคำฉันท สมุทรโฆษคำฉันท อนิรุทธคำฉันท คำฉันทดุขวิสัยวงกล่อมช้าง และราชาพิลาปคำฉันท และมีการแต่งคำฉันทต่อมาจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท คือ การศึกษาถึงองค์ประกอบของคำฉันทเรื่องนั้น ๆ ว่ามีการเลือกสรรส่วนต่าง ๆ ของวรรณกรรมอย่างไรจึงทำให้วรรณกรรมเรื่องนั้นสื่อความหมายและถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของกวีหรือตัวละครได้อย่างเป็นอยู่อย่างดี การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างคำฉันท ควรศึกษาองค์ประกอบดังต่อไปนี้

1. รูปแบบคำประพันธ์

วรรณกรรมที่ประพันธ์โดยใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท มีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และเริ่มมีการแต่งกันอย่างแพร่หลาย ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในยุคนั้นฉันทได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก การนำคำฉันทมาแต่งเป็นคำประพันธ์จะมีความหลากหลายกันไป วรรณกรรมบางเรื่องใช้ฉันทในการแต่งเพียงอย่างเดียว ในขณะที่วรรณกรรมบางเรื่องมีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นมาแต่งร่วมด้วย ดังที่ สุภาพร มากแจ้ง (2536, หน้า 96) ได้อธิบายถึงลักษณะคำประพันธ์ที่กวีนิยมนำมาแต่งรวมกันกับฉันทว่า

คำประพันธ์ที่กวีนิยมใช้แต่งรวมกับฉันทมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้แก่ กาพย์ กาพย์ที่นำมาแต่งรวมกับฉันทมีอยู่ 2 ชนิด คือ กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28 ส่วนกาพย์ยานี 11 ไม่นิยมนำมาแต่งรวมเนื่องจากมีฉันท 11 ใช้หลายชนิดอยู่แล้ว การที่กวีนิยมนำกาพย์มาแต่งรวมกับฉันทเนื่องจากทั้งกาพย์และฉันทเป็นคำประพันธ์ประเภทเดียวกัน ต่างที่กาพย์ไม่บังคับคู่ ลหุ เท่านั้น

อนึ่ง ฉันทที่นำมาใช้ในการแต่งวรรณกรรมของไทยจะเป็นฉันทวรรณคดีเท่านั้น ส่วนการจะเลือกฉันทประเภทใดมาแต่งคำประพันธ์ขึ้นอยู่กับกวีว่าจะเลือกสรรฉันทประเภทใดที่กวีคิดว่าเหมาะสมกับเนื้อหาหรือเนื้อความที่กำลังบรรยาย

นอกจากคำอธิบายข้างต้น ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 183) ยังได้กล่าวถึงการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นมาแต่งรวมกับฉันทในการให้คำอธิบายคำว่าคำฉันทสรุปความได้ว่า คำฉันทประกอบไปด้วยฉันทและกาพย์ ซึ่งฉันทและกาพย์ที่นำมาแต่งนั้นจะเป็นชนิดใดก็ได้ ทั้งนี้ในสมัยโบราณฉันทที่นำมาใช้แต่ง มีเพียง 6 ชนิด และกาพย์ 3 ชนิด ฉันท 6 ชนิด คือ อินทริเชียรฉันท 11 ไตรภูกฉันท 12 วสันตดิถีฉันท 14 มาลีนิฉันท 15 สัททูลวิกิพีตฉันท 19 และสัทธราฉันท 21 กาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี 11 กาพย์ฉบัง 16 และกาพย์สุรางคนางค์ 28

จากคำอธิบายคำว่า คำฉันท ข้างต้นสรุปได้ว่า วรรณกรรมไทยที่ใช้คำประพันธ์ประเภทฉันทมาแต่ง นอกจากจะใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันทเพียงอย่างเดียวแล้ว ยังมีการนำลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นมาแต่งร่วมด้วย ทั้งนี้ ลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นที่นิยมนำมาแต่งรวมกับฉันท คือ กาพย์ โดยกาพย์ที่นำมาใช้แต่งรวมกับฉันทมี 3 ชนิด คือ

ภาพยยานี 11 ภาพยฉบั้ง 16 และภาพยสุรางคนางค์ 28 ในที่นี้ขอนำเสนอฉันทลักษณ์คำประพันธ์ประเภทภาพยที่นำมาใช้แต่งร่วมกับฉันท ดังนี้

1.1 ภาพยยานี 11 ภาพยยานี 11 มีลักษณะคล้ายอินทริเชียรฉันท แตกต่างกันเพียงแค่ภาพยยานีไม่มีลักษณะที่เป็นข้อกำหนดบังคับคัศรุ ลหุ ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 152) ได้อธิบายคำว่า ภาพยยานีไว้ว่า “ภาพยชนิดหนึ่งมีชื่อเรียกหลายอย่าง คือ ยานี ซึ่งเป็นชื่อที่ได้มาจากคำตันของฉันทบาลีในรัตนสูตรว่า ยานีธ ภูตานิ สมาถตานี/ภูทมิ วายา นีวอนตลิก เรียกว่า ยานี 11 มีตัวเลขของจำนวนคำในบาทกำกับ ตามหลักที่ใช้เรียกฉันท บางทีเรียกว่า ยานีลำน้า ก็มี” ภาพยยานีบทหนึ่งมี 11 คำ แบ่งเป็น 2 บาท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้ามี 5 คำ วรรคหลังมี 6 คำ

1.2 ภาพยฉบั้ง 16 ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 144) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาพยฉบั้งไว้ว่า “ภาพยชนิดหนึ่ง เรียกว่า ฉบั้ง ก็มี ภาพยชนิดนี้มีจำนวนคำในบท 16 คำ จึงใช้เลข 16 กำกับท้ายชื่อตามหลักการใช้ตัวเลขกำกับชื่อของฉันท” ภาพยฉบั้ง 1 บท มีคำจำนวน 16 คำ แบ่งออกเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1 มี 6 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคที่ 3 มี 6 คำ

1.3 ภาพยสุรางคนางค์ 28 ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 156) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาพยสุรางคนางค์ไว้ว่า “ภาพยสุรางคนางค์เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า สุรางคนา ภาพยชนิดนี้มีจำนวนคำในบท 28 คำ จึงใช้เลข 28 กำกับท้ายชื่อตามหลักการใช้ตัวเลขกำกับชื่อของฉันท เช่นเดียวกับภาพยยานีและภาพยฉบั้ง” มะเนาะ ยูเด็น และวันเนาวัน ยูเด็น (2548, หน้า 75) กล่าวถึงภาพยสุรางคนางค์ไว้ว่า “ในหนังสือจินตามณี เรียกภาพยสุรางคนางค์ 28 ว่า สุรางคนาปทุมฉันทกลอน 4 หรือวิสาสิกฉันท โดยบอกว่าชื่อ วิสาสิกฉันท ในภาพยสารวิสาสิณี มิได้กำหนดคัศรุ กำหนดแต่กลอนพดกัน ทั้งนี้มีคาถาบาลีกำกับไว้ว่า สุรางคนา สุโสภณา ธิปริโก สมานสิ ภิวันทโน สเรนโก รัตตินทิวัง” ภาพยสุรางคนางค์มี 28 คำ มี 7 วรรค วรรคละ 4 คำ

2. เนื้อหา

เนื้อหาคือใจความสำคัญ ข้อสำคัญ หรือสาระสำคัญของวรรณกรรม การแบ่งประเภทเนื้อหาของวรรณกรรมมีเกณฑ์การแบ่งหลายประเภท กุหลาบ มัลลิกะมาส (2542, หน้า 162) แบ่งประเภทของวรรณคดีโดยใช้วัตถุประสงค์ในการใช้เป็นเกณฑ์ ทำให้สามารถแบ่งวรรณคดีได้ 10 ประเภท ดังนี้

2.1 เพลงยาว ใช้เป็นบทฝากรัก หรือบทแสดงความในใจของผู้แต่ง

2.2 เล่าเรื่อง เล่านิทาน เช่น บทเสภา นิทานคำกลอน บทสดุดีเฉลิมพระเกียรติ

2.3 แสดงความรักความอาลัย หรือคร่ำครวญในยามจากคนรักไปไกล

2.4 บทใช้ในการแสดงและการละเล่น เช่น บทละครร่ำ บทพากย์โขน บทพากย์หนังใหญ่ บทละครร้อง

2.5 บทร้อง เช่น บทมโหรี เพลงต่าง ๆ

2.6 บทสวด บทไหว้ (ประณามบท)

2.7 บทสอน เช่น สุภาษิตสอนหญิง โคลงราชสวัสดิ์

2.8 บทแสดงความคิดและทัศนะต่าง ๆ

2.9 บทวิชาการ ตำราการแต่งร้อยกรอง แบบเรียน

2.10 บทที่ใช้ในพิธีกรรมต่าง ๆ

นอกจากนี้ วัลลภ รัตนโกศา (2556, หน้า 1-10-11) ได้จำแนกวรรณกรรมออกเป็น 7 ประเภท ตามลักษณะเนื้อหาของวรรณกรรม ได้แก่ วรรณคดีบทละคร คือ งานเขียนที่แต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงละคร ส่วนใหญ่ประพันธ์ด้วยกลอน มีการกำกับเพลงหน้าพาทย์ ประกอบด้วยวรรณคดีนิยาย คือ งานเขียนที่แต่งขึ้นเป็นเรื่องราว มีการดำเนินเรื่อง ตัวละคร ฉาก และบทสนทนา วรรณคดีแสดงอารมณ์ คือ งานเขียนที่มุ่งแสดงอารมณ์ความรู้สึกต่าง ๆ ของกวีผู้ประพันธ์ โดยมากแล้วจะเป็นอารมณ์ความรู้สึกเศร้าเสียใจที่ต้องพลัดพรากจากนางอันเป็นที่รัก วรรณคดีศาสนา คือ งานเขียนเกี่ยวกับเรื่องราวในพระพุทธศาสนา วรรณคดีคำสอน คือ งานเขียนที่มีเนื้อหาแสดงหลักจริยธรรมคุณธรรมต่าง ๆ เพื่อกล่อมเกลาให้ผู้อ่านได้พัฒนาตนให้สมบูรณ์มากขึ้น วรรณคดียอพระเกียรติ คือ งานเขียนที่มีเนื้อหาสดุดีสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในแง่มุมต่าง ๆ วรรณคดีประเพณีพิธีกรรม คือ งานเขียนเพื่อใช้ประกอบในการประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งของหลวงและของราษฎร และวรรณคดีอื่น คือ งานเขียนที่มีลักษณะแยกย่อย เช่น กฎหมาย ตำราวิชาการ วรรณคดียั่วล้อ

จากการแบ่งประเภทของวรรณคดีโดยใช้เนื้อหาเป็นเกณฑ์ข้างต้น ทำให้สรุปถึงเนื้อหาของวรรณคดีได้ ดังที่ กุหลาบ มลลิกะมาส (อ้างถึงใน กุสุมา รักษาณี, 2549, หน้า 255) ได้แบ่งประเภทของเนื้อหาวรรณคดีไทยไว้ว่า มี 10 เนื้อหา คือ ศาสนาและคำสอน เรื่องเล่า บทพรรณนา บทเพลง บทสดุดียอพระเกียรติ บทใช้ประกอบพิธีกรรม ประวัติ พงศาวดาร และจดหมายเหตุ แบบเรียน กฎหมาย กฎมณเฑียรบาล และตำราบางเรื่อง

นอกจากการแบ่งเนื้อหาตามเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น วิภา กงกะนันท์ (2533, หน้า 82-83) ได้กล่าวถึงแนวทางการกำหนดแนวเรื่องของวรรณกรรมสรุปความได้ว่า นักเขียนแต่ละคนจะมีวิธีการกำหนดแนวเรื่องในการแต่งวรรณกรรมที่แตกต่างกัน เช่น การใช้ความสะเทือนอารมณ์เป็นหลัก คือ กำหนดแนวเรื่องให้เป็นเรื่องรักประเภทต่าง ๆ เช่น รักระหว่างเพศรักเพื่อน รักสัตว์ รักชาติ เรื่องโศก เรื่องเศร้า เรื่องตลก เรื่องลึกลับ เรื่องสยดสยอง เรื่องล้อ

เรื่องเยาะเย้ยเสียดสี ถากถาง ฯลฯ กำหนดลักษณะเนื้อหา เช่น เป็นเรื่องแนวการเมืองประเภทต่าง ๆ เช่น การเมืองระหว่างประเทศ การเมืองภายในประเทศ การเมืองระหว่างเพศ ศาสนา ปรัชญา การท่องเที่ยว ผจญภัย คำสอน ชีวิต สังคม ฯลฯ การใช้แนวเรื่องแบบฉบับ เช่น แนวเรื่องศรีธนญชัย เจ้าเงาะรงจนา ซิลเดอเรลลา พระยาทองพระยาพาน แม่ผัวลูกสะใภ้ เมียน้อยเมียหลวง ลูกเขยพ่อต่า ชู้เกียจได้ดี ฯลฯ และการใช้นามธรรมเป็นแนวเรื่อง เช่น การเสียดสี เสรีภาพ ความกตัญญูกตเวทิตา ความอดทน ความเพียร ความเป็นธรรม ฯลฯ

นอกจากแนวคิดเรื่องการศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมข้างต้นแล้ว วิพุธ โสภางค์ (2564, หน้า 9-17-18) ได้แบ่งวรรณกรรมตามลักษณะเนื้อหาของวรรณกรรมออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งสามารถสรุปความได้ดังนี้

เนื้อหาแนวจรรโลงสังคม วรรณกรรมที่มีเนื้อหาแนวจรรโลงสังคมเป็นวรรณกรรมที่ชี้ให้เห็นคุณค่าด้านสังคมมากกว่าด้านอื่น แบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ วรรณกรรมศาสนา และคำสอน เป็นวรรณกรรมที่มุ่งยกระดับคุณภาพของคนในสังคม เพื่อให้สมาชิกของสังคมมีพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของสังคม วรรณกรรมศาสนาเป็นเรื่องในศาสนาพุทธ วรรณกรรมคำสอน จำแนกเป็นคำสอนแก่บุคคลหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มพระราชวงศ์ ข้าราชการ ผู้ชาย ผู้หญิง เพื่อให้สมาชิกของสังคมตระหนักในภาระหน้าที่และความรับผิดชอบ วรรณกรรมเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม เป็นวรรณกรรมที่ใช้ประกอบพิธีหรืออธิบายความรู้เรื่องพิธีต่าง ๆ เป็นวรรณกรรมที่บ่งบอกให้เห็นความเชื่อของคนในแต่ละสมัยที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาด้วยความปรารถนาที่จะให้ทุกคนได้อยู่ร่วมกันอย่างดีและมีความสุข วรรณกรรมเชิงประวัติ เป็นวรรณกรรมที่บันทึกเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ หรือบันทึกเรื่องราวของบุคคลสำคัญ ทำให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสเรียนรู้เรื่องราวในอดีต อีกส่วนหนึ่งเป็นวรรณกรรมสวดดีบุคคลสำคัญ ซึ่งก็คือพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงประกอบพระราชกรณียกิจให้ราษฎรอยู่เย็นเป็นสุข

เนื้อหาแนวจรรโลงใจ เป็นวรรณกรรมที่มุ่งให้เกิดความบันเทิงใจแก่ผู้อ่าน ผู้อ่านจะได้รับความเพลิดเพลินไปกับเรื่องราวของวรรณกรรม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่แต่งแบบนิทาน เรื่องที่แต่งเพื่อแสดงละคร หรือเรื่องที่บรรยายอารมณ์ความรู้สึกส่วนตัวของผู้เขียน แบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ วรรณกรรมนิทานร้อยกรอง เป็นวรรณกรรมที่มุ่งให้ความบันเทิงเป็นสำคัญ และให้ความสำคัญกับคุณค่าด้านอื่น ๆ รองลงไป มีทั้งเรื่องราวในพื้นที่ถิ่นของไทย นิทานชาดก นิทานต่างประเทศ หรือเรื่องเล่าที่นำมาเล่าใหม่โดยการผสมผสานเรื่องต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน นอกจากจะให้ความสนุกสนานแล้วผู้อ่านยังได้คติข้อคิดจากเรื่อง รวมทั้งความซาบซึ้งในอรรถรสของลีลาภาษาในร้อยกรองอีกด้วย วรรณกรรมบทละคร วรรณกรรมประเภทนี้ โดยปกติจะใช้สำหรับแสดงละคร แต่กลอนบทละครของไทยจะนำมาใช้ในการอ่านด้วย

ผู้อ่านจึงสามารถได้อรรถรสจากการอ่านด้วยเช่นกัน วรรณกรรมนิราศเป็นวรรณกรรมที่มุ่งแสดงอารมณ์ ความรู้สึกของกวี นิราศส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวที่บันทึกการเดินทางของกวีเมื่อต้องจากบ้าน จากสตรีอันเป็นที่รัก ซึ่งต่อมานิราศมีเนื้อหาบันทึกประสบการณ์ที่ผู้ประพันธ์ได้พบ ทำให้นิราศเพิ่มคุณค่าจากความล้ำเจาอารมณ์เป็นแหล่งความรู้ที่ชวนศึกษาเพิ่มขึ้น

วรรณกรรมปัจจุบัน เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก นักวรรณกรรมส่วนใหญ่จะเริ่มจัดวรรณกรรมปัจจุบันในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหมายถึงวรรณกรรมที่เริ่มได้รับอิทธิพลตะวันตก จัดเป็นพวกร้อยแก้วแนวใหม่ แบ่งออกเป็น 3 ประเภทย่อย คือ วรรณกรรมบันเทิงคดี เป็นวรรณกรรมรูปแบบใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก เช่น เรื่องแต่ง เรื่องเล่า เรื่องสั้น นวนิยาย บทละครพูด วรรณกรรมสารคดี เป็นวรรณกรรมที่ให้ความสำคัญด้านเนื้อหาสาระความรู้ บางเรื่องอาจให้ความบันเทิง แต่จะถือเป็นเรื่องรองจากสาระความรู้ สารคดี คือ เรื่องจริง เรื่องที่เป็นข้อคิดเห็นต่าง ๆ เช่น สารคดีท่องเที่ยว สารคดีชีวประวัติ สารคดีวิชาการ สารคดีประเภทบันทึก และวรรณกรรมสื่่อมวลชน หมายถึง วรรณกรรมประเภทหนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสาร มีทั้งที่เป็นบทความ เรื่องให้ความรู้ ความบันเทิง และเรื่องเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ

3. วรรณศิลป์

วรรณศิลป์ เป็นคำที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติราชบัณฑิตยสภา พ.ศ. 2465 (อ้างอิงใน กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2555, หน้า 5) ซึ่งให้ความหมายไว้ว่า วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะของการเรียบเรียงถ้อยคำ

ดังนั้น วรรณศิลป์จึงเป็นการใช้ภาษาในการประพันธ์อย่างมีศิลปะเพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างลึกซึ้ง สามารถทำให้อ่านเกิดจินตภาพและอารมณ์สะท้อนใจได้ กุหลาบ มัลลิกะมาส (2555, หน้า 7-35) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบของวรรณศิลป์สรุปได้ว่า วรรณศิลป์เป็นคุณสมบัติที่ทำให้วรรณกรรมเป็นวรรณคดี เป็นศิลปะของการเรียบเรียง ซึ่งประกอบไปด้วย ความรู้สึกสะท้อนใจและจินตนาการที่สร้างขึ้น เป็นรูปมีเรื่องราวเป็นรายละเอียด ซึ่งองค์ประกอบของวรรณศิลป์ มี 6 ประการ ประกอบด้วย

อารมณ์สะท้อนใจ ซึ่งอารมณ์สะท้อนใจนี้ถือเป็นบทนำของความคิดทั้งหลาย ในการแต่ง อารมณ์สะท้อนใจเป็นไปในรูปแบบที่แตกต่างกัน เช่น ในรูปแบบของความรัก ทำให้เกิดการแต่งเพลงยาว ความเศร้าโศกที่ต้องพลัดพรากจากคนรักทำให้เกิดนิราศ

ความนึกคิดและจินตนาการ เป็นสิ่งที่ช่วยให้การสร้างเรื่องและตกแต่งเรื่องให้งดงามมากขึ้น ซึ่งความนึกคิดและจินตนาการมีวิธีสร้างได้ ได้แก่ การกล่าวตามประสบการณ์จริง เป็นการทำให้อ่านรู้สึกไปตามที่บรรยายตามประสบการณ์ที่คัดเลือกมาแล้ว

การกล่าวโดยใช้โวหาร วิธีนี้ผู้อ่านจะต้องตีความหมายเพราะผู้แต่งพูดอย่างหนึ่งแต่มุ่งหมายอย่างหนึ่ง และการใช้สัญลักษณ์ เป็นการสร้างสิ่งสมมติเป็นตัวแทนสิ่งที่เป็นจริง

การแสดงออก คือ การเผยให้เห็นสิ่งที่แฝงเร้นในวรรณคดี ทำให้ผู้อ่านเจริญงอกงามทางด้านอารมณ์ ความคิด และจินตนาการ การแสดงออกเป็นเรื่องสำคัญของการแต่งหนังสือและศิลปะทั่วไปเพราะการแสดงออกเป็นพาหนะนำความนึกคิด ความสะท้อนใจ และจินตนาการของผู้แต่งไปสู่ผู้อ่าน ซึ่งแบ่งเป็น 5 ลักษณะ ได้แก่ การแสดงออกทำให้ผู้อ่านรู้สึกหรือเห็นภาพตามคำบรรยาย หรือที่เรียกว่าสร้างอารมณ์ร่วม 2 การแสดงออกทำให้ผู้อ่านเห็นอาการเคลื่อนไหวหรือนาฏการ การแสดงออกที่เผยให้เห็นบุคลิกภาพและนิสัยใจคอของตัวละครในเรื่อง ทำให้เข้าใจได้ว่าตัวละครมีลักษณะอย่างไร การแสดงออกที่ช่วยให้เกิดการหยั่งเห็น คือ การแสดงออกที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์มากยิ่งขึ้น เกิดความรู้สึกเข้าใจว่าทำไมคนจึงมีพฤติกรรมหรือรู้สึกเช่นนั้น และการแสดงออกให้เห็นบุคลิกภาพของผู้แต่ง

ท่วงทำนองแต่ง คือ ท่วงทำนองในการแสดงออกอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของผู้แต่งแต่ละคน การพิจารณาว่างานชิ้นใดเป็นของผู้แต่งคนใดนอกจากจะอาศัยถ้อยคำและเรื่องที่ชอบกล่าวถึงซ้ำ ๆ แล้ว ยังสามารถดูได้จากลักษณะของประโยคด้วย ว่าผู้แต่งมีการใช้ลักษณะประโยคแบบสั้น ยาวแบบคู่ขนาน ยาวแบบโวหาร หรือประโยคบาร์อก หรือการพิจารณาทางด้านแนวการเขียน การใช้โวหาร กลวิธีในการบรรยายหรือการพรรณนา

เทคนิคหรือกลวิธีที่ผู้แต่งนำมาใช้ในการถ่ายทอดความนึกคิดหรือความสะท้อนใจ เช่น กลวิธีในการเลือกผู้เล่าเรื่อง กลวิธีในการเล่าย้อนหลัง การแสดงลักษณะและนิสัยของตัวละคร โดยผู้แต่งไม่ต้องบรรยายโดยตรง วิธีเปิดเรื่องและปิดเรื่องให้ประทับใจ การเลือกรายละเอียดในการดำเนินเรื่อง การใช้สัญลักษณ์หรือสิ่งแทน การสร้างภาพในจิตโดยวิธีแนะนำการสร้างนัยประหวั และการสร้างบรรยากาศ

องค์ประกอบ คือ จุดเด่นและส่วนประกอบที่มาเสริมสร้างทำให้วรรณกรรมนั้นมีลักษณะที่ประสานกลมกลืน ถือเป็นส่วนสำคัญในวรรณศิลป์

จากองค์ประกอบของวรรณศิลป์ข้างต้นหากต้องพิจารณาเพื่อวิเคราะห์คุณค่าทางด้านภาษาวรรณศิลป์จะต้องพิจารณาทั้งในระดับเสียง คำ และข้อความ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 สัทลังการ สัทลังการ คือ การเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ที่เหมาะสมกับการสื่อความหมายในบทประพันธ์ ภาษาที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะนอกจากจะต้องเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมตามข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ในการแต่งคำประพันธ์แล้ว ผู้แต่งยังต้องเลือกสรรคำมาใช้เพื่อให้เกิดความไพเราะทางด้านเสียง

และก่อให้เกิดจินตภาพหรือจินตนาการอันลึกซึ้งซึ่งตามความหมาย เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างลึกซึ้ง สามารถทำให้อ่านเกิดจินตภาพและอารมณ์สะท้อนใจได้

เสียงในภาษาไทยมี 3 ประเภท คือ เสียงพยัญชนะ เสียงสระ และเสียงวรรณยุกต์ การสร้างคำเพื่อนำมาใช้ในการสื่อสารจะต้องใช้เสียงทั้ง 3 ประเภทนี้มาประกอบกัน ระบบเสียงในภาษาไทยมีลักษณะดังนี้

3.1.1 เสียงสระ เสียงสระในภาษาไทยมี 2 ประเภท คือ สระเดี่ยว และสระประสม ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) สระเดี่ยว สระเดี่ยว คือ สระที่ออกเสียงโดยอวัยวะภายในช่องปาก อยู่ในตำแหน่งเพียงตำแหน่งเดียวตลอดการออกเสียง สระเดี่ยวในภาษาไทยมี 18 หน่วยเสียง ดังนี้

	/i/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า สูง สั้น ริมฝีปากไม่ห่อ
	/i:/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า สูง ยาว ริมฝีปากไม่ห่อ
	/e/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า กลาง สั้น ริมฝีปากไม่ห่อ
	/e:/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า กลาง ยาว ริมฝีปากไม่ห่อ
	/ɛ/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า ต่ำ สั้น ริมฝีปากไม่ห่อ
	/ɛ:/	เป็นหน่วยเสียงสระหน้า ต่ำ สั้น ยาว ริมฝีปากไม่ห่อ
ไม่ห่อ	/u/	เป็นหน่วยเสียงสระกลางค่อนข้างไปทางหลัง สูง สั้น ริมฝีปาก
ไม่ห่อ	/u:/	เป็นหน่วยเสียงสระกลางค่อนข้างไปทางหลัง สูง ยาว ริมฝีปาก
ไม่ห่อ	/ɯ/	เป็นหน่วยเสียงสระกลางค่อนข้างไปทางหลัง กลาง สั้น ริมฝีปาก
ไม่ห่อ	/ɯ:/	เป็นหน่วยเสียงสระกลางค่อนข้างไปทางหลัง กลาง ยาว ริมฝีปาก
	/a/	เป็นหน่วยเสียงสระกลาง ต่ำ สั้น ริมฝีปากไม่ห่อ
	/a:/	เป็นหน่วยเสียงสระกลาง ต่ำ ยาว ริมฝีปากไม่ห่อ
	/u/	เป็นหน่วยเสียงสระหลัง สูง สั้น ริมฝีปากห่อ
	/u:/	เป็นหน่วยเสียงสระหลัง สูง ยาว ริมฝีปากห่อ
	/o/	เป็นหน่วยเสียงสระหลัง กลาง สั้น ริมฝีปากห่อ

/o:/ เป็นหน่วยเสียงสระหลัง กลาง ยาว ริมฝีปากห่อ

/ɔ/ เป็นหน่วยเสียงสระหลัง ต่ำ ล้วน ริมฝีปากห่อ

/ɔ:/ เป็นหน่วยเสียงสระหลัง ต่ำ ยาว ริมฝีปากห่อ

2) **สระประสม** สระประสม คือ สระสระที่ออกเสียงโดยอวัยวะภายในช่องปาก ไม่อยู่ในตำแหน่งเพียงตำแหน่งเดียว สระประสมในภาษาไทยมี 3 หน่วยเสียง คือ

/ia/ เป็นหน่วยเสียงสระที่เกิดจากการประสมของสระโดยเริ่มต้นจากสระหน้า สูง ริมฝีปากรี คือ /i/ และลงท้ายด้วยสระกลางต่ำ คือ /a/

/ua/ เป็นหน่วยเสียงสระที่เกิดจากการประสมของสระโดยเริ่มต้นที่สระหลัง สูง ริมฝีปากรี คือ /u/ และลงท้ายด้วยสระกลางต่ำ คือ /a/

/ua/ เป็นหน่วยเสียงสระที่เกิดจากการประสมของสระโดยเริ่มต้นที่สระหลัง สูง ริมฝีปากห่อ คือ /u/ และลงท้ายด้วยสระกลางต่ำ คือ /a/

เสียงสระสามารถสร้างพลังให้แก่คำที่นำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะในการแต่งคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง เนื่องจากคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง มีการกำหนดให้คำที่มีสัมผัสสระเป็นลักษณะบังคับ วรวรรณ ศรีวิทย (2656, หน้า 118) ได้อธิบายถึงลักษณะการใช้เสียงสระสร้างคำสัมผัสในการภาษาวรรณศิลป์ว่าแบ่งเป็น 6 ลักษณะ คือ

เคียง คือ การใช้สระเดียวกันเรียงกัน 2 คำ เช่น นี่คือสถานบ้านของเรา รับผิดชอบเข้าไปศึกษา และได้โปรดเกิดหนามาให้ไว้

เทียบเคียง คือ การใช้สระเดียวกันเรียงกัน 3 คำ เช่น นี่คือสถานบ้านของเรา และรับผิดชอบเราไปศึกษา

ทบเคียง คือ การใช้สระเดียวกันเรียงกัน 2 คู่ เช่น นี่คือสถานบ้านของผมเรา และรับผิดชอบเราให้ไปศึกษา

เทียมแยก คือ การใช้สระเดียวเรียง 2 คำ โดยมีคำอื่น 1 คำคั่นกลาง เช่น นี่คือสถานแห่งบ้านของเรา และรับผิดชอบเราไปเรียน

แทรกเคียง คือ การใช้สระเดียวเรียง 2 คำ โดยมีคำอื่น 1 คำคั่นกลางเช่นเดียวกับเทียมแยก แต่แทรกเคียงจะอยู่ต้นหรือกลางวรรค เช่น สถานแห่งบ้านของเรา และดิฉันจะเราไปเรียน

แทรกแซง คือ การใช้สระเดี่ยวเรียง 2 คำ โดยมีคำอื่น 2 คำคั่นกลาง เช่น นี่คือสถานประหนึ่งบ้านของเรา รีบตื่นเช้าเธอจงเข้าไปเรียน และโปรดมาเถิดเธอหนา เรารอหน้าบ้าน

3.1.2 เสียงพยัญชนะ เสียงพยัญชนะในภาษาไทย มี 21 หน่วยเสียง โดยแบ่งเป็นเสียงพยัญชนะต้นเดี่ยว เสียงพยัญชนะควบกล้ำ และเสียงพยัญชนะท้าย มีลักษณะดังต่อไปนี้

เสียงพยัญชนะต้นเดี่ยว เสียงพยัญชนะต้นเดี่ยวในภาษาไทยมี 18 หน่วยเสียง ดังนี้

ถึงปุ่มเหงือก	/p/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ริมฝีปาก /t/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ฟันหรือฟันถึงปุ่มเหงือก
เส้นเสียง	/c/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เพดานแข็ง /k/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เพดานอ่อน /ʔ/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่เพดานอ่อน /ph/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง ไม่มีลม เกิดที่ช่องระหว่าง
ถึงปุ่มเหงือก	/th/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง มีลม เกิดที่ฟันหรือฟันถึงปุ่มเหงือก /ch/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง มีลม เกิดที่เพดานแข็ง /kh/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ไม่ก้อง มีลม เกิดที่เพดานอ่อน /b/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ก้อง มีลม เกิดที่ริมฝีปาก /d/ หน่วยเสียงพยัญชนะระเบิด ก้อง มีลม เกิดที่ฟันหรือฟันถึงปุ่มเหงือก /m/ หน่วยเสียงพยัญชนะนาสิก ก้อง เกิดที่ริมฝีปาก /n/ หน่วยเสียงพยัญชนะนาสิก ก้อง เกิดที่ฟันหรือฟันถึงปุ่มเหงือก /ɲ/ หน่วยเสียงพยัญชนะนาสิก ก้อง เกิดที่เพดานอ่อน /l/ หน่วยเสียงพยัญชนะข้างลิ้น ก้อง /r/ หน่วยเสียงพยัญชนะกระทบ ก้อง /f/ หน่วยเสียงพยัญชนะเสียดแทรก ไม่ก้อง เกิดที่ริมฝีปาก /s/ หน่วยเสียงพยัญชนะเสียดแทรก ไม่ก้อง เกิดที่ฟัน

/h/ หน่วยเสียงพยัญชนะเสียดแทรก ไม่ก้อง เกิดที่ช่องระหว่างเส้นเสียง

/w/ หน่วยเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ก้อง เกิดที่ริมฝีปาก

/j/ หน่วยเสียงพยัญชนะกึ่งสระ ก้อง เกิดที่เพดานแข็ง

เสียงพยัญชนะต้นควบกล้ำ เสียงพยัญชนะต้นที่ออกเสียงพยัญชนะ

2 เสียงติดต่อกันโดยไม่มีสระมาคั่นกลางมี 11 คู่ คือ /pr/ /pl/ /tr/ /kl/ /kr/ /kw/ /phl/ /phr/ /khl/ /khr/ /khw/

เสียงพยัญชนะท้าย เสียงพยัญชนะภาษาไทยที่สามารถปรากฏอยู่ข้างหลังสระได้ มี 9 หน่วยเสียง คือ /p/ /t/ /k/ /ʔ/ /m/ /n/ /ŋ/ /j/ /w/

ในส่วนของพยัญชนะที่ก่อให้เกิดวรรณศิลป์ตามลักษณะการแต่งคำประพันธ์ของไทย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ สำเนียงพยัญชนะและสัมผัสพยัญชนะ รววรรณ ศรียาภัย (2565, หน้า 114-116) ได้อธิบายถึงเสียงพยัญชนะที่มีคุณสมบัติสร้างพลังทางวรรณศิลป์ สรุปความได้ว่า

สำเนียงพยัญชนะ สำเนียงพยัญชนะหรือสำเนียงอักษร มี 9 ลักษณะ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

วิกัป คือ คำที่มีสระ อะ อยู่หน้าคำ เช่น อนุช สลด

หิรจักร คือ คำที่มีเสียง อะ อยู่กลางคำ เช่น วิทยา บุษา

พหิรจักร คือ คำที่มีเสียง อะ อยู่ท้ายคำ เช่น ศิลปะ อดตะ

สังชะ คือ เสียงวิกัปเรียงกันสองคำ เช่น สละสลวย ระยะยาว

วิสังชะ คือ เสียงวิกัปต่างพยัญชนะกันสองคำ เช่น อรุณระวี สนานนที

ยมก คือ เสียงคำซ้ำ เช่น ลาลิงลึงลอดไม้ ลาลิง

ยัตถิภังค์ คือ เสียงอยู่ท้ายวรรคหนึ่งต่อเนื่องไปยังคำหน้าของอีกวรรคหนึ่ง เช่น สูงลิ่วละลานนี้- ยพ่นประมาณหมาย

นิสสัย คือ คำหลังของวรรคหน้าเป็นเสียงเดียวกับคำแรกของวรรคหลัง เช่น อริราชใดเลิศด้วย เดชอดุล

นิสสิต คือ เสียงพยัญชนะของคำหน้าเป็นเสียงเดียวกับคำที่สองของวรรคหลัง เช่น พอดกคำค่างคาวบินกราวกริด เสียงกรูหวีดหวัก้องร้องประสาน

สัมผัสพยัญชนะ สัมผัสพยัญชนะเป็นการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน แบ่งออกเป็น 7 ลักษณะ คือ

คู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวเรียงกัน 2 คำ เช่น รบเร้า กอดก่าย เครื่องเครา

เทียบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันเรียงกัน 3 คำ เช่น แต่เก่าก่อน ภาลมาแล้ว มีเรื่องราวกู้กันทั่ว ชาวบ้านบอกเบาคความ

เทียบมรด คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคล้ายกันเรียงกัน 4 คำ เช่น เขาเดินคุ่มเดียวดูป่าดอย ริมอ่างหลวงล่องลอยลิ้มกลับบ้าน

เทียบมรด คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือเสียงคล้ายกันเรียงกัน 5 คำ เช่น พวกเรารู้เรียนเรื่องราวความเป็นมา แห่งภาษาสุตแสนซึ่งทรงยั่งยืน เราหวังไว้ว่า วุ่นวายคงไม่เกิด

ทบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กันเรียงกัน 2 คู่ เช่น เขาคู่รู้ เรียนเพียรหนังสือ อาจารย์คือคนสอนสั่งไม่ยั้งหยุด

แทรกคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กัน เรียงกัน 2 คำ หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะอื่นคั่นกลาง 1 คำ เช่น เมืองพะเยาภูพื้นเขียวชะอุ่ม ร้านในเมืองหรือไม่มี ของขาย อันเขาคู่ยอมเคียงรัก

แทรกมรด คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กันเรียงกัน 2 คำ หรือ 3 คำ โดยมีพยัญชนะคั่นกลาง 2 คำ เช่น โปรดเถิดเจ้าทอดทิ้งความไม่รู้ ใครช่วยชูขมมาขึ้น รื่นดวงจิต เรามีมิตรรักเราไม่ขุนหมอง

3.1.3 เสียงวรรณยุกต์ เสียงวรรณยุกต์ คือ ระดับสูง-ต่ำของเสียงที่ปรากฏ ในพยางค์หรือคำ เสียงที่มีระดับสูง-ต่ำต่างกันนี้ ส่งผลต่อความหมายของคำ เสียงสูง-ต่ำ ในภาษาไทย มี 5 หน่วยเสียง คือ

- 1) หน่วยเสียงวรรณยุกต์สามัญ / / เป็นเสียงวรรณยุกต์ระดับกลาง
- 2) หน่วยเสียงวรรณยุกต์เอก / ˊ / เป็นเสียงวรรณยุกต์ระดับต่ำ
- 3) หน่วยเสียงวรรณยุกต์โท / ˋ / เป็นเสียงวรรณยุกต์ที่มีการเปลี่ยนระดับจากระดับสูงลงมาต่ำ
- 4) หน่วยเสียงวรรณยุกต์ตรี / ˊˊ / เป็นเสียงวรรณยุกต์ระดับสูง
- 5) หน่วยเสียงวรรณยุกต์จัตวา / ˋˋ / เป็นหน่วยเสียงที่มีการเปลี่ยนระดับจากระดับต่ำขึ้นไปสูง

วรวรรณ ศรียาภัย (2565, หน้า 120-122) ได้กล่าวถึงการใชเสียงวรรณยุกต์เพื่อสร้างวรรณศิลป์ให้แก่คำประพันธ์ ว่ามี 2 ลักษณะ คือ เสียงวรรณยุกต์ตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์ และเสียงวรรณยุกต์ในชั้นเชิงของกวี ดังสรุป

1. **เสียงวรรณยุกต์ตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์** คำประพันธ์ร้อยกรอง เช่น กลอน โคลง ร่าย จะมีข้อกำหนดทางด้านการใช้รูปและเสียงวรรณยุกต์ ซึ่งกวีสามารถเลือกปฏิบัติตามกฎเกณฑ์บางอย่าง เพื่อให้คำประพันธ์มีความไพเราะ กฎเกณฑ์ดังกล่าวแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ **ละลอกฉลอง** คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกหรือโทกำกับอยู่ท้ายวรรครับของฉันทลักษณ์กลอนสุภาพ และ**ละลอกทับ** คือ คำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกหรือโทกำกับอยู่ท้ายวรรคส่งของฉันทลักษณ์กลอนสุภาพ

2. **เสียงวรรณยุกต์ในชั้นเชิงของกวี** เป็นความสามารถของกวีผู้แต่งในการสร้างสรรค์ให้คำประพันธ์มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ ถึงแม้ว่าคำประพันธ์นั้นจะไม่มีข้อกำหนดอยู่ก็ตาม เช่น คำประพันธ์ประเภทโคลงมีข้อกำหนดเรื่องการวางตำแหน่งคำที่มีรูปวรรณยุกต์เอกและวรรณยุกต์โท คำประพันธ์ประเภทกาพย์ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับการใช้วรรณยุกต์ ดังนั้นหากกวีทำตามข้อกำหนดได้ก็จะทำให้คำประพันธ์มีความไพเราะ แต่หากกวีเลือกใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์จัดไว้ในตำแหน่งที่เหมาะสม ก็จะทำให้คำประพันธ์ไพเราะมากยิ่งขึ้น เมื่ออ่านออกเสียง

3.1.4 **การใช้เสียงสื่อความ** ทฤษฎีการใช้เสียงสื่อความ หรือทฤษฎีสัทธรรมลักษณะ (Sound Symbolism) เป็นทฤษฎีว่าด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมาย ศึกษาถึงความสัมพันธ์ว่าเสียงมีอิทธิพลต่อความหมายของคำที่มีเสียงนั้นปรากฏอยู่อย่างไร ทฤษฎีสัทธรรมลักษณะนี้เป็นทฤษฎีที่มีการนำไปใช้ศึกษาภาษาในลักษณะต่าง ๆ เช่น คำบรรยายขนาด บรรยายสภาวะทางอารมณ์ บรรยายสภาวะทางกายภาพ

นักภาษาศาสตร์มีการอธิบายทฤษฎีสัทธรรมลักษณะในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป เช่น Hinton, Nichols and Ohala (1994 อ้างอิงใน วรลักษณ์ เดชะประทุมวัน, 2547, หน้า 7-8) ได้แบ่งประเภทของสัทธรรมลักษณะไว้ โดยคิดว่าลักษณะต่าง ๆ ของสัทธรรมลักษณะมีระดับในการเชื่อมโยงระหว่างเสียงกับความหมาย ตั้งแต่การเชื่อมโยงแบบสมบูรณ์หรือโดยตรง (Completely linked) ไปจนถึงความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันแบบ การตกลงกำหนดขึ้น (Completely conventional) โดยมีมนุษย์เป็นผู้ที่กำหนดความสัมพันธ์ สัทธรรมลักษณะมีระดับความสัมพันธ์ 4 ระดับ ดังนี้

1. Corporeal sound symbolism หมายถึง การใช้เสียงประเภท non-segmentable เช่น เสียงไอ เสียงสะอึก เสียงร้องของเด็ก เสียงกรีดร้องขณะที่อยู่ในอันตราย การใช้ท่วงทำนองเสียงหรือคำอุทานต่าง ๆ แสดงความรู้สึกซึ่งจะสะท้อนให้เห็นถึงสภาวะต่าง ๆ ภายในร่างกายและสภาวะของอารมณ์ในขณะนั้น เช่น ในการเขียนการ์ตูน ถ้าผู้เขียนต้องการให้ตัวการ์ตูนตัวใดสื่ออารมณ์แบบใดออกมา มักใช้ขนาดตัวอักษร (เช่น ตกใจใช้อักษรขนาดใหญ่)

ลักษณะของรูปลักษณ์ (ง ให้งกลมขดไปมา) หรือสี (สีคำสื่ออารมณ์เศร้า) ลักษณะทางอารมณ์ความรู้สึกนี้ไม่สามารถสื่อเป็นตัวอักษรได้จึงต้องใช้รูปลักษณ์และสีแทน สัทอรรถลักษณะประเภทนี้ โดยหน้าที่แล้วมันสามารถเป็นประโยคในตัวเองได้ และมักจะสื่อความหมายให้รู้ถึงสภาวะทางร่างกายและอารมณ์เป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่าสัทอรรถลักษณะประเภทนี้เชื่อมโยงเสียงกับความหมายโดยสมบูรณ์หรือโดยตรง

2. Imitative sound symbolism หมายถึง คำเลียนเสียงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเลียนเสียงธรรมชาติ เช่น เสียงเดาะลิ้น เสียงตีดนิ้ว หรือเสียงที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น เด็ก ทำเสียงเลียนแบบเสียงหวิว เสียงสัตว์ร้อง เสียงเคาะ เป็นต้น

3. Synesthetic sound symbolism หมายถึง การใช้ลักษณะทางวิทยาศาสตร์ คือ ระดับเสียง ความดังของเสียง ความสั้นยาวของเสียง ฯลฯ มาเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมาย เช่น เสียงสระหน้า สูง มักแสดงความสัมพันธ์กับขนาดเล็กเสมอ ซึ่ง Ultan (1971) พบว่า มีความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้เกือบ 90% ของภาษาที่เขาศึกษา ถือได้ว่าเป็นลักษณะที่เป็นสากล จะเห็นได้ว่าสัทอรรถลักษณะประเภทนี้มีความเป็น Conventional มากขึ้น

4. Conventional sound symbolism หมายถึง การใช้หน่วยทางเสียง บางลักษณะ (Phonestheme) ทั้งที่เป็นเสียงเดี่ยวหรือเป็นกลุ่มเสียง (Cluster) เพื่อสื่อหรือเชื่อมโยงกับความหมายโดยตรง เช่น พยัญชนะต้น gl- ในภาษาอังกฤษ สื่อความหมายถึงการเรืองแสงหรือส่องแสง เช่น glister, glim, glare, glent เป็นต้น นอกจากนั้น สัทอรรถลักษณะประเภทนี้ยังถูกนำไปใช้ในการเรียกชื่อสินค้าเพื่อการค้าอีกด้วย เช่น รถยี่ห้อหนึ่งมีชื่อรุ่นว่า “NOVA” ซึ่งโดยตัวของมันเองแล้ว หมายถึง ดาวที่สุกปลั่ง ถูกนำไปใช้สื่อความหมายถึง ความสวยงาม ความเร็ว แสงที่มีพลังอำนาจ ในส่วนแรกของคำ คือ (nov-) หมายถึงความใหม่ล่าสุด (Novel) และส่วนหลัง (-a) สื่อความเป็นเพศหญิง จะเห็นได้ว่าสัทอรรถลักษณะประเภทนี้เป็นแบบสัญลักษณ์

นอกจากการแบ่งระดับสัทอรรถลักษณะเป็น 4 ระดับ ตามระดับการเชื่อมโยงความดังกล่าว ธนนันท์ ตรงดี (2535) ซึ่งศึกษาภาษาไทยเหนือ โดยใช้ทฤษฎีสัทอรรถลักษณะ ได้แบ่งความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. Size-sound symbolism ซึ่ง ดร.วิจินตน์ ภาณุพงศ์ ได้บัญญัติศัพท์เป็นภาษาไทยว่า “สัทรูปสัมพันธ์” คือ การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายที่มีระดับลดหลั่น หรือมีลักษณะเป็นขั้วตรงกันข้ามกัน เช่น เล็ก-ใหญ่ มีด-สว่าง แคบ-กว้าง แข็ง-อ่อน เปา-หนัก บาง-หนา เร็ว-ช้า คม-ทุ้ แบน-กลม เป็นต้น จุดที่สำคัญ คือ สัทลักษณะที่แสดง

ความสัมพันธ์กับความหมายเหล่านี้จะต้องมีความต่างกันเป็นข้อด้วย เช่น สระหน้า-สระหลัง สระเปิด-สระปิด วรรณยุกต์สูง-วรรณยุกต์ต่ำ ความก้อง-ความไม่ก้อง เป็นต้น

2. Phonesthesia หรือ สัทอรรถสัมผัส คือ การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายแบบไม่มีระดับลดหลั่นหรือเป็นข้อเหมือนแบบแรกและลักษณะทางเสียงที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ก็จะมีลักษณะที่เป็นข้อต่างกัน เช่น พยัญชนะควบกล้ำ gl- จะสื่อความหมายของการส่องแสง เช่น glow, glare, gloom เป็นต้น ซึ่งลักษณะเช่นนี้จัดอยู่ในกระบวนการสัญลักษณ์

การศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายในภาษาไทย มีการศึกษาทั้งในแง่ของตัวภาษา และการใช้ภาษาในงานวรรณกรรม ซึ่งผลการศึกษาที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

ลำอานต์ หิรัญบุรณะ (2522, หน้า 56-72) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ของเสียงสระและเสียงพยัญชนะในภาษาไทย ซึ่งผลการศึกษาพบว่าเสียงสระและเสียงพยัญชนะมีความสัมพันธ์กับความหมาย เช่น เสียง /i/ และ /i:/ จะบ่งถึงความเล็ก เรียว แคบ เบา ค่อย เช่น นิด กระฉิตริด จี๋ จิม ติม เสียง /o/ และ /o:/ สื่อความหมาย 4 ประเภท คือ ความกลมและความโค้ง เช่น ขด โข่ กก กลม ก้ม ห่ม การล้อมรอบ หรือการจากวงล้อม หรือออกจากที่ดั้งเดิม เช่น โอ โกรก โครก กลบ การบวมขึ้นมา ความนูน ความเด่นขึ้นมา เช่น ตาโปน โน โคน ผด ความโล่ง ความมีเนื้อที่มาก ความกว้างใหญ่ และความรู้สึกล้นเกินจากความโล่งกว้าง เช่น โปร่ง โลง โต โอ้อา รอย โปรย เสียง /u/ และ /u:/ สื่อความหมาย 2 ประเภท คือ การเข้าไปอยู่ในที่แคบ ความอัดอั้นความแน่น หรือการทะลุผ่านที่แคบ หรือหลุดจากสภาพดังกล่าว เช่น กรู ไฟคุ อ้วนจุ ทะลุ วัตถุที่มีลักษณะกลม เล็ก หรือกลมยาว เช่น ปู มะกรูด กระดุม ตูด

พยัญชนะเสียงกักเมื่อเป็นตัวสะกดจะสื่อความหมาย 3 แบบ คือ การตัดขาดออกจากกัน การหลุดออกจากกัน เช่น กัก กาก ถอด พัด ผุด การสัมผัสที่เร็ว ถ้าสระเสียงสั้น และซ้ำและนานถ้าสระยาว เช่น ปัด-ปาด ทับ-ทาบ การอยู่ในที่จำกัด การถูกกดหรือความกดดัน การบังคับ โดยใช้กำลังหรือความรุนแรง เช่น กักกัน กัด ฉุนกึก จุก ทุบ นวด

พยัญชนะเสียงนาสิกจะมีความหมายในลักษณะที่แตกต่างกันไปดังนี้ เสียง /n/ มักจะแสดงถึงความสงบ ความนุ่มนวล อ่อนละมุน เช่น นุ่ม นิ่ม หนูน นิ่ง หน่อม หนอน เสียง /m/ มักจะแสดงความหม่นหมอง ความไม่สงบ ความไม่สบาย เช่น มัว หมอง มอมหม่นหมอง เหม่อ หมอก เสียง /ŋ/ จะสื่อความหมาย 3 แบบ คือ ความตะลึงงัน หรือการไม่ทำงานของประสาท และความเขลา เช่น งงงัน จังจัง งกเงิ่น หงิม งุนงง ความไม่มั่นคง เช่น งอนแง่น โงนแง่น งกเงิ่น ความไม่พอใจ เช่น งุ่นง่าน หงุดหงิด หงิกงอ

ชัยพร วิฑูริศานต์ (อ้างถึงใน ประสิทธิ์ กาพย์กลอน, มปป., หน้า

33-34) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความรู้สึกไว้ว่า

พยัญชนะ ข มีความหมายไปในทางให้อารมณ์รุนแรง ทางความรู้สึกลึก ๆ เช่น
ขี้ง ขม เชื่อง เข้ม ขาด ข่ม ขึ้น ขัด ขีด ขุด ขบ ขด แข็ง ขัดขืน ขัง ขับ ขิง แต่ถ้า ข กล้า
กับ ย จะให้ความรู้สึกไปในทางไม่เรียบร้อย (เพราะตัว ย แสดงลักษณะเช่นนั้น) เช่น
ขย่ม ขยอก ขย่อน ขยะแขยง ขยัก ขย้า ขยิก ขยิบ ขยุม ขยุกขยู่ ขยอก ขย่ง ขย้อ
ขย่ง ขยีน ขยิบ ขยื้อน ถ้า ข ควบกับ ม จะให้ความรู้สึกที่เคลื่อนไหวได้ และบางที
ก็ให้ท่วงท่าที่เข้มแข็งจริงจัง เช่น ขมิขมัน ขมึง ขมุขมิบ ขมนั้ ขมิดข่ม ข่มักขมนั้
ขมึง ขมัว

พยัญชนะ ง เสียงบ่งถึงลักษณะไม่มั่นคง ให้ความหมายไปในทางไม่ค่อยดี ตลก
หรือน่าสงสาร เช่น ง่วน งอแง งอน งอนแง่น งอย ง้ง ง่าย งุ่มง่าม ง้างอด เงื่องหงอย
ง่อเง่า งอม งงววย งก งงัน งกเงิ่น งัก ๆ งด งมง่าย งวง งัวเงีย เงอะงะ เง้า เงนเงน
แง่ม

พยัญชนะ จ ส่วนมากจะให้ความรู้สึกที่ไม่เป็นปึกแผ่น แต่แผ่กระจายให้เสียงที่
เป็นช่วงแสดงความไม่ยิ่งใหญ่และให้อารมณ์ขัน เช่น จอกแจ๊ก จู้จี้ จูจี้ จอแจ จ้อ
จุกจิก จุ้นจ้าน จ้าน เจื้อยแจ้ว เจี้ยวจ้าว จ้าละหวั่น จ้อง จ้องหง่อง จืด จาง จำเจ เจ้า
จุก เจอ จุ้นจุ่น จู จิว จ้อย จน จม จอด จอม

พยัญชนะ บ ให้ความหมายที่ขาดความภาคภูมิ ไร้ความอ่อนหวาน ค่อนข้าง
กระด้าง แต่ก็ไม่นึกแน่นเป็นแกนสาร เช่น บ่น บอด บอบ บ้อม บาด บี ปิกปิ่น บึง
บุก บุป บุ่ม บุ่มบ่าม เบ้ บู้ เบ่ง เบื่อเรอ เบอะ เบะ เบียด เบื่อ เบือน แบ ใบ

พยัญชนะ พ ให้ความรู้สึกอ่อนเบาและขาดความหนักแน่น บางครั้งก็ตลกไป
เลย เช่น พ้น เพ้อ โพน พอ พอง พ้อ พ่อง แพ้ พับ เพียง พิ พิทักษ์พิพวน พังพาบ
เพ่นพ่าน แต่ถ้าเป็นคำควบกล้ำ เช่น พร จะให้ความรู้สึกด้านสวยงาม หรรษา หรือ
ว่องไว รวดเร็ว เช่น พร่อม พร่อมเพรียง พร้อย พรักพร่อม พร้ง พร่าง พร้ง พริบ
พริ้ม พราว แพรว แพร้ว หรือบางคำก็ให้อารมณ์ห้วนไหว เช่น พราก แพร้ว พร้น
พรา พร้า แต่ถ้ากล้ำกับ ล ให้ความรู้สึกเคลื่อนไหว เช่น พล้ง พลัน พล่าน พล้าม
พลุ่ พล่อย ปลาต พลุกพล่าน พลอย พลอมแพลม

ดวงมน จิตรจํานงค์ (2527, หน้า 22) ได้กล่าวถึงเรื่องเสียงที่ส่งผลต่อ
ความหมายไว้ว่า

เป็นที่น่าสังเกตได้ว่าหลายครั้งที่เดียว เสียงกับความหมายเป็นสิ่งเป็นเหตุเป็น
ผลกัน นั่นคือเพื่อที่จะสื่อความหมายในลักษณะหนึ่ง ผู้ใช้ภาษามักเลือกใช้คำที่มีเสียง
อย่างหนึ่ง และเลือกใช้เสียงอีกอย่างหนึ่ง เพื่อสื่อความหมายในลักษณะอื่น เป็นต้นว่า
เสียงพยัญชนะต้นประเภทเสียงนาสิกมักให้ความสำเร็จในการสื่อความหมายที่บ่ง
ความรู้สึกนุ่มนวลค่อยเป็นค่อยไป เช่นเสียง /น/ /ม/ ในคำ นุ่ม นุ่น แน่ง น้อย นาด
เนือง นาบ แนน เนิบ ละไม ละม้าย แม่น มาด มาลัย ม้วน แต่เสียงระเบิดมักให้
ความรู้สึกแข็งกระด้าง หรือสัมผัสที่เกิดจากการปะทะที่หนักและเกิดเสียงดัง เช่น
เสียง /บ/ /ป/ /ฟ/ เช่น กระบิง กระบอง สะบัด สะบิง แปะ เบะ บิด บัด ปาด ปุบปับ
โป๊ก ปีบปับ เปียะ ผัวะ โผงผาง ผึง ส่วนเสียงเสียดแทรก เช่น /ซ/ นั้นมักใช้ในคำที่บ่ง
ความหมายถึงการเคลื่อนไหวอย่างเมื่อมีการเสียดสีหรือซึมแทรก เช่น ชัด สาด ซ่า
กระเซ็น ช่าน กระซิบ กระซาบ ซู่ เป็นต้น”

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (มปป., หน้า 34) ได้กล่าวถึงการเลือกใช้เสียงสระ
จะส่งผลต่ออารมณ์ ดังนี้

สระเสียงสั้น จะให้ความรู้สึกไปในทางลบ เป็นความรู้สึกไม่มั่นคง ขาดเป็นช่วง
ตอน เช่น เตาะแตะ เสาะแสะ สะเงาะสะแงะ หรือให้ความรู้สึกที่ปะทะกันรุนแรง เช่น
ปะ ตะ ฉะ ผัวะ ผลัวะ โปะ โผละ โพละ หรืออาจให้ความรู้สึกที่สกปรก ไม่พอดี
ไม่เหมาะสม เช่น เซอะ เกรอะ เบอะ เปอะ เทอะทะ เบะ แปะ ตะแหมะเขะ

สระโอ ให้ความรู้สึกว่าเจริญเติบโตขึ้นเบื้องบน กระจายออกไปในลักษณะที่ขึ้น
ข้างบน และความรู้สึกทางลบ เช่น โต โข โน โต โต โต โหล โห่ว โผ โผล่ โอ้ โอ สระอัว
ให้ความรู้สึกที่พัลวันปะปนกันยุ่งจนไม่สามารถจำแนกได้ เช่น นัว รัว กลัว มัวเมา มั่ว
ลั่ว คั่ว เป็นต้น

3.2 ศัพท์หลังการ ศัพท์หลังการ คือ การเลือกใช้ภาษาในระดับคำเพื่อสื่อความหมายของบทประพันธ์ สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2549, หน้า 13-36) ได้อธิบายเกี่ยวกับวรรณศิลป์หรือศิลปะในการใช้ภาษาระดับคำว่า จะต้องพิจารณาจากลักษณะสำคัญ 2 ด้าน คือ การสรรคำและการเล่นคำเล่นเสียง

3.2.1 การสรรคำ การสรรคำ หมายถึง การเลือกสรรคำที่นำมาเรียงร้อยในบทประพันธ์เพื่อให้สื่อสารได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดตามจุดมุ่งหมายของกวีหรือผู้สร้างงาน ซึ่งคำแต่ละคำที่กวีเลือกใช้ควรเป็นคำที่มีความหมาย มีความสมบูรณ์ในแง่ของการสื่อสารทั้งในแง่ของการสื่อความหมายในระดับต่าง ๆ การสื่อภาพ และการสื่ออารมณ์ที่กวีประสงค์ การสรรคำมีลักษณะหลากหลายเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของผู้แต่ง การเลือกสรรคำของผู้แต่งมีความสำคัญมาก เพราะรูปและเสียงของคำที่นำมาใช้มีส่วนสัมพันธ์กับการสร้างความงามและอารมณ์สะท้อนใจแก่บทประพันธ์

3.2.2 การเล่นคำเล่นเสียง การเล่นคำเล่นเสียง หมายถึง การนำคำที่มีรูปหรือเสียงพ้องกันหรือใกล้เคียงกันมาเล่นในเชิงเสียงและความหมาย เพื่อสร้างให้เกิดความไพเราะ ความลึกซึ้งของความหมาย และความเปรียบที่กระทบอารมณ์ความรู้สึกของผู้อ่าน

วรวรรณ ศรีวิทย (2565, หน้า 122-128) ได้กล่าวถึงการใช้นำคำกับถ้อยคำ ในการสร้างวรรณศิลป์ว่ามีลักษณะเฉพาะ 6 ประการ ดังนี้

1) **คำซ้ำ** คือ การใช้คำหรือถ้อยคำเดิมซ้ำเพื่อให้บทประพันธ์มีความไพเราะงดงาม เป็นการย้ำเสียงและย้ำความหมายของคำและกลุ่มคำ

2) **คำพ้อง** ในภาษาไทยมีคำพ้อง 4 ลักษณะ คือ

2.1) **คำพ้องรูป** คือ คำที่มีรูปเขียนเหมือนกัน แต่ออกเสียงและมีความหมายที่แตกต่างกัน

2.2) **คำพ้องเสียง** คือ คำที่ออกเสียงเหมือนกัน แต่เขียนไม่เหมือนกัน และมีความหมายต่างกัน

2.3) **คำพ้องรูปและพ้องเสียง** คือ คำที่ทั้งรูปเขียนและการออกเสียงเหมือนกัน แต่ความหมายต่างกัน

2.4) **คำพ้องความหมาย** คือ คำที่มีรูปเขียนและการออกเสียงต่างกันแต่ความหมายเหมือนกัน

3) **ถ้อยคำผวน** คำที่เมื่ออ่านวนกลับจะเป็นคำที่มีความหมายอีกแบบหนึ่ง

4) **ถ้อยคำไม่เป็นภาษา** คือ ถ้อยคำที่ไม่มีความหมายกับถ้อยคำที่มีความหมายชัดเจนประกอบกัน หากพิจารณาถ้อยคำที่ไม่เป็นภาษานั้นจะพบว่ามีความหมายอยู่ หรือมีเสียงของคำที่ใกล้เคียงกับคำที่มีความหมาย อีกทั้งบริบทยังเป็นตัวช่วยให้เข้าใจความหมายของคำได้ เนื่องจากคำที่ไม่เป็นภาษานี้เป็นเพียงคำเสริมสร้อยเท่านั้น ดังนั้นเมื่อนำมาใช้ร่วมกับถ้อยคำที่มีความหมายปกติจึงสามารถสื่อความได้

5) **คำสร้อยท้ายบาทและคำสร้อยสลับวรรค** ลักษณะคำประพันธ์ประเภทโคลงและร่าย จะมีกลวิธีทางวรรณศิลป์ 2 ลักษณะ คือ คำสร้อยท้ายบาท และคำสร้อยสลับวรรค

5.1) **คำสร้อยท้ายบาท** คือ คำ 2 คำอยู่ตอนท้ายของบาทที่หนึ่งและบาทที่ 3 ของโคลงสี่ด้นและโคลงสี่สุภาพ อยู่ท้ายบาทของโคลงสองสุภาพ โคลงสองด้น โคลงสามสุภาพ และโคลงสามด้น คำสร้อยท้ายบาทมี 2 คำ คำแรกจะเป็นคำที่มีความหมายก็สามารถเลือกใช้ได้อย่างอิสระว่าจะใช้คำใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเนื้อความ ส่วนคำที่สองมักเป็นคำว่า เอย เฮย แฮ แล นา รา

5.2) **คำสร้อยสลับวรรค** คือ คำ 2 คำ อยู่ท้ายวรรคทุกวรรคของร่ายโบราณ และอยู่ท้ายวรรคทุกวรรคของร่ายสุภาพ ยกเว้น 3 วรรคสุดท้ายซึ่งเป็นสี่ลาของโคลงสองสุภาพ อันสามารถใช้คำสร้อยท้ายบาทได้ เช่น นะพี กระทบง

6) **คำตาย** เป็นคำที่มีพยัญชนะท้ายในมาตรา ก กต กบ และคำที่ประสมด้วยสระเสียงสั้น ไม่มีตัวพยัญชนะท้าย คำตายจะช่วยให้สื่อความหมายในทำนองหนักแน่น

3.3 **อรรถสังการ** อรรถสังการ คือ ศิลปะทางการเลือกใช้ภาษาเพื่อสื่อความหมายในระดับข้อความ สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา (2549, หน้า 37-70) ได้อธิบายถึงศิลปะในการใช้ภาษาระดับข้อความว่า จะต้องพิจารณาจากลักษณะสำคัญ 4 ด้าน คือ การใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้สำนวน และการสร้างเอกภาพ ซึ่งลักษณะสำคัญดังกล่าวมีรายละเอียด ดังนี้

3.3.1 **การใช้ภาพพจน์** ภาพพจน์ คือ คำหรือกลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำเพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่าน ภาพพจน์ที่ใช้ในการประพันธ์มีหลายประเภท เช่น อุปมา อุปลักษณ์ อนุนามนัย อธินามนัย บุคลาธิษฐาน อติพจน์ สัทพจน์ วิภาษ อรรถวิภาษ

3.3.2 **การใช้สัญลักษณ์** การใช้สัญลักษณ์เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่อาจจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับภาพพจน์แต่ไม่ใช่ประเภทหนึ่งของภาพพจน์ สัญลักษณ์หลายประเภทที่พัฒนามาจากการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบ และเมื่อมีการเปรียบเทียบจนเกิดเป็นความเข้าใจร่วมกันในขนบวรรณศิลป์ของชาติหรือวัฒนธรรม ภาพพจน์นั้นก็กลายเป็นสัญลักษณ์ คือ เป็นสิ่งแทนอีกสิ่งหนึ่งโดยมิต้องใช้กลวิธีการเปรียบเทียบอีก

3.3.3 การใช้สำนวน การใช้สำนวน หมายถึง การใช้ถ้อยคำในการเรียบเรียง หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโวหาร แบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ คือ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทคนาโวหาร นอกจากนี้ในการพิจารณาภาษาในวรรณคดีและวรรณกรรมจะใช้คำว่าสำนวนในความหมายว่าลีลาการเขียนหรือลีลาการแต่งของผู้ประพันธ์ซึ่งค่อนข้างจะมีลักษณะเฉพาะตัวของผู้ประพันธ์

3.3.4 การสร้างเอกภาพ เอกภาพ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือความสอดคล้องกลมกลืนกัน ซึ่งในทางวรรณคดีและวรรณกรรม หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันขององค์ประกอบต่าง ๆ ของงาน ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีจึงมีบทบาทในการสร้างเอกภาพให้แก่งานนอกเหนือไปจากการสื่อเนื้อหา ความคิด อารมณ์ความรู้สึก ลักษณะของการสร้างเอกภาพในภาษาวรรณศิลป์ ได้แก่

1) **การซ้ำคำและความ** การซ้ำคำและความนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการเล่นคำเล่นเสียง เป็นการสร้างความไพเราะของเสียง และสร้างภาพ รวมถึงให้ความรู้สึกแล้ว การซ้ำความและความยังเป็นการทำให้เกิดความสอดคล้องกลมกลืนและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเนื้อหาอีกประการหนึ่งด้วย การซ้ำคำซ้ำความถือเป็นการกล่าวซ้ำโดยใช้คำเดียวกันหรือหลากคำกัน หรือใช้คำที่มีความหมายกลมกลืนสอดคล้องกันเพื่อสร้างความชัดเจน หนักแน่นของสารและอารมณ์ที่ผู้แต่งต้องการจะสื่อ

2) **การใช้ความเปรียบคู่ขนาน** การใช้ความเปรียบคู่ขนาน หมายถึง การใช้คำและความที่มีความหมายที่มีความสอดคล้องกัน มีความสมดุลเข้าคู่กัน หรืออาจตรงข้ามกันมาเทียบเคียงให้เกิดความสมดุลในแง่คำและความหมาย อันจะเป็นสื่อเชื่อมโยงให้เกิดความสอดคล้องกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเกิดเอกภาพในงาน ซึ่งในทางวรรณศิลป์ การเรียงร้อยถ้อยคำให้เกิดความสมดุลทางเสียงและความหมายถือว่าเป็นความงามของการประพันธ์

นอกจากแนวคิดเรื่องวรรณศิลป์ระดับความหมายข้างต้น วรวรรธน ศรียาภย์ (2565, หน้า 129-138) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวัฒนธรรมด้านภาษาวรรณศิลป์ในวรรณกรรมไว้ว่า มีอยู่ด้วยกัน 4 กลวิธี คือ

1. **โวหาร** โวหารสามารถจำแนกได้ 5 ลักษณะ คือ

1.1 **บรรยายโวหาร** คือ การกล่าวถึงเรื่องราวอย่างละเอียด มุ่งให้ผู้รับสารได้รับรู้ เข้าใจ และเห็นความเป็นจริง

1.2 **พรรณนาโวหาร** คือ การกล่าวถึงเนื้อหาอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อร่าเริงร่าพันอารมณ์ความรู้สึก ทำให้ผู้รับสารเกิดอารมณ์และจินตนาการคล้อยตาม

1.3 เทศนาโวหาร คือ การกล่าวในลักษณะของการบรรยายโวหาร หรือพรรณนาโวหาร แต่เป็นการแสดงเจตนาเพื่อการสั่งสอน ให้ข้อคิด อบรม ตักเตือน อาจยก เหตุผลมากล่าวอ้างเพื่อให้ผู้รับสารเชื่อถือและปฏิบัติตาม

1.4 สาธกโวหาร คือ การกล่าวในลักษณะของการบรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร โดยยกเรื่องราว เหตุการณ์ หรือเรื่องเล่าประกอบ เพื่อช่วย ส่งเสริมให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจ

1.5 อุปมาโวหาร คือ การกล่าวเปรียบเทียบเรื่องราวให้ผู้อ่านเห็นภาพ หรือจินตนาการคล้อยตาม

2. ภาพพจน์ การใช้คำที่มีแตกต่างไปจากสำนวนภาษาปกติ เพื่อให้ ผู้อ่านเกิดการรับรู้ความหมายพิเศษ มีจินตนาการ ภาพพจน์มีหลายลักษณะ เช่น

2.1 อุปมา คือ การกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนหรือต่างจาก อีกสิ่งหนึ่ง

2.2 อุปลักษณ์ คือ การกล่าวเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่ามีคุณสมบัติ เช่นเดียวกับอีกสิ่งหนึ่ง

2.3 อติพจน์ คือ การกล่าวเกินจริง มุ่งสร้างอารมณ์เป็นสำคัญ

2.4 บุคคลวัตหรือบุคลาธิษฐาน คือ การสมมุติให้สิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ แสดงกิริยาอาการหรือมีความรู้สึกเช่นเดียวกับมนุษย์

2.5 สัญลักษณ์และสัญลักษณ์นิยม คือ การนำของสิ่งหนึ่ง หรือสภาพหนึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งหนึ่ง

2.6 การเลียนเสียงธรรมชาติ คือ การกล่าวเลียนเสียงธรรมชาติ

2.7 นามนัย คือ การใช้คำหรือวลีหนึ่งซึ่งหมายถึงส่วนน้อย แต่แทน ความหมายถึงสิ่งที่ใหญ่กว่า

2.8 การแฝงนัย คือ การใช้คำหรือถ้อยคำให้มีความหมาย ตรงกันข้าม

2.9 การอ้างถึง คือ การกล่าวเท้าความถึงสิ่งอื่นหรือเรื่องอื่น หรือเหตุการณ์อื่น

2.10 คำถามเชิงวาทศิลป์ คือ การตั้งคำถามโดยไม่ต้องการคำตอบ

2.11 แนวเทียบ คือ การเปรียบเทียบเรื่องราว พฤติกรรม ความคิด หรือสภาพใด ๆ ของ 2 สิ่ง ให้เข้าคู่หรือหมวดหมู่เดียวกัน

2.12 ปฏิทรรศน์ คือ การกล่าวความหมายซึ่งตีความเพียงผิวเผินแล้วเห็นว่าไม่สอดคล้องกัน แต่เมื่อพิจารณาอย่างละเอียดกลับมีความหมายที่สอดคล้องกัน

2.13 ปฏิพจน์ คือ การกล่าวถึงสิ่งซึ่งความจริงตรงข้ามกัน ไม่สอดคล้องกัน ให้เข้าคู่กัน

2.14 สมมุติภาวะ คือ การกล่าวให้ผู้ส่งสารสื่อสารกับสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์หรือนามธรรม

2.15 สหลักษณ์ คือ การกล่าวถึงผลของการสัมผัสที่ผิดไปจากธรรมดา

2.16 สัมพจน์ คือ การกล่าวให้สิ่งที่เป็นนามธรรมแสดงกริยาอย่างรูปธรรม

2.17 อวพจน์ คือ การกล่าวลดน้ำหนักของความรู้สึกให้น้อยลงเพื่อลดความหมาย มุ่งประชดประชัน หรือหยอกล้อให้ขบขัน

2.18 อุปนิเสธ คือ การกล่าวลดน้ำหนักลงในเชิงปฏิเสธ

2.19 อุปมานิทัศน์ คือ การกล่าวเรื่องเล่าหรือนิทานมาประกอบเพื่อเป็นการขยายความ

3. รสวรรณคดี คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านหลังจากได้รับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร รสวรรณคดีมี 9 รส ได้แก่

3.1 ศฤงคารรส คือ ความรู้สึกซาบซึ้งในความรัก

3.2 เราทรส คือ ความรู้สึกโกรธ แค้นเคือง และรุนแรง

3.3 วีรรส คือ ความกล้าหาญของผู้กล้าอย่างวีรบุรุษ

3.4 พิกัตสรส คือ ความน่ารังเกียจหรือน่าเบื่อ

3.5 ศานตรส คือ ความสงบใจ

3.6 হাসยรส คือ ความสนุกสนาน

3.7 กรุณารส คือ ความทุกข์โศก

3.8 อัทฤตรส คือ ความอัศจรรย์ใจ

4. ลีลาภาษา คือ ศิลปะและสุนทรีย์ภาพที่ทำให้บทร้อยกรองถึงพร้อมด้วยงามของเสียงและความหมาย มี 4 ลักษณะ

4.1 เสาวรจณี คือ บทกล่าวชมความงามของสิ่งของต่าง ๆ ชื่นชมยกย่อง ขอพระเกียรติ และสรรเสริญในคุณงามความดีและบุญบารมี

4.2 นารีปราโมทย์ คือ บทแสดงความรักของตัวละคร บทเกี่ยวพาราสี

4.3 พิโรธวาที คือ บทแสดงอารมณ์โกรธ กราดเกรี้ยว ทะเลาะต่อสู้

4.4 สัลลาบังคพิไสย คือ บทแสดงความเศร้าสร้อย ผิดหวัง ทุกข์ใจ ร้องไห้ สูญเสีย เจ็บป่วย ล้มตาย

3.4 สัมพันธลังการ สัมพันธลังการ คือ การสร้างความสัมพันธ์โดยการเชื่อมโยงความในข้อความที่ใช้ในการสื่อสารให้มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน วรวรรณ ศรีภักย์ (2563, หน้า 6-51-77) ได้อธิบายถึงวิธีการเชื่อมโยงความในหน่วยข้อความภาษาไทย ว่ามี 6 ลักษณะ คือ การอ้างถึง การซ้ำ การละ การแทนที่ การใช้ศัพท์ และการใช้คำเชื่อม ซึ่งแต่ละลักษณะ มีรายละเอียดสรุปได้ดังนี้

3.4.1 การอ้างถึง การอ้างถึงเป็นการเชื่อมข้อความให้มีความสัมพันธ์กันทางความหมาย เกิดจากการใช้รูปภาษาหนึ่งแทนรูปภาษาหนึ่งเพื่อไม่ต้องกล่าวรูปภาษานั้นซ้ำ แต่ความหมายยังคงเป็นความหมายของคำที่เป็นรูปภาษาหลักที่ต้องการกล่าวถึง กระบวนการเชื่อมโยงความด้วยวิธีการอ้างถึง มี 2 ประการ คือ กระบวนการอ้างถึงในข้อความ และลักษณะหน่วยภาษาที่ใช้อ้างถึงในข้อความ

1) กระบวนการอ้างถึงในข้อความ เป็นการใช้รูปภาษาแสดงการอ้างถึงหรือตีความรูปภาษาที่ผู้ส่งสารใช้แสดงการอ้างถึง ซึ่งกระบวนการอ้างถึงในข้อความนี้มี 4 ลักษณะ คือ

การอ้างถึงแบบตาม การอ้างถึงลักษณะนี้รูปภาษาหลักซึ่งมีความหมายชัดเจนและไม่ต้องตีความจะปรากฏก่อนรูปภาษาที่มีความหมายไม่ชัดเจน เมื่อใดที่มีการตีความหมายของรูปภาษานี้จะเชื่อมโยงความโดยการอ้างถึงรูปภาษาหลัก

การอ้างถึงแบบนำ เป็นการอ้างถึงที่หน่วยข้อความมีความหมายไม่ชัดเจนปรากฏนำมาก่อน ผู้รับสารจะไม่ทราบความหมายที่แท้จริง แต่เมื่อกระบวนการรับสารดำเนินต่อไปจะพบกับรูปภาษาหลักที่มีความหมายชัดเจน เมื่อเกิดการเชื่อมโยงความจึงจะเข้าใจความหมายของข้อความนั้น

การอ้างถึงภายนอก เป็นการอ้างถึงที่หน่วยความหมายหลักทั้งที่เป็นรูปธรรมหรือนามธรรมไม่ได้ปรากฏในข้อความ แต่จะอยู่ในสถานการณ์การสื่อสารหรือบริบททางการสื่อสาร ในข้อความจะปรากฏเพียงหน่วยภาษาที่มีความหมายไม่ชัดเจน เมื่อจะตีความหรือทำความเข้าใจความหมายต้องเชื่อมโยงความโดยการอ้างถึงหน่วยความหมายหลัก

การอ้างถึงแบบพ้องภูมิหลัง เป็นการเชื่อมโยงความที่ต้องอาศัย การตีความรูปภาษาในหน่วยข้อความโดยต้องอาศัยความรู้ทางสังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์

2) ลักษณะหน่วยภาษาที่ใช้อ้างถึงในข้อความ เมื่อต้องเชื่อมโยงความ มี 3 ลักษณะ คือ การอ้างถึงด้วยหน่วยสรรพนามทั้งที่เป็นบุรุษสรรพนามบุรุษที่ 1 บุรุษที่ 2 บุรุษที่ 3 และหน่วยนามที่ทำหน้าที่เหมือนหน่วยสรรพนามทั้ง 6 ลักษณะ คือ หน่วยเรียกชื่อเฉพาะ หน่วยเรียกญาติ หน่วยเรียกตำแหน่ง หน่วยเรียกอาชีพ หน่วยฉายานาม หน่วยแสดงความเป็นเจ้าของ การอ้างถึงเชิงบ่งชี้ทั้งที่เป็นหน่วยสรรพนามบ่งชี้หรือคำชี้เฉพาะ นี่ นี่ นั้น นั้น โน่น โน่น นู่น และนู่น การอ้างถึงเชิงเปรียบเทียบ เป็นการเชื่อมโยงความโดยใช้รูปภาษาที่มีนัยทาง ความหมายในเชิงเปรียบเทียบ เช่น ดัง ดัง ดุจ รวากับ เปรียบ เปรียบ ประดุจ

3.4.2 การซ้ำ การเชื่อมโยงความด้วยการซ้ำเป็นการปรากฏหน่วยภาษาเดิม มากกว่าหนึ่งครั้ง ซึ่งอาจอยู่ในลักษณะรูปภาษา โครงสร้างภาษา หรือความหมาย ได้แก่ การซ้ำรูปภาษา เป็นการปรากฏมากกว่า 1 ครั้งของหน่วยคำ กลุ่มคำ และย่อหน้า การซ้ำ โครงสร้างภาษา เป็นการเชื่อมโยงความโดยการให้หน่วยภาษาในข้อความอย่างน้อย 2 หน่วยขึ้นไป มีความสัมพันธ์กัน การซ้ำนี้จะเกิดกับโครงสร้างภาษาที่เหมือนกัน และการซ้ำความหมาย เป็นการเชื่อมโยงความโดยใช้รูปภาษาใหม่แต่มีความหมายเหมือนเดิมหรือใกล้เคียงกับ ความหมายเดิมที่ได้มีการกล่าวถึงไปแล้ว ทั้งนี้การเชื่อมโยงความด้วยการซ้ำความหมายนี้ อาจเกิดในหน่วยภาษาระดับคำหรือกลุ่มคำก็ได้

3.4.3 การละ การเชื่อมโยงความด้วยการละเป็นการไม่ปรากฏรูปภาษา ในหน่วยข้อความ แต่ยังคงมีความหมายและหน้าที่ทางไวยากรณ์ การเชื่อมโยงความด้วยการละ มี 2 ลักษณะ ได้แก่ การละรูปหน่วยนามวลี การเชื่อมโยงความลักษณะนี้คือการไม่ปรากฏของ หน่วยที่ทำหน้าที่เป็นประธานหรือกรรมในประโยค แต่ข้อความนั้นยังสามารถสื่อความได้ การละรูปหน่วยกริยาวลี การไม่ปรากฏของคำกริยา หากแต่ข้อความนั้นก็ยังมีความหมาย และหน้าที่ของกริยาวลีอยู่

3.4.4 การแทนที่ การเชื่อมโยงความด้วยการแทนที่เป็นการใช้รูปภาษาที่มี ขนาดสั้นแทนรูปภาษาอีกหน่วยหนึ่งที่มีลักษณะเป็นกลุ่มคำขนาดยาวกว่า การเชื่อมโยงความ ด้วยการแทนที่มี 3 ลักษณะ ได้แก่ หน่วยกำหนดเฉพาะ เป็นการใช้รูปภาษาที่เป็นหน่วยกำหนด ที่บ่งชี้เฉพาะเจาะจงว่าข้อความใดหรือสิ่งใดคือสิ่งที่กล่าวมาแล้วหรือสิ่งที่กำลังจะกล่าวถึง เช่นคำว่า ข้างต้น ดังกล่าว ดังกล่าวข้างต้น ข้างท้าย ด้านท้าย ด้านล่าง ที่แนบมาพร้อมนี้ ตามสิ่งที่ส่งมาด้วย หน่วยบ่งชี้ เป็นการใช้รูปภาษาบ่งชี้แบบหน่วยสรรพนามบ่งชี้หรือวิเศษณ์ บ่งชี้ที่ใช้แทนที่ข้อความที่กล่าวมาแล้วหรือที่จะกล่าวในลำดับต่อไป และหน่วยความเปรียบ

เป็นการใช้รูปภาษาที่มีลักษณะเหมือนกันและรูปภาษาหน่วยความเปรียบอื่น เช่น ดุจเดียวกัน เฉกเช่นเดียวกัน

3.4.5 การใช้คำศัพท์ การเชื่อมโยงความโดยใช้คำศัพท์จะเป็นการใช้คำศัพท์ที่มีความหมายเหมือนกัน ขัดแย้งกัน หรือเป็นคำย่อยของกัน มาอธิบายสิ่งเดียวกันเพื่อไม่ให้ใช้คำศัพท์คำเดียวกันซ้ำเดิม การเชื่อมโยงความโดยใช้คำศัพท์มี 2 ลักษณะ ได้แก่ คำไวพจน์ คำไวพจน์คือคำที่มีความหมายเหมือนกันหรือคล้ายกัน ทั้งนี้เป็นคำที่สามารถนำมาใช้แทนกันได้โดยความหมายของการสื่อสารไม่เปลี่ยนแปลง และคำลูกกลุ่ม เป็นการเชื่อมโยงความโดยใช้คำที่มีความหมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นสมาชิกของคำที่มีคุณสมบัติรวมเป็นกลุ่มเดียวกัน

3.4.6 การใช้คำเชื่อม การเชื่อมโยงความโดยใช้คำเชื่อมเป็นการทำให้ประโยคในข้อความรวมเป็นหนึ่งเดียว คำที่ใช้ในการเชื่อมความนี้มี 17 ลักษณะ คือ คำเชื่อมอธิบาย คำเชื่อมแสดงตัวอย่าง คำเชื่อมเน้นความ คำเชื่อมสรุปความ คำเชื่อมแสดงความขัดแย้ง คำเชื่อมแสดงความคล้ายตาม คำเชื่อมเพื่อเพิ่มเนื้อความ คำเชื่อมลำดับเวลา คำเชื่อมแสดงเหตุผล คำเชื่อมเสริมเนื้อความ คำเชื่อมแสดงเรื่องใหม่ คำเชื่อมชี้แจง คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข คำเชื่อมให้เลือก คำเชื่อมแสดงวัตถุประสงค์ คำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้น และคำเชื่อมแสดงจุดจบ

ขนบนิยมการในการแต่งคำฉันท์

นอกจากที่คำฉันท์จะต้องประกอบด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์แล้วนั้น การเลือกใช้ฉันท์ชนิดต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับเนื้อความก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน หากกวีเลือกใช้ชนิดของฉันท์ได้เหมาะสมหรือสอดคล้องกับเนื้อหาที่จะช่วยทำให้เกิดจินตภาพแก่ผู้อ่านจนเกิดซาบซึ้งและเกิดรสวรรณคดีได้ นพดล จันทรพิบูล และคนอื่น ๆ (อ้างอิงใน วราภรณ์ บำรุงกุล, 2534, หน้า 148-149) ได้กล่าวถึงประเภทของฉันท์กับเนื้อความไว้โดยสรุปว่า สิลลาของฉันท์แต่ละชนิดมีความสำคัญเสมอเนื้อเรื่อง กวีจึงต้องแต่งให้ประสานกัน โดยฉันท์แต่ละชนิดเหมาะกับเนื้อความต่อไปนี้

1. **สัททูลวิกิพิกฉันท์** (เสื่อผยอง) มีสิลลาที่เรียกว่าเสื่อผยอง มีทำนองเครื่องขริมเอาจริงเอาจัง เหมาะกับเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะที่เรียกว่าบทประณามพจน์ หรืออาเศียรวาทต่าง ๆ

2. **วสันตติลกฉันท์** (เม็ดฝน) เป็นฉันท์ที่มีทำนองสิลลาละสรวย เหมาะสำหรับพรรณาสงคราม หรือที่เป็นคำความพังเย็น ๆ หู เพิ่มเติมเข้ามาเป็นส่วนประกอบ เช่น ใช้พรรณาชมบ้านเมือง ชมธรรมชาติ และชมความงามของผู้หญิง

3. **อินทรวีเชียรฉันท** (สายฟ้าพระอินทร์) เป็นฉันทที่มีทำนองจังหวะสละสลวย กวีจึงเลือกใช้ฉันทชนิดนี้ในการพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือใช้ในความความเรียบ ๆ หรือบางทีก็ใช้พรรณนาความรัก ความโศก

4. **โตฏฉันท** (ประตักแทงโค) มีลีลากระชั้น สะบัดสะบิ้ง ใช้สำหรับเค้าความที่แสดงอาการโกรธเคือง ร้อนรน หรือคึกคะนอง น่าสนุกสนาน แต่บางที่อาจใช้มาฉันทได้เช่นกัน เพราะมีลีลาคึกคะนองเช่นเดียวกัน

5. **อิทิสฉันท** (งดงาม) มีลักษณะสะบัดสะบิ้ง แต่ไม่กระชั้นอย่างโตฏฉันท ใช้สำหรับเค้าความน่าหวาดกลัว เอะอะตึงตัง หรือเกรี้ยวกราด เป็นที่ตระหนกตกใจ ซึ่งเพื่อความลักษณะนี้อาจใช้จิตรปทาฉันทแทนได้

6. **กมลฉันท** (ดอกบัว) ต้นวรรคของกมลฉันทเป็นลหุเรียงกัน 2 คำ จึงมีเสียงเบาชิดกัน 2 พยางค์ จึงเหมาะสำหรับใช้กับเค้าความที่มีลักษณะตื่นเต้นเล็กน้อย หรือลักษณะเศร้าโศก จะใช้บรรยายดำเนินเรื่อง หรือบอกความรู้

7. **ภูษคปรายาต** (นาคลือย) มีลักษณะสละสลวย จึงมักใช้ในเนื้อความที่แสดงความร่าเริง ตัดพ้อ บางที่ใช้ในความโศกเศร้า หรือเชิงพรรณนา

8. **มาลินีฉันท** (หญิงผู้แต่งด้วยพวงดอกไม้) ช่วงต้นวรรคมีจังหวะที่เร็วและสั้น แต่ช่วงวรรคที่สองและสามจึงจะช้าและทอดยาวขึ้น เป็นฉันทที่แต่งยาก มักใช้ในเนื้อความที่มีลักษณะสับสนและราบรื่นต่อเนื่องกัน

9. **อินทรวงศ์ฉันท** (เหล่ากอพระอินทร์) มีลักษณะคล้ายอินทรวีเชียรฉันทแตกต่างกัน ตรงที่วรรคหลังมีคำเพิ่มขึ้นหนึ่งพยางค์ คือ มีคำลหุก่อนคำท้ายวรรคที่สองและสี่ทำให้ท้ายวรรคมีลักษณะสะบัดสะบิ้งขึ้น บรรยายความอัดอั้นตันใจ

10. **สัทธราฉันท** (หญิงที่ทรงความงาม) เป็นฉันทที่แต่งยากอีกชนิดหนึ่ง กวีบางท่านใช้ในการพรรณนาความงามของภูมิประเทศ บางท่านใช้การบรรยายดำเนินเรื่อง บางท่านใช้บรรยายความรู้สึกที่พลุ่งพล่าน

มะเนาะ ยูเด็น (2541, หน้า 321-326) ยังได้อธิบายถึงการเลือกใช้ฉันทชนิดต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และเนื้อความ สรุปความได้ดังนี้

1. **บทนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบทไหว้ครู บทสรรเสริญพระเกียรติ** หรือที่ต้องการให้เนื้อความมีความขลัง นิยมใช้ สัททูลวิกกีฬิตฉันท สัทธราฉันท

2. **บทเล่าเรื่อง บทชม หรือบทคร่ำครวญ** ไม่ว่าจะเป็นบรรยายโวหารหรือพรรณนาโวหาร นิยมใช้ อินทรวีเชียรฉันท หรือวสันตดิถีฉันท

3. **บทแสดงอารมณ์รุนแรง** เช่น โกรธ ตื่นเต้น วิตกกังวล หรือบรรยายความในใจเกี่ยวกับความรักที่ต้องการให้เห็นอารมณ์ที่สะท้อนใจเป็นอย่างมาก นิยมใช้ อิทธิสังฉันท์

4. **บทพรรณนาโวหารหรือบรรยายข้อความที่น่าตื่นเต้น** หรือเป็นที่ประทับใจ นิยมใช้ ภูษงคพายาตฉันท์

5. **บทสนุกสนาน ขบขัน** หรือคึกคักลั่นสน บทที่ต้องการบรรยายให้เรื่องดำเนินไปอย่างรวดเร็ว นิยมใช้ ไตรภูกฉันท์ มาณวกฉันท์ หรือจิตรปทาฉันท์

6. **บทบรรยายความ** นิยมใช้ อุเปนทรวชิรฉันท์ อินทวงสฉันท์ วิชชุมมาลาฉันท์ หรือสาลินฉันท์

อย่างไรก็ตาม การเลือกใช้ชนิดของฉันท์ให้เหมาะสมกับเนื้อความดังที่กล่าวมาข้างต้น เป็นเพียงแนวทางปฏิบัติเท่านั้น มิได้เป็นกฎเฉพาะตายตัวว่าหากต้องการแต่งเนื้อความประเภทนี้จะต้องใช้ฉันท์ที่กำหนดไว้เท่านั้น

การปฏิทรรศน์วรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

การแต่งคำประพันธ์สามารถใช้รูปแบบคำประพันธ์ในการแต่งที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ความเหมาะสม บทประพันธ์ที่แต่งด้วยฉันท์และกาพย์เรียกกันโดยทั่วไปว่า “คำฉันท์”

ฉันท์เป็นคำประพันธ์ชั้นสูงและเป็นของคึกคักดีลีล การแต่งคำฉันท์แต่เดิมจึงมักแต่งเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ สดุดีบุคคลสำคัญ หรือในการพระราชพิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้ในปัจจุบันก็ยังถือเป็นธรรมเนียมในการแต่งเช่นนี้ การแต่งฉันท์มักขึ้นต้นเรื่องด้วยคำนมัสการ หรือบทไหว้ครู เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้แต่งและเพื่อความสัมฤทธิ์ผลในการแต่งคำฉันท์เรื่องนั้น ๆ แต่ก็มีคำฉันท์บางเรื่องที่ขึ้นต้นเรื่องโดยไม่มีบทไหว้ครู (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, หน้า 185)

การแต่งคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์มีทั้งที่นำไปประพันธ์วรรณกรรมที่มีขนาดสั้นและยาว วรรณกรรมที่มีขนาดสั้นบางครั้งจะมีการใช้ฉันท์เพียงอย่างเดียวในการแต่ง เช่น ฉันท์เฉลิมพระเกียรติ ฉันท์สดุดีในโอกาสต่าง ๆ ฉันท์ไหว้ครู หากบทประพันธ์นั้นมีขนาดยาวหรือมีเนื้อหาเป็นเรื่องราว กวีส่วนใหญ่นิยมใช้ฉันท์แต่งร่วมกับกาพย์ ปद्याญา บริสุทธี (2534, หน้า 104) ได้อธิบายถึงการใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์ในการแต่งคำฉันท์ไว้ว่า “...การที่บทประพันธ์ชนิดนี้ต้องใช้ฉันท์ผสมกับกาพย์ก็เพื่อประโยชน์ในการดำเนินเรื่องให้คล่องตัวยิ่งขึ้น เพราะเหตุว่ากาพย์นั้นไม่บังคับครูลหุเหมือนฉันท์จึงทำให้แต่งง่าย เนื้อเรื่องตอนใดมิได้พรรณนาจากสำคัญโดยเฉพาะกวีก็มักจะใช้กาพย์แต่งแทนฉันท์ อีกประการหนึ่งทำให้มีความราบรื่นมากขึ้น ไม่ตะกุกตะกักเกินไป”

วรรณกรรมคำฉันท์มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และเฟื่องฟูที่สุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในยุคนั้นเป็นยุคที่มีกวีผู้แต่งคำฉันท์ทั้งที่เป็นชนชั้นกษัตริย์ พระราชวงศ์ ข้าราชการ และสามัญชน นอกจากนี้ตัวเนื้อเรื่องก็มีความหลากหลายมากกว่าเดิม วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักมีหลายเรื่องดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. มัทนะพาธา

1.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชานิพนธ์เรื่องมัทนะพาธา ตั้งแต่วันที่ 2 กันยายน-18 ตุลาคม พุทธศักราช 2466

1.2 ลักษณะการแต่ง บทละครพูดคำฉันท์

1.3 สารสำคัญ สุเทษณ์หลงรักนางมัทนา แต่นางมัทนาไม่รัก สุเทษณ์จึงขอให้มายาวิณ ใช้เวทมนตร์เรียกนางมัทนาให้มาหา เมื่อเวทมนตร์คลายลงนางมัทนาก็ตอบปฏิเสธความรักของสุเทษณ์ ทำให้สุเทษณ์โกรธมากและสาปให้นางไปจุติยังโลกมนุษย์ โดยให้เกิดเป็นกุหลาบ และจะสามารถกลับร่างกลายเป็นมนุษย์ได้ในคืนวันเพ็ญ หากเมื่อใดที่นางมีความรักจึงจะไม่ต้องกลับไปเป็นกุหลาบอีก วันหนึ่งนางมัทนาได้พบกับท้าวชัยเสนและเกิดต้องตาต้องใจจนเกิดเป็นความรัก ท้าวชัยเสนพานางมัทนากลับไปยังเมืองที่ตนปกครอง ทำให้นางจันทิมเหสีของท้าวชัยเสนไม่พอใจ และใช้อุบายหลอกท้าวชัยเสนว่านางมัทนาลักลอบรักกับศุภางค์ ทหารคนสนิทของท้าวชัยเสน ท้าวชัยเสนหลงเชื่อจึงสั่งให้ทหารนำตัวนางมัทนาและศุภางค์ไปประหาร แต่ทหารกลับปล่อยให้ทั้งสองรอดชีวิต นางมัทนาอ่อนวอนขอความช่วยเหลือจากสุเทษณ์ สุเทษณ์จึงให้นางมัทนาเลือกอีกครั้งว่าจะรักสุเทษณ์หรือไม่ นางมัทนาตอบปฏิเสธ สุเทษณ์โกรธมากจึงสาปให้นางมัทนาเป็นกุหลาบไปตลอดกาล ทางด้านท้าวชัยเสนเมื่อได้ทราบความจริงก็ออกตามหานางมัทนา แต่นางมัทนาได้กลายเป็นกุหลาบไปแล้ว ท้าวชัยเสนจึงนำต้นกุหลาบไปปลูกไว้ในพระนคร

1.4 คุณค่า วรรณคดีสโมสรประกาศยกย่องให้เป็นยอดแห่งบทละครพูดคำฉันท์

2. ปรียทรรคิกา

2.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชานิพนธ์เมื่อต้นปีพุทธศักราช 2467

2.2 ลักษณะการแต่ง ถอดความจากละครสั้นสกอตชื่อ “ปรียทรรคิกา” ของ ھرรหะ โดยให้คงรูปเช่นเดิม กล่าวคือ ตรงส่วนใดที่เป็นคำพูดร้อยแก้วก็แต่งเป็นร้อยแก้ว ส่วนใดเป็นฉันทก็แต่งเป็นฉันท เพื่อให้คนอ่านทราบว่าละครสั้นสกอตโบราณแต่งอย่างไร

2.3 สำคัญ ท้าววัดสราขสงวิชัยเสนไปรบกับท้าววินยเกตุ วิชัยเสนสามารถรบชนะและสังหารท้าววินยเกตุได้ และได้กลับมาแจ้งให้ท้าววัดสราขฟังว่าได้นำหญิงงามคนหนึ่งชื่อว่าอรรณยกากลับมาด้วยคาดว่าจะจะเป็นพระธิดาของท้าววินยเกตุ ท้าววัดสราขจึงให้พระนางวาสวทนต์เหสีขบเลี้ยงในฐานะน้อง วันหนึ่งนางวาสวทนต์พาให้นางอรรณกาไปเก็บดอกบัว ท้าววัดสราขได้พบเห็นนางอรรณกาก็หลงรัก ต่อมาท้าววัดสราขหาโอกาสจะพบนางอรรณกา อีก โดยได้แสร้งไปเป็นนักแสดงในการแสดงละคร แต่เมื่อนางวาสวทนต์ทราบก็รู้ว่าเป็นอย่างมาก สั่งให้จับนางอรรณกาไปขังไว้ ท้าววัดสราขพยายามขอโทษนางวาสวทนต์ แต่ไม่สำเร็จ ต่อมาพระมารดาของนางวาสวทนต์ได้ส่งสารมาแจ้งว่าพระญาติได้ถูกจับตัวไป ท้าววัดสราขสงวิชัยเสนไปรบ เมื่อวิชัยเสนกับกัญจกีนผู้เป็นกรมวังของท้าวทศมวรมันเห็นนางอรรณกาก็จำได้ว่าคือนางปริยทรรคิกาภูกสาวของท้าวทศมวรมัน ซึ่งได้ถวายนางให้แก่ท้าววัดสราข เมื่อนางวาสวทนต์รู้ดังนั้นก็ยอมนางปริยทรรคิกา

2.4 คุณค่า เป็นวรรณกรรมที่คงรูปแบบของการแต่งวรรณคดีสันสกฤต ทำให้ผู้อ่านรู้จักละครสันสกฤตว่ามีลักษณะการแต่งเป็นเช่นไร

3. มนุษย์สรวยหรือไม่สรวย

3.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้นามแฝงว่าศรีอยุธยา พระราชนิพนธ์และตีพิมพ์ครั้งแรกในหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิตรายสัปดาห์ เล่มที่ 10 ฉบับที่ 116 ประจำวันที่ 26 มีนาคม พุทธศักราช 2463

3.2 ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นนิทานโดยใช้กาพย์ฉบัง 26 บท และอินทรวีเชียรฉันท 14 บท

3.3 สำคัญ พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรมาพบกัน พระอาทิตย์ได้ถามความคิดเห็นของพระจันทร์เกี่ยวกับมนุษย์ว่าเป็นเช่นไร พระจันทร์ตอบว่ามนุษย์มีหน้าตาที่แจ่มใส แสดงว่าไม่มีความทุกข์ พระอาทิตย์ได้ยินดังนั้นก็รู้สึกขบขันและแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกับพระจันทร์ว่าได้เคยลงไปดูมนุษย์พบแต่ก้มหน้าก้มตาอยู่ในชายคาบ้าน ขมวดคิ้ว ไม่เห็นมนุษย์คนไหนที่ดูงามสักคน ในขณะที่พระอาทิตย์กับพระจันทร์กำลังเถียงกันอยู่พระนารถฤาษีเหาะผ่านมา จึงแนะนำให้ทั้งสองไปเฝ้าเทพบิดรเพื่อขอคำวินิจฉัย เทพบิดรกล่าวว่าผู้ใดก้าวร้าว ไม่มีความเกรงใจผู้อื่น คนที่พบเห็นก็ไม่อยากคบหาด้วยเช่นเดียวกับการที่ได้พบกับพระอาทิตย์ หากใครที่มีจิตใจเยือกเย็น ไม่เคยทำความเดือดร้อนให้แก่คนอื่น ผู้คนก็จะยินดีและมีความสุขเมื่อได้คบหาสมาคมด้วยเช่นเดียวกับเมื่อเห็นพระจันทร์

3.4 คุณค่า ให้แง่คิดเกี่ยวกับมนุษย์ที่มีร่างกายเหมือนกันแต่มีจิตใจต่างกัน การแสดงออกจะเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงจิตใจของคนนั้น หากประพจน์ดี คนก็อยากที่จะคบหาด้วย หากประพจน์ไม่ดีคนก็พยายามหลีกเลี่ยงไม่เข้าใกล้

4. อลินจิตต์คำฉันท์

4.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สุปรีชา นิพนธ์เสร็จเมื่อปีพุทธศักราช 2457

4.2 ลักษณะการแต่ง นิทานตามเนื้อเรื่องอลินจิตตชาดกในนิบาตชาดก เมื่อครั้งที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอลินจิตตกุมาร

4.3 สาระสำคัญ เมืองพาราณสีมีหมู่บ้านที่ชาวบ้านประกอบอาชีพทำเครื่องเรือนแล้วล่องไปขายในเมือง วันหนึ่งช่างป่าตัวหนึ่งได้ถูกเลี้ยงด่าทำจนบาดเจ็บ ช่างจึงเดินไปขอความช่วยเหลือจากชาวบ้าน ชาวบ้านดูและรักษาช่างเป็นอย่างดีจนหายจากอาการเจ็บป่วย ช่างจึงอยู่ช่วยชาวบ้านทำงาน ต่อมาเมื่อช่างอายุมากขึ้นจึงเข้าไปในป่าและเล่าเรื่องทั้งหมดให้ลูกช้างฟัง โดยยกเรื่องความกตัญญูเพื่อจะพาลูกไปอยู่ด้วย วันหนึ่งน้ำได้ไหลพามูลของช่างเข้าไปในเมืองพาราณสี ทำให้ช่างอื่นไปกล้างอาบนํ้า หมอช่างจึงทราบว่ามีมูลของช่างเผือก เลยไปบอกเจ้าเมืองพาราณสีให้พาช่างเข้ามาอยู่ในเมือง เมื่อไปถึงหมู่บ้านชาวบ้านต่างยินดีที่จะมอบช่างให้แก่เจ้าเมืองพาราณสี แต่ด้วยความกตัญญูทำให้ช่างไม่ยอมไป จนเจ้าเมืองพาราณสีมอบข้าวของเงินทองให้แก่ชาวบ้าน ช่างจึงยอมไปเมืองพาราณสี ต่อมาเจ้าเมืองพาราณสีป่วยและสวรรคต ข้าราชการสิ้นพระชนม์ของเจ้าเมืองพาราณสีทำให้เจ้าเมืองโกศลคิดจะยกทัพมาตี ทางเมืองพาราณสีแจ้งว่าให้รอพระมเหสีประสูตรก่อน หากเป็นบุตรชายจะรบ แต่หากเป็นหญิงจะยอมมอบเมืองให้ เมื่อพระมเหสีประสูตรเป็นบุตรชายชื่อว่าอลินจิตต์ มเหสีนำอลินจิตต์ไปหาช่างและขอให้ช่างช่วยนำรบจนสามารถชนะได้

4.4 คุณค่า สะท้อนเรื่องความกตัญญู

5. มหาชาติคำฉันท์

5.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สุปรีชา นิพนธ์และจัดพิมพ์ครั้งแรกเพื่อประทานแจกในงานทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชันษาครบ 50 ปีบริบูรณ์เมื่อปีพุทธศักราช 2464

5.2 ลักษณะการแต่ง เล่าเรื่องพระมหาเวสสันดรโดยแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ 6 ชนิด คือ อินทรวชิรฉันท์ ไตรภูกฉันท์ วสันตดิลกฉันท์ มาลินีฉันท์ สัททวิภักตีฉันท์ และสัทธราฉันท์

5.3 สารสำคัญ เนื้อเรื่องของพระมหาเวสสันดรชาดก ตั้งแต่กัณฑ์ทศพรที่กล่าวถึงนางผุสดี มเหสีของพระเจ้าสัณฺฑิไซโยที่เมื่อครั้งเป็นธิดาท้าวพันธุมิตยาได้ถวายจุมพิตนบวชและตั้งปณิธานขอเป็นแม่ของพระพุทฺธเจ้าในอนาคตสมัย กัณฑ์หิมวันต์ นางผุสดีเกิดเป็นมเหสีท้าวสัณฺฑิไซโย มีพระโอรสชื่อพระเวสสันดร พระเวสสันดรมีมเหสีชื่อมัทรีและมีลูกชื่อกัณหาและชาลี มีช้างคู่บุญ พระเวสสันดรได้ยกช้างเป็นทานทำให้บ้านเมืองระส่ำระสายจนชาวบ้านไม่พอใจ กัณฑ์ทานกัณฑ์ นางผุสดีเสียใจที่พระเวสสันดรต้องออกนอกเมืองไปพร้อมกับนางมัทรี กัณหาและชาลี ตลอดจนระยะทางพระเวสสันดรก็ได้ไปร่ายทางไปตลอด กัณฑ์วนประเวศน์ พระเวสสันดรพระนางมัทรี กัณหา และชาลี พบกับพระเจ้าเจตราช พระเจ้าเจตราชให้พรานป่าชื่อเจตบุตรไปส่งทั้ง 4 พระองค์ พระอินทร์สั่งให้ท้าวเวสสุกรรมเนรมิตอาศรมและเครื่องบริขารสำหรับฤๅษีเมื่อทั้ง 4 พระองค์มาถึงก็ทรงเพศเป็นดาบส กัณฑ์ชูชก กล่าวถึงพราหมณ์ชูชกที่ได้นางอมิตดาเป็นเมีย นางอมิตดาปรณิบัติดูแลชูชกเป็นอย่างดีทำให้เพื่อนบ้านรังเกียจ นางอมิตดาจึงบังคับให้ชูชกไปขอกัณหาและชาลีมาเป็นทาสทำงานแทนตน ชูชกจึงต้องออกเดินทางไปหาพระเวสสันดรระหว่างทางพบกับพรานเจตบุตร และหลอกว่าจะมาทูลเชิญให้พระเวสสันดรกลับเมืองพรานเจตบุตรหลงเชื่อจึงบอกทางให้แก่ชูชก กัณฑ์จุลพน พรานเจตบุตรอธิบายทางไปพบพระเวสสันดรให้แก่ชูชกโดยไม่ปิดบัง กัณฑ์มัทราสน์ กล่าวถึงการเดินป่าของชูชก เมื่อชูชกได้พบกับพระอภัยมณี ก็หลอกหลวงให้บอกทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดร กัณฑ์กุมาร กล่าวถึงพระนางมัทรีที่ฝันร้าย จึงไปทูลถามพระเวสสันดร พระเวสสันดรบอกกับนางมัทรีว่าไม่เป็นอะไร ต่อมาเมื่อพระนางมัทรีเข้าไปในป่าเพื่อหาอาหารชูชกได้เข้าเฝ้าพระเวสสันดรและทูลขอกัณหาและชาลี กัณหาและชาลีไปหลบในสระบัว พระเวสสันดรเรียกสองคนขึ้นมา และได้มอบกัณหาและชาลีให้แก่ชูชก กัณฑ์มัทรี กล่าวถึงบรรดาเทพปรีกษาหาทางไม่ให้พระนางมัทรีขัดพระเวสสันดร เทวราชจึงมีพระบัญชาให้เทพสามองค์นิมิตกายเป็นราชสีห์ และเสือ 2 ตัว กันเส้นทางเดินทางของพระนางมัทรีทำให้กลับถึงอาศรมค่ำ เมื่อพระนางมัทรีไม่พบลูกก็เศร้าโศกเสียใจออกตามหากัณหาและชาลีจนสลบไป แต่เมื่อพระเวสสันดรเล่าเรื่องให้ฟังพระนางมัทรีก็อนุโมทนาในปิตุบุตรทานครั้งนี้ กัณฑ์สักการภพ พระอินทร์ปรารภว่าเพื่อให้ทานบารมีสมบูรณ์ จะต้องให้มีโอกาสทานชาลาด้วย พระอินทร์จึงแปลงกายเป็นพราหมณ์ไปทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร หลังจากพระเวสสันดรยกให้ก็ปรากฏเป็นพระอินทร์และฝากพระนางมัทรีให้อยู่ปรณิบัติพระเวสสันดรต่อไป กัณฑ์มหาราช กล่าวถึงชูชกที่พา กัณหาและชาลีเข้าไปในเมืองพิไชยเซตฺตฺร พระเจ้าสัณฺฑิไซโยรับสั่งให้ชูชก กัณหา และชาลี มาเข้าเฝ้าเพื่อสอบถามความจริง หลังจากทราบเรื่องพระเจ้าสัณฺฑิไซโยจึงขอไถ่ตัวกัณหาและชาลีทำพิธีรับขวัญ ชูชกโลภมาก กินอาหารเข้าไปมากจนทำให้ท้องแตกตาย กัณฑ์ฉกษัตริย์ พระเจ้าสัณฺฑิไซโยหยุดทัพ

หน้าอาศรมของพระเวสสันดร หลังจากพบกันทุกคนต่างสลดกับเรื่องที่เกิดขึ้นจนสลับไป และเกิดอัศจรรย์คือเกิดฝนโปรยพรายทำให้ทุกคนฟื้นขึ้นมา ถิ่นทนต์ครกถนต์ พระเวสสันดร ครองแคว้นสี่วิราษฎร์และตั้งโรทาน ชาวเมืองอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

5.4 คุณค่า สืบทอดพระพุทธศาสนาเรื่องพระเวสสันดรอย่างย่อได้อย่างสมบูรณ์

6. พระนลคำฉันท์

6.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) เริ่มแต่งตอนต้นปีพุทธศักราช 2456 แต่งจบบริบูรณ์เมื่อวันที่ 30 กรกฎาคม พุทธศักราช 2458

6.2 ลักษณะการแต่ง เป็นวรรณคดีนิทาน ประพันธ์ด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ และกาพย์

6.3 สาระสำคัญ พระนลและนางทมยันตีได้ยื่นข้อเสนองานเรื่องความงามของกัน และกัน เมื่อพระภีเมพระราชาบิดาของนางทมยันตีจัดพิธีสมรสนางทมยันตีก็มีกษัตริย์จาก ต่างเมืองต่างมาให้นางเลือก พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระอัคคีก็มาร่วมด้วย เทพทั้งสี่ ได้ขอให้พระนลทำหน้าที่ไปแจ้งให้นางทมยันตีเลือกเทพองค์ใดองค์หนึ่ง แต่นางทมยันตีไม่ยอม เมื่อถึงวันสมรสเทพทั้งสี่ได้เนรมิตองค์เป็นพระนล นางทมยันตีไม่รู้ว่าใครคือพระนลตัวจริง จึงอธิษฐานอ้อนวอนให้เทพเมตตา เทพจึงแสดงลักษณะของเทวดาให้นางทมยันตีรู้ว่าใครคือ พระนลตัวจริง หลีกจากพิธีสมรสพระนลพานางทมยันตีกลับเมืองนิษัถ ขณะที่เทพทั้งสี่ กลับได้พบกับกาลีและทวาบร รู้สึกโกรธที่นางทมยันตีเลือกพระนล ต่อมากาลีได้ลึงพระนล และทวาบรลึงสกา กาลิได้ลึงให้พระนลหลงเมามัวในการเล่นพนันสกา พระนลเล่นพนันสกาแพ้ จนเสียทรัพย์สินและเมือง พระนลและนางทมยันตีออกจากเมือง ต่อมากาลิได้ลึงให้พระนล หึงนางทมยันตี ทำให้นางทมยันตีต้องเดินป่าเพียงลำพังจนได้ไปอาศัยที่เมืองเจตี ฝ่ายพระนล ก็ได้ช่วยพญานาคกรโกฏกซึ่งถูกพระฤาษีสาปไว้ พญานาคกัดพระนลทำให้พระนลกลายร่าง เป็นชายเตี้ยแคระเพื่อมิให้ใครจำได้และได้ไปรับใช้ท้าวฤๅษีบรรณเพื่อแลกกับวิชาม้าและสกา ทางด้านพระภีเมหลังจากทราบข่าวก็สั่งให้พราหมณ์ออกตามหาจนพบกับนางทมยันตีที่เมือง เจตี และไปส่งนางทมยันตียังกรุงวิทรรภ ต่อมานางทมยันตีให้พราหมณ์ไปขับเพลงที่มีเนื้อหา เกี่ยวกับสามีภรรยาคนหนึ่งขณะอยู่ในป่าแล้วให้สังเกตว่าผู้ใดตั้งใจฟังและกล่าวโต้ตอบก็ให้ กลับมาบอก วันหนึ่งพราหมณ์ซื้อบรรณนาไค้มาเผ้านางทมยันตีและทูลว่าตนเดินทางไปเมือง อโยธยา เข้าเฝ้าท้าวฤๅษีบรรณแล้วขับเพลง มีนายม้าคนหนึ่งได้ยินเข้าก็ร้องไห้และได้ตอบว่า ภรรยาไม่ควรโกรธ ควรเห็นใจสามีที่ต้องทิ้งไว้กลางป่า นางทมยันตีให้สุทเวไปทูลท้าวฤๅษีบรรณ ว่านางจะทำการสมรสครั้งที่ 2 วันรุ่งขึ้นท้าวฤๅษีบรรณให้วาทุขับรถม้าไป ระหว่างทางวาทุ ขอเรียนวิชาสกาจากท้าวฤๅษีบรรณ ทำให้กาลีได้รับความทุกข์ทรมานจากพิษพญานาคต้องออก

จากร่างวาทะทุกไป เมื่อวาทะทุกข้อบรรลุปัจจุรณกิจแล้วนางทมนันตีได้ยืนเสวยรถก็จำได้ จึงใช้ให้นางกำนัลเกดนิไปสืบว่าสารถิคือใครและสั่งให้ขับเพลงที่เคยขับ เมื่อวาทะทุกข้อได้ยั้งก็ร้องไห้ นางทมนันตีจึงมั่นใจว่าวาทะทุกข้อคือพระนล นางทมนันตีให้นางเกดนิพาโอรสธิดาไปหาวาทะทุก วาทะทุกข้อจับโอรสธิดาและร้องไห้ และนางทมนันตีกับพระนลก็ปรับความเข้าใจกัน

6.4 คุณค่า เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่ได้รับการยกย่องว่าหาที่ติได้ยาก

7. อิลราชคำฉันท์

7.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) ประพันธ์เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นหลวงสารประเสริฐ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระราชนิพนธ์คำนำ ลงวันที่ 1 มีนาคม พุทธศักราช 2456

7.2 ลักษณะการแต่ง วรรณคดีนิทานที่มีที่มาจากเรื่องบ่อเกิดรามเกียรติ์

7.3 สาระสำคัญ ท้าวอิลราชเป็นกษัตริย์ที่มีเมตตาต่อประชาชน วันหนึ่งได้เสด็จเข้าไปในป่า ในขณะที่พระอิศวรกำลังทรงพระสำราญอยู่กับพระอุมาและได้จำแลงองค์เป็นสตรีเพื่อหยอกล้อพระอุมา เมื่อท้าวอิลราชและไพร่พลเดินเข้าไปในบริเวณนั้นทำให้กลายเป็นเพศหญิง ท้าวอิลราชไปเข้าเฝ้าพระอิศวรเพื่อขอประทานอภัย แต่พระอิศวรกริ้วมากจึงไม่ประทานพร ส่วนพระอุมาประทานพรว่าในเดือนหนึ่งให้เป็นนางอิลลา ส่วนอีกเดือนหนึ่งให้กลายเป็นบุรุษ สลับไปมาในแต่ละเดือน ระหว่างเปลี่ยนเพศก็จะจำเรื่องราวของอีกเพศหนึ่งไม่ได้ ต่อมานางอิลลาและบริวาร ได้ไปเล่นน้ำใกล้อาศรมของพระพุทธรูป พระพุทธรูปเห็นนางอิลลาก็หลงรัก เมื่อนางอิลลาเป็นชายาพระพุทธรูปหนึ่งเดือนก็กลับเป็นเพศเป็นท้าวอิลราช พระพุทธรูปก็ไม่เลาความจริงให้ท้าวอิลราชฟัง ท้าวอิลราชอยู่กับพระพุทธรูปโดยสลับเป็นชายหญิงแบบนี้จนประสูติพระโอรสชื่อว่าบุรุษ เมื่อท้าวอิลราชได้เป็นบุรุษอีกครั้ง พระพุทธรูปก็จะช่วยให้ท้าวอิลราชเป็นบุรุษได้ตลอดไป จึงเชิญมหาฤาษีหลายคนมาปรึกษา และได้ชวนกันทำพิธีอัญเชิญพระอิศวร พระอิศวรพอพระทัย จึงเสด็จลงมาประสาทพรให้ท้าวอิลราชคงความเป็นบุรุษตลอดไป

7.4 คุณค่า เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่แต่งได้ดี สะท้อนให้เห็นถึงพระมหากรุณาธิคุณ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีต่อวงการวรรณกรรม และสนับสนุนให้กวีได้สร้างผลงานให้เป็นที่ประจักษ์

8. กุฎาหคคำฉันท์

8.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง หลวงจรูญเกษม (ถึก จิตรกรถึก) ประพันธ์เมื่อปี พุทธศักราช 2456

8.2 ลักษณะการแต่ง เป็นวรรณคดีนิทาน ประพันธ์ตามเนื้อเรื่องในชาดกเรื่องที่ 125 ฎาหกษาดก เอกนิบาต ในนิบาตชาดก

8.3 สารสำคัญ เศรษฐีคนหนึ่งในเมืองพาราณสีมีบุตรชายที่เกิดวันเดือนปีเดียวกับ ทาส เศรษฐีให้ความรักและเลี้ยงดูเด็กชายทั้งสองเป็นอย่างดี ต่อมาวันหนึ่งฎาหกบุตรของทาส ได้คิดว่าถ้าอยู่กับเศรษฐีต่อไปอาจทำให้วันหนึ่งเศรษฐีเห็นข้อผิดพลาดแล้วจะลงโทษเสียเช่นเดียวกับทาสคนอื่น จึงคิดจะหนีไปอยู่ที่อื่น จึงคิดอุบายเขียนจดหมายและประทับตราของเศรษฐีเมืองพาราณสี ฝ่ายเศรษฐีแห่งเมืองปัจจันตคามเมื่อได้รับจดหมายก็เข้าใจว่าเศรษฐีเมืองพาราณสีขอรบสาว เศรษฐีเมืองปัจจันตคามจึงจัดงานแต่งและมอบทรัพย์สินสมบัติให้ฝ่ายเศรษฐีพาราณสีไม่เห็นฎาหกจึงให้คนไปสืบหาพอรบว่าอยู่ที่เมืองปัจจันตคามก็ตามไปฎาหกกลัวว่าความลับจะถูกเปิดเผยจึงคิดอุบายไปต้อนรับล่วงหน้าและอ้อนวอนขอให้เศรษฐีอย่าทำให้ตนอับอาย วันหนึ่งเศรษฐีเมืองพาราณสีเรียกรรยาของฎาหกมาถามว่ารักใคร่กับฎาหกดีหรือไม่ ฝ่ายรรายก็บอกว่าฎาหกเป็นคนชอบดีเตียน เศรษฐีพาราณสีจึงสอนมนต์รบหนึ่งให้ ซึ่งเมื่อไรที่ฎาหกบ่นและทอมนมนต์นี้ฎาหกจะเจียบทันที วันหนึ่งฎาหกตำหนิเรื่องอาหาร นางจึงทอมนมนต์ว่า “ผู้มาต่างถิ่นกล่าววดตนโดยไม่ระแวงว่าอาจถูกประทุษร้ายได้ เชิญนายฎาหกบริโภคอาหารเสียเถิด” ฎาหกได้ยินดังนั้นก็ตกใจและเข้าใจว่าเศรษฐีเมืองพาราณสี เล่าความจริงให้รรายฟังทั้งหมดแล้ว ตั้งแต่นั้นมาฎาหกก็ไม่กล้าตำหนิผู้ใดอีกเลย

8.4 คุณค่า สืบทอดพุทธศาสนา

9. พหลควาวิคัจฉนั

9.1 ผู้แต่งและเวลาที่แต่ง หลวงธรรมาภิมณั (เถิก จิตรกเถิก) ประพันธ์ไว้ในช่วงปีใดไม่ไ้ระบุ ซึ่งกรมศิลปากรได้พบต้นฉบับสมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว เขียนด้วยลายมือกรมศิลปากรจึงนำมาพิมพ์เผยแพร่ในปีพุทธศักราช 2556

9.2 ลักษณะการแต่ง เป็นวรรณคดีนิทาน แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทและกาพย์ ดำเนินเรื่องตามนิทานเรื่องพหลควาวิคัจฉนัในปัญญาสชาดก

9.3 สารสำคัญ แม่โคตัวหนึ่งออกไปหาอาหารในป่าและได้พบกับเสือตัวหนึ่ง เสือตั้งใจจะกินแม่โคเป็นอาหาร แต่แม่โคขอกลับไปให้นมลูกก่อน หลังจากแม่โคกลับไปพบกับลูกโคก็เล่าเรื่องทุกอย่างให้ฟัง ลูกโคขอตามแม่ไปหาเสือ เมื่อลูกโคพบกับเสือกก็ขอให้เสือกกินตนแทนกินแม่ เสือเห็นว่าแม่โครักษาคำพูด ลูกโคมีความกตัญญูทเวที่จึงอดใจไม่กินแม่โคลูกโคและอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

9.4 คุณค่า สืบทอดพระพุทธศาสนา ปลุกฝังเรื่องการรักษาคำพูด และความกตัญญูทเวที่

10. วิเคราะห์คำฉันท์

10.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง หลวงจรูญเกษม (ถึก จิตรกรถึก) ไม่ระบุปีที่แต่ง แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2459, ข) ได้พระนิพนธ์คำนำในการพิมพ์วรรณกรรมเรื่องนี้ว่า “แลเป็นหนังสือแต่งใหม่ ด้วยแต่งมูลเกล้าฯ ถวายเมื่อในรัชกาลที่ 5” และได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่วรรณกรรมเรื่องนี้ในปีพุทธศักราช 2459 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

10.2 ลักษณะการแต่ง ประพันธ์เป็นคำฉันท์ตามเนื้อเรื่องบทละครพูดเรื่อง “The Merchant of Venice” ของ William Shakespeare จากต้นฉบับของ Charles Lamb

10.3 สารสำคัญ บัสซานิโอต้องการเดินทางไปแต่งงานกับปอเทียซึ่งเป็นลูกสาวของเศรษฐี บัสซานิโอจึงเดินทางไปขอความช่วยเหลือจากแอนตอนนิโอเพื่อนรักซึ่งเป็นพ่อค้า แอนตอนนิโอไปกู้เงินสามพันตำลึงจากเศรษฐีชาวฮิวชื่อว่าไชลล็อก ไชลล็อกไม่ชอบแอนตอนนิโอ จึงกล่าวขึ้นว่าจะให้กู้โดยไม่คิดดอกเบี้ยแต่ต้องทำสัญญาว่าถ้าไม่สามารถคืนเงินได้ตามกำหนด จะต้องยอมให้เชือดเนื้อหนังแปดตำลึง บัสซานิโอจึงมีเงินไปส่งขอร้องนางปอเทีย นางปอเทียได้ให้แหวนบัสซานิโอเพื่อเป็นที่ระลึก ต่อมาบัสซานิโอได้รับข่าวจากแอนตอนนิโอว่าเรือกำปั่นถูกพายุพัดจนเรือแตกและหนังสือสัญญาก็เกินกำหนดแล้ว ปอเทียจึงจัดเตรียมเงินสามพันตำลึงให้ เมื่อบัสซานิโอเดินทางมาถึงเมืองวินศัทธาพบว่าไชลล็อกได้นำเรื่องไปฟ้องศาลแล้ว และไชลล็อกไม่ยอมรับเงินสามพันตำลึงที่บัสซานิโอเตรียมมาด้วย วันตัดสินคดีมีผู้ชายคนหนึ่งเอาสัญญามาคู และพูดว่าสัญญาถูกต้องตามกฎหมาย แต่มีข้อแม้ว่าไชลล็อกจะต้องเชือดเนื้อของแอนตอนนิโอให้ได้น้ำหนักที่พอดีและห้ามมีเลือดไหลออกมาแม้แต่หยดเดียว ถ้าแอนตอนนิโอสิ้นชีวิตไชลล็อกก็ต้องรับโทษเท่ากับผู้ร้ายฆ่าคน ไชลล็อกกลัวจึงขอเงินสามพันตำลึง บัลทะสายืนยันว่าเมืองวินศัทธามีกฎหมายห้ามปองร้ายกัน ดังนั้นไชลล็อกจึงทำผิดกฎหมายมีโทษถึงตาย เจ้าเมืองยกโทษประหารชีวิตให้ แต่ให้บริพัตรพยาลินและนำมาแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรกให้เป็นค่าทำขวัญแอนตอนนิโอ และส่วนที่สองเข้าสู่คลัง แต่แอนตอนนิโอให้นำเงินส่วนนี้ไปมอบให้แก่ลูกสาวของไชลล็อก บัลทะราไม่ขอรับเงินจากแอนตอนนิโอและบัสซานิโอ แต่ขอแหวนที่ปอเทียให้ บัสซานิโอจำใจต้องให้แหวนแก่บัลทะราไป เมื่อปอเทียรู้ว่าแหวนของบัสซานิโอหายไปก็โกรธจนแอนตอนนิโอต้องช่วยเป็นพยานยืนยัน

10.4 คุณค่า เป็นตัวอย่างของการแต่งฉันท์รูปแบบใหม่ที่เอาเนื้อเรื่องของละครพูดมาแต่งเป็นฉันท์

11. มารวิชัยคำฉันท์

11.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ชุนสุนทรภายิต ตีพิมพ์ในนิตยสารไทยเชรม เมื่อปี พุทธศักราช 2468

11.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ แต่งด้วยกาพย์ และฉันท์

11.3 สารสำคัญ เนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระยามารที่ต้องการปองร้ายพระพุทธเจ้า โดยจะยกทัพไปยังต้นโพธิ์ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่หลังจากที่พระยามารสั่งให้เหล่าทหาร ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าก็เกิดอัศจรรย์ทั้งฟ้าแลบ ฟ้าร้อง ทำให้ทหารเหล่านั้นไม่สามารถเข้าใกล้ พระพุทธเจ้าได้ พระพุทธเจ้าซึ่งนั่งทำสมาธิอยู่เห็นว่าเหล่าทวยเทพต่างหนีภัยจากพระยามาร พระพุทธเจ้ามีเพียงสิ่งเดียวที่จะเป็นอาวุธสำหรับต่อสู้กับพระยามารนั่นก็คือ บารมี 10 ประการ พระพุทธเจ้าได้กล่าวสอนพระยามารด้วยจิตที่เมตตาว่าพระองค์มีกุศล ทาน ศีล เมตตา หากพระพุทธเจ้าเห็นธรรมก็จะส่งผลดีต่อประชากรให้หลุดพ้น และขอร้องให้พระยามารกลับไป แต่พระยามารยิ่งโกรธ สุดท้ายพระแม่ธรณีได้มาช่วยโดยการบันดาลให้เกิดน้ำท่วมบรรดาหมู่มาร จนพ่ายแพ้กลับไป

11.4 คุณค่า สะท้อนแนวคิดทางศาสนา คนที่ขาดศีลธรรมย่อมพ่ายแพ้กับความดี

12. สามัคคีเภทคำฉันท์

12.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ชิต บุรทัต ประพันธ์เมื่อปีพุทธศักราช 2457

12.2 ลักษณะการแต่ง วรรณคดีนิทาน ได้เค้าโครงเรื่องมาจากสุ่มงคลวิลาส นิ อรรถกถาหาปริณิพานสูตรในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

12.3 สารสำคัญ พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธต้องการจะปราบแคว้นวัชชี ที่มีกษัตริย์วัชชีปกครองอยู่ จึงคิดอุบายกับวัสสาการพราหมณ์ว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรู ออกว่าความ ให้วัสสาการพราหมณ์ทวงding พระเจ้าอชาตศัตรูว่าจะขับไล่วัสสาการพราหมณ์ ออกจากเมือง เพื่อให้แฝงตัวเข้าไปอยู่ในแคว้นวัชชี เมื่อวัสสาการพราหมณ์แฝงกายอยู่ในเมืองวัชชี ก็ได้รับความไว้วางใจจากกษัตริย์ลิจฉวีเป็นอย่างมาก ถึงขนาดให้เป็นครูสอนศิลปวิทยาการต่าง ๆ แต่บรรดาเหล่าพระกุมาร วัสสาการพราหมณ์จึงออกอุบายทำให้เหล่าพระกุมารและกษัตริย์ลิจฉวี แยกความสามัคคีกัน วัสสาการพราหมณ์จึงส่งข่าวกลับไปยังพระเจ้าอชาตศัตรูว่าให้ยกทัพ มาตีแคว้นวัชชีได้

12.4 คุณค่า มีเนื้อหาสอนใจเรื่องความสามัคคี การต้องระมัดระวังอย่าไว้วางใจคน การคิดพิจารณาไตร่ตรองอย่างรอบคอบไม่เชื่อใครง่าย ๆ

13. อิลลิสชาตกคำฉันท์

13.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ชิต บุรทัต ใช้นามปากกาในแต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ว่า เอกชน แต่งขึ้นเมื่อปีพุทธศักราช 2454

13.2 ลักษณะการแต่ง เป็นวรรณคดีนิทาน โดยได้เค้าโครงเรื่องมาจากชาตก เรื่องที่ 8 อิลลิสชาตก เอกนิบาต ในนิบาตชาตก นำมาแต่งเป็นฉันท์ กาพย์ และโคลง

13.3 สารสำคัญ อิลลิสเป็นเศรษฐีแห่งเมืองพาราณสีมีร่างกายแข็งแรง และมีนิสัยตระหนี่ถี่เหนียว วันหนึ่งอิลลิสต้องการดื่มเหล้าจึงเข้าไปต้มเหล้าในป่าเนื่องจากกลัวว่าจะต้องแบ่งเหล้าให้เพื่อนกิน ฝ่ายภรรยาได้นำของออกมาบริจาดทาน แต่อิลลิสได้พบเกวียนที่มีคนนำมาบริจาดก็จำไว้ว่าเป็นของตนเอง อิลลิสจึงเข้าทวงคืนจนเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน อิลลิสจึงไปเข้าเฝ้าพระราชอา ขอให้ไต่สวนและลงโทษผู้ที่ขโมยของของตน เมื่ออำมาตย์สืบหาความจริงก็พบว่า มีเศรษฐีชื่ออิลลิส 2 คน ไม่สามารถตัดสินได้ว่าใครเป็นอิลลิสตัวจริง อิลลิสถึงกับหมดสติล้มลง และในช่วงนั้นเองพระอินทร์จึงได้แสดงตัวว่าแปลงตัวมาเป็นอิลลิส พร้อมทั้งเล่าให้ฟังว่าชาติก่อนเคยเป็นพ่อของอิลลิสเศรษฐีและได้มีใจเมตตา บริจาคทรัพย์เป็นจำนวนมาก ตอนจะตายก็ได้มอบสมบัติทั้งหมดให้อิลลิสและหวังว่าอิลลิสจะมีจิตเมตตาทำกุศลดังเช่นบิดา แต่ปรากฏว่าอิลลิสกลับเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียว หลังจากนั้นอิลลิสจึงรับปากกับพระอินทร์ว่าจะประพฤติตัวดังความตั้งใจของพระอินทร์

13.4 คุณค่า เป็นวรรณคดีนิทานที่แฝงแนวคิดทางศาสนาเรื่องความเมตตา

14. เวทัพพะชาตกคำฉันท์

14.1 ผู้แต่งและเวลาที่แต่ง ชิต บุรทัต ไม่ระบุการแต่งที่แน่ชัด

14.2 ลักษณะการแต่ง เป็นวรรณคดีนิทาน ได้เค้าโครงเรื่องมาจากชาตกเรื่องที่ 48 เวทัพพะชาตก เอกนิบาต ในนิบาตชาตก แต่งด้วยฉันท์และกาพย์ เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้ประเภทฉันท์จำนวนมาก

14.3 สารสำคัญ พราหมณ์เวทัพพะมีความสามารถในการร่ายมนตร์ทำให้ผลกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองสิ่งของมีค่าได้ โดยมีพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรของพราหมณ์เวทัพพะ วันหนึ่งเวทัพพะต้องเดินทางไปยังเจตะรัฐและได้ชวนให้บุตรเดินทางไปด้วยกัน ระหว่างทางถูกโจรกลุ่มหนึ่งจับตัวไว้และต้องการทรัพย์สินจึงปล่อยให้บุตรของเวทัพพะกลับไปเอาทรัพย์สินมาให้ เมื่อเวทัพพะร่ายมนตร์ทำให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองทำให้กลุ่มโจรนั้นดีใจ ต่อมาเมื่อเดินทางเข้าไปในป่าก็พบกับกลุ่มโจรอีกกลุ่มหนึ่งเมื่อต่อสู้กันทำให้โจรกลุ่มแรกต้องพ่ายแพ้ พราหมณ์เวทัพพะพยายามร่ายมนตร์ให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองอีกแต่ไม่สำเร็จโจรไม่พอใจจึงฆ่าพราหมณ์เวทัพพะ ต่อมาโจรกลุ่มที่สองก็เกิดความโลภแย่งชิงทรัพย์สินเงินทอง

กันเอง จนเหลือชีวิตรอดเพียงแค่ 2 คน ระหว่างเดินทางต่อโจรทั้งสองคนรู้สึกหิวจึงคิดจะไปขอข้าวชาวบ้านกิน โดยตกลงกันว่าคนหนึ่งจะเผ่าสมบัติไว้ ส่วนอีกคนไปขอข้าวชาวบ้าน โจรที่เผ่าสมบัติ ก็กลัวว่าหากต้องแบ่งทรัพย์สินเงินทองกันจะทำให้ตนเองได้น้อย จึงคิดจะฆ่าโจรที่ไปขอข้าวชาวบ้าน ส่วนโจรที่ไปขอข้าวชาวบ้านก็คิดว่าหากแบ่งสมบัติกันจะได้น้อยจึงได้วางยาพิษลงไปในการอาหาร ด้วยเหตุนี้จึงทำให้โจรทั้ง 2 คนตายไป ฝ่ายบุตรของพราหมณ์เวทัพพะเมื่อได้เงินก็กลับมาเพื่อขอไถ่ตัวพราหมณ์เวทัพพะแต่กลับพบแต่ศพของโจร จึงได้ข้อคิดว่าทรัพย์สินเงินทองล้วนแต่เป็นของนอกกาย ถ้าโลกมากไปก็จะเกิดอันตราย เมื่อคิดได้ดังนั้นจึงกลับเข้าไปในเมืองและใช้ชีวิตอย่างสงบ

14.4 คุณค่า เตือนใจเรื่องความโลภของมนุษย์จะทำให้เกิดความทุกข์และเป็นอันตรายต่อชีวิต

15. เปสการบุตรคำฉันท์

15.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ศ.เทศะแพทย์ หรือศิลาป เทสะแพทย์ เป็นกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชทินนามว่า “นายนราภิบาล” พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือกัญญาณุสร ปีพุทธศักราช 2463

15.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมนิทาน สะท้อนแนวคิดทางศาสนา

15.3 สาระสำคัญ ณ เมืองอาลวินคร นายเปสกรมีบุตรอยู่คนหนึ่งมีรูปโฉมที่งดงามและเลื่องลือในพระพุทธานุชา วันหนึ่งพระพุทธานุชาเสด็จมายังเมืองอาลวินคร ชาวบ้านต่างดีใจกันมาก พวกเขามารับรวมถึงบุตรสาวของนายเปสกรด้วย เมื่อพระพุทธานุชาตรัสถามอะไรนางก็ตอบอย่างมั่นใจและไม่เกรงกลัว ชาวบ้านต่างรุมนิทาและต่อว่า พระพุทธานุชาเห็นดังนั้นจึงบอกให้บุตรสาวของนายเปสกรอธิบายให้ทุกคนฟัง บุตรสาวของนายเปสกรจึงตอบว่าที่พระองค์ถามว่ามาจากไหน นางก็สุดวิสัยที่จะตอบว่ากำเนิดมาจากที่ใด พระองค์ถามว่าเกิดแล้วจะไปไหน นางก็ตอบว่าเกิดแล้วก็ต้องตาย เมื่อตายไปก็ไม่ว่าจะไปอยู่ที่ใด พระองค์ถามว่าไม่รู้หรือ นางก็ตอบว่าทุกคนเกิดมาก็ต้องตาย ไม่มีใครรู้ว่าตายอย่างไร หลังจากนั้นพระพุทธานุชาจึงตรัสพระคาถาทำให้บุตรสาวของนายเปสกรบรรลุโสดาบัน

15.4 คุณค่า สะท้อนหลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ

16. ศรีสุตาคำฉันท์

16.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ศ.เทศะแพทย์ หรือศิลาป เทสะแพทย์ เป็นกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชทินนามว่า “นายนราภิบาล” พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือไทยเชชม เล่ม 1 ปีพุทธศักราช 2463

16.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมนิทาน แต่งด้วยฉันท์

16.3 สารสำคัญ เนื้อเรื่องกล่าวถึงนางศรีสุตาที่รู้สึกเจ็บช้ำน้ำใจที่มีชายใดมาหลงรัก หากแต่พี่สาวอีกสามคนต่างก็มีพราหมณ์มาหลงรัก นางศรีสุตาจึงไปฟ้องเจ้าเมืองว่าพี่สาวทั้งสามคนทำให้ต้องขายหน้าเพราะไปพลอตรักกับพราหมณ์ เมื่อพี่สาวทั้งสามคนทราบข่าวว่านางศรีสุตาไปฟ้องเจ้าเมืองจึงรีบกลับมา เมื่อนางศรีสุตาและพี่สาวทั้งสามทะเลาะกัน นางเกสรได้ต่อว่าว่าทั้งสี่คนนั้นต่างก็พอกัน ไม่มีใครยอมใคร อวดตัวใส่กัน สาวใส่ให้กากิน เมื่อทั้งสี่แยกกันไปทำให้นางเกสรหนักใจกับเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นอย่างมาก

16.4 คุณค่า สะท้อนการทะเลาะวิวาทไม่ใช่เรื่องที่ดีมีแต่จะก่อให้เกิดผลเสียกับทุกฝ่าย

17. ปชาวเพ็ชรคำฉันท์

17.1 ผู้แต่งและเวลาที่แต่ง ศ.เทศะแพทย์ หรือศิลป์ เทศะแพทย์ เป็นกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ราชทินนามว่า “นายนราภิบาล” พิมพ์เผยแพร่ในหนังสือบุรุษเรื่อนาม ปีพุทธศักราช 2463

17.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมนิทาน แต่งด้วยฉันท์

17.3 สารสำคัญ กล่าวถึงสมัยพระบรมโกศ หมื่นราชสิทธิไฉยงป็นเพื่อลอบปลงพระชนม์ ทำให้ถูกโบย เมื่อทหาถามว่าบริดาของเจ้าคือใคร หมื่นราชสิทธิไฉยงตอบว่านายปชาวจันเพ็ชร เมื่อปชาวจันเพ็ชรได้ข่าวของลูกชายจึงรีบเดินทางเข้ามาในวังและสอบถามว่าข่าวคราวเรื่องการยิงปืนในวังว่าจะได้รับโทษอย่างไร อำมาตย์ตอบว่าควรฆ่าทั้งโคตรตามประเพณี เมื่อพระบรมโกศได้ยินดังนั้นก็ถามว่าจะขอให้ไว้ชีวิตหรือไม่ ปชาวจันเพ็ชรก็ตอบกลับไ้ว่าให้ปฏิบัติตามกฎด้วยความยุติธรรม กษัตริย์ได้ยินดังนั้นก็ตอบว่าหมื่นราชสิทธิไฉยงเกิดในตระกูลที่ดีจึงให้อภัยและปล่อยตัวไป

17.4 คุณค่า ปลุกฝังเรื่องการยึดมั่นในความยุติธรรม

18. กัญหาวชิราดกคำฉันท์

18.1 ผู้แต่งและเวลาที่แต่ง จันทรเต็ม ตีพิมพ์ในไทยเชชมเมื่อปีพุทธศักราช 2468

18.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมนิทาน ได้เค้าโครงมาจากกัญหาวชิราดก

18.3 สารสำคัญ กล่าวถึงพระพรหมทัตกษัตริย์ครองเมืองพาราณสี ไม่มีเมสเป็นผู้ที่มีความเมตตา ดูแลทุกข์สุขของประชาชนเป็นอย่างดี ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข บ้านเมืองมีความสงบสุข วันหนึ่งพระพรหมทัตอยากเดินทางไปในป่าก็มีการจัดเตรียมไพร่พลและขบวนเพื่อเดินทางไปในป่า ระหว่างเดินทางในป่ามีการบรรยายชมป่า ต่อมาระหว่างที่พระพรหมทัตเดินชมป่าอยู่นั้นก็พบกับหญิงสาวสวยงามหนึ่ง คือ นางกัญหาวชิรากำลังร้องรำทำเพลงก็รู้สึกชื่นชอบ เมื่อทั้งสองได้พบหน้ากันก็หลงรักซึ่งกันและกัน ต่อมานางกัญหาวชิราตั้งครรรค์

พระพรหมทัตได้ถอดแหวนไว้ให้และทิ้งให้นางกัญฐหาริอยู่เพียงลำพังกับลูก วันหนึ่ง ลูกได้ยื่นเพื่อนหยอกล้อว่า “ลูกไร้พ่อตีฉัน” พระโพธิสัตว์ได้ยินดังนั้นจึงกลับไปถามแม่ว่า “พ่อหนูนะคือใคร” แม่จึงเล่าความจริงให้ลูกฟังว่า พ่อเป็นกษัตริย์ชื่อพรหมทัต และได้้นำแหวนที่พระพรหมทัตให้ไว้มาแสดงเพื่อเป็นเครื่องพิสูจน์ พระโพธิสัตว์หวังจะได้เข้าเฝ้าพระบิดา มารดา จึงมอบแหวนแก่บุตรเพื่อเดินทางไปยังเมืองพาราณสี เมื่อนางและบุตรได้เข้าพบพระพรหมทัต และแจ้งว่านี่คือลูกชายของพระพรหมทัต และขอถวายให้แก่พระพรหมทัต พระพรหมทัตได้ยินดังนั้น ก็รู้สึกอายต่อเหล่าเสนาบดีจึงได้ตอบปฏิเสธว่าไม่ใช่ลูก หญิงนางนั้นจึงหยิบแหวนที่พระพรหมทัตให้ไว้เป็นเครื่องพิสูจน์ พระพรหมทัตก็ยังปฏิเสธว่าแหวนวงนี้ไม่ใช่ของพระองค์ ทำให้หญิงนางนั้นโกรธมาก จึงจะพิสูจน์ด้วยการโยนลูกขึ้นไปบนฟ้า หากไม่ตกลงมาคือลูกของพระพรหมทัต บุตรชายได้กล่าวว่าตนเป็นลูกและพระพรหมทัตควรดูแล พระพรหมทัตได้ยินดังนั้น ก็ยอมรับเป็นลูก หลังจากนั้นพระพรหมทัตสั่งให้จัดงานสมโภชแต่งตั้งให้ “นางกัญฐหาริ” เป็นมเหสี และรับบุตรเป็นอุปราชานามว่า “กัญฐวาทนราช”

18.4 คุณค่า วรรณกรรมที่ได้เค้าโครงมาจากชาดก แฝงธรรมะข้อคิดว่าด้วยการเลี้ยงดูบุตรของบิดามารดา

19. สุชาติคำฉันท์

19.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง จำปี ดีพิมพ์ในไทยเกษมเมื่อปีพุทธศักราช 2468

19.2 ลักษณะการแต่ง วรรณคดีนิทาน ได้เค้าโครงเรื่องมาจากบักชีปรัมภ์ แต่งด้วยฉันทและกาพย์

19.3 สารสำคัญ กล่าวถึงกษัตริย์เมืองอุเชนินคร เป็นเมืองที่เต็มไปด้วยความสงบสุข พรั่งพร้อมไปด้วยทหารและนักปราชญ์ พระองค์มีนกตัวหนึ่งที่ต้องการออกไปท่องป่า จึงได้ไปลา กษัตริย์ เมื่อลา กษัตริย์แล้ว นกก็ออกบินจากเมืองมา จนไปพบกับฤาษีเมื่อนกอาศัยอยู่กับฤาษีก็ตั้งใจเรียนรู้การปลุกพุทธาเอามาทำเป็นยาวิเศษที่ทำให้จากคนแก่กลายเป็นคนหนุ่ม หากกินพุทธานี้เป็นประจำ เวลาผ่านไปเจ็ดเดือน นกรู้สึกคิดถึงเมืองที่จากมา และคิดว่าพระมหากษัตริย์ต้องเศร้าโศกเสียใจเลยลาพระฤาษีกลับเมือง เมื่อไปลาพระฤาษีพระฤาษีจึงให้พุทราแก่นกกลับมาด้วย เมื่อนกกลับมาถึงเมือง ก็ไปเข้าเฝ้ากษัตริย์ กษัตริย์ดีใจมาก นกมอบพุทราให้กษัตริย์ และกล่าวถึงสรรพคุณของพุทรา กษัตริย์สั่งให้นายอุทยานนำไปปลูกเพาะไว้ในสวน เมื่อเวลาผ่านไปพุทราก็ออกผล นายอุทยานต่างก็มาป้องกันไม่ให้คนมากินพุทรา จนพุทราสุกหล่นสู่พื้นไปโดนพิษของงูเมื่อนำมาถวายกษัตริย์แห่งเมืองอุเชนินครกษัตริย์มีความสุขมาก นำพุทราไปให้นางกำนัลคนหนึ่ง เมื่อทานไปแล้วปรากฏว่านางกำนัลตาย จากเหตุการณ์นี้ทำให้กษัตริย์เสียใจเป็นอย่างมาก เมื่อนึกได้ก็โกรธที่เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นจึงสั่งให้ฆ่าคน ผ่านมา

หนึ่งวัน อำมาตย์ถามว่าจะทำอย่างไรกับพุทรา คำถามนี้ทำให้กษัตริย์โกรธขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง และสั่งว่าให้นำไปให้นักโทษที่จะต้องโทษประหารชีวิตกิน เมื่อนักโทษได้กินพุทราไปแล้วกลับกลายเป็นหนุ่มมีกำลังวังชา เมื่อกษัตริย์ทราบข่าวก็แปลกใจว่าเกิดเหตุเช่นนี้ได้อย่างไร เสนาบดีไปสอบถามที่สวนอุทยานจึงรู้ความจริงว่าพุทราตกลงไปในปล่องงู ทำให้พุทรามีพิษ เมื่อกษัตริย์ทราบดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ หลีกจากคัลยาโศก กษัตริย์ก็สั่งให้สร้างอนุสาวรีย์เป็นที่ระลึกแก่คนที่ต้องเสียชีวิต ห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนางกำนัล อีกห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนก

19.4 คุณค่า เป็นวรรณกรรมที่ให้ข้อคิดว่าการจะตัดสินใจทำอะไรต้องคิดไตร่ตรองให้รอบคอบ ไม่เช่นนั้นจะต้องมาเสียใจภายหลัง

20. ทารกนิทานคำฉันท์

20.1 ผู้แต่งและเวลาแต่ง ผู้แต่ง คือ ศรีไชย พิมพ์เผยแพร่ในไทยเชม ฉบับเดือนกรกฎาคม เมื่อปีพุทธศักราช 2468

20.2 ลักษณะการแต่ง วรรณกรรมนิทาน แต่งด้วยฉันท์

20.3 สารสำคัญ ทารกนิทานคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงเพื่อนรักตาอินกับตานา ที่ประกอบอาชีพหาปลา รักใคร่กลมเกลียว และแบ่งปันปลาที่หามาได้ให้แก่กันอยู่เสมอ วันหนึ่งตานาเห็นว่าการออกไปหาปลาพร้อมกันสองคนทำให้ได้ปลาไม่มาก จึงคิดอุบายให้แยกกันออกไปหาปลาแล้วค่อยมาแบ่งกันภายหลัง จากนั้นตานาก็ไปหาปลาในจับได้ปลาลงมาตัวใหญ่ ส่วนตาอินจับปลาไม่ได้เลยแม้แต่ตัวเดียว เมื่อตานาเห็นดังนั้นก็เห็นว่าตนควรได้ปลา ตาอินเห็นดังนั้นก็ไมยอม ทำให้ทั้งสองคนทะเลาะถกเถียงกัน ฝ่ายตาอินซึ่งเดินผ่านกระท่อมที่ตาอินกับตานาทะเลาะกันอยู่ ตาอินกับตานาเห็นตาอินจึงขอให้ตาอินเป็นผู้ตัดสิน ตาอินมีข้อแม้ว่าต้องเชื่อในสิ่งที่ตาอินตัดสิน เมื่อตาอินและตานายินยอม ตาอินก็ตัดปลาลงมา แบ่งเป็น 3 ส่วน และให้ส่วนหัวกับตานาในฐานะที่เป็นคนหาปลาได้ ให้ส่วนหางกับตาอินเพราะตาอินไม่ได้ทำอะไร ส่วนกลางลำตัวเป็นของตาอินในฐานะเป็นคนตัดสิน ฝ่ายตาอินกับตานาเห็นดังนั้นก็รู้สึกเสียใจที่ทั้งคนไม่สามัคคีปรองดองกัน ทำให้ส่วนกลางลำตัวของปลาซึ่งเป็นส่วนที่ดีที่สุดตกเป็นของตาอิน

20.4 คุณค่า สะท้อนแนวคิดเรื่องความสามัคคี รู้จักผ่อนหนักผ่อนเบา ก็จะทำให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้เรื่องฉันท์ ประเภทและลักษณะบังคับของฉันท์ การประกอบสร้างคำฉันท์ ขนบนิยมในการแต่งคำฉันท์ รวมถึงข้อมูลปริวรรตวรรณกรรมคำฉันท์ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำมาสังเคราะห์เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อหาลักษณะอันโดดเด่นจนเป็นเอกลักษณ์
ของวรรณกรรมคำฉันท์ ทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และภาษาวรรณศิลป์

บทที่ 5

รูปแบบและเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการยกย่องจากนักวิชาการทางด้านวรรณคดีว่ามีลักษณะโดดเด่นแตกต่างจากวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคก่อน จากลักษณะดังกล่าวทำให้นักวิชาการต่างยกย่องว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคเฟื่องฟูแห่งวรรณกรรมคำฉันท์

ในบทนี้จะจะเป็นบทที่ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางด้านรูปแบบและเนื้อหา โดยประเด็นที่จะนำเสนอในบทนี้ประกอบไปด้วย 2 ประเด็น ดังต่อไปนี้

1. รูปแบบคำประพันธ์ของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. เนื้อหาของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

รูปแบบคำประพันธ์ของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ฉันท์เป็นคำประพันธ์ที่มีต้นเค้ามาจากอินเดีย ไทยได้นำมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงลักษณะบางอย่างให้สอดคล้องกับความนิยมในคำประพันธ์ไทย ตำราต้นเค้าของฉันท์เป็นภาษาสันสกฤต มีชื่อว่า ปิงคณันโธสัทธะ ซึ่งอาจารย์ปิงคละเป็นผู้แต่ง ต่อมาคัมภีร์ฉันท์ภาษาบาลี อาศัยคัมภีร์ภาษาสันสกฤตนี้เรียกว่า คัมภีร์วุตโตทัยปุปกรณ์ ผู้แต่งเป็นพระภิกษุชาวลังกาชื่อ สังฆรักขิต มหาสามีเถระ กล่าวกันว่าแต่งเมื่อ พ.ศ. 1703 ในรัชสมัยพระเจ้าปรักกมพาหุ (มะเนาะยูเต็น และวันเนาว์ ยูเต็น, 2548, หน้า 405)

ในคัมภีร์วุตโตทัย ได้แบ่งฉันท์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ฉันท์วรรณพฤติ และฉันท์มาตราพฤติ โดยฉันท์วรรณพฤติจะกำหนดฉันท์ลักษณะด้วยตัวอักษร คือ วางคณะและกำหนดเสียงครุ ลหุ ส่วนฉันท์มาตราพฤติ จะกำหนดจังหวะสั้นยาวของมาตราเสียงเป็นสำคัญด้วยการนับเสียงครุ ลหุ ฉันท์ในคัมภีร์วุตโตทัยมีจำนวนทั้งหมด 108 ชนิด แบ่งเป็นฉันท์วรรณพฤติ 81 ชนิด และฉันท์มาตราพฤติ 27 ชนิด อนึ่ง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ได้ทรงนำมาแต่งเป็นตำราฉันท์ไทย 58 ชนิด แบ่งเป็นฉันท์วรรณพฤติ 50 ชนิด และฉันท์มาตราพฤติ

8 ชนิด ต่อมานายฉันท ขำวิไล ได้ประพันธ์ตำราฉันทศาสตร์ไทยขึ้น โดยได้นำฉันทที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสไม่ได้ทรงนิพนธ์มาแต่งเพิ่มเติมให้ครบถ้วนบริบูรณ์

คำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ที่กวีนำมาแต่งวรรณกรรมในอดีตจะใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง ประเภทฉันทและกาพย์โดยนิยมใช้ฉันทเพียง 6 ชนิด หรือที่เรียกว่า ฉันทฉันท คือ อินทริเชียรฉันท โद्यกฉันท วสันตติลฉันท มาลีฉันท สัททวิภักตีฉันท และสัทธราฉันท และใช้กาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบรูปแบบคำประพันธ์ของคำฉันท์ 2 รูปแบบ คือ ร้อยแก้วและร้อยกรอง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ร้อยแก้ว ร้อยแก้วเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีลักษณะเป็นความเรียงและไม่มี การบังคับฉันทลักษณ์ จากการวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองปนกับคำประพันธ์ประเภท ร้อยแก้ว 2 เรื่อง คือ มัทนะพาธา และปริยทรรติกา

วรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธาซึ่งเป็นบทละครพูดคำฉันท์ พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2509, หน้า 202-203) พระองค์ได้อธิบายถึง บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธาความตอนหนึ่งว่า

เรื่องละครตอนนี้ ความตั้งใจเดิมของข้าพเจ้าจะแต่งขึ้นเป็นแต่หนังสือสำหรับอ่าน อย่างกวีนิพนธ์เท่านั้น; แต่ได้มีญาติมิตรขอให้จัดเล่นออกโรง, ข้าพเจ้าจึงตกลงตาม ส่วนนักประพันธ์อื่น ๆ จะรู้สึกอย่างไรก็ตาม, แต่ส่วนตัวข้าพเจ้าต้องสารภาพว่าเมื่อ ข้าพเจ้าได้แต่งหนังสือตั้งรูปขึ้นเป็นละครแล้ว ก็ย่อมจะรู้สึกพอใจเมื่อมีผู้ขอให้เล่น เรื่องละครนั้น; และถ้าแม้ว่ามีได้พอใจหรือปรารถนาที่จะให้ผู้ใดเอาเรื่องของเราไป เล่นออกโรงเป็นละคร เราจะต้องรู้รูปเรื่องของเราขึ้นไว้เป็นอย่างดีละครทำไม? ส่วนวิธีการเล่นเรื่องมัทนะพาธนี้ ข้าพเจ้ากำหนดไว้ให้ตัวละครพูดบทของตนเอง, ไม่ใช้ร้องบทนั้น ๆ อย่างแบบที่เรียกกันว่าละครดึกดำบรรพ์ ต่อเมื่อบทใดเป็นบทขับ ร้องจึงให้ร้อง กับให้มีดนตรีคลอเสียงเบา ๆ ในเวลาที่เจรจา และมีหน้าพาทย์กำหนด ลงไว้บางแห่งเพื่อช่วยการดำเนินแห่งเรื่อง

จากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาพบการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วปนอยู่ในบทละครดังกล่าวในช่วงที่ตัวละครแสดงพฤติกรรมน่าขบขัน ดังเช่นคำประพันธ์ตอนต้นขององค์ที่ 2 ในช่วงที่นาคและศุน ซึ่งเป็นศิษย์ของกาละทรรคินมุนีออกมาพูดคุยกันในลานหญ้า

ศุน: อ้ายของหอมของแก, (ชี้ดอกกุหลาบ) นั่นเป็นไร
 นาค: (เดินเข้าไปยังต้นกุหลาบ) จริงของแก; อ้ายดอกนี่เอง...เอ๊ะ! เขาเรียกดอกอะไรนะ?
 ศุน: ชบา
 นาค: บัดชบ! ชบาหอมมีหรือ!
 ศุน: มี. หอมเขียว!
 นาค: มีลักขุ! หอมเขียวมีหรือ?
 ศุน: ไม่มีก็แล้วไปสิ
 นาค: อีกประการหนึ่ง, ชบาไม่มีหนาม; นี่หนามชุมพลีก็
 ศุน: ถ้าจะนั่นเรียกว่าอะไรละ?
 นาค: ถ้าข้ารู้ข้าจะถามแกหรือ? แต่บางทีโสมะทัตจะรู้จัก, ไปบอกข้าให้เขาทราบเห็นจะดีนะ
 ศุน: ดีสิ. แกรีบไปเถอะ
 นาค: ก็แกละ?
 ศุน: ข้าจะอยู่เฝ้าอ้ายต้นไม้นี้. (นอนลงอีก)
 (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 245-246)

การดำเนินเรื่องในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธายังปรากฏการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วแทรกอยู่ในบทสนทนาระหว่างนาคและศุนในองค์ที่ 3 จากลานหน้าอาคารของพระกาลิทรรคิน ตอนที่นาคและศุนออกมากวาดบานหน้าอาคารและหาต้นกุหลาบไม้เจอดังคำประพันธ์

นาค: มันเกิดเรื่องพิกลเสียแล้วละเพื่อน
 ศุน: พิกอะไร?
 นาค: ต้นนี้นะ

คุณ: ตันนั้นอะไร? พุดให้เหมือนคนน้อยไม่ได้เทียวหรือ?
 นาค: ตันไม้วิเศษของท่านอาจารย์อย่างไรละ
 คุณ: กุพชะกะ! ข้าเพียรท่องชื่อเสียเป็นนานจึงจำได้. แล้วก็เป็นอะไร
 ไปล่ะ?

นาค: หายไปแล้ว!
 คุณ: บัดชบ! ก็วันเพ็ญตันนั้นกลายเป็นนางนี่เพื่อน
 นาค: แกลิบัดชบ! เมื่อวานนี้ต่างหากวันเพ็ญ. วันนี้แรมค่ำ 1
 คุณ: เออ, จริงแะ! นางควรจะกลับเป็นตันไม้่อีกแล้ว.
 นาค: ก็นั่นสิ; แต่เดี๋ยวนี้ตันไม้ไม่ได้อยู่ตามที่เคยอยู่
 คุณ: ข้าว่าแล้วโหมละว่าตันไม้นี้มันเป็นตันไม้ผี. ถ้าเปิดกลับไปอยู่ป่า
 เสียอีกละก็จะทำความลำบากกับพวกเราอีกละนะ.

นาค: จริง! ข้าก็ต้องถูกขนาบแยะเท่านั้น
 คุณ: แน่ละ. แกมันมีหน้าที่บำรุงรักษาตันไม้นั้นอยู่ด้วย.
 นาค: จะทำอย่างไรกันดีล่ะ?
 คุณ: อย่ามาลากเอาข้าเข้าไปด้วยเลย. ข้าไม่ขอแบ่งโทษของแกดอก,
 เชื้อเถอะ

นาค: เอาเถอะ, โทษทัณฑ์ข้ารับคนเดียวก็ได้, ขอแต่ให้ช่วยออกความคิด
 หน่อยเถอะ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 285-286)

ในองค์ 3 นอกจากข้อความที่เป็นสนทนาระหว่างนาค คุณ และศุภางค์ ตอนที่
 ตามหาต้นกุหลาบกันจะเขียนโดยใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วแล้ว ยังปรากฏข้อความ
 ที่เป็นบทสนทนาระหว่างนาค คุณ และศุภางค์ ที่ใช้คำประพันธ์ร้อยแก้วอีกครั้งในตอนที่คุณ
 ไปถามเรื่องต้นกุหลาบกับโสมะทัต หลังจากโสมะทัตไปสอบถามกาละทรศิน ความว่า

นาค: ไต่เท้าขอรับ
 ศุภางค์: อ้าว, ทำไมกันอีกละเพื่อน?
 นาค: ก็คือว่า-
 คุณ: เพื่อนกระผมตั้งใจจะกราบเรียนว่า เรื่องที่ได้กราบเรียนแล้วนั้น
 เมื่อคืนนั้น, มันมีข้อความต่ออีก. ดังที่เพื่อนกระผมจะได้กราบเรียนต่อไป.

(สะกิดเพื่อน)

ศุภางค์: เพื่อไม่ให้ต้องเปลี่ยนเวลาเปล่า, ฉันขอบอกให้เพื่อนทราบว่าเป็นเรื่องที่คุณจะเล่นนั้นฉันได้รู้เพียงพอที่ฉันอยากจะรู้อยู่แล้ว, และฉันขอแนะนำว่า ในส่วนตัวเพื่อนทั้งสองก็สมควรอยากทราบว่าอะไรยิ่งไปกว่าที่ฉันได้รู้ได้เห็นอยู่แล้ว, เข้าใจไหม?

นาค: ไม่เข้าใจขอรับ!

ศุภางค์: (พูดกับคุณ) แต่ส่วนเพื่อนเป็นคนฉลาดคงเข้าใจแล้วละสินะ?

คุณ: เข้าใจแล้วขอรับ.

ศุภางค์: เข้าใจว่าอะไร?

คุณ: เข้าใจว่าได้เท่าไม่ยากพูดกับผมและเพื่อนกระผมอีก.

ศุภางค์: (หัวเราะ) ฉันว่าแล้วว่าแกเป็นคนฉลาด!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 297-298)

นอกจากนี้ในองค์ที่ 4 ตอนที่ 1 มีการเขียนบทสนทนาของตัวละครโดยใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วอีกครั้งในตอนที่คุณสนกับนางอรลีสันทนาหลังจากที่พระชัยเสนนำนางมัทนา มาอยู่ที่สวนในเมืองแล้ว และห้ามให้ใครเข้ามาในบริเวณที่นางมัทนาอยู่ ความว่า

ชาวสวน: ไม่ได้!

อรลีส: ทำไมไม่ได้?

ชาวสวน: ไม่ได้

อรลีส: ใครห้าม

ชาวสวน: นาย

อรลีส: นายไหน? ชื่ออะไร?

ชาวสวน: ศุภางค์

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 312)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2553, หน้า 3) ถอดบทละครเรื่องปริยทรรคิกา จากต้นฉบับที่เป็นภาษาอังกฤษ ซึ่งแปลมาจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตอีกทอดหนึ่ง โดยยังคงรักษาลักษณะคำประพันธ์ไว้คงเดิม ดังคำอธิบายเรื่องการถอดความบทละครเรื่องนี้ในอารัมภกถาความว่า

นานมาแล้วข้าพเจ้าได้มีความปรารถนาที่จะถอดเรื่องละครสันสกฤต เป็นภาษาไทย; คือไม่ใช่เพียงแต่อ่านเรื่องของเขาล้วนแล้วแต่มาแต่ใหม่ เป็นบทละครไทย, อย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วได้แก่เรื่อง “ศกุนตลา”; และไม่ใช่แปลเอาแต่ใจความแล้วและแต่งเป็นรูปใหม่, อย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วแก่ “นโลปายาน”, ซึ่งแปลงรูปเป็น “พระนลคำหลวง” ที่ข้าพเจ้าจงใจจะใคร่ทำคือเอาเรื่องละครสันสกฤตเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาแปลเป็นภาษาไทย, แต่ให้คงรูปอยู่อย่างเดิมของเขาทุกประการ, ที่ตรงไหนคำพูดเป็นร้อยแก้วก็แต่งเป็นร้อยแก้ว, ที่ตรงไหนเป็นฉันทก็แต่งเป็นฉันทบ้าง; ทั้งนี้ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้นักเลงอ่านหนังสือได้รู้ชัดว่าละครสันสกฤตโบราณเขาแต่งกันอย่างไร, แสดงกันอย่างไร

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2553, หน้า 36) ยังได้กล่าวถึงการใช้ลักษณะคำประพันธ์ร้อยแก้วและร้อยการในบทละครเรื่องปริยทรรคिका สรุปความได้ว่าลักษณะภาษาในบทละครเรื่องปริยทรรคिकाมีลักษณะเป็นถ้อยคำที่ง่าย ๆ เป็นส่วนมาก และคำพูดโดยส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้ว แต่บางตอนจะมีการใช้คำสนธิกันเป็นพยางค์ ๆ ส่วนฉันทที่มีอยู่บางตอนใช้เป็นเครื่องประดับให้ไพเราะมากกว่าจะเอาไว้สำหรับดำเนินเรื่อง ดังนั้น หากตัดข้อความในส่วนที่เป็นคำประพันธ์ประเภทฉันทออกไปก็ไม่ได้ทำให้บทละครนั้นเสียเนื้อความ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ราชา: ดีมาก, วินธยเกตุ! ดีมาก. ดีมาก.

วิชัยเสน: จะพรรณนาได้ฉันใดเล่า? เทวะ, จะขอทูลเล่าโดยสังเขป. หนึ่งในเขาเดียวยืนเฝ้ารักษา ธรณะรูทะอุระราน ทับทหารราบ ระเนนอน; แล้ววงไฉนไฉนศรประชิดหะนิกร รวกระจงจร กระจ่ายไป; เมื่อเขาหมดเครื่องประหารไกล กระระมละระไรไร เขาบ่ท้อใจ ก็ชักดาบ, บัดนั้นพันวงกริราว กทลิละจะอะคร้าว เล่นกีฬาห้าว สนุกใจ

ผู้เดียวลือาจรณกระหน่ำ พลตรีระสู้ได้;

ไหลอันตระหง่านรุธิระไหล เพราะระดาพระชุมพัน

อีกทั้งระบมอุระณัด ศตศัสตระรุมรัน;

จึงวินธยะเกตุวินัน ชิวลัน ณ กลางรบ.

ราชา: รุมนันต์, จริง ๆ นะ กรุณาสีกละอายแก่ใจด้วยความตายแห่งวินธยเกตุ, ผู้สิ้นชีพไปแล้วโดยอาการสมควรแก่ชายผู้กล้าหาญ.

รุ่มฉันทน์: เทวะ, สำหรับบุคคลเช่นพระองค์, ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ, แม้คุณสมบัติแห่งข้าศึกก็ทำให้เป็นที่พอพระหฤทัย

ราชา: วิชัยเสน, มีลูกของวินธยเกตุอยู่บ้างหรือไม่, ซึ่งก็จะพอแสดงความพอใจให้เป็นพยานเห็นชัด.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 63)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วในการดำเนินเรื่องหลัก และมีสอดแทรกคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ในบางช่วงตามต้นฉบับที่ถอดความมา ด้วยเหตุนี้การแสดงความอารมณ์ของตัวละครในบางช่วงจึงมีการใช้ลักษณะภาษาแบบร้อยแก้วเพื่อความสะดวกและต่อเนื่องของบทละคร ดังตัวอย่างตอนที่ตัวละครแสดงความอารมณ์โกรธ โดยวิหุชกได้พูดโต้ตอบกับท้าววัดสราข เรื่องการส่งวิชัยเสนไปรบกับท้าววินธยเกตุ โดยวิหุชกไม่พอใจที่ท้าววัดสราขสรรเสริญวิชัยเสน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วิหุชก: (ออกเคือง) พ่อเจ้าประคุณ, ทำไมจึงสรรเสริญอ้าย การถูกขังขี้ครอกนั้นนักหนอ? สิ้นมันเสียเถอะ. เพราะว่าเปรียบเหมือนช้างพลายจำเริญลงที่ฟ้างถูกจับ, ซึ่งตื่นคอยแต่สะอึกส่ายไซอันล่ำมไว้ที่มีเสียงกร่าง ๆ อยู่, จ้องขมึงทิ้งด้วยความเคืองจัด, มีความรุ่มร้อนใจเดือดพลุ่งด้วยหวังอากาศที่โล่ง, ซึ่งขุดคุ้ยดินอยู่ด้วยวงอันแข็งแรง, พระองค์ก็เคยถูกจำจองไว้โดยไร้ความบรรทมสบายจนหลายคืน.

ราชา: วสันตกะ, สุนี่เป็นคนชั่วแท้ ๆ ละ นี่แน่ะ! สู้เห็นห้องชรอำมหันท์และบมิเห็น แสงอินทูปัญคือพระพักตร์.

สูลีเอตร้อนเพราะนิมิตตะพันทนะอะดัก, ไม่ยินมนุสรลักษณะเสียง;

สูลีนึกเพียงคณะคุมครุรายผลุสเคียง ไม่เห็นพระเนตรเนียงพะพราว;

สูลีเห็นแต่พทุโทษณพันทนะอะคร้าว สิ้นคุณธิดาท้าวประทียต!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 57)

จากบทสนทนาระหว่างวิหุชกกับราชาเห็นได้อย่างชัดเจนว่าคำพูดของวิหุชกจะเป็นคำพูดที่เป็นลักษณะคำประพันธ์แบบร้อยแก้ว แต่เมื่อราชาได้ตอบกลับไปเป็นการใช้ลักษณะคำประพันธ์แบบฉันทน์ชนิดคารพสุลวิกิริพิกฉันทน์

นอกจากนี้ในองค์ 3 ตอนนำ ยังมีการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ในตอนที่นางอาร์ณยการู้สึกคิดถึงท้าววัดสราซึ่งเป็นชายที่มีภรรยาอยู่แล้ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อาร์ณยกา: (ถอนใจ) โอโห! ใจของเรา, ไฉนเล่าเจ้าจึงมาปรารณาผู้ที่เจ้าได้
ด้วยยาก ทำให้เราได้ทุกข์นัก?

มโนรมา: เออ นี่ เองแหละเป็นเหตุให้เจ้าหลอนใจลอย, แต่ก็หลอนคิดถึง
อะไรเล่า? เราจะต้องฟังดูให้ดีกว่า.

อาร์ณยกา: (น้ำตาไหล) ทำไมหนอพระมหाराชเจ้า, ผู้มีพระโณมอันสง่า
เห็นปานนั้น, จึงทรงทำให้เราเดือดร้อนได้เช่นนี้. อัศจรรย์, อัศจรรย์. (ถอนใจ)
ตรงกันข้าม, เปนเคราะห์ร้ายของเราเองไม่ใช่โทษผิดของพระมหाराชเจ้า

มโนรมา: (ร้องไห้) อะไร เจ้าหลอนคิดถึงพระมหाराชเจ้านั่นเองแหละหรือ?
ดีแล้ว, เพื่อนรัก, ดีแล้ว, ความปรารณาของหลอนสมควรแก่กำเนิดสูงของหลอน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 93)

2. ร้อยกรอง ร้อยกรองเป็นลักษณะคำประพันธ์ประเภทหนึ่ง มีลักษณะเกิดจากการนำคำมาประกอบให้มีลักษณะตามรูปแบบที่กำหนดไว้โดยข้อบังคับต่าง ๆ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบรูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองหลายประเภท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ร้อยกรองรูปแบบหลัก การแต่งวรรณกรรมคำฉันท์จะต้องมีการใช้คำประพันธ์ประเภทฉันท์รูปแบบต่าง ๆ ตามที่กวีเห็นควรมีความเหมาะสมกับเนื้อหาของคำประพันธ์นั้น ๆ จากการศึกษาวិเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่ใช้การแต่งเป็นรูปแบบหลัก ดังนี้

2.1.1 มาณวกฉันท์ มาณวกฉันท์มีลักษณะบังคับที่ต้องประกอบด้วย ๓ คณะ ต คณะ และลหุลอย 1 คำ ครุลอย 1 คำ และแบ่งเป็นวรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรคเป็น 1 บาท รวมกันเป็น 8 พยางค์ และ 4 บาทเท่ากับ 1 บท สัมผัสแบบกลอน วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทมาณวกฉันท์ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร คือ วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกฉันท์ ประพันธ์โดย ชิต บุรทัต ในตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐแต่ระหว่างทาง

พบกับโจร โจรให้พระโพธิสัตว์กลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ซึ่งระหว่างที่เวทัพพะระอยู่ในป่า กับโจรเหล่านั้น ก็รู้สึกอึดอัดทรมานและทุกข์โศกเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ตอนที่ว่า

โอ้อุระกู	ดูก็ประหลาด	อยู่คฤหาสน์	แสนจะสบาย
อยากดละที่	ชีวะมลาย	ใครเคราะห์ตะกาย	กรรมอะไร
ยิ่งทมนต์	อึดอึดขึ้น	โคกะสะอื่น	อัสสุก็ไหล
พักตร์ชุ่ม	กลุ่มหทัย	ใครมฤตภัย	พันคณะพาล
หวั่นวิปโยค	โคกมะพลาง	เพ่งณณางค์	ทัศนการ
เหตุอุปบัติ	อัจฉริยวาร	จินตนะนาน	แน่นะดล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 88)

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้มาถวักฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครคือวรรณกรรมเรื่องอิสิราชคำฉันท์ ในตอนที่เขียนบรรยายให้เห็นถึงความสงบสุขที่เกิดขึ้นหลังจากทำพิธีอัศวเมธ พระอิศวรพอใจ และให้พรโดยให้พระอิสิราชไม่ต้องกลายเป็นหญิงอีกต่อไป ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

พอพระหทัย	ในวรกิจ
อำมิตต	อันธกระทำ
ท้าว ฐ ประนอม	อมฤตอำ-
นวยพรคำ	ควรจะประสงค์
เอออิสิราช	ปราศทุรการณ
เราก้ประทาน	โทษกะองค์
แต่ขณะนี้	มีสิริทรง
รูปและคง	เดิมบมิกลาย

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 37)

2.1.2 จิตรปทานันท์ จิตรปทานันท์ หมายถึง ฉันทที่มีบทอันงดงาม มีลักษณะบังคับโดยแบ่งเป็นวรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรคเป็น 1 บาท รวมเป็น 8 พยางค์ และ 4 บาท เป็น 1 บท มีการสัมผัสแบบกลอน บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาในตอนที่ได้แต่ง

เพื่อแสดงภาวะมุ่งมั่นของตัวละครมีการเลือกใช้จิตราพทาฉันท์ในช่วงที่กล่าวถึงพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและมัทนามีการกล่าวปฏิญญาว่าจะรักและดูแลกัน ดังความว่า

ชัยเสน: ข้าชัยเสน อธิเบนทร์พงศ์ จันทะประสงค์ พิธิสมรส กับมะทะนา วุฒปรากฏ
กอบวระยศ สิริเท่ากัน; ข้าจะถนอม ทะนุพร้อมพรั่ง สมดุจะดัง มหิสีอันเป็นภริยา
สหะชาติกัน เป็นอรชวัญ ณ นิเวศน์ใน!

มัทนา: ข้ามะทะนา วนิดาจอม มอบฤติน้อม ณ พระทรงชัย เป็นวระราช มหิสี
ไฟ่ ภัคดี ณ ไ้ บมิลดลา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 309)

2.1.3 วิชชุมมालาฉันท์ วิชชุมมालาฉันท์ หมายถึง ฉันท์ที่มีลีลาประดุจรำมีของสายฟ้า มีลักษณะบังคับโดยแบ่งเป็นวรรค วรรคละ 4 พยางค์ 2 วรรคเป็น 1 บาท และ 4 บาทเป็น 1 บท สัมผัสแบบกลอน ชิต บุรทัต เลือกใช้วิชชุมมालาฉันท์ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ในตอนที่ชาวเมืองวัชชีทราบข่าวว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพมาตีเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชาวเด็กเอกรัง

ในหมู่ผู้คน

แทบทุกถิ่นหมด

อกสั่นขวัญหนี

ตื่นตาหน้าเผือด

หลบลิ้นหนีตาย

ซุกครอกซอกครัว

เข้าตงพงไพร

ทราบถึงบัดดล

ชาวเวสาลี

ชนบทบุรี

หวาดกลัวทั่วไป

หมดเลือดสั่นกาย

วุ่นหวั่นพรันใจ

ซ่อนตัวแตกไถย

ทั้งย่านบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

2.1.4 อินทริเชียรฉันท์ อินทริเชียรฉันท์ มีบาทละ 11 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค เท่ากับ 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ และ 2 บาทเท่ากับ 1 บท สัมผัสแบบกาพย์ ในเรื่องพระนลคำฉันท์ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ใช้อินทร

วิเชียรฉันทในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่พระนลไปพบนางทมยันตี
ตามคำสั่งของพระอินทร์ ความว่า

เมื่อนั้นนิษัณหา	ยลราชกานดา
นวลนงพะงาวา	มวิลาสวิไลยศรี
โคกาศสอองอ่อน	อรชรสุพรรณี
เพราพร้อมลุ่มมามี	สิริเลิศสราญตา
เวยวงศ์คะอันแอ่น	อูระแมนประทุมมา
ล้วยแย้มยะยวนยา	มะกมฺทบดีเชย

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

เมื่อนางกำนัลของนางทมยันตีเห็นพระนลก็กล่าวชมถึงความงามของ
พระนล ความว่า

ใครหนอลออทรง	อรองค์อำเรอชม
งอนงามอรามรมย์	ภพนี้มีสอง
พิศรูปก็เลิศลักษณ์	พิศพักตร์ก็เพ็ญผอง
พิศองค์ลออของ	พิศมาดสวาดิ์หมาย
ต่างนางกึ่งวียง	พิศวงพระทรงฉาย
อยากผายบอจผาย	พจถามพระภูธร

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

เมื่อนางทมยันตีตื่นขึ้นมาและเห็นพระนลทำให้ต่างฝ่ายต่างก็เกิดความ
ต้องตาต้องใจกัน ความว่า

เมื่อนั้นพระนงเภา	อรเวยะโสภา
หลากในหทัยมา	นพมานะวังใน
งามดั่งอนงค์ทรง	สิริโฉมประโลมใจ
ใครหนอจะนี่ใคร	ฤจะเทพเสด็จมา
นลยืมพระนางยืม	พิศพริ้มประไพตา
พลางองค์พระนงพา	ลก็ถามพระนลไป

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 82)

ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประพันธ์บทละครเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักโดยการใช้อิทธิวิเชียรฉันทตอนที่ชัยเสนสั่งให้ทหารทำพลับพลาที่ประทับใกล้อาศรมของกालะหรรดินเพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ นางมัทนา และคืนนั่นเอง ชัยเสนก็พร่ำรำพันถึงนางมัทนา ความว่า

ชัยเสน:	โอไอกระไรเลย	บมิเคย ณ ก่อนกาล!
	พอเห็นก็ซาบซ่าน	ฤดีรักบหักหาย.
	ยิ่งยลระนิดา	ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
	เพลิงรุ่มประชุมกาย	ณ อุราบลาลด.
	พิศไหนบมีทราชม,	จะชงามสง่าหมด,
	จนสุดจะหาพจน์	สรรเสริญเสมอใจ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272-274)

หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ได้ใช้อิทธิวิเชียรฉันทแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในเรื่องพหลดาวิคำฉันท ในตอนที่นางพหลกลับมาหาลูกและเล่าเรื่องให้ลูกฟังว่าตนกลับมาลาลูก และหลังจากนี้จะต้องกลับเข้าไปในป่าเพื่อให้เสียกินตามที่ได้สัญญากับเสือไว้ เมื่อดาวิได้ยินแม่พูดดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ ความว่า

ปางนั้นพฤษภสดับ	สุรศัพทบรรยาย
สองจักขุพรอยพราย	ชลเนตรเทวษทรวง
อาสุรดาวิ	ทุกขลาญระลูงลง
ดาลแต่กำเดาดวง	ดุจเต็ดฤติจร
พึงสารประสานซ้อง	ศิรชบฤทัยถอน
รำไรพิไรวอน	ชนนิตีสนอง

(หลวงธรรมมาภิรมณ์, 2556 หน้า 33)

พระราชวรพงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาใช้อิทธิวิเชียรฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครเช่นเดียวกันในตอนนี้นางมุสดีเสียใจที่พระเวสสันดรต้องออกนอกเมืองไป และไปขอให้กลับไปยังวังเช่นเดิม

แจ้งว่าพระภูเบศร์	นิรเทศพระเวสสัน
ดรจากมโหศวรรย์	อุระนางก็ฟางฟ้าง
ทรงสืวิกาภาณ	จนะยานก็จรัย
ปราสาทพระลูกยัง	อรทรงพระโคกา
โคกพลางพระนางเจ้า	จรเฝ้าพระภรรดา
ขอโทษพระลูกยา	บมิได้ก็อาดูร

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472 หน้า 6)

แต่พระเวสสันดรก็ยังคงยืนยันที่จะไปจากเมืองนี้และเมื่อต้องเดินทาง
จึงเข้าไปลาพระบิดาซึ่งบรรยายกาศในขณะนั้นเต็มไปด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ความว่า

สิ่งองค์ก็ทูลลา	จรมานิवासฐาน
สมเด็จเจ้าพระราชมาร	ดรแล้วก็โคกา
ครวญคร่ำรำพรรณทูล	บทมูลและทูลลา
ฝ่ายองค์พระมารดา	ก็ระทดฤทัยไท
โศกศัลย์รำพรรณสั่ง	และประสิทธิพรไชย
พูนเพิ่มพิพัฒน์ใน	จตุราชกระบษัตรา

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7-8)

พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ได้ใช้อินทรวិเชียรฉันท
ในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์
เช่นเดียวกัน คำประพันธ์ช่วงนั้นเป็นคำประพันธ์ในตอนที่น่าทรมานเสียใจเป็นอย่างมากที่ตื่นมา
แล้วไม่เจอพระนล เพราะพระนลทิ้งนางไป

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
หอนซำพระนารี	ธกัตื่นก็พินกาย
หวาดคว่ำผวาทอด	จิตจอดพระภาฉาย
คว่ำลมบ่สมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อหา	พระมหากษัตริย์ศรี
เฝ้าหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา

หวั่นเสียวจะเหลียวซ้าย

นลหายบ่เห็นมา

หวาดเสียวจะเหลียวขวา

ก๊ีบสบพระทรงศิลป์

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

หลังจากนางทมยันตีทราบว่า พระนลได้ตัดผ้าและห็นางไปแล้ว นางทมยันตีพยายามตามหาพระนล ขณะที่ตามหานางทมยันตีก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก ดังความที่ว่า

ร่ำพลางพระนางทอด

อรอนงะนงราม

หม่นม่นยุชั้นทรม

วยะโคกบ่ล่างทรง

บัดเดียวถลันลูก

จรเล่นณะแดนดง

บัดเดียวก็ทอดองค์

อรท่มณะธาตรี

บัดเดียวก็เพรียกพร้อง

พจก้องพนาลี

บัดเดียวก็นิ่งดี

อุระกลืนสะอื้นครวญ

ชลนัยนะไหลริน

ดุจสินธุกำศรวญ

โศกพลางพระนางนวล

นุชเผยพระพจมาน

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 147)

ชิต บุรทัต ได้ใช้อันตรวิเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครไว้ในสามัคคีเภทคำฉันท์ สร้างจินตนาการของผู้อ่านให้รับรู้ถึงความทุกข์โศกของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังความตอนที่ตัวละครพราหมณ์โดนลงโทษเนื่องจากไปทักท้วงพระเจ้าอชาตศัตรู ว่ายังไม่ควรไปตีแคว้นวัชชี ความว่า

ยลเนื้อก็เนื้อเต้น

พิศะเส้นก็เส้นร้ว

ท้าวร้างและทั้งตัว

ก็ระริกระริวไป

แลหลังก็หลังโล

หิตโธเลอะลามไหล

เพ่งผาดอนาใจ

ดลละลวณะรอยหวาย

เนื่องนับอเนกแนว

ระยะแถวตลอดลาย

เชียนครบสยบกาย

ศิระพัพพะกับคา

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 25-26)

วรรณกรรมเรื่องศรีสุตาคำฉันท์ ในตอนที่บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางศรีสุตา ที่รู้สึกว่ามีชายมารัก ไม่เหมือนกับพี่สาวอีกสามคนที่มีพรหมณ์มารักใคร่ใช้อันทริเชียรฉันทในการบรรยาย ความว่า

นางศรีสุตาแค้น	อุระแน่นมิเหือดหาย
ยิ่งคิดระอิดอาว	คณะชายมิชอบใจ
น้ำมันสิสรหา	คณะนาถ์สิบไห
แต่งลิ้นขมิ้นไป	จะประนอมก็พ้อมปลาย
อกเอยนะอกเรา	มณะแผ้วบำรุงกาย
เก็บไรมิได้คลาย	ตละเดือนมิเชื่อนเฉย
ทนเจ็บจำทนนั่ง	ตละครั้งสสิ่งเลย
ผู้ชายมิหมายเซย	ระกำใจกระไรหนา

(ศ.เทศะแพทย์, 2501, หน้า 25-26)

ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ใช้อันทริเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครเช่นกัน ดังความในตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระนลไปบอกกับนางทมยันตีว่าในการเลือกคนที่จะแต่งงานด้วยให้เลือกพระอินทร์ พระยม พระวรุณ หรือพระอัคคี เมื่อพระนลได้ยินดังนั้นก็เกิดความไม่พอใจ เพราะพระนลเองก็รักนางทมยันตี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นพระนลยิล	พระมหินทะเจรจา
ยิ่งฟังก็กังขา	อุระชุ่มรำคาญเคือง
อ้าอังก์สุเรศร	อสุเรศรบร่อเรื่อง
รอบราบประภาพเปสียง	พิษพาลบทานทน
ซ่ายกนิกรชาญ	ชวหาญระเห็จหน
ควนโดยสกลกล	จะกระหืดกระหอบเห็น
เพื่อการสยุมพร	พระยุพาประภาเพ็ญ
หมายมิตรบ่คิดเชิญ	ทูลทางณะกลางไพร

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 78-79)

เมื่อพระอินทร์ได้ยินพระนลพูดดังนั้นก็โกรธ และต่อว่าพระนลว่า
พระนลไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ดังคำประพันธ์ว่า

เมื่อนั้นพระมัทสน	พจมานธนูเฉียว
ดูประเดี้ยวเดียว	พระก็กลับก็กลายไป
เมื่อก็พระนลว่า	กิจการจะฉันทไหน
โองการประการใด	ก็บ่คิดจะบิดเบือน
ครั้นเราดำรัสวาน	มเหสีบัลลังก์แซ่เขื่อน
เกลื่อนกลบจะลบเลือน	ดูนี้มีบังควร

(พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, 2562, หน้า 79)

ในเรื่องพหุลักษณ์คำฉันท์ มีการเลือกใช้อินทรวิเชียรฉันท์แสดงภาวะมุ่งมั่น
ของตัวละครในตอนที่ถูกกล่าวสาที่จะไปเป็นอาหารแก่เสือแทนแม่ ความว่า

นี้เจ้าก็แน่แท้	คุณรู้พยายาม
ตรงตอบเกรงความ	มรณาจะหาไหน
คาวิวิโยควอน	บุตรห้ามเท่าไรไร
พฤษภตรุณวัย	ก็บ่ลบโยตี

(หลวงธรรมมาภิบาล, 2556, หน้า 35)

เรื่องมัทสนะพาธาก็เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่ก็ได้เลือกใช้อินทร
วิเชียรฉันท์แสดงภาวะมุ่งมั่นของตัวละคร ดังตอนที่มาหาอินแล้วสุเทษณ์ฟังว่า สาเหตุที่นาง
มัทสนะไม่รักสุเทษณ์เพราะชาติที่แล้วสุเทษณ์ได้บังคับให้นางมัทสนะยอมเป็นภรรยา โดยการจับ
พ่อของนางมัทสนะ ถ้านางยอมเป็นภรรยาก็จะไว้ชีวิตพ่อ นางมัทสนะรับปาก และมาหาสุเทษณ์
แต่ก็ฆ่าตัวตายต่อหน้าสุเทษณ์ ความว่า

แล้วทูลแถลงโดย	สิริสัจจะวาทหวน
ว่าองค์พระนงคราญ	บมิอยากจะขัดไต่,
แต่ได้ปฏิญญา	วรสัจจะมั่นไว้
ว่าจักมิยอมให้	นรผีนฤตริภัก
ครั้งนี้แหละสุดแสน	จะประดักประเดียดนัก
เพราะว่าบิดารัก	จะบรอดพระชนมา,

จึงยอมถวายตัว
ขององค์ชนกนา-

และก็ได้พระโทยา
จะต้องมลายชนม์

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 224-225)

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เลือกใช้อินทรวชิรฉันท
ในการประพันธ์เพื่อแสดงภาวะกลัวของตัวละครในกัณฑ์ที่ 10 กัณฑ์ลักบรรพ ในมหาชาติคำฉันท์
ตอนที่ชูชกพากันหาและซาลีเดินทางในป่าซึ่งมีสภาพที่น่ากลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สายัณห์ตระวันรอน
รกส่ำน้ำเนืองผี
เรไรระหังร้อง
ดงสีหเสื่อสา
วานรชะนีไพร
โอดโอยครະโหยโหน
ชูชกก็ตกใจ
ขึ้นรุกขแต่ตัว

วนะดอนก็ดูพิ
คะระหิมคะครึมคราง
เสนาะกองสนั่นกลาง
ก็คะนองลำพองโผน
ก็เกาะไม้ยะยวบโยน
สรืรร้องรูกพัว
วนะภัยพิบัติกลัว
สติตั้งระวังภัย

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 27)

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้
อินทรวชิรฉันทในการแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร คือ
พระนลคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ตอนที่พระอินทร์สั่งให้
พระนลไปหานางทมยันตีเพื่อแจ้งให้นางทมยันตีเลือกเทพเป็นพระสวามี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พออินทะโองการ
นลราชระเห็จตรง
ลัดนิ้วพระหัตถ์เดียว
ทวยหาญทหารใคร
ปราการตระการกัน
แวดป้อมและล้อมวง

พจมานธหมดลง
กลวายุพาไป
พระกัศลอนะวังใน
ก็บ่หอนจะเห็นองค์
บ่มีกันพระนลยง
ก็ประหนึ่งบ่มีตา

(พระราชวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 80)

ในวรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์มีการใช้อินทรวิเชียรฉันท์ แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในตอนท้ายหลังจากเรื่องทุกอย่างคลี่คลาย ไม่มีการทำศึก และพระอลินจิตต์ปกครองบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ดังข้อความที่ว่า

ครั้นเวยวราชา	ชนมายุธาวร
นานมาประชากร	ก็ประสิทธิ์มหิสรวย
เป็นปิ่นชนินทร์นาถ	อธราชธำรงธรรม
ธำรงธเรศชน	ทลิมาสถาพร
ทรงนามอลินจิต	ตนิศร์วเรศ
เฉลิมหล้านรากร	กิติกองธราดล
ปรีดีเปรมเกษมสุข	นิรทุกข์ทุกหน
ทุกแห่งตำแหน่งมณ	ทลรัฐสุภาลี

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 32)

นอกจากนี้ยังพบว่าในวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ก็ใช้อินทรวิเชียรฉันท์ ในการบรรยายให้เห็นถึงภาวะอารมณ์สงบที่เกิดขึ้น ดังตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูสามารถตีเมืองวัชชีได้อย่างง่ายดายเนื่องจากชาวเมืองวัชชีขาดความสามัคคี ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรู ตระหนักได้ว่าความสามัคคีเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ดังข้อความที่ว่า

หมู่ใดพิสามัค	คิยะพรคสโมสร
ไปปราศนิราศรอน	คุณะไรไฉนดล
พร้อมเพรียงประเสริฐครัน	เพราะฉะนั้นแหละบุคคล
ผู้หวังเจริญตน	ก็จะเกี่ยวกะหมู่เขา
พึงหมายสมัคคีเป็น	มุขะเปนประธานเอา
ธรรพ์และตัวเรา	บมิเห็น ณ ฝ่ายเดียว
ควรยกประโยชน์ขึ้น	นระอื่นก็แลเหลียว
ดูบ้างและกลมเกลียว	มิตรภาพผดุงครอง

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 69)

2.1.5 สาลินีฉันท สาลินีฉันทที่ประกอบด้วยบาทหนึ่งมี 11 อักษร 2 วรรค เป็น 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์ และ 2 บาทเท่ากับ 1 บท ส่งสัมผัสแบบกาพย์ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสาลินีฉันทในแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละครคือบทละครพูดเรื่อง มัทนะพาธา ในตอนที่นางมัทนาพรำรำพันถึงชัยเสนหลังจากที่ได้มีโอกาสพบกัน นางมัทนาก็หลงรักชัยเสน แต่พอนึกว่าพลสิ้นคืนนี้ไปจะไม่มีโอกาสได้พบกับชัยเสนอีกแล้วจึงรู้สึกเสียใจ

มัทนา:

โธนี่ขึ้นมาแล้ว
พอหมดคืนนี้ไซ้
เออทำฉันใดดี
อยู่ต่อไม่ลีลาศ

ละก็แทบจะร้องไห้,
ก็จะขุดละโอกาส,
นะจะให้พระทรวงราชย์,
จะจาก ณ ที่นี้?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 276)

จากการวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์สื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้สาลินีฉันทในการแสดงภาวะมุ่มม่นของตัวละครในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาในตอนนี้นันทิวรรณะได้เล่าเรื่องศุภางค์ได้แสดงความมุ่มม่นที่จะอาสาไปรบและได้ตายในสนามรบ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นันทิวรรณะ:

ข้าบอกแก่เสนี
เป็นแต่ให้เขานั้น
เขาตอบว่าเขานั้น
ต้องห่างจากทรวงศิริ
ขอลาแล้วมุ่ม
ทัพหลวงด้วยใจปอง

จะปลงละชีวัน
มละเขตประเทศนี้;
ฤดีมัน ณ ภาคี,
ชีวะเขาบอยากรอง,
จะตรง ณ ที่กอง
ฤดีแผ่รหัสอยู่

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 354)

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้สาลินีฉันทแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร คือ บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา

ในตอนที่คุณองค์เห็นนางมัทนาและได้ถามกับโสมะทว่านางมัทนาเป็นใคร เมื่อโสมะทได้เล่าว่านางมัทนาเป็นดอกไม้ที่สามารถเปลี่ยนเป็นมนุษย์ได้ในวันเพ็ญทำให้คุณองค์รู้สึกประหลาดใจดังคำประพันธ์ที่ว่า

คุณองค์:

ที่ท่านได้เล่านี้

แต่ครั้นเมื่อพิศพา

ด้วยนางนี้มีสุน-

ยวดกว่าบรรดาหญิง

นะก็แปลกละเจ้าข้า;

ฤดีเห็นจะเป็นจริง,

พระลักษณายิ่ง

ณ มนุสสโลกแท้

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 265)

วรรณกรรมที่ใช้สาธิตนี้ฉันท์แสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร คือ บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่พระชัยเสนได้รู้ความจริงทั้งหมดว่านางมัทนายังไม่ตาย และตอนนี้กลับไปอยู่ในป่าดังเดิม ส่วนคุณองค์ก็ได้อาสาไปรบและตายในสนามรบสมกับชายชาติทหาร ทำให้พระชัยเสนเกิดความสงบ สบายใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน:

เออญ่ค่อยคลายความ

เมื่อทราบมิตรของญ่

เป็นเชื้อชาตินักรบ

นับได้ว่าตายงาม

ทุখেทัพบท้อยอยู่,

บเสียชีวิตราม;

สละชีพ ณ สงคราม

ดูจะนายทหารกล้า.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 355)

2.1.6 อุปชาติฉันท์ อุปชาติฉันท์เป็นฉันท์ที่ประกอบไปด้วยอินทริวิเชียรฉันท์และอุเพนทริวิเชียรฉันท์ โดยบาทหนึ่งมี 11 อักษร โดยมีลักษณะบังคับ ดังนี้ หนึ่งบาทมี 4 บาท บาทละ 11 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรก 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ ในวรรคที่ 1 และ 4 เป็นอุเพนทริวิเชียรฉันท์ คือ ชะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 ในวรรคที่ 2 และ 3 เป็นอินทริวิเชียรฉันท์ คือ ตะ คณะ ตะ คณะ ชะ คณะ และครุลอย 2 การส่งสัมผัสในอุปชาติฉันท์เป็นการส่งสัมผัสแบบกาวย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้อุปชาติฉันท์แต่งเพื่อบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องปรียพรรคิกาทอนที่

กัญจุกิน รู้สึกเศร้าสลด และรู้สึกกระวนกระวายเป็นอย่างมาก เนื่องจากได้รับมอบหมายจากพระเจ้าทศมวรมันให้พานางปรียทรรติกาไปถวายพระเจ้าวตสราช ซึ่งระหว่างทางได้ฝากนางไว้กับท้าววินยเกตุแต่ต่อมาข้าศึกได้ไปฆ่าวินยเกตุ เลยไม่รู้ว่าขณะนี้นางปรียทรรติกาเป็นอย่างไรบ้าง

ร่ายนัก โอ้ร่ายนัก!

พระราชระตกยาก

จำจากประเทศเดิน

อาการรมสีน้ำผล

เพราะกรรมกระทำให้

คนุพราภสพันธุเห็น

ทูลถึนระอาใจ

ณ ชิวจิรโลว

ผลชวดและขึ้นชม

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 53)

การใช้อุปมาติฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครปรากฏในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่นางจันตีทะเลาะกับชัยเสน เนื่องจากนางจันตีพระมเหสีของชัยเสนได้มาที่สวนหลวง และกล่าวต่อว่าชัยเสนที่กลับมาแล้วไม่กลับมาเข้าไปพระราชวัง โดยทั้งนางจันตีและชัยเสนพูดจาเสียดสีจันทะเลาะกัน ความว่า

จันตี:

ตะนุก็รู้ว่า

เหตุว่านะวีรัตน์

หญิงใดตระหนี่ตัว

จะนับขัดขึ้น

ตะนุลิเป็นลูก

ถ้อยศบรูจัก

ที่ไหนตะนุเยา-

พระสิโปรคนะแนชด,

บมิมิจะขัดขึ้น!

ละก็ผัวรักเย็น

และประจบลิผัวรัก;

วระราชะทรงคักดี

จะประจบประแจงดี,

วสุดาพระโยคี!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 322)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้อุปมาติฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครอีกครั้งหนึ่งในตอนที่นางจันตี แสร้งมาบอกชัยเสนว่าจะไปที่

สนามรบเพื่อขอให้พ่อเลิกรบ แต่ชัยเสนก็ยังคงโกรธอยู่ และยังคงยืนยันว่าจะรบต่อ ชัยเสนได้ต่อว่านางจันตีความว่า

ชัยเสน:

ชะเงงละจันตี
เตรียมเพื่อจะตัดรบ
การศึกก็เธอก่อ
ผิฉันจะยอมรบ
ฉนั้นลิฉันมุ่ง
คอยดูเกิดหนอแน
ฉนั้นคิดจะสังเคียร
แหละให้กะโณมนา-

ชะชะมีอุบายครบ,
รณะด้วยจะห้ามทัพ!
ขณะนี้ขอดับ,
ก็จะอวดระยอมแพ้.
รณะยุทธะอีกแท้,
ละจะฝากกำนลมา;
มะคะธาธิราชา
รชบถ ณ สามี!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 344)

2.1.7 อุเปนทรวิเชียรฉันท์ อุเปนทรวิเชียรฉันท์เป็นฉันท์ที่มีคณะใกล้เคียงกับอินทรวิเชียรฉันท์ กำหนดให้มี 2 วรรค เป็น 1 บาท บาทละ 11 พยางค์ โดยแบ่งเป็น วรรคหน้า 5 พยางค์ วรรคหลัง 6 พยางค์ และ 2 บาทเท่ากับ 1 บท สันสกฤตแบบกาพย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อุเปนทรวิเชียรฉันท์ในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางจันตีในเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ชัยเสนพยายามอธิบายให้นางจันตีฟังว่าสาเหตุที่แต่งงานกับนางจันตีเพราะพ่อของทั้งสองคนชอบพอกันและจัดการให้แต่งงานกัน ชัยเสนกตัญญูต่อพ่อจึงยอมแต่งงานและให้นางจันตีเป็นมเหสี คำอธิบายของชัยเสนทำให้นางจันตีโมโหมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จันตี:

ชะฉอะราลี
กระไรละเหิมหาญ
อิโสภินิดี
แน่มึงนะเงาหัว

อิอะปรียิตัวการ,
บมิรู้สำนึกตัว;
ตะประจบสำออยพั่ว,
บมิมิละรู้ไหม?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 325)

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาใช้อุเปนทวิเชียรฉันท์แสดงภาวะ
อารมณ์พิศวงของตัวละครในตอนที่ยัสน์ได้มาราบไหว้พระกาลิทรคินและเมื่อ ยัสน์ได้เห็น
นางมัทนาที่ตกตะลึงในความงามของนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยัสน์:

เอะกุสุบินเห็น

ฤเทวนารี

และเจ้าก็แลเห็น,

จะเป็นสุตาฟ้า

ภาวะจริงนะเมื่อ,

ธเสด็จ ณ ศาลา?

เพราะฉะนั้นลิตอบมา

ภาวะเป็นระริใด?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 269)

2.1.8 อุปปฏิฐิตาฉันท์ อุปปฏิฐิตาฉันท์ หมายถึง ฉันท์ที่มีเสียงปรากฏเด่นชัด

อุปปฏิฐิตาฉันท์นี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงจัดให้เป็นฉันท์ที่มีบาทละ
11 อักษร โดยเพิ่มครุลอย 1 คำ (อ้างอิงใน มะเนาะ ยูเด็น และวันเนา ยูเด็น, 2548, หน้า 435)
ลักษณะบังคับจะแบ่งเป็น 2 วรรค เป็น 1 บาท วรรคหน้ามี 5 พยางค์ วรรคหลังมี 6 พยางค์
ส่งสัมผัสแบบกาพย์ กวีที่เลือกใช้อุปปฏิฐิตาฉันท์ในการเขียนแสดงภาวะมุ่มมั่นของตัวละคร คือ
ชิต บุรทัต จากเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ตอนที่กลุ่มโจรมุ่มมั่นที่แย่งชิงแก้วแหวนเงินทองกัน
ทำให้มีผู้คนล้มตายจำนวนมาก ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ต่างตนตะลึงใจ

ฤาผอนขณะพัก

หมายมุ่งจะประหาร

แย่งยุทธะพิฆาฏ

มูหะเหี้ยมอหังการ

ปรปักษ์จะต้านทาน

ชีวะจ้วงทะลวงฟัน

บมิอาจจะหนีทัน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 95)

วรรณกรรมที่ใช้อุปปฏิฐิตาฉันท์ในการแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของ
ตัวละคร คือ บทละครพูดคำฉันท์ เรื่องมัทนะพาธาในตอนที่ไม่มนต์ซึ่งเป็นหัวหน้าศิษย์ของ
พระกาละศรทิน ได้มาพบกับดอกกุหลาบก็รู้สึกประหลาดใจเนื่องจากไม่เคยเห็นดอกไม้แบบนี้
มาก่อน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โสมะทัศน์:

อันบุษปะประหลาด

งามสรรพะวิไล-

สีแดงก็มีจำ

งามดังครุณี

กลิ่นหอมก็ระรวย

ถึงไหนก็รัก

บมิเห็น ณ แห่งใด

ยะวิเศษะมาลี;

ดูจะดอกชบาสิ,

ยละเพลันเจริญตา.

รละลมรำเพยพา

จะระรื่นภิรมย์หวน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 248-249)

2.1.9 อินทรวงศ์ฉันท อินทรวงศ์ฉันท หมายถึง ฉันทที่มีสำเนียงประดุจปีของพระอินทร์ ในหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคแรก 5 พยางค์ วรรคหลัง 7 พยางค์ สัมผัสแบบกาพย์ พระนลคำฉันทพระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้อินทรวงศ์ฉันทในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของนางทมยันตีในตอนนี้นางทมยันตีได้ยืนยันถึงความงามของพระนลจากหงส์ก็รู้สึกรักใคร่หลงใหลจนนอนไม่หลับ ความว่า

เมื่อนั้นพระไภมี

คำนึงพระนลมี

หมองหมายบวญว้าง

อาดูรอตุลย์ญูล

ยามนิทรบิทรเณ

รอนรนสกลกาย

ยุวดีกำดัดฤดี

นยะหงส์พิทิงคะทูล

สุขนางก็ส่างก็สุญ

พิศวาสบคลาดบคลาย

นิทระเศร่าทูนทุราย

บมิเหือดก็เหือดกมล

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

นอกจากพระนลคำฉันทแล้ว ยังพบวรรณกรรมคำฉันทที่ประพันธ์การแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครด้วยอินทรวงศ์ฉันท คือ เรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนที่จิตระเสนสนทนากับสุเทษณ์ว่าหากสุเทษณ์รักใคร่ก็คงจะสมหวัง แต่สุเทษณ์ซึ่งหลงรักนางมัทนาได้บอกกับจิตระเสนว่าเว้นแต่นางมัทนาเท่านั้น และได้พร่ำรำพันถึงนางมัทนาด้วยความรักให้จิตระเสนฟัง ความว่า

จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย
นางใด ฌ แมนการ
เว้นเดียวก็แต่โฌม
ผู้เลิศสุรางค์มี
แต่เห็นอนงค์รา-
ไม่มีอนงค์ใด

ผิจะเซยสมัศรสมาน
ก็จะลิตธิสมฤดี,
มะทะนาวิสุทติศรี
วรรูปวิเลขวิไล
มะประเสริฐวิเศษวิสัย
นะจะเทียบจะเทียบมะทัน;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์บทละครพูด เรื่องมัทนะพาธา และได้ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทอินทรวงศ์ฉันทอนที่นางมัทนาได้พบกับ ชัยเสน ทำให้นางมัทนาเกิดความรู้สึกหวั่นไหว ความว่า

มัทนา:

คราใดประสบเนตร
เธอไกลก็ดูราว
โอ้อ่า ฌ ครานี้
ด้วยรักกระทำเชื่อน

ฤก็เราละร้อนและหนาว,
นกะไรตะวันและเดือน.
แหละฤดีจะพันจะเพื่อน,
ละจะนี้จะทำไฉน?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 275)

บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อินทรวงศ์ฉันทในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของสุเทษณ์ ในตอนที่สุเทษณ์ได้ฟังคำพูดของนางมัทนะพาธาที่บอกกับสุเทษณ์ว่า ความรักเป็นสิ่งที่บังคับกันไม่ได้ หากใจไม่ชอบแล้วมาบอกว่าชอบจะเป็นการหลอกลวง สุเทษณ์จึงถามนางมัทนาต่อนางมัทนามีชายใดอยู่หรือไม่ นางมัทนาตอบไปว่าไม่มี สุเทษณ์ถามต่อนางสุเทษณ์นั้นไม่ดีตรงไหน นางมัทนาตอบว่าสุเทษณ์ดี แต่นางไม่ได้รับรักสุเทษณ์ สุเทษณ์ได้ยินดังนั้น ก็เสียใจจึงพรวดพราดว่า

สุเทพณ์:

ยิ่งฟังพะจีศรี

ยิ่งขัดก็ยิ่งพูด

อ้าเจ้าลำเภาพักรตร์

พี่จวนจะคลั่งไคล้

ก็ระดีประมวลประมวล,

ทุชะทวมระทมหะทัย!

สิริลักษณะวิไล

สดีเพื่อพะวงองค์.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 236)

ในพระนลคำฉันท์ก็มีการใช้อันตรวงค์ฉันท์บรรยายความเศร้าโศกเสียใจของตัวละคร ดังความตอนที่พี่เลี้ยงของนางทมยันตีไปบอกพ่อของนางทมยันตีว่าขณะนี้นางทมยันตีมีความทุกข์ถึงขนาดกินไม่ได้นอนไม่หลับและดูหม่นหมองเป็นอย่างยิ่ง จากคำบอกเล่านี้ ทำให้พ่อของนางทมยันตีรู้สึกไม่สบายใจ ดังความที่ว่า

เมื่อนั้นพระจอมธร

หอนรู่ระหส์เพย

ลูกก็ชีพญ

ใจก็บ่อดูตาย

หนักใจหทัยท้าว

จึงองค์พระทรงพล

มะวิทรระพังเฉลย

ธก็ร่อนอุราสลาย

จิตก็บ่รู้สบาย

อระเดื่อตบเหือดทำงาน

ระอุอ้าวบ่รู้จะทน

ก็ละห้อยละเหี่ยหทัย

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 70)

ในตอนนี้นางทมยันตีเศร้าโศกเสียใจหลังจากได้รับทราบจากอำมาตย์ว่าพระนลติดการพนันจนทำให้เสียทรัพย์เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังไม่สนใจดูแลราชกิจต่าง ๆ ของบ้านเมือง ความว่า

เมื่อนั้นพระรามา

องค์ท้่มะยันตี

แสนโศกบ่สร้างคัลย์

ดวนดลพระนลชล

เสียงลั่นร่ำพรรณนูล

อ้าองค์พระทรงฉาย

วนิดาสูวรรณินี่

จิตเจียนจะจากสกันธ

মনহান্নะว้าวะวน

นยนาถก็พรากก็พราย

จิตภูลเทวศบวาย

กษมาปะศารทูล

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 112)

2.1.10 ไตรภูกฉันท ไตรภูกฉันท ในหนึ่งบทจะมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ ส่องสัมผัสแบบกาพย์ บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประพันธ์บทละครเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก โดยการใช้ไตรภูกฉันทในตอนที่ย้ายเสนบอกรักนางมัทนา แต่นางมัทนาไม่เชื่อในคำพูดจึงขอให้ ย้ายเสนสาบาน ย้ายเสนกียอมสาบาน ความว่า

ย้ายเสน:

มะทะนาคนุรัก
และจะรักบมมี
ผิจะอายุจะยืน
ก็จะรักมะทะนา

วรยอद्यุพะดี,
ฤติน่ายฤระอา;
ศะตะพรหะฤกว่า
บมียอนฤติหรรษ;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 282-283)

2.1.11 ปิยงวาทฉันท ปิยงวาทฉันทในหนึ่งบทประกอบไปด้วย 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค โดยให้วรรคแรกมี 8 พยางค์ และวรรคหลัง 4 พยางค์ ส่องสัมผัสแบบกาพย์ บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธามีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทปิยงวาทฉันท ในแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร คือ ในตอนที่บรรยายความเศร้าครวญเนื่องจากเกิดความเศร้าโศกเสียใจของนางปริยัมวาทซึ่งเป็นนางกำนัลของท้าวชัยเสนตอนที่สุเทษณ์จึงสาปให้ มัทนาเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ความว่า

ปริยัมวาท:

ทุชะอะโหพระมะทะนา
พระจะมะลายพระชีวะจร
บมิดำรัสจะนะชวน
พระมะละทิ้งดุนุไฟ
พระวรคุณอดุละครอง
ดุนุจะนี้ฤจะมีศีล-

พระมาตุวร,
พระแม่โฉน
พระดวนคระไล
พิลาปอะนันต์;
และป้อและกัน
ยะเศร้าอุรา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 368)

2.1.12 วสันตดิถีกณันท์ วสันตดิถีกณันท์ ในหนึ่งบทมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค โดยวรรคแรกจะมีจำนวนพยางค์ 8 พยางค์ วรรคหลังมีจำนวนพยางค์ 6 พยางค์ และส่งสัมผัสแบบกาพย์ พระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา นิพนธ์มหาชาติคำฉันท์ โดยใช้วสันตดิถีกณันท์บรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางมัทรีไปฝากลูกไว้กับพระเวสสันดร ตอนที่กำลังจะเดินทางไปหาผลไม้ในป่า หลังจากที่เมื่อคืนได้ฝันว่ามีคนมาเอาลูกไป แต่เมื่อไปถามพระเวสสันดรก็บอกว่าไม่เป็นอะไร ซึ่งถึงนางจะได้ยินคำตอบแบบนั้นก็ยังคงทำให้นางไม่สบายใจ

ทูลฝากณเฝ้าบพณริน	ทรราชวโรดม
ฝากพลางก็อาดูระทม	หทัยคพ่างภินท์
นางร่ำรำพรรณพจนลั่ง	ปิยบุตรระโหมณิน
อย่าคลาดพระบาทนฤปดิน	ทรมลนระลูกยา
ลั่งพลางพระเนตรนุชก้อง	นยนามพุธารา
กำสรดระทดถุยาสา	หลสเหตุจะจำไกล
จำเป็นก็จำจรประจักษ์	จรพรากพระหนอไท
เพื่อหาผลาผลละนไพร	ปฏิบัติพระสามี

(พระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 17)

ชิต บุรทัต กวีคนสำคัญในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีการใช้ลักษณะคำประเภทวสันตดิถีกณันท์ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ดังความตอนหนึ่งในนิพนธ์ชาดกณันท์ตอนที่นิพนธ์นิพนธ์พิชิตภัยให้กษัตริย์พิชิตความจริงว่าใครคืออิลลิสเศษฐีตัวจริงกันแน่ แต่เมื่อเห็นว่าไม่สามารถตัดสินได้ว่าใครคือตัวจริงอิลลิสเศษฐีจึงเสียใจเป็นอย่างมากถึงขนาดหมดสติล้มลง ดังความว่า

ฝ่ายใจทักสดับพจนอัน	กลบกลแสดงใน
คาถากวามกลไล	สติหวิพเพราะเสียตาย
เสียยศและเสียมนสิริญ	ธนสรรพก็เสียหาย

พลางเกลือกและกลิ้งสรีรกาย ก็สยบสลบลง (ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80)

วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ก็มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทวสันตดิถีกณันท์บรรยายความเศร้าเสียใจของตัวละคร ดังความตอนที่ตัวละครพราหมณ์มาถึงก็บรรยายถึงความเดือดร้อนของตนให้แก่พระราชาเมืองเวสาลีเพื่อตรวจสอบให้แน่ใจว่าตัวละครพราหมณ์เป็นไส้ศึกหรือไม่ ความว่า

อันข้าพระองค์กษณะนี้
ยิ่งกว่าและหาญไหน
ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกซ์
ไร้ญาติและชาติมิตรสะกล
โดดเดี่ยวอดักอศุรแด
ที่ซึ่งจะพึงสละนหมาย

บมมีจะร้อนใด
ฤเสมือนเสมอดน
ภยะมุขจะมาดล
นฤผู้จะดูตาย
และก็แก่ชรากาย
อนุศรบหอนเห็น

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 33)

นอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ของ ชิต บุรทัต ก็ยังคงมีการใช้สันตติกลฉันท์บรรยายภาวะอารมณ์ทุกซ์โคกของตัวละคร ตอนที่เวทัพพะ โตนโจรกลุ่มที่ 2 จับตัวไป เพราะโจรกลุ่มใหม่รู้ว่าเวทัพพะสามารถร้ายมนต์ให้ฝนกลายเป็น แก้วแหวนเงินทองได้ เวทัพพะรู้สึกเป็นทุกข์มากที่ต้องมาตกอยู่กับโจรกลุ่มใหม่นี้ ความเป็น

เวทัพพ์ที่ซังค์สวณะพลัน
นึ่งซึ่งประหนึ่งสรีระตาม
หนีเลื้อยลิมาปะจระเข้
พันปากพญามฤตยู
มาพบประสบทุกเคราะห์อีก
จำเป็นก็จำจิตะไซ

อุระหวั่นหวะหวีหวาม
ดรุ่ท่อน ตะลึงดู
เฉพาจะเวระกรรมภู
ภยะแล้วบแคล้วไป
ลิจะหลีก ณ ทางใด
พจนารณะวิงวอน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 93)

มีการใช้สันตติกลฉันท์ในเรื่องมหาชาติคำฉันท์ กัณฑ์วนประเวศน์ ได้แสดงให้เห็นถึงความมุ่งมั่นของพระเวสสันดร ตอนที่ชาวบ้านเมืองจิตร์ภูพาราขอให้ทั้ง พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา ซาลี ครองเมืองแต่พระเวสสันดรยืนยันจะไม่ครองเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายพระองค์พระพงศกวันต์
ข้าตริสภิปรายพจนปราช
เจตราชมิสมกมลหมาย
เจตริฐฐพิพัฒน์พิบูลพูน

กับพ่อนบพ่อนตาม
บมิให้คระไลทูล
ก็ถวายมไหสุริย์
ชนโภชนาหาร

สมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
พอรุ่งฟ้าโรจน์สุริยฉาน

บประสงค์ศฤงคาร
ก็อำลาครระไลจร

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 10)

การใช้สันตติลักษณ์ที่ประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละคร
พบในมหาชาติคำฉันท์ กัณฑ์ที่ 8 กัณฑ์กุมาร ในช่วงที่ค้นหาและซาสีและแอบได้ยินว่าชุก
มาขอให้ไปอยู่ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สองหนอนรินทรสดับ

ก็สดุ้งฤทัยไหว

ชวนกันประลาศจรครระไล

ณสระเบญจโกเมศ

วารีกี่บังพระวรองค์

บุษบงก็บังเกศ

หวังว่าจะซ่อนพระปิตุเรศ

พฤติพราหมณ์เพราะความกลัว

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 18)

การใช้สันตติลักษณ์ที่ประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของ
ตัวละคร พบในพระนลคำฉันท์ตอนที่นางทมยันตีต้องเดินระหกระเหินในป่าสามวันสามคืน
เมื่อนางทมยันตีเจอพระโยคี นางก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังโดยพระโยคีบอกว่าหากพระนลสืบบาป
ก็จะได้กลับไปครองนครดังเดิม พุทธเสด็จโยคีก็หายตัวไปทำให้นางทมยันตีเกิดความประหลาดใจ

พุตพลางนิกรมุนีก็ปราศ

วนวาสก็หายสูญ

พริบเดียวก็เปลี่ยนจิตตูลย์

ฤชหลายก็หายพลัน

นงเพ็ญเห็นวิปริยาส

ก็ประหลาดหทัยครัน

อาศรมมณฑลก็อัน

ตรธานวิการกลาย

ดาบสก็หมดมคคี่สิ้น

ชดบินก็พริบหาย

พรรณพฤกษอำพนผลก็ตาย

มธุรสก็หมดไป

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 165)

ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาที่มีการใช้สันตติลักษณ์
บรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเช่นกันในตอนนี้นางมัทนาโดนเวทย์มนต์ของมายาวิ
และเดินทางมาพบกับสุเทษณ์ ลักษณะภายนอกของนางมัทนาคือตาจ้องไม่มองใคร มีกิริยาอาการ
คล้ายคนหลับอยู่ พุดหรือแสดงกิริยาอย่างเช่นเดียวกับคนที่กำลังฝัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทพณ์: รักจริงมิจริงก็ไฉน	อรไท่บ่แจ้งการ?
มัทนา: รักจริงมิจริงก็สุระชาญ	ชยะโปรตสถานใด?
สุเทพณ์: พี่รักและหวังวรุจะรัก	แลบทอดบทิ้งไป
มัทนา: พระรักสมัครณพระหทัย	ฤจะทอดจะทิ้งเสีย?
สุเทพณ์: ความรักละเหี่ยอุระระทด	เพราะมีอาจจะคลอเคลีย.
มัทนา: ความรักระทดอุระระเหี่ย	ฤจะหายเพราะเคลียคลอ?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 229)

ในวรรณกรรมเรื่องอิสิสชาดกฉันท์ ก็ปรากฏการใช้วลิติลกฉันท์ แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังตอนที่พระอินทร์ได้แสดงตัวให้อิสิสเศรษฐี เห็นว่า พระอินทร์ได้แปลงกายมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ท่ามกลางระหว่างนภสถิต	สุภพิศประไพราว
กับแท่งสุวรรณวชิรพราว	ณ นภวารภรณ์
พลางเปล่งประกาศพระสุรสุน	ทรมเสียงพระอินทร
เรานี้แหละเทพยดอมร	ปิตุเรศเสด็จมา

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 81)

พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์ สุปรีชาธิพนธ์มหาชาติคำฉันท์ โดยในตอนที่ยกมาและชาลีได้พบกับพระนางมัทรีหลังจากที่ต้องไปอยู่กับชุกเป็นเวลานาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรักระหว่างแม่กับลูกที่ได้มาพบกันหลังจากที่ต้องพลัดพรากจากกัน ความว่า

ชวนกันประนมกรประณต	บทเรศพระชนนี
ปางนั้นนาคานฤบดี	ธกัศวินเสด็จมา
พร้อมด้วยกุมาระบริวาร	สุสถานพระสิทธา
ฝ่ายองค์น้องครดา	บดินีทรงบ
เสียวสันประหวั้นพระวรกาย	ธระสายระส่ำทรง
แล่นสุดพระแรงอรอนงค์	บมิ่งมิมิอริ
สองหนอนรินทรก็วิ่ง	จรกอดพระชนนี
ทั้งสามธเศร้ามะทวิ	สริลล์มสลับพลัน

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 31)

ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใช้วสันตดิลกฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์รักของชัณเสนที่มีต่อนางมัทนาในตอนที่ชัณเสนได้พานางมัทนามาไหว้พระกาละหรรดินเพื่อขอให้ทำพิธีอภิเษกให้ ชัณเสนได้กล่าวถึงความรักที่มีต่อนางมัทนา ความว่า

ชัณเสน:

พอข้าประสพวิมลแพกตร์

มะทะนนานะริชวัญ

อันยิ่งประหนึ่งสุมิคะอัน

คะระเสียบณกลางใจ;

พิชกามะศรประดุจะพิษ

ระอุอัคคิเฝ้าใน

อกผลาญและราญกะมลละไหม้

บมิอาจจะดับลง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 300)

นอกจากนี้ในกฐาหกคำฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ได้ใช้วสันตดิลกฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่ถูกหาได้แต่งงานกับลูกเศรษฐี ความว่า

ย่ำยามส่งดังสรสังคีต

อรเหลาคณานวล

แมกเพื่อนตระกูลสงกลชวน

นิทรแนบถนอมโฉม

เปลื้องไปสละใบประทุมบัง

นิทรหลับมะเมอโฉม

เกล้าเคล้นถนาศรกระโบม

อุระเปียดระเปียงเปื้อน

ตื่นรู้ก็อายมณฑบ

มุขยั่วฤทัยเดือน

อาลัยอะไรนฤจะเหมือน

รสรักภิรมย์ชวัญฯ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2472, หน้า 25)

ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดก ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้วสันตดิลกฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในตอนที่ถูกพาพยายามร้ายมนต์ให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทอง แต่ไม่สามารถทำได้ กลุ่มโจรจึงโกรธมาก และฆ่าเวทัพพะชาดกดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ทวยโจรสตบทวิชะอา-
ต่างตนก็ต่างมูทะลุคำ-
ดั่งอัคคิขันธะขณะกรุ่น
คุกคามตะคอกผรุสไซ
เดมนั้กระนีและนะอุเหม
เอื้อนอำอุบายพิเคราะห์ดู

จริยาภิยาจนคำ
วิหะเดียด ณ ท้นใด
นระกอกก็โพลงไฟ
วจะวากะพราหมณ์ครู
เหลาะเหละเลหะลวงกู
บมิมันมิดคงคำ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 94)

2.1.13 กมลฉันท กมลฉันทหนึ่งบทประกอบด้วย 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ จะมีการส่งสัมผัสแบบกาพย์ วรรณกรรมในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้กมลฉันทบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร คือ บทละครเรื่องมัทนะพาธาตอนที่นางมัทนายืนยันกับสุเทษณ์ว่าจะมีความสัมพันธ์กับผู้ชาย ที่นางรักเท่านั้น เมื่อสุเทษณ์ได้ยินดังนั้นก็โกรธและตวาดมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทษณ์: (ตวาด) อุเหม!
มะทะนาชะเจ้าเลห์
ตะละคำอุวาทา
ตณูถามก็เจ้าไซร้
วนิดาพยายาม

ซิช้างจ้านรธา,
ถูกระบิดกระบวนความ.
บมิตอบณคำถาม
กะละเล่นสำนวนนวน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 238)

การใช้กมลฉันทบรรยายภาวะอารมณ์รังเกียจของตัวละครปรากฏใน เวทีพะคำฉันท ของ ชิต บุรทัต ในตอนที่บรรยายสภาพเหตุการณ์หลังจากที่กลุ่มโจรสตบแย่งชิง แก้วแหวนเงินทอง จากเหตุการณ์นั้นทำให้มีโจรสตบเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ภาพที่เห็นเป็นภาพที่ ชวนสลดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศพะเรียงระดาษกลาด
ศิระวินและบั้งตาย
ทัศนาลินองโล-
ตละภูมิพืงแสง

ระกะชาตสกนธกาย
เพระประหาระพันแทง
หิตะโถอันถแดง
จิตะเยือกสยดยล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 97)

2.1.14 ภูซงคปยาดฉันท ภูซงคปยาดฉันท หมายความว่า ฉันทที่มีลีลาดุจดัง ภูเลื้อย ในหนึ่งบทจะมี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ แบ่งเป็น 2 วรรค วรรคละ 6 พยางค์ ส่องสัมผัส แบบกาพย์ ในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องศรีสุตาคำฉันทของ ศ.เทศะแพทยได้ใช้ภูซงคปยาดฉันท ในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางศรีสุตาตอนที่ถกเถียงกันกับพระพี่เลี้ยงของพี่สาว ความเป็นว่า

ณ บัดศรีสุตาฟัง
ชะเอ่ยขอพะนอชู้
พระโหมยงก็หลงเหลือ
อร่ามุ่นและวุ่นวาย

จะนั่งนั่งรำคาญหู
ริเรื่องพราหมณ์ทำความหาย
พระช่างเชื่อจะเปื้อนตาย
ก็เอ๋ยถามมิคร้ามครัน

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 28)

นอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องอิศลิลิษชาติคำฉันทยังปรากฏการใช้ ภูซงคปยาดฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครตอนที่อิศลิลิศเศรษฐีได้พบ ชายคนหนึ่งกำลังนำเกวียนไปบริจาค แต่อิศลิลิศเศรษฐีจำได้ว่าเกวียนนั้นเป็นของตน อิศลิลิศเศรษฐี จึงเข้าไปต่อว่าชายคนนั้นว่าขโมยเกวียนของตนมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ณ บัดนั้นและท่านมา
และเกวียนจำนัดดี
วิวาทกับบุรุษหา
กระทำไยประหารเอา
จะสู้ชายก็ไม่ได้
สลายภินทนาเอียง
จรีดุมจรีลด่วน
นิกรชาวบุรีชน
วิวาทมาตลอดทาง
ลูถึงที่สถิตของ

พินิจกายะคาวิ
มโนแนและของเรา
คดีว่าขโมยเขา
บุรุษนั้นก็สู้เถียง
ก็ปล่อยไป ฤ กายเพียง
กระเด็นจากอุราตน
คระไลหวนจะกลับยล
หิริญวตฤเนื่องนอง
ระหว่างกลางถนนปอง
ธ จึงนายทวารพลัน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 78-79)

การใช้ภูซงคปยาดฉันทเขียนแสดงภาวะมุ่นมั่งของตัวละคร พบใน วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะคำฉันท ในตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐ ระหว่างทางพบกันโจร โจรให้ผู้ที่ไปด้วยกลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ต่อมาเวทัพพะได้เสก

แก้วแหวนเงินทองให้โจรกลุ่มนั้น แต่ต่อมากลุ่มโจรและเวทัพพะได้เจอโจรอีกกลุ่มหนึ่ง ทำให้ต่อสู้กัน ความว่า

และต่างตนก็เตรียมตัว	บ่คิดกลัวอะไรใด
ตระเตรียมชุดและจุดไฟ	สว่างโพลงโขมงเพลิง
ก็ครบมือและถือสร-	พะอาวูธระวังเชิง
กระสังมันกระสังเริง	ฤดีเรียกและเพรียกเสียง
ก็ให้ฮึกคะคึกห้อม	สะพรั่งพร้อมสะพริบเพรียง
ขนานหน้ากระดานเรียง	ประชิดต่างระดมตี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

นอกจากนี้ในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ยังมีการใช้ขุขงคปยาตรฉันท์เขียนแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ตอนที่วัสสกาพราหมณ์มั่นใจว่ากษัตริย์ลิจจวิให้ความไว้วางใจจนขาดการระมัดระวัง จึงมุ่งมั่นตั้งใจที่จะเริ่มวางแผนให้กษัตริย์เหล่านี้แตกความสามัคคี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทิงค์ชาดีฉลาดยล	คเนกลคะเนิงการ
กษัตริย์ลิจจวิวาร	ระวังเหือดระแวงหาย
เหมาะแก่การจะเสกสัน	ปวัตดีวิญจะโนบาย
มล้างเหตุพิเนทสาย	สมัคคีสนธิ์สโมสร

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 39)

ในตอนหนึ่งของพระนลคำฉันท์ที่กล่าวถึงความมุ่งมั่นของนางทมยันตีที่จะเลือกพระนลเป็นพระสวามีก็มีการใช้ขุขงคปยาตรฉันท์แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงความมุ่งมั่นของนางทมยันตี ความว่า

พระองค์อื่นพระองค์ใด	ก็ข้าไม่มนาท
จะหมายเรียงจะเคียงหมอน	มิสมแท่จะแดตาย
พระองค์เธอพระองค์เดียว	พระนลเชียววิชาชาย
พิหมายชมจะสมหมาย	เพราะข้าหมายถวายตัว
มิเลือกองค์พระนลได้	ก็ข้าไซ้บ่มีฝัว
มิยำแยงมิเกรงกลัว	จะเปนไรก็เปนไป

อำนาจสัตย์อธิฐาน
ประสพสิ่งประสงค์ไป

สำเร็จสารสำราญใจ
ประจุข้าจำนงหวัง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาใช้ภูษงค์ปายตฉันท์แสดงภาวะอารมณ์
พิศวงของตัวละคร ในตอนที่กล่าวถึงชัยชนะที่เดินทางหลงเข้ามาในป่า ซึ่งตอนนั้นพระกาละ
หรรดิน รู้ลึกประหลาดใจว่ามีเหตุอันใดเกิดขึ้น เนื่องจากรู้สึกวาทาชายตาขวาเกิดเขม่น
ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กาละหรรดิน:

อะมีเหตุอะไรหนอ
เพราะว่าเนตรซ้ายขวา
อโหนึกก็ร้อนนอก
ชะรอยภัยจะพานนาง

จะบังเกิดอุปัทมา.
เขม่นอยู่จะเป็นกลาง.
วิตกถึงธิดาพลาง;
ธิดาแน่ละครานี้.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 258)

จากการวิเคราะห์การใช้ลักษณะคำประพันธ์ในการแสดงภาวะอารมณ์
ของตัวละครในวรรณกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้ภูษงค์
ปายตฉันท์ แต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์
ตอนที่นางทมยันตีได้อธิบายให้พระนลฟังถึงสาเหตุที่จะจัดพิธีสมุณพรอบที่ 2 โดยให้พระพาย
พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นพยานว่าเป็นเพียงแผนที่ต้องการให้พระนลปรากฏตัว พระนล
จึงตัดสินใจแปลงร่างกลับเป็นพระนلدั้งเดิม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คะนึ่งพลางพระไฉษัธ
ธสวมเลื้ออะเคื้อพลัน
ก็คืนรูปนิษัธนาถ
วิไลลักษณ์ประจักษ์ดู
มเหลืสิริรัตน์
พระนางโถมกระโจมทรง
พระนลเปรมเกษมจิต

ก็อัยบวิสตระเจิดฉัน
ระลึกหน้าพระยา
นรินทร์ราชระบือ
ประเจิดดุจวิบุตย
ตระหนักชัดถนัดองค์
กระหวัดรัตพระภัสส
ธจุมพิตพระชายา

ลำฝ้านางสอางดา	ก็เอิบอ้อมกระหม่อมมาน
พระกรกอดพระยอศรี	อำไพพักตร์ประภาวาม
พระน้องนางธำรงนา	พระนลรัตน์กระหวัดองค์
พระตรัสเรียกพระลูกเจ้า	พระลูกเฝ้าพระบาทบงสุ
ธลุปไวัไซมทรง	เสน่หส์องตระกองศรี
พระนางชบพระพักตร์เลือก	พระเคียรเกลือกพระสามี
ประเดี้ยวทรงพระโคก	ประเดี้ยวส่างพระนางสรवल

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 291)

2.1.15 สัททูลวิกิพีตฉันท สัททูลวิกิพีตฉันท มีลักษณะบังคับ คือ 1 บท เท่ากับ 1 บาท ใน 1 บาทมี 19 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1 มีจำนวนพยางค์ 12 พยางค์ วรรคที่ 2 มีจำนวนพยางค์ 5 พยางค์ และวรรคที่สามมีจำนวนพยางค์ 2 พยางค์ วรรณกรรม คำฉันท์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภท สัททูลวิกิพีตฉันทในการแต่ง เพื่อแสดงอารมณ์รักของตัวละคร คือ วรรณกรรมเรื่องปริยทรรคिका พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในตอนที่วิทุษกได้ออกมาอธิบายถึง เหตุการณ์ว่า พระเทวีवासวทัตตากำลังบำเพ็ญบุญโดยทรงอด และขอเชิญไปพิธีโสธถิवासณะ เมื่อท้าววัดสราษออกมาก็รำพันถึงพระเทวีवासวทัตตด้วยความรักว่า

ราชา: ทรงแต่มั่งคามาตรมะณทะนะภฤดา นางชบและตรัสข้า และอ่อน; ทั้งผิวพักตร์ก็ชิตประหนึ่งพระศตธรรมาจวนทิวากร รุจี; อิกใจนางก็ระทดเพราะ ทำวรพิธี; จึงจิตตนนี้ประสงค์ใครเห็นโฉมปิยนารีเหมือนขณะองค์ แรกเริ่มพะวงจิตต์เพราะรัก (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 69)

นอกจากนี้ในตอนที่ทำววัดสราษกับวิทุษกได้ยื่นนางอนันยกาและนาง เจริญคู่กัน จึงรู้ว่านางอนันยกาคือลูกสาวของวินธยเกตุที่เคยยกให้ท้าววัดสราษ ท้าววัดสราษ จึงกล่าวชมความงามของนางอนันยกาว่า

เกลอเอ๋ย, จริงเช่นนั้นเทียว ดู!
 หลอนชายตาฤก็ยวนฤดีปริดิเสบย เหมือนได้ส่วยหยาดอมฤต;
 หลอนงามยามอุระไรสไบะบมิปิด ปานจันทรบมิตเมฆ วิไล;
 ยามนางเก็บพิปทุมจะหุบก็คั่นุไสร้ หาเห็นประหลาดไม่, เพราะว่า
 ได้ถูกหัตถ์นรินวลบ่พ่ายศศธรา เหมือนแสงศศิมากระทบ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 81)

วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ มีการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศก
ของตัวละคร โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทลัทธิพิติดฉันท์ ในตอนที่เจ้าเมืองพาราณสี
ป่วยจะตายในที่สุด ทำให้มีเหตุซึ่งกำลังตั้งครมเกิดความโศกเศร้าเสียใจ ความว่า

โอไอ้องคณเบศร์ประเวศภวสวรรค์ ทิ้งข้าคนานันต์

อนาถ

อกเอ๋ยเคยทศนาราชิปบชาติ ดังฤาพระบาราศ

ครະไล

โอไอโพธิอุดมและร่มริโนน ร่มบารมีไท

ก็เทียบ

อกเอ๋ยอันณวเณนและเป็นสุขจะเปรียบ กรุณท้าวก็ทำเนียบ

บนที่

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2477, หน้า 25-26)

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เลือกใช้คำประพันธ์ประเภท
ลัทธิพิติดฉันท์ในการแต่งพระนลคำฉันท์ เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์โศกของกลีซึ่งไม่พอใจ
ที่นางทมยันตีเลือกพระนลโดยไม่เลือกเทพทั้ง 4 อันประกอบไปด้วย พระอินทร์ พระยม
พระวรุณ และพระอัคคี โดยพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้บรรยายความโศก
ของกลีที่มีต่อนางทมยันตี ความว่า

เมื่อนั้นองค์กลีทราบก็ปลาบกมลตรง ตรีกกริ้วพระพิวทอง

ยุพา

เอิบอาษาตฤจิริตเพราจะจิตตะริศยา ดูดูสุดามา

นุชี

กำเริบเอิบจิตหมื่นสุรินทรบมี เคารพพระวัชชี

วิชัย

ดูหมิ่นทั้งพระวรุณพระเพลิงพระยมไกร กำเริบลำพังใจ

บเกรง

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 104-105)

หลวงธรรมาภิรมณ์เลือกใช้สัญลักษณ์พิตฉันท์ ในการประพันธ์แสดง
ภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องกฏาหคคำฉันท์ในตอนที่ยื่นบรรยายถึงความรู้สึกของ
กฏาหค ที่มีความกังวลและความกลัวว่าวันใดที่ตนเองทำความผิดจะต้องกลับไปเป็นทาสของ
เศรษฐี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตรองการทุกขวิจารณ์ก็ดาลมนนงน
ลั้งเลเนลียวตน ตะลึง
คร่ำครวญหวนอุรครันก็หวนจิระคะนิง
กลกิตยรำพึง คดี
เดิมดลอาตุรมานก็ดาลมนทวิ
เชิญแข่งฤแบ่งมี สบาย
หากเศรษฐีเนลียวจะเลี้ยวพิรุฬหมาย
โทษทุกขทัບกาย ณเรา

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2472, หน้า 8)

วรรณกรรมเรื่องปริยทรรคิกาสีใช้สัญลักษณ์พิตฉันท์แสดงภาวะอารมณ์
พิศวงของตัวละครในตอนที่ทำววัตสรราชได้มองเห็นนางปริยทรรคิกาซึ่งแสดงเป็นนางอรันยกา
เมื่อเห็นความงามของนางปริยทรรคิกาก็ถึงกับประหลาดใจในความงาม ดังข้อความที่ว่า

ราชา. (แลดูด้วยความหลากหลาย) เกลอเอย์โนมของหลอนอันงามหาที่เปรียบมิได้
ทำให้นึกเดาไปหลายอย่าง. ฉันเองก็หารู้แนได้ไม่ ดูลิ!

ถานางเปนวนรนาคกันยะจรจากบาดาลเพราะอยากเยี่ยงพิภพ?
ไม่ใช่แนเพราะตณูกิเคยจรีกะจบ ถิ่นนั้นบพบใคร เสมอ
ถาแสงจันทร์จะประชุมและสงสิริละเออ?
เห็นผิดละเหนอเน่ ทิวา

ใครหนองามตะละองค์พระศรีวรุศุภา ถือบัวสง่างาม ณ หัตถ์?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 79)

2.1.16 อธิสังฉันท์ อธิสังฉันท์มีลักษณะบังคับ คือ หนึ่งบาทมี 1 บาท ในหนึ่งบาท มีจำนวนพยางค์ 20 พยางค์ แบ่งเป็น 3 วรรค วรรคแรกมี 9 พยางค์ วรรคที่สอง 8 พยางค์ และวรรคที่สาม 3 พยางค์ ส่งสัมผัสแบบกลอนสังขลิก บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประพันธ์บทละครเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก โดยการใช้วิธีสังฉันท์ในตอนที่ย้ายเสนกับมัทนาจะต้องจากลากันหลังจากที่ได้พบกันในช่วงกลางคืน ซึ่งในช่วงใกล้รุ่งเช้า ย้ายเสนก็กล่าวขึ้นมว่า

ย้ายเสน: อ้าอะรุณแอร่มระเรื่อรุจี

ประดุจมะโนภิรมย์ระดี

แสงอะรุณวิโรจน์ระภาประจักษ์

แหล่ลมเฉลาและโคกนิก

หญิงและชาย ณ ยามระตืออุทัย

สว่าง ณ กลางกะมลละไม

ณ แกรร็ก

นะฉันใด,

ก็ฉันนั้น;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284)

หลังจากที่นางมัทนาได้ยินย้ายเสนกล่าวเช่นนั้น จึงกล่าวตอบย้ายเสน มีความรักรักดีต่อย้ายเสน และยินดีจะติดตามย้ายเสนไป ความว่า

มัทนา: สूरยะสองสว่าง ณ กลางระภา

ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า

อันพระโปรดก็จิตตะข้าก็ได้

สว่างกระจ่างและสดและใส

ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี

ก็ย่อมจะโดยพระบารมี

แหล่ฉันใด

ณ บัดนี้!

ธ ปกเกล้า;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284-285)

ชิต บุรทัต ใช้วิธีสังฉันท์บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร ในสามัคคีเภทคำฉันท์ตอนที่วัสสการพรหมณ์ได้ทักท้วงเรื่องการไปตีแคว้นวัชชี พระเจ้าอชาตศัตรู โกรธที่ขัดพระบรมราชโองการจึงต่อว่าวัสสการพรหมณ์อย่างรุนแรง ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ผันพระกายกระที่บพระบาทและอิง

พระศัพพะสีหนาทะพืง

สยอภัย

เอออุเหม่นะมิงชีข้างกระไร

ทุกาสสฤๅณะนีไฉน

ก็มาเปน

คึกบึงและมิงก็ยังมีเห็น

จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น

ประการใด

อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ

ขยาดขยันมีทันอะไร

ก็หมิ่นญ

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 23)

2.1.17 สัทธาฉันท สัทธาฉันทประกอบด้วยหนึ่งบาทมี 1 บาท ใน 1 บาท มีจำนวนพยางค์ 21 พยางค์ โดยแบ่งเป็น 4 วรรค ซึ่งวรรคแรกจะมี 7 พยางค์ วรรคที่ 2 มี 7 พยางค์ วรรคที่ 3 มี 4 พยางค์ และวรรคสุดท้ายมี 3 พยางค์ สัมผัสแบบกลอนสังขลิกรรณกรรมคำฉันทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสัทธาฉันทในแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละครคือบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา ในตอนที่วิทูรพราหมณ์ได้ขอเข้าเฝ้าฯ ชัยเสนและบอกความจริงว่านางจันทิเป็นคนที่ออกอุบายใส่ร้ายนางมัทนาทำให้ นางมัทนาไม่ได้มีความผิดอันใด ชัยเสนจึงรู้สึกเสียใจมากที่ต้องเสียนางมัทนาไป ความตอนดังกล่าวมีดังนี้

ชัยเสน: พังคำหม่อมเฒ่าวิทูรแจ้ง

วะจะนะประดุจะแทง

ที่อุราแยง กระทั่งใจ!

โอ้แพรวนารีจัญไร

ทุษะประทะ ณ หะทัย

โดยมีทันได้ คะนิงว่า

จันทิผู้เป็นธิดารา-

ชะมะคะระแหละจะกล้า

ออกอุบายพา-

ละเชนนัน;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 349)

การแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครโดยใช้สัทธาฉันทที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ วรรณกรรมเรื่อง

อิสรราชคำฉันท์ ตอนที่นางอิสรากลายเป็นอิสรราชดังคำที่พระอุมาได้กล่าวไว้ และเมื่อจำความรู้สึกไม่ได้ จึงรู้สึกพิศวง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เออนี้เรากล้ามฤคคง	จรวนดรพง
เพลอพระองค์หลง	ฉะนีไฉน
สู่อาศรมโอบประหลาดใจ	นิกรพลคระไล
หึงดูนโป	บ รู้ตน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 19)

ในวรรณกรรมเรื่องวินิฉวานิชคำฉันท์ก็พบการใช้สัทธานันท์แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร ดังตอนที่ปอเทียแสดงแหวน ซึ่งทำให้ทุกคนรู้ว่าปอเทียได้ปลอมตัวเป็นบัลหะสาเพื่อช่วยว่าความให้แก่แอนตอนนีโอ เมื่อทุกคนเห็นแหวนที่ปอเทียนำมาแสดงก็รู้สึกประหลาดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ต่างคนต่างแลตลิ่งกัน	ทศนะประวิษตัน
ทรวมมหัสจรร	ย จินต์จน
อายแอบผินภักตรเวียนวน	พิศนยนะจงน
พลางชำเลื่องนน	ท การใจ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2459, หน้า 46)

2.1.18 อารยาคันท์ อารยาคันท์เป็นฉันทที่ไม่มีในตำราฉันทของไทย ดังคำอธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชนิพนธ์บทนำ ตอนที่ 5 ไว้ว่า

ส่วนฉันทที่ใช้ในเรื่องปริยทรรคิกามีอยู่ 8 อย่าง คือ

1. ศาธุลวิกิริชิต (สทธุลวิกิริชิต 19)
2. อารุยา (ไม่มีในตำราฉันทของเรา)
3. สุระคุธรา (สทธรา 21)
4. วสนุตติลกา (14)
5. อุปชาติ (11)
6. ศิขริณี (ลสิขริณี 17)
7. มาลินี (15)
8. คีติ (ไม่มีในตำราฉันทของเรา)

คำประพันธ์ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้อารยาคันท์ในการแสดงภาวะอารมณ์รัก คือ ตอนที่ท้าววัดสราชนำตัวเองว่าคือใคร นางอนันยกาก็ทราบทันทีว่านี่คือคนที่พ่อของนางมอบให้ มองดูท้าววัดสราชด้วยความใคร่และสงบนิ่ง แสดงอาการชื่นชม ต่อมานางจึงกลับมาหานางอนันยกา วิทูลกเลยให้ท้าววัดสราชหลบไปก่อน เมื่อนางเจี๊พนางอนันยกาเดินจากไปแล้ว ท้าววัดสราชก็กล่าวชมความงามของนางอนันยกาว่า

ช่อบัวแม่น้ำหุบไซ้ร้ ยังบอกแจ้งได้ ประหนึ่งจะส่งภาษา

โดยเกสรชั้นนั้นว่า มั่นสุขนันทนา เพราะถูกมือหล่อนละมุน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 87)

2.2 ร้อยกรองรูปแบบแทรก วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองประเภทอื่นนอกจากฉันท์เข้ามาแต่งประกอบ 4 ประเภท คือ กาพย์ โคลง กลบท และคาถา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 กาพย์ การแต่งวรรณกรรมด้วยคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ที่มีการนำคำประพันธ์ประเภทกาพย์มาแต่งประกอบ โดยมีการใช้กาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์

1) กาพย์ยานี กาพย์ยานีเป็นกาพย์ชนิดหนึ่ง ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 152) ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับกาพย์ยานีไว้ว่า “ยานี ซึ่งเป็นชื่อที่ได้มาจากคำต้นของฉันท์บาลีในรัตนสูตรว่า ยานีธ ภูตา / นิ สมาถตานิ // ภูบทมิ วายา นิวอนตลิกิ เรียกว่า ยานี 11 มีตัวเลขของจำนวนคำในบาทกำกับ ตามหลักที่ใช้เรียกฉันท์ บางทีเรียกว่า ยานีลำน้า ก็มี... กาพย์ยานีบทหนึ่งมี 2 บาท คือ บาทเอกและบาทโท บาทหนึ่งมี 2 วรรค วรรคหน้า 5 คำ วรรคหลัง 6 คำ รวมบาทละ 11 คำ” จากการวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง พบการใช้กาพย์ยานีในการแต่งคำฉันท์ ดังนี้

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ยานีในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกขโศกของตัวละครปรากฏในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใช้กาพย์ยานีแสดงภาวะอารมณ์ทุกขโศกของตัวละครในตอนที่ยุติระเสนถามสุเทษณ์ว่าการรำของนางอัปสรเป็นเช่นไร สุเทษณ์ได้ตอบยติระเสนว่านางอัปสรเหล่านั้นรำได้ดีแต่ทว่าภายในใจของสุเทษณ์นั้นมีความเศร้าเพราะคิดถึงนางมัทนา ความว่า

สุเทษณ์: ดีแล้วทั้งการรำ

และลำน้าขับร้องหวาน,

ทั้งดนตรีประสาน

ก็ฟังเพราะเสนาะดี;

แต่ใจที่เศร้า

และจิมเหงาอยู่เช่นนี้

ตัวเจ้าก็รู้ดี

ว่าเหตุนี้เป็นฉันใด.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 213)

2) กาพย์ฉบัง ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 144) อธิบายถึง

กาพย์ฉบังไว้ว่า “กาพย์ชนิดหนึ่งเรียกว่าฉบับก็มี กาพย์ชนิดนี้มีจำนวนคำในบท 16 คำ จึงใช้เลข 16 กำกับท้ายชื่อตามหลักการใช้ตัวเลขกำกับชื่อของฉันท...กาพย์ฉบัง 16 บทหนึ่งประกอบด้วย คำทั้งหมดรวม 16 คำ แบ่งออกเป็น 3 วรรค วรรคที่ 1 มี 6 คำ วรรคที่ 2 มี 4 คำ และวรรคที่ 3 มี 6 คำ” วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้ กาพย์ฉบังมาแต่งร่วมกับฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมีดังนี้

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบังในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละคร คือเรื่องพหลคาริคำฉันท์ ในตอนที่กล่าวถึงแม่ลูกโคคู่หนึ่งคือพหลและคาริซึ่งรักกันมากและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขในป่า กวีเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบังในการบรรยาย ภาวะอารมณ์รักของแม่ลูกที่ได้อยู่ร่วมกัน ความว่า

บุตรน้อยคาริศรีใส

ยลแม่ดีใจ

ต่างวิ่งคะนองลงเชิง

ดูจุฑาทารกบันเทิง

เห็นแม่รื่นเริง

อารมณ์ภิรมย์สมศรี

เข้าแอบแนบชมชนนี

ซิกสรวลยวนยี่

นิยมในรสกษิรา

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 18-19)

นอกจากตอนดังกล่าว กวียังเลือกใช้กาพย์ฉบังในการบรรยาย ภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่ได้เห็นแม่ของตนเองกลับมาจากหาอาหาร เมื่อคาริ เห็นแม่คาริก็ดีใจและรีบวิ่งออกมาหาแม่ ความว่า

แม่ลูกเห็นกันทันใด

ปรีดีดีใจ

ละโลมละเล้าแก่กัน

ลูกอ่อนอ่อนแม่เต็มถัน

ชมชื่นหื่นทร

ซาสมกระเซมเปรมปรีดี

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 30)

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบังในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ขันของตัวละคร คือ เรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย ในตอนที่พระจันทร์ตอบว่ามนุษย์มีหน้าตาที่แจ่มใส แสดงว่าในใจคงไม่มีความทุกข์โศกอะไร พระอาทิตย์ได้ยืนยันดังนั้นก็รู้สึกขันในคำตอบของพระจันทร์ ความว่า

อาทิตย์ได้ฟังนั่งหัว เย้ยจันทร์ว่าตัว ลีโง่เสียเต็มประดา

พี่เองเคยเล็งสายตา ลงไปดูหน้า มนุษ ฌ แดนชมพู (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบังในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร คือ เรื่องพหลดาวิคำฉันท์ในตอนที่กำลังถึงนางพหลที่รีบเดินทางกลับไปหาลูก ด้วยจิตใจที่กังวลและเป็นทุกข์ว่าลูกจะรอและหิว ความว่า

คิดถึงลูกน้อยเฝ้าล่า

นักไพร่ไกลกำ

ลึงนี้จะโคกโหกหา

สุริย์ฉายชายแสงแผ่อา

ภาคคอยมาตา

ปานนี้จะเศร้าเปล่าใจ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 29-30)

ในตอนนี้นางพหลกลับมาหาโค ลูกโคได้ถามนางพหลว่าแม่ไปไหนมา นางพหลได้ยืนยันคำถามก็รู้สึกเป็นทุกข์เพราะสงสารลูก ความว่า

ดาวิฟังลูกลานถวิล

น้ำเนตรรวริน

สะอึกสะอื้นตื่นตัน

สงสารไซสารโศกคัลย์

นิจจาจาบัลย์

จำบอกยุบลบรรยาย

แลลูกโลมแล้วเขยชาย

น้ำตาพร่างพราย

จักพร่องจักพรากจากไป

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 31)

จากนั้นนางพหลก็เล่าเรื่องให้ลูกฟังว่านางพหลกลับมาเพื่อจะมาลา
ลูกโค เมื่อลาลูกโคแล้วก็ต้องกลับไปให้เสียกิน ในตอนนี้นางพหลได้บรรยายถึงความเศร้าโศก
เสียใจที่จะต้องจากลูกรัก ความว่า

เล่าโลมเสียแลโคไวย	โคกเศร้าเสียใจ
สงสารพฤษภสองศรี	
เพรงโทพรำกรรมมี	ราวีคารวี
มาดลสังหารพลาญพลัน	
โลมเสียลูกน้อยสร้อยคัลย์	อาตุรไคยัน
ระหวยระทดเทาเทา	
อาลัยลานแลลาเอา	รลยอหมยยังเยาว์
จำจากพิบากวางวาย ฯ	

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2556, หน้า 33)

ในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องอลีนจิตต์คำฉันท์ที่มีการใช้ภาพย่นบ้างแต่
แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของช่างหลังจากที่เจ้าเมืองพาราณสีพระราชทานเงินทองข้าวของ
เครื่องใช้ให้แก่คนในหมู่บ้านทุกคนเพื่อให้ช่างไปอยู่กับตน เมื่อช่างต้องจากลากับชาวบ้านเหล่านั้น
ช่างจึงรู้สึกเศร้าโศกเสียใจและรู้สึกอาลัยกับคนในหมู่บ้าน ความว่า

จากมาอาลัยรัญจวน	ครโหยครหวน
จะเหินจะห่างร้างไกล	
เหลียวดูหมู่เด็กครุ่นไป	ระทมตรมใจ
ก็จำบาราศคลาคลา	

(พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 28)

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ย่นบ้างในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ความโกรธ
ของตัวละคร คือ ตอนที่ชัยเสนพานางมัทนามาพักในสวนหลวงของพระราชวัง ต่อมานางค่อม
ที่เป็นข้าหลวงของพระนางจันตีมาเก็บดอกไม้ แต่ถูกคนสวนและศุภางค์ห้ามไม่ให้เข้าไป ทำให้
นางค่อมโมโหคิดว่าศุภางค์พาผู้หญิงมาให้ชัยเสน ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งของมัทนะพาธาที่ว่า

อราลี: ชะชะอุแม่เจ้าเอ๋ย! ช่างพูดเพี้ยเพี้ย นะท่านศุภางค์เสนา;
อวดดีนักรเพราะช่างหา หญิงสวยสวยมา บำเราพระมิ่งโมลี! นี่ไปหาโสเภณี มาซ่อนไว้ที่ ตำหนัก

ในราชอุทยาน, จึงต้องเกะกะระราน เพราะว่าเกรงการณ์ จะทราบถึงพระนางเธอ! (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 316)

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบังในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละคร คือเรื่องพหลดาวิคำฉันท์ในตอนที่ไม่ใคร่ร้องขอชีวิตกับเสือ ซึ่งเสือก็ต่อว่า ว่าจะมาขอชีวิตได้อย่างไร เพราะถ้าวันนี้เสือไม่กินแม่โคก็จะมีสัตว์อื่นมาต่อว่าได้และจะไม่กลัวเกรงอีกต่อไป นางพหลถึงแม้ในใจจะมีความกลัวอยู่บ้างแต่ก็ยังมุ่งมั่นที่จะร้องขอชีวิตโดยพูดว่า

ดาวิฟังขลาปราศรัย	ทรงวงสั่นหวั่นไหว
บหวังชีวังยังยืน	
จำใจจำแขงแฝงฝืน	เกรงเสือเกลกลืน
ก็สุดจะอ่อนนวยวง	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 24)

นางพหลยังคงมุ่งมั่นในการร้องขอชีวิตโดยกล่าวกับเสือว่าขอผัดผ่อนไปก่อน และจะขอไปบอกลูกและให้ลูกกินนมก่อน เสือจึงบอกว่าเชื่อได้อย่างไร หากนางไปแล้วก็ไม่กลับมาใครจะให้กินแทนได้ นางดาวิกก็แสดงให้เห็นถึงความมั่นคงในคำพูดของตนเอง

ตัวเราใช้โคพาลา	นิจลัจฉลัญญา
แลเนาในธรรมคำคง	
เท็จถ้อยปล่อยปลดปลดปลง	บหมายจำนง
จำนองฤดีโดยเตา	
คำใดกล่าวแล้วอาหา	คำอื่นกล่าวเกลา
มากกลับมาเกลื่อนถามี	
เราถือลัจจธรรมคำดี	มฤษาพาที
ไปเที่ยงไปทำคำไซ	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 25-26)

ในอีกตอนหนึ่งหลังจากที่แม่โคกลับมาหาเสือ เสือได้กล่าวถึงความมุ่งมั่น และความมั่นคงของแม่โคที่จะรักษาคำพูด

ดูราคาวิฑรามวัย
สัจจานุสัจสาทร
ไซคำคำไรแน่นอน
ฉะนี้แลไหนไปปาน

ผู้แน่วแน่ใน
บ่อนแคลนคลอน

(หลวงธรรมาภิมมณฺท์, 2556, หน้า 39)

กวีได้เลือกใช้กาพย์ฉบังเพื่อแสดงภาวะมุ่งมั่นของตัวละครในเรื่อง มัทนะพาธาเช่นเดียวกัน ดังตอนที่มัทนาจึงตอบสุเทษณ์ถึงความมุ่งมั่นของตนเองว่าจะมีอะไรกับผู้ชายที่ตนรักเท่านั้น ความว่า

มัทนา: ...หม่อมฉันนี้เป็นผู้ถือ สัจจาหนึ่งคือ ว่าแม่มีรักจริงใจ, ถึงแม่จะเป็นชายใด ขอสมพาสไซ้ร ก็จะมียอมพร้อมจิต. ดังนี้ขอเทพเรืองฤทธิ์ โปรดข้าน้อยนิค, ข้าบาทขอบังคมลา... (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 237-238)

นอกจากวรรณกรรมข้างต้น มนุษย์สวดยหรือไม่สวดยก็มีการใช้กาพย์ฉบังในการแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของตัวละครในตอนที่พระอาทิตย์กับพระจันทร์เถียงกันเรื่องเกี่ยวกับมนุษย์ เมื่อเห็นว่าความคิดเห็นไม่ตรงกัน ทำให้พระอาทิตย์กับพระจันทร์มุ่งมั่นที่จะเอาชนะกันให้ได้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระจันทร์ครึ่งฟ้างจึงแถลง ถ้อยคำร้ายแยัง ว่าข้าบเห็นเช่นนั้น
สุริยะศศิธรเถียงกัน และฝูงเทวัน ผู้เป็นพรรคพวกบริวาร
ก็ต่างเข้าช่วยเปนการ เถียงกันอลหม่าน จนกองสนั่นเวหา
ต่างมีมานะเจรจา สองเหล่าเทวา มิได้ประนอมยอมสมาน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

กาพย์ฉบังถูกนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในภูวนาคำฉันท์ ในตอนที่ภูวนาทราบว่าเศรษฐีจะเดินทางยังเมืองที่ตนเองอยู่ จึงเกิดความรู้สึกกลัวว่าความจริงที่ตนเองเป็นลูกทาสและโกหกกว่าเป็นลูกเศรษฐีจะถูกเปิดเผย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บัดนั้นภูวนครัน
สดุ้งสุดใจไหว
ซึมเซาเหงาหงิมหงอยใจ

ทราบศรีบเลียวพลัน
ตะลึงลาญใน

ระลึกระลึกความหลัง

เกรงเงื่อนตนงำกำบัง

ไปเพราะจะพรายหลายหู

เอ้อออออกอาตมดู

ดำริคิดดีได้ดี

จักแซ่ดั่งฟัง

กลใดใครดู

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2472, หน้า 35)

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้
กาพย์ฉบังในการแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร คือ เวทัพพะ
ชาดกคำฉันท์ ของ ชิต บุรทัต ในตอนที่เวทัพพะได้รายมนต์คาถาทำให้ฝนกลายเป็นสิ่งของมีค่า
จำพวกแก้วแหวนเงินทอง โจรที่จับเวทัพพะไว้เมื่อเห็นดังนั้นก็เกิดความพิศวงและประหลาดใจ
เป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พราหมณ์ครูพลางดูฤกษ์บน

พระเวทวิเศษทันใด

บันดาลมีดมั่วทั่วไป

นภาพิลึกเหลือหลาย

วิหุญปลาบแลบแปลบปราย

คะนองสนั่นครั่นครวญ

พายุพัดตรลบทบทวน

กระโหยกระหิมครีมีคราง

สารพัดอัศจรรย์หลากกลาง

จะหล่มจะลุ่มเลพัง

อำนาจลึทธิเดชเวทขลัง

มนิระประสงค์

โอมอ่านอิทธิมนต์

เมฆคลุ้มคลุ้มใน

อากาศประกาย

แห่งห้องหาวหวน

ลพภู์เพียงฟาง

บัดเดียวสมดัง

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 90)

วรรณกรรมเรื่องวินิฉวนิชคำฉันท์ที่ปรากฏการใช้ภาพย้งแต่งคำประพันธ์ เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเช่นกัน ดังเช่นตอนที่ตุลาการและบัลล่านิโอรู้สึกแปลกประหลาดใจที่ทนายยังดูเด็กและมีรูปร่างเหมือนผู้หญิงจะเป็นผู้ว่าความให้ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตระลาการครั้นฟังย้งหัว	ลुकความตามพั่ว
พากันพินิจพิศวง	
ดูชายหนุ่มน้อยโอองค์	รูปโฉมโนมทอง
ลัณฐานนั้นปานสตรี	
เอวบางร่างกลมสมศรี	อ่อนแอ่นท่วงที่
ฉลาดเฉลียวแถมพราय	
พูดจาตาหุคมคาย	ย้งเด็กเดียวดาย
พึงรูนตะกอพอดตา	

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2459, หน้า 25)

ภาพย้งยังถูกนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพหลคาวีคำฉันท์ในตอนท้ายของเรื่องที่บรรยายให้เห็นถึงการอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุข ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

คาบนั้นสามสัตว์ชวนกัน	ครองใจในธรรม
ทั้งสามกระเษมเปรมปรีดิ์	
เนาในพนเวศศิริ	พฤษภาควี
กับทั้งพยัคฆ์สำราญ	
เข้าคำจำเนียรนิจกาล	บมียัลพาล
เป็นสุขบำเพ็ญเรีงรมย์	

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2556, หน้า 39)

3) **ภาพย้งสร้างคนางค์** ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 156) ให้คำอธิบายเกี่ยวกับภาพย้งสร้างคนางค์ไว้ว่า “ภาพย้งสร้างคนางค์เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสร้างคนา ภาพย้งชนิดนี้มีจำนวนคำในบท 28 คำ จึงใช้เลข 28 กำกับท้ายชื่อตามหลักการใช้ตัวเลขกำกับ

ชื่อของฉันท์เช่นเดียวกับกาพย์ยานีและกาพย์ฉบัง...กาพย์สุรางคนางค์ 28 บทหนึ่งประกอบด้วยคำทั้งหมด 7 วรรค วรรคละ 4 คำ รวม 28 คำ” บทแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรม คำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์ในการแต่งมีดังนี้

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละคร คือ วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ ซึ่งนิพนธ์โดยพระราชวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ตอนที่พวกชาวบ้านที่ประกอบอาชีพทำเครื่องเรือนเห็นช่างโดนเส้นตำจนทำให้เป็นแผล บวม เจ็บปวดทรมานก็เข้ามาดูและให้ความช่วยเหลือ ความว่า

ปางช่างทั้งหลาย	ลีลาศผาดผาย	พอบพบคชา
นึ่งนอนลำบาก	เห็นหลาคนักหนา	พะวงสงกา
ก็เข้าไปดู		

(พระราชวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 6)

หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกถึก) ได้แต่งคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละครโดยใช้กาพย์สุรางคนางค์ในวรรณกรรมเรื่องพหลดาวิคำฉันท์เช่นกัน โดยใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งตอนที่นางพหลได้พบกับเสือ นางพหลก็คิดว่าตนเองจะต้องโดนเสือกินแน่ ๆ จึงเกิดความเศร้าโศกเสียใจและคิดคำนึงไปถึงดาวิลูกของตนเองว่าจะเป็นเช่นไรหากต้องตายไป

เย็นลงรอนรอน	ทั้งแสงทึนกร	เลี้ยวห้องเวหา	
เจ้าเคยคอยแม่	มุ่มมองมรรคา	ปานนี้ลูกลยา	จักเศร้าเปล่าใจ
วันนี้มีเหตุ	แม่ม่าอาเพศ	พันเอิญพะภัย	
ชะรอยกรรมทำ	แต่ก่อนกลโณน	เวรนั้นฉันใด	ดลตามเราทัน
วันนี้ชิวา	เราคงมรณา	ในกลางหว่างวัน	
จักเล็ดลอดหนี	ศิรีขอบคั่น	โตรกเหวผาชัน	บมีช่องแห่งใด
โอดอกเออยุ	แต่จากคณู	ลูกน้อยสายใจ	
เวรนั้นมิหน้า	ยังซ้ำเกิดภัย	จะคิดกลโณน	จักเห็นบุตรา

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2556, หน้า 21)

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร คือ บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา
พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนที่คนธรรพ์มาร้องเพลงอวยพร
ให้สุเทษณะ แต่เมื่อสุเทษณะได้ฟังกลับโกรธเพราะคิดว่าคนธรรพ์มาล้อเล่นกับพระองค์เพราะ
น่าจะรู้ว่าพระองค์มีเรื่องที่ไม่ได้ตามประสงค์นั่นคือเรื่องนางมัทนา สุเทษณะจึงพูดกับจิตรเสน
หัวหน้าคนธรรพ์ด้วยความโกรธว่า

สุเทษณ์: เหวยจิตรเสน มึงบังอาจเล่น ล้อกูไฉน?

จิตรเสน: เทวะ ข้าบาท จะบังอาจใจ ทำเช่นนั้นไซ้ ใต้พิงมี

สุเทษณ์: เช่นนั้นทำไม พวกมึงมาให้ พรกูปัดนี้, ว่าประสงค์ใด ให้สมฤดี?

มึงรู้ยู่นี้ ว่ากูเศร้าจิต เพราะไม่ได้สม จิตที่ไผ่ชม, อกรรมเนื่องนิตย.

จิตรเสน: ดูข้าภักดี ก็มีแต่คิด เพื่อให้ทรงฤทธิ์ โปรดทุกขณะ.

สุเทษณ์: กูไม่พอใจ! ไฉนคนธรรพ์ไป บัดนี้เทียวละ. อย่ามั่วจริง.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 210-211)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้กาพย์สุรางคนางค์
บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครอีกครั้ง ในตอนที่ชัยเสนโกรธนางจันตีที่มาต่อว่าชัยเสน
ที่ไม่กลับเข้าไปในวังหลังจากกลับมาจากป่าแล้ว ชัยเสนจึงต่อว่านางจันตีด้วยความโกรธว่า

ชัยเสน: เหม่นางจันตี พุดจาครานี้ แสนจะหยาบคาย! เธอเป็นธิดา
ราชาฤาษาย ไฉนปากร้าย รวแม่คำปลา? (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509,
หน้า 322)

นอกจากนี้ยังปรากฏการใช้กาพย์สุรางคนางค์บรรยายความโกรธ
ของชัยเสนอีกครั้งตอนที่นางจันตีได้แสร้งออกอุบายว่านางมัทนาได้ว่าจ้างให้วิทูรพราหมณ์
มาทำไสยศาสตร์ทำร้ายชัยเสน และได้ผูกสมัครักใคร่กับศุภางค์ทหารคนสนิทของชัยเสน
ชัยเสนต้องการพิสูจน์ว่าศุภางค์กับมัทนาไม่ได้อีกกันจึงสั่งให้ศุภางค์ไปหามัทนา ศุภางค์ปฏิเสธ
และเตือนว่ามัทนาไม่ใช่คนที่จะแบบนี้ ชัยเสนจึงโกรธศุภางค์และต่อว่าศุภางค์ด้วยความโกรธ
ความว่า

ชัยเสน: อุหม่ศุภางค์ ตัวมึงนี่ช่าง เจริญสาโดย ยิ่งพูดยิ่งนัว เข้าตัวร่ำไป มึงจะ
อยู่โย หนักปั๊พี.

เหวยนันทิวัตร จับศุภางค์มัด เอาไปทันที, แล้วซำมันให้ บรรลัยคีนี่ คนคด
อัปรีย์ มิควรอยู่นาน.

ส่วนมะทะนา ก้อหังการ ริเริ่มเหิมหาญ, ขึ้นจะเอาไว้ ต่อไปไม่นาน ก็คงคิดการ
ประหารกุดตาย.

จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับชู ของนางโฉมฉาย, ซ้ำเสียด้วยไซ้ จะได้สมหมาย
พร้อมพร้อมกันตาย ไปคู่เคียงกัน.

ปรีภัยมะทา ก็ชั่วหนักหนา ไม่ควรเลี้ยงมัน, จงขับนางออก นอกเมืองกุพลัน
และอย่าให้มัน นั้นกลับคืนมา, ฝ่ายนางทาสี โทษก็ควรมี จงลงอาญา, ส่งมันจำไว้ในตรุ
จนกว่าจะครบเวลา รวมได้สามปี.

ตาพราหมณ์หม่อมเฒ่า วุ่นวายนักเล่า ผิดมากครานี้, จงตระเวนรอบ ขอบเขตธานี
แล้วขับชชี พันเขตธารา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 342)

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะใช้กาพย์
สุรางคนางค์ บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครแล้ว พระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์
สุปรีชา ยังใช้กาพย์สุรางคนางค์ในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง
มหาชาติคำฉันท์ตอนที่พ่อแม่นางอมิตดาไปเอาทองของชูชกมา ชูชกมาทวงทำให้ต้องยกนาง
อมิตดาให้เป็นเมียชูชก นางอมิตดาดูแลชูชกดีทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ

จนชาวบ้านนั้น	เกิดทุบตีกัน	เพราะคิดฤษยา
นางพราหมณี	มากมีนักหนา	ชวนกันปริกา
สะแสรงค์เศกสรร		
นางอมิตดา	โทโสโกรธา	กลับมาเรือนพลัน
แนะให้ตาเฒ่า	ไปเฝ้าจอมธรรม	ธิเบศน์เวสสัน
ครผ่านสี่ปี		

(พระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 12)

วรรณกรรมที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์เขียนแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของตัวละครคือเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ตอนที่วัสสการพราหมณ์ก็ส่งข่าวให้พระเจ้าอชาตศัตรูมาตีเมืองลิจจวีได้ เนื่องจากกษัตริย์เมืองแตกความสามัคคีกันแล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูมีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะจึงสั่งให้เตรียมทัพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระเผยประกาศ	กะมุขอมายุ
บดีประธาน	ตระเตรียมสกล
พหลทหาร	สมรรถะชาญ
ประดั่งประดา	
สพิบสพรั่ง	ณหน้าและหลัง
ณซ้ายและขวา	ละหู่ละห่มวด
ก็ตรวจก็ตรา	ประมวญกะมา
ก็มากประมาณ	
นิกายเสปียง	ก็พอกก็เพียง
พลไพลการ	และสัตตะภัน
ทะสรรพะการ	จะยุทธะราญ

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 50-51)

วรรณกรรมที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์เขียนแสดงภาวะกลัวของตัวละครคือเรื่องพหลควาฬคำฉันท์ตอนที่มีการบรรยายถึงเสือที่อาศัยอยู่ในป่าว่าเป็นสัตว์ดุร้าย กินสัตว์ต่าง ๆ มากมายทำให้สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่านั้นมีความหวาดกลัวเสือ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บอจให้เห็น	ซอกซอนซอนเรน	เกลือกเกลือกกลัวภัย
วิ่งซุบฟุบตน	ดันดันเข้าไพร	แอบซุ่มพุ่มไม้
สัตว์เกรงอำนาจ	บอจอุกอาจ	ออกอวดกายา
ขามเข็ดเพ็ดแผง	ฟุบแพบแอบผา	กลัวเกลือกเกลือกมา
ฝูงเนื้อเห็นเสือ	กลัวยิ่งแลเหลือ	หลบโหลดโดดหนี
ไปรอต่อสู้	วิ่งสู้ฟงพี	จรเจิงโจนลี้
เห็นเสือผิงผาด	เพียงเห็นมัจจุราช	เร่งรีบผันผาย
หอนหาญทานทน	กลัวชนม์วอดวาย	ลี้เลื่อนเคลื่อนคลาย

(หลวงธรรมมาภิรักษ์, 2556, หน้า 20)

และเมื่อวันหนึ่งเมื่อนางพหลเข้าไปหาอาหารในป่าก็บังเอิญพบกับเสือ
จึงเกิดความรู้สึกกลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โดยลพยัศมา	ตรนกดกประหม่า	ตะลึงลานใจ
ระเหิดเปิดเปิง	กระเจิงจรไป	เสื่อรูกบุงไโล่
คำรามคำรน	กึกก้องห้องพน	สนั่นในพนา
โคกลัวตัวลั่น	ไหวหวั่นวิญญา	จักเหลียวหนหา
	จนทางกลางพนม	

(หลวงธรรมาภิมมณฺท์, 2556, หน้า 21)

วรรณกรรมที่ใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งเพื่อบรรยายภาวะอารมณ์
พิศวงของตัวละคร คือ มหาชาติคำฉันท์ตอนที่เทพดาได้แปลงกายเป็นสีหราชและเสือเพื่อมา
ขัดขวางนางมัทรีและดลบันดาลให้ในป่าไม่มีผลไม้ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

บังเกิดอัศจรรย์	มิ่งไม้หลายพรรณ	ที่เป็นพวงผล
กลับกลายเป็นดอก	ออกช่อชอบกล	แปดทิศมีดมน
เกิดเชิญเป็นलग		
องค์อรเจ้าจันทร์	เห็นเหตุสำคัญ	เสียวสันสรพวงค์
จึงเก็บผลไม้	ตามได้แล้วนาง	ใส่กระเช้าพลง
เสด็จด่วนมา		

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2472, หน้า 21)

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่พบว่ามีกาพย์ฉันท์บ้างเพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร คือ มหาชาติคำฉันท์
กัณฑ์ที่ 9 กัณฑ์มัทรี ในตอนที่บรรยายให้เห็นว่าพระเวสสันดรเล่าความจริงเรื่องการบริจาค
กัณฑ์และชาลีให้พระนางมัทรีฟัง และให้นางมัทรีอนุโมทนาในการทำบุญครั้งนี้ ทำให้
พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเกิดความปิติและยินดีที่ได้ทำทาน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ให้องควนิดา	อนุโมทนา	ในปิยบุตรทาน
นางเยาว์เสาวนา	วราไชยการ	พระทัยชื่นบาน
บริสุทธิ์ศรัทธา		

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2472, หน้า 24)

ในมหาชาติคำฉันท์มีการใช้กาพย์สุรางคนางค์แสดงภาวะอารมณ์
สงบของตัวละครอีกครั้งในกัณฑ์ที่ 13 นครกัณฑ์ ในตอนที่พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหา
และชาลี ได้กลับมาอยู่ในเมืองอย่างปกติสุข ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หน่อพระพิชิตมาร	บำเพ็ญสมภาร	สืบสร้างบารมี
ตราบเท่าพระชนม์	ร้อยยี่สิบปี	สมเด็จจุมิ
สุวรรณครุฑ		
เป็นสันดุสิต	เทวราชเรืองฤทธิ์	สถิตอยู่ใน
พิภพสวรรค์	ชั้นดุสิตไพ	บุลย์เพียบพูนไ
สุริยแสนศฤงคาร		

(พระราชวรพงศเธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 36)

2.2.2 โคลง โคลงเป็นรูปแบบของคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองชนิดหนึ่ง
ลักษณะเด่นของคำประพันธ์ประเภทโคลง คือ มีการบังคับพยางค์สัมผัสและมีการบังคับรูป
วรรณยุกต์เอกโท วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่มีการใช้คำประพันธ์โคลงมาแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทอื่น ๆ คือเรื่องอิศลิลิษชาดกคำฉันท์
ของ ชิต บุรทัต ในตอนที่มีการพิสูจน์ว่าอิศลิลิษเศรษฐีตัวจริงคือใคร กวีได้เลือกใช้ภาษาบาลี
มาแต่งแทรก และเขียนคำประพันธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพความว่า

“อุโก ชัญชา อุโก กุณิ อุโก วิสมจักขุกา	
อุภินัน ปิพกา สีเส	นาห์ ชานามิ อิลลิลิ
สองคนสองกระจอกทั้ง	สองคน งอยแฮ
สองจักขุสองวิกัล	สองแล
สองมีตอมผุดบน	คิระเชน เดียวนา
สองชื้ออิศลิลิแท	ไปรู้คนไหนฯ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80)

ชิต บุรทัต ได้ใช้โคลงในการแต่งคำประพันธ์ในเรื่องอิศลิลิษชาดก แต่เป็น
การใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงในการแต่งบทตอนจบของเรื่อง ความว่า

จบ สุนทรพากย์พร้อม	เพรงกาล
จบ เรื่องฮิลลิสนิทาน	เท่านี้
จบ สันระบิลสาร	สรรใส่ ฤทัยพอ
จบ พจนบทฉันทิ์	เชิญช้อยเชิญล

“เอกชน” ไซ่ปราชญ์รู้	หลักแหลม เลยพอ
เปรมจิตสนุกแกม	จึงได้
ประพันธ์พจน์จรดแซม	เสริมโสด กรีนา
อีกจักปลุกกมลให้	ชุ่มชื่นซาวิ์กระแล

ครุแลลหุทั้ง	ทำนอง ระบอบฤา
ฉันทพากย์ร้อยกรอง	ยากแท้
สัมผัสพาดพิวดรอง	ตริกหอน ง่ายเฮย
ผิวปราชญ์ช่วยโปรดแก้	ถูกไว้ตามเดิม เทอญราช

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 82)

2.2.3 กลบท กลบทเป็นวิธีการแต่งคำประพันธ์ที่มีลักษณะแปลกไปจากการแต่งตามข้อบังคับของฉันทลักษณ์ปกติ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการนำกลบทมาแต่งแทรกคือเรื่องพระนลคำฉันท์ ถึงแม้จะไม่ได้นำมาแต่งอย่างเต็มรูปแบบ แต่ก็มีกรนำมาแต่งแทรกไว้ทำให้บทประพันธ์มีความงดงามมากยิ่งขึ้น ยุพร แสงทักษิณ (2559, หน้า 375-377) ได้อธิบายถึงอลังการในเรื่องพระนลคำฉันท์ว่าพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นิพนธ์เรื่องพระนลคำฉันท์โดยการอิงกลบท 2 รูปแบบ คือ กลบทอักษรบริพันธ์และกลบทสลับสับเปลี่ยน โดยลักษณะการแทรกนี้พระองค์จะไม่ได้ทรงนำกลบทมาใช้อย่างเต็มรูปแบบสม่ำเสมอทุกบาททุกบท หากแต่นำมาแทรกใช้เฉพาะแห่งเฉพาะที่ ทรงประสงค์จะเล่นสัมผัสให้เหมาะแก่เนื้อความเท่านั้น

1) กลบทอักษรบริพันธ์ กลบทอักษรบริพันธ์ เป็นกลบทที่บังคับให้พยัญชนะ 3 คำแรกของแต่ละวรรคใช้เสียงเดียวกันกับพยัญชนะ 3 คำหลังของวรรคก่อนหน้า วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์มีการใช้กลบทอักษรบริพันธ์ในความตอนที่พรรณนาถึงผู้คนและทรัพย์สินโดยเฉพาะอัญมณีของกลุ่มพ่อค้าที่ถูกขังมาบุกทำลาย พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ใช้ภูษณคยาตฉันทิ์ในการพรรณนา แต่ก็มีกรนำลักษณะกลบทอักษร

บริพันธ์ มาแทรกในบางบาทบางบท ทำให้เนื้อความมีจังหวะ เกิดความไพเราะ และเกิดจินตภาพ เห็นแสงและสีของอัญมณีได้ดี

วิเชียรช่วงเลาชม	เฉลิมมระโยไล
วิฑูรชังมอรัมไร	แอร่มรัตน์ะรังสี
อนันต์บุษปราคาครัตน์	อนันต์ปัทมราคมี
วิมลมาลีนี	ลนนาประภาชม
ประไพโชติมรกต	ฉวีสดขจีสม
ขจายศรีมณีรมย์	มโนธจรัญราย
แอร่มรัตน์ะโคเมท	เจริญเนตรวิเศษฉาย
วิสุทธฉานประพาลพราย	ประไพเพริศประเสริฐสม
ประสาทสิมณีน	มะมุกดาอุรารมณ
อุไรรัตน์จรัสชม	จัญญชวงเฉลิมใจ
และทรัพย์อื่นก็หมิ่นแสน	อเนกแน่นอนันต์นัย
สุพิตมาศศุภามย์	สุพรรณมามากมณีเรือง
ก็สูญสิ้นณะถิ่นพน	ชีวิตคนก็ปั่นเปลี่ยน
กรินย้ากระหน่ำเนือง	อนันต์ทรัพย์ะยับลง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 172-173)

2) **กลบทสัดสั้ง** กลบทสัดสั้งเป็นกลบทที่กำหนดให้ช่วงหลังของกลอนแต่ละวรรค มี 4 คำ และมีลักษณะสัดสั้งโดยการให้คำที่ 1 กับคำที่ 3 เป็นคำซ้ำ ส่วนคำที่ 2 กับคำที่ 4 ปลายวรรคจะเล่นสัมผัสอักษร พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ใช้กลบทแทรกในการแต่งพระนลคำฉันท์ตอนที่บรรยายถึงนางทมยันตีว่าไม่อยู่อาการสงบนิ่ง ซึ่งการนำกลบทสัดสั้งมาใช้ในการแต่งนี้ก็ยังคงนำมาเพียงบางส่วนเท่านั้นไม่ได้นำมาใช้ทั้งหมด ดังคำประพันธ์

หมองหมายบ่วายว่าง	สุขนางก็สว่างก็สูญ
อาดูรอตุลย์กุล	พิศวาสบคลาดบคลาย
ยามนิทร์บนิทร์เนา	นิทรเศร้าวรณทุราย
รอนรณสกลกาย	บมิเหือดก็เดือดกมล

โกชนตั้งกัณเณย
กลุ่กัลลศบัตตน

บเสวยกระยาสุคนธ์
อุระเชญล้าเคญร้าคาญ

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

2.2.4 คาถา คาถาเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองในภาษาบาลีซึ่งบาทหนึ่งมี 4 บาท เรียกว่า 1 คาถา ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีการใช้คำประพันธ์ประเภทคาถา ในบทสนทนาของกัลยาณมิตรที่ได้เอ่ยคาถาเป็นภาษาบาลีเพื่ออำนวยการแก่นางมัทนา และท้าวชัยเสน เนื่องในพิธีแต่งงานของทั้งคู่ ดังข้อความที่ว่า

สาธุ เทวานุกาเวน
ที่สมายโก จ นิทุทุกโข
สิทธิ กิจจญจ
ชัยเสน มหาราช

สทา โสตุถิ วิวชฺฌนิน
นิพฺภโย จ นิรามโยฯ
สิทธิ ลาโภ ชโย ชโย
วรสุส ภวตุ สัพพทา. ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 311)

อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2501, หน้า 311) ได้พระราชนิพนธ์คำแปลภาษาบาลีข้างบนเป็นภาษาไทยและแสดงไว้ในเชิงอรรถความว่า

ตั้งข้าวิงวอน ขอ (พระเจ้าชัยเสนมหาราช) จงทรงพระสวัสดิ์ดี, ทรงพระเจริญพิเศษ, ทรงพระชนมายุยืนนาน ปราศจากทุกข์, ปราศจากภัย, ไร้ความไม่สำราญ, ด้วยอนุภาพเทวดา ทุกเมื่อฯ ขอกิจสำเร็จ, การงานที่สำเร็จ, ลาภที่สำเร็จ, ชัยชนะที่สำเร็จ จงมีแต่พระเจ้าชัยเสนมหาราชผู้ประเสริฐในกาละทั้งปวงฯ

จากการวิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร ทั้ง 9 ภาวะ คือ รัก ขบขัน ทุกข์โศก โกรธ มุ่งมั่น กลัว รังเกียจ พิศวง และสงบในวรรณกรรม คำฉันท์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า มีการเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ ทั้งกาพย์และฉันท์ ซึ่งมีความหลากหลายเป็นอย่างมาก ทั้งนี้การเลือกรูปแบบคำประพันธ์ในการแสดงภาวะอารมณ์นี้ย่อมขึ้นอยู่กับผู้แต่งว่าจะเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์รูปแบบใด

เนื้อหาของคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณกรรมของไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีเนื้อหาในการนำเสนอที่หลากหลาย สะท้อนให้เห็นถึงภูมิหลัง วัฒนธรรม สังคมของไทยได้เป็นอย่างดี โดยปกติการแบ่งประเภทของวรรณคดี มีเกณฑ์การแบ่งที่หลากหลาย เช่น จำแนกตามลักษณะการเขียน จำแนกตามความมุ่งหมายในการแต่ง จำแนกตามหลักฐานที่มา จำแนกตามเนื้อหาของวรรณกรรม ซึ่งการแบ่งประเภทของวรรณคดีด้วยเกณฑ์ทางด้านเนื้อหา ก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่มีความนิยมเป็นอย่างมาก เนื่องจากสะท้อนเรื่องราวของวรรณกรรมได้ดีว่าเป็นวรรณกรรมที่ต้องการสะท้อนเรื่องใด

กุหลาบ มลลิกะมาส (อ้างอิงใน กุสุมา รักษมณี, 2549, หน้า 255) ได้แบ่งประเภทของเนื้อหาวรรณคดีไว้อย่างครอบคลุม โดยเนื้อหาวรรณคดีสามารถแบ่งได้เป็น 10 ประเภท คือ ศาสนาและคำสอน, เรื่องเล่า, บทพรรณนา, บทเพลง, บทสดุดียกย่องเกียรติ, บทใช้ประกอบพิธีกรรม, ประวัติ พงศาวดาร และจดหมายเหตุ, แบบเรียน, กฎหมาย กฎมณเฑียรบาล และตำราบางเรื่อง

จากการแบ่งประเภทของวรรณคดีตามเนื้อหาดังกล่าว กุสุมา รักษมณี (2549, หน้า 215) ได้อธิบายถึงวรรณคดีที่สามารถนำมาพิจารณาเฉพาะที่เกี่ยวกับการเกิดวรรณคดีว่ามีทั้งหมด 5 ประเภท คือ วรรณคดีพุทธศาสนา วรรณคดีพิธีกรรม วรรณคดีสดุดี วรรณคดีนิราศ และวรรณคดีบันเทิง

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง คือ มัทนะพาธา ปรียทรรคิกา มนุษย์สรวยหรือไม่สรวย อลินจิตต์ คำฉันท์ มหาชาติคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ อิลราชคำฉันท์ กฎหกคำฉันท์ พหลคาวิคำฉันท์ วินศวานิชคำฉันท์ มารวิชัยคำฉันท์ สามัคคีเภทคำฉันท์ อิลลิสชาดกคำฉันท์ เวทัพพะชาดกคำฉันท์ เปสการบุตริคำฉันท์ ศรีสุตาคำฉันท์ ปชาวจันเพ็ชรคำฉันท์ กัญฐหาริชาดกคำฉันท์ สุวชาติคำฉันท์ และทวารกนิทานคำฉันท์ เนื้อหาของวรรณกรรมทั้ง 20 เรื่อง มีแนวคิดสำคัญของเรื่อง 3 ประเด็น คือ แนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิต แนวคิดทางด้านความรัก และแนวคิดทางด้านศาสนา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิต จากการศึกษวิเคราะห์เนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบเนื้อหาที่แสดงแนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ต้องอยู่ร่วมกับบุคคลในสังคมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนี้

1.1 การปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม เนื้อหาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสำคัญ

ด้านการปฏิบัติตนตามระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมที่กำหนดไว้ ซึ่งการปฏิบัติตนตามกฎหมายและระเบียบของสังคมที่วางไว้จะทำให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างปกติสุข ดังเช่นแนวคิดที่ปรากฏในเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องปชาบดีชนคดี วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับหมิ่นราชสิทธิ์ที่ได้ยิงปืนเพื่อลอบปลงพระชนม์ ทำให้ถูกโบย เมื่อทหารถามว่าบริดาของเจ้าคือใคร หมิ่นราชสิทธิ์ได้ตอบว่า นายปชาบดีชนคดี เมื่อปชาบดีชนคดีได้ข่าวของลูกชายจึงรีบเดินทางเข้ามาในวัง และสอบถามว่าข่าวคราวเรื่องการยิงปืนในวังว่าจะได้รับโทษอย่างไร อำมาตย์ตอบว่าควรฆ่าทั้งโคตรตามประเพณี เมื่อพระบรมโกศได้ยินดังนั้นก็ถามว่าจะขอให้ไว้ชีวิตหรือไม่ ปชาบดีชนคดีก็ตอบกลับไปว่าให้ปฏิบัติตามกฎหมายด้วยความยุติธรรม กษัตริย์ได้ยินดังนั้นก็ตอบว่าหมิ่นราชสิทธิ์เกิดในตระกูลที่ดีจึงให้อภัยและปล่อยตัวไป วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจของนายปชาบดีชนคดีที่ยินดีจะให้พระบรมโกศลงโทษลูกชายของตนเองที่ทำผิดกฎ โดยผู้แต่งได้แสดงแนวคิดสำคัญนี้ผ่านทางคำพูดของตัวละครดังความว่า

ขอเดชะฝ่ายคุณบาท

สรวราชดำรัสถาม

ตัวเกล้ากระหม่อมมิริจะกวน

ยุติธรรมกะลัมภ

คิดคดขบถทูลจรีต

พิปริตก็ควรมรณ์

เป็นเยี่ยงเผด็จนรนิกร

มละเต็บกำเรบใจ

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 33)

จากคำประพันธ์สะท้อนให้เห็นถึงความมุ่งมั่นตั้งใจของนายปชาบดีชนคดีที่ต้องการให้พระบรมโกศตัดสินลูกชายของตนเองอย่างยุติธรรมตามกฎหมายระเบียบที่ได้ตั้งไว้ เพื่อให้เป็นตัวอย่างแก่คนอื่น ๆ

ในวรรณกรรมเรื่องอิสรราชคำฉันท์ก็มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสำคัญเรื่องการประพัตติตนให้ถูกต้องเหมาะสมตามกฎหมายระเบียบที่สังคมได้วางไว้ ดังเช่น พระอิสรราชเดินเข้าไปในเขตฐานของพระอิศวรจึงทำให้ถูกลงโทษ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อิสรราชจรรลา

มฤคาบมิแคลง

ลู่สถานคิจะแปลง

คณแปลกนยนา

บมิเป็นอิสรราชวิ

ปลาสอิลา

คณะราชบริพา-

รประดาจรดล

มละเพศบุรุษ

คำริสุดจะพิกล

ยลแล้วก็ฉงน

อะประหลาดละชิเรา

อิสรเหลือจะตระหนก

มนะหนัก บ มิเบา

กระอุแด่จุเอา	สุรอัคนิลน
เล็งไศลลำนเาพนัสคำบล	
วิถีก็ทั่วอิราช ๓ ยล	ถนัดพลัน
องค์อิศวรอุมาภิรมย์อรัญ	
ชไมมเหศวรก็เหิมก็หรรษ์	รโหฐาน
เราชะลาละลาบละล้งก็ปาน	
ฉะนีอแหละจึงประจักษ์วิการ	วิกลเป็น
องค์อิลาภก็คลาประณตพระเพ็ญ	
สวัสด์ประสบพระเนตรพระเห็น	ก็กริ้วกราด
เหม่อิลาชะลาไฉนประพาส	
บ กลัว บ เกรงกระทำอุอาจ	อหังการ
เราแหละสาปแหละสรรณะนี้แหละสา	
กะใจละเจ้าเน่นางอิลา	จะทำไฉน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 12-13)

1.2 ความสามัคคี ความสามัคคี คือ ความร่วมมือร่วมใจกัน หากสังคมใดมีความรัก ความสามัคคีกันก็จะทำให้คนในสังคมนั้นมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสามารถอยู่ร่วมกัน ได้อย่างมีความสุข วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มี เนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญเรื่องความสามัคคีคือเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์และทารก นิทานคำฉันท์

สามัคคีเภทคำฉันท์เป็นเรื่องราวของพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งแคว้นมคธต้องการ จะปราบแคว้นวัชชีที่มีกษัตริย์วัชชีปกครองอยู่ จึงคิดอุบายกับวัสสการพราหมณ์ว่าเมื่อพระเจ้า อชาตศัตรูออกว่าความ ให้วัสสการพราหมณ์ทวงตัง พระเจ้าอชาตศัตรูว่าจะขับไล่วัสสการ พราหมณ์ ออกจากเมืองเพื่อให้แฝงตัวเข้าไปอยู่ในแคว้นวัชชี เมื่อวัสสการพราหมณ์แฝงกาย อยู่ในเมืองวัชชีก็ได้รับความไว้วางใจจากกษัตริย์ลิจฉวีเป็นอย่างมาก ถึงขนาดให้เป็นครูสอน ศิลปวิทยาการต่าง ๆ แต่บรรดาเหล่าพระกุมาร วัสสการพราหมณ์จึงออกอุบายทำให้เหล่า พระกุมารและกษัตริย์ลิจฉวีแตกความสามัคคีกัน วัสสการพราหมณ์จึงส่งข่าวกลับไปยัง พระเจ้าอชาตศัตรู ว่าให้ยกทัพมาตีแคว้นวัชชีได้

แนวคิดสำคัญเรื่องความสามัคคีนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนในบทประพันธ์ ของกวีที่บรรยายไว้ในช่วงท้ายของเรื่องหลังจากที่พระเจ้าอชาตศัตรูตีเมืองวัชชีได้ ความว่า

หมู่ใดพิสามัค
 ไปปราศนิราศรอน
 พร้อมเพรียงประเสริฐครัน
 ผู้หวังเจริญตน
 พึงหมายสมัคคีเป็น
 ฐรทั่วและตัวเรา
 ควรยกประโยชน์
 ดูบ้างและกลมเกลียว
 ยิ่งทักฐานมหาย่อน
 อาริไม่มีหมอง
 ลาภผลสกลบรร
 ตามน้อยและมากใจ
 พึงมาระยาตร์ยึด
 รื้อฤษยาอัน
 ตั้งนั้นณหมู่ใด
 พร้อมเพรียงนิวัธน
 หวังเทอญมิต้องสง
 ซึ่งสุขเกษมสันต์
 ใครเล่าจะสามารถ
 หักล้างบหลกลาญ
 ป่วยกล่าวอะไรผู้
 ฤาสรรพสัตว์อัน
 แม้มากพิกังไ
 มัดกำกระนั้นปอง
 เหล่าไหนพิไมตรี
 การใดจะขวาชวน
 อย่าปรารธนาหวัง
 จักมาอุปติบรร
 ปวงทุกขพิบัติสรว
 แม่ไปนิยมปี

คิยะพรรคสโมสร
 คุณะไร้โฉนดล
 เพราะฉะนั้นแหละบุคคล
 กิจจะเกี่ยวกะหมู่เขา
 มุขะเป็นประธานเอา
 บมิเห็น ณ ฝ่ายเดียว
 นระอื่นก็แลเหลือว
 มิตรภาพผดุงครอง
 ทมะพ่อนผจงจง
 มนะเมื่อจะทำใด
 ลุก์บันก็แบ่งไป
 ยุติเที่ยงนิยมธรรม
 สุประพฤตีสงวนพรรค
 อุปเทะไมตรี
 ฌิปไร้สมัคคีมี
 ระวิวาพระแวงกัน
 สยะคงประสพพลัน
 หิตะกอบทวิการ
 จิตรระอาจระรานหาญ
 ก็เพราะพร้อมเพรียงกัน
 นระสูงประเสริฐครัน
 เณภาะมีชีวีครอง
 พิวะใครจะใคร่ลอง
 พละหักก็เต็มทน
 นฤมีณหมู่ตน
 บมิพร้อมมิเพรียงกัน
 ศุขะทั้งเจริญอัน
 ลุโฉนบได้มี
 พะภยันตรายกลี
 ติประสงค้ก็คงสม

ควรชนประมุขเม
สามัคคีปรารม
ไปมีก็ให้มี
ให้อย่างโยจึง

คณะเป็นสมาคม
กะนิพัทธคำนึง
ผิจะมีก็จึงพึง
จะประสพศุขาลัย

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 69-71)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่ากวีได้บรรยายให้เห็นถึงข้อดีของสังคมที่มีความรักความสามัคคีว่าหากสังคมใดมีความรักความสามัคคีจะทำให้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ไม่มีใครจะมาทำร้ายบ้านเมืองได้ และยังสะท้อนให้เห็นถึงข้อเสียของสังคมที่ไม่มีความสามัคคีด้วยว่าหากสังคมใดไม่สามัคคีกันจะทำให้ไม่มีความสุขความเจริญ เกิดอันตรายแก่บ้านเมือง

นอกจากเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญเรื่องความสามัคคีอีกเรื่องหนึ่งคือ ทารกนิทานคำฉันท์

ทารกนิทานคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงเพื่อนรักตาอินกับตานาที่ประกอบอาชีพหาปลา รักใคร่กลมเกลียว และแบ่งปันปลาที่หามาได้ให้แกกันอยู่เสมอ วันหนึ่งตานาเห็นว่าการออกไปหาปลาพร้อมกันสองคนทำให้ได้ปลาไม่มาก จึงคิดอุบายให้แยกกันออกไปหาปลาแล้วค่อยมาแบ่งกันภายหลัง จากนั้นตานาก็ไปหาปลาในจับได้ปลามากสามตัวใหญ่ ส่วนตาอินจับปลาไม่ได้เลยแม้แต่ตัวเดียว เมื่อตานาเห็นดังนั้นก็เห็นว่าตนควรได้ปลา ตาอินเห็นดังนั้นก็ยินยอมทำให้ทั้งสองคนทะเลาะถกเถียงกัน ฝ่ายตาอยู่ซึ่งเดินผ่านกระท่อมที่ตาอินกับตานาทะเลาะกันอยู่ ตาอินกับตานาเห็นตาอยู่จึงขอให้ตาอยู่เป็นผู้ตัดสิน ตาอยู่มีข้อแม้ว่าต้องเชื่อในสิ่งที่ตาอยู่ตัดสิน เมื่อตาอินและตานายินยอม ตาอยู่ก็ตัดปลามากสามแบ่งเป็น 3 ส่วน และให้ส่วนหัวกับตานาในฐานะที่เป็นคนหาปลาได้ ให้ส่วนหางกับตาอินเพราะตาอินไม่ได้ทำอะไร ส่วนกลางลำตัวเป็นของตาอยู่ ในฐานะเป็นคนตัดสิน ฝ่ายตาอินกับตานาเห็นดังนั้นก็รู้สึกเสียใจที่ทั้งคนไม่สามัคคีปรองดองกัน ทำให้ส่วนกลางลำตัวของปลาซึ่งเป็นส่วนที่ดีที่สุดตกเป็นของตาอยู่ เนื้อหาที่สะท้อนแนวคิดสำคัญเรื่องความสามัคคีปรากฏใน 2 ช่วง ช่วงแรกเป็นช่วงที่ตาอินกับตานาได้รับฟังคำตัดสินว่าจะตัดปลามากออกเป็น 3 ส่วน โดยให้ตาอินได้ส่วนหัวเนื่องจากเป็นผู้หาปลา มา ตานาได้ส่วนหางเนื่องจากไม่กล้าไปทะเลาะ และส่วนกลางลำตัวเป็นของตาอยู่เนื่องจากเป็นคนตัดสิน ความว่า

อพิไธนะเรานี้
 เกลาะเถียงและเกี่ยงหมาย
 เพราะฉนั้นลิเสียมัท-
 รคมันยะย่องใน
 และฉลามก็กลั่นน้อย
 ขยะเปลามีได้มูล
 กลนี้แหละเปนเคา
 คุณมิตรสนิทปอง

บมิดิระยาหลาย
 นฤอมประนอมใจ
 ฉิมชันทูลลามไป
 คณะพุกก็พลอยสูญ
 บมิดิจะไพบูล
 ก็เพราะเรามีปรองดอง
 คติเราจะรวมครอง
 จิตมั่นสมังคิ

(ศรีไชย, 2468, หน้า 433)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าตามิทานกับตำนานเห็นถึงสาเหตุของปัญหาเรื่องการแบ่งปลาวาจากจากความไม่สามัคคีกันของทั้งสองคน ทำให้ตาอยู่ซึ่งเป็นคนนอกได้รับประโยชน์จากเรื่องนี้ไป

เนื้อหาที่สะท้อนแนวคิดสำคัญเรื่องความสามัคคีนี้ปรากฏอีกครั้งในคำประพันธ์ที่กวีได้เขียนเป็นบทสรุปตอนท้าย ความว่า

ปวงชาวประชานิกรหวัง
 หมู่ตนและตนศิริวิไลย
 ควรมั่นสมาคมสนิท
 รวมรักสมัคกลมเปน
 หนักรักก็พอนบมิจะหัก
 เปนรักก็เตือนสติชลอ
 อันตนและมิตรระคนชน
 เพราะต่างสมานกลมปลง
 หมู่ใดผิดไรรักปียสมา-
 ไม่สาทรานุเคราะห์หะมี
 หมู่ไหนจะพลันขยพินาศ
 เสื่อมศักดิ์เสียกิตติบวร
 เหตุนี้ประชาชนแสวง
 แลเกียรติศักดิ์คณวิมล

สุขหลังลุลยังใน
 นฤทุกขรำเค็ญ
 บมิดิครคายเช็ญ
 ดุจหินมิเบาบอ
 ตนุรักมิเปียดกรอ
 ปียอยู่มิยบัลง
 สุขจนจรัญยง
 จิตมั่นสมังคิ
 คมภาวะภักดี
 มีสมัคสรโมสร
 บมิดิอาจสภาพ
 นฤมีสงายล
 สุขแห่งสภนรตน
 ปฏิบัติสมรรถใน

สามัคยาทรสมาน
 มากหลายสหายสนิทใจ
 จักสถิตสุนทรสวัสดิ์-
 เสพสันติภาวะอมิรมย์

บมيرانกะใคร ๆ
 นฤแห่งระแวงคม
 ดิพิพัฒน์พิพิธสม
 จะเจริญทวีไว

(ศรีไชย, 2468, หน้า 434-435)

จากคำประพันธ์แสดงให้เห็นว่ากวีต้องการให้ผู้อ่านได้มองเห็นถึงตัวอย่างของการขาดความสามัคคีว่าจะก่อให้เกิดผลเสียอย่างไร และได้สะท้อนให้เห็นถึงข้อดีการมีความสามัคคีว่าจะทำให้ได้อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นมิตรและมีความสุข

1.3 การคิดไตร่ตรองให้รอบคอบ วรรณกรรมคำฉันท์เรื่องสุชาติคำฉันท์มีเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสำคัญเรื่องการดำรงตนของมนุษย์ว่าต้องมีการคิดไตร่ตรองเรื่องต่าง ๆ ให้รอบคอบก่อนการตัดสินใจเนื่องจากจะทำให้ไม่เกิดความผิดพลาดและต้องเสียใจภายหลัง สุชาติคำฉันท์ กล่าวถึงกษัตริย์เมืองอุเซินคร เป็นเมืองที่เต็มไปด้วยความสงบสุข พรั่งพร้อมไปด้วยทหารและนักปราชญ์ พระองค์มีนกตัวหนึ่งที่ต้องการออกไปท่องเที่ยว จึงได้ไปลากษัตริย์เมื่อลากษัตริย์แล้ว นกก็ออกบินจากเมืองมา จนไปพบกับฤๅษีเมื่อนกอาศัยอยู่กับฤๅษีก็ตั้งใจเรียนรู้การปลูกพุดรามาทำเป็นยาวิเศษที่ทำให้จากคนแก่กลายเป็นคนหนุ่ม หากกินพุดรานี้เป็นประจำ เวลาผ่านไปเจ็ดเดือน นกรู้สึกคิดถึงเมืองที่จากมา และคิดว่าพระมหากษัตริย์ต้องเศร้าโศกเสียใจเลยลาพระฤๅษีกลับเมือง เมื่อไปลาพระฤๅษีพระฤๅษีจึงให้พุดราแก่นกกลับมาด้วยเมื่อนกกลับมาถึงเมือง ก็ไปเข้าเฝ้ากษัตริย์ กษัตริย์ดีใจมาก นกมอบพุดราให้กษัตริย์ และกล่าวถึงสรรพคุณของพุดรา กษัตริย์สั่งให้นายอุทยานนำไปปลูกเพาะไว้ในสวน เมื่อเวลาผ่านไปพุดราก็ออกผล นายอุทยานต่างก็มาป้องกันไม่ให้นกมากินพุดรา จนพุดราสุกหล่นสู่พื้นไปโดนพิษของงูเมื่อนำมาถวายกษัตริย์แห่งเมืองอุเซิน กษัตริย์มีความสุขมาก นำพุดราไปให้นางกำนัลคนหนึ่งเมื่อนางกินไปแล้วปรากฏว่านางกำนัลตาย จากเหตุการณ์นี้ทำให้กษัตริย์เสียใจเป็นอย่างมากเมื่อนึกได้ก็โกรธที่เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นจึงสั่งให้ฆ่า นก ผ่านมาหนึ่งวัน อำมาตย์ถามว่าจะทำอย่างไรกับพุดรา คำถามนี้ทำให้กษัตริย์โกรธขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งและสั่งว่าให้นำไปให้นักโทษที่จะต้องโทษประหารชีวิตกิน เมื่อนักโทษได้กินพุดราไปแล้วกลับกลายเป็นหนุ่มมีกำลังวังชาเมื่อกษัตริย์ทราบข่าวก็แปลกใจว่าเกิดเหตุเช่นนี้ได้อย่างไร เสนาบดีไปสอบถามที่สวนอุทยานจึงรู้ความจริงว่า พุดราตกลงไปในปล่องงู ทำให้พุดรามีพิษ เมื่อกษัตริย์ทราบดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ หลังกจากคลายโศก กษัตริย์ก็สั่งให้สร้างอนุสาวรีย์เป็นที่ระลึกแก่คนที่ต้องเสียชีวิตห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนางกำนัล อีกห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนก กวีได้สะท้อนให้ผู้อ่านได้เห็นถึง

ผลเสียของการไม่คิดไตร่ตรองให้รอบคอบ ผ่านพฤติกรรมของกษัตริย์เมืองอุชเชนีที่ต้องเศร้าโศกเสียใจหลังจากที่ต้องสูญเสียและนางกำนัลไปจากความไม่ไตร่ตรองให้ดีก่อนตัดสินใจ ความว่า

นิกแนบแปรตุจถวิล	ธิปดินทรวารณ
ให้หวนรำจวนพระอนุสร	สุวลีนชีรวาย
หลงล้าบรางประทุษเจ	ตนแจงสิเปนคาย
โอ้เราก็เบาจิตเพราะนาย	อุทยานบมานทูล
เสียนาฏสนมอมิหน้า	สุวซาก็เสียสูญ
แสนซ้ำกระหน่ำอุยพูน	อุรภาคจะกินทนา
อันอันบอาจสุรดำรัส	กัณิวัติเสด็จลา
คืนครรภโศยนพิลา	ปละห้อยครโหยทรวง
แสนสาวสุรางค์ภิรมราช	กระดาดกำเตาดวง
พลอยโอดสออื่นทุกคนปวง	ปิยสรพนารี

(จำปี, 2468, หน้า 308-309)

1.4 ความกตัญญู ความกตัญญูคือการรู้คุณแห่งการได้รับซึ่งการอุปการะจากผู้อื่นที่กระทำให้ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นถึงความกตัญญูว่าเป็นสิ่งที่ดีที่พึงกระทำ จากวรรณกรรมที่มีที่มาจากชาดกเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์และพหุลคาวิคำฉันท์

อลินจิตต์คำฉันท์กล่าวถึงเมืองพาราณสี มีหมู่บ้านที่ชาวบ้านประกอบอาชีพทำเครื่องเรือนแล้วลงไปยังขายในเมือง วันหนึ่งช่างป่าตัวหนึ่งได้ถูกเลี้ยงนาคทำจนบาดเจ็บ ช้างจึงเดินไปขอความช่วยเหลือจากชาวบ้าน ชาวบ้านดูและรักษาช้างเป็นอย่างดีจนหายจากอาการเจ็บป่วย ช้างจึงอยู่ช่วยชาวบ้านทำงาน ต่อมาเมื่อช้างอายุมากขึ้นจึงเข้าไปในป่าและเล่าเรื่องทั้งหมดให้ลูกช้างฟังโดยยกเรื่องความกตัญญูเพื่อจะพาลูกไปอยู่ด้วย วันหนึ่งน้ำได้ไหลพามูลของช้างเข้าไปในเมืองพาราณสี ทำให้ช้างอื่นไปกล้างลงอาบน้ำ หมอช้างจึงทราบว่ามีมูลของช้างเผือก เลยไปบอกเจ้าเมืองพาราณสีให้พาช้างเข้ามาอยู่ในเมือง เมื่อไปถึงหมู่บ้าน ชาวบ้านต่างยินดีที่จะมอบช้างให้แก่เจ้าเมืองพาราณสี แต่ด้วยความกตัญญูทำให้ช้างไม่ยอมไปจนเจ้าเมืองพาราณสีมอบข้าวของเงินทองให้แก่ชาวบ้าน ช้างจึงยอมไปเมืองพาราณสี ต่อมาเจ้าเมืองพาราณสีป่วยและสวรรคต ชาวการล้นพระชนม์ของเจ้าเมืองพาราณสีทำให้เจ้าเมืองโกศลคิดจะยกทัพมาตี ทางเมืองพาราณสีแจ้งว่าให้รอพระมเหสีประสูตรก่อน หากเป็นบุตรชายจะรับ

แต่หากเป็นหญิงจะยอมมอบเมืองให้ เมื่อพระมเหสีประสูตรเป็นบุตรชายชื่อว่าอลินจิตต์ มเหสีนำอลินจิตต์ไปหาช่างและขอให้ช่างช่วยนำรบจนสามารถชนะได้ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้แสดงแนวคิดสำคัญเรื่องความกตัญญูไว้ในตอนท้ายของเรื่อง ความว่า

แต่ช่างยังรู้คุณคน	คติควรยล
เยี่ยงอย่างกอบกัตเวที	
เป็นบุตรควรรฤกตริกตริ	รู้คุณชนนี้
ชนกนอมเลี้ยงดู	
เป็นศิษย์ควรคิดคุณครู	อาจารย์เอาดู
รกิจเกื้ออุปการ	
เป็นข้าฝ่าลอองบพมาลย์	แห่งเจ้าจอมปราณ
ควรมั่นใจรักภักดี	
กตัญญูกุ่กัตเวที	รู้คุณท่านมี
ควรตั้งจิตต์ปองสนองคุณ	
สมเด็จพระมหากาญ	ยอมสรรเสริญบุญ
บุคคลผู้กอบกตัญญู	
ว่าประเสริฐเลิศเล่ห์รตฺน	ดมเกิดในภู
วดลละกลกลกัน	

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 33-34)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ความกตัญญูเป็นค่านิยมของคนในสังคมไทย ว่าเป็นสิ่งที่ดีเป็นสิ่งที่ควรกระทำ ในคำประพันธ์ดังกล่าวกวีได้อธิบายให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ของคนในสังคมด้วยว่า ควรมีความกตัญญูแก่ใครบ้าง

วรรณกรรมคำฉันท์เรื่องพหลคาวีคำฉันท์เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญของเรื่องทางด้านความกตัญญู เรื่องราวของพหลคาวีคำฉันท์เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับแม่โคตัวหนึ่งออกไปหาอาหารในป่าและได้พบกับเสือตัวหนึ่ง เสือตั้งใจจะกินแม่โคเป็นอาหาร แต่แม่โคขอกลับไปให้นมลูกก่อน หลังจากแม่โคกลับไปพบกับลูกโคก็เล่าเรื่องทุกอย่างให้ฟัง ลูกโคขอตามแม่ไปหาเสือ เมื่อลูกโคพบกับเสือก็ขอให้เสือกินตนแทนกินแม่ เสือเห็นว่าแม่โครักษาคำพูด ลูกโคมีความกตัญญูกตเวทีจึงอดใจไม่กินแม่โคลูกโค และอยู่

ร่วมกันอย่างมีความสุข พหุลาคำฉันท์สะท้อนให้เห็นว่าความกตัญญูเป็นสิ่งที่ดี จากบทประพันธ์
ตอนที่กล่าวถึงเทพที่สรรเสริญสัตว์ทั้ง 3 ตัว ความว่า

สรรเสริญ ณ สามสัตว์พลาง	ธกัสาธอุยพร
ตรัสกล่าวสุภาพจนสอน	อนุสาสนธรรมมาน
เผื่อเพื่อประโยชน์	สยสัตว์สมาจาร
ยอมยกแสดงอภินิหาร	สักกัตถุณฺชนดี
ผู้ใดประกอบธรรมกริ	ษวิริตีสารี
ผู้นั้นจะเลิศอุดมดี	อติเรกกุศลผล
สมบัติไตรภวประสง-	คประสิทธิโดยดล
จแรงเจริญธรรมวิมล	กิจนี้ทวิวาร
สามสัตว์สโมสรรสดับ	รสรธรรมสโมธาน
อินทราธิราชบริหาร	อธิบายกระจายแจ

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2556, หน้า 42)

จากคำประพันธ์ข้างต้นก็ได้แสดงให้เห็นคุณประโยชน์ของความกตัญญู
เป็นสิ่งที่ดีและจะก่อให้เกิดผลดีหากมีความกตัญญู

1.5 ความไม่โลภ ความโลภเป็นความอยากได้ไม่รู้จักพอ ดังนั้นหากมนุษย์คนใด
มีแต่ความโลภก็จะทำให้ใช้ชีวิตอย่างไม่มีความสุข วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีเนื้อหาแสดงแนวคิดสำคัญเรื่องความไม่โลภคือวรรณกรรมเรื่อง
เวทัพพะชาดกคำฉันท์ โดยกวีได้ดัดแปลงในการใช้ชีวิตของมนุษย์ว่าหากมนุษย์มีความโลภ
ก็ย่อมจะส่งผลเสียเกิดอันตรายแก่ตนเองได้ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

โอเหล่ามนุษย์โลก	ภพะโฆฆอนาถครัน
โลกเหลิงละเลิงบรร-	ลุพินาศนกาจหนา
ฟุ้งซ่านทะยานคิด	ณอนิษฐะเหตุปรา-
รภเพื่อแสวงหา	กิจะสิ่งประสงค์สรรพ
อันใช้อุบายชอบ	มิประกอบระบอบธรรม
ถาปราศประโยชน์อัน	จะลุปรรณาสม
อยากได้ลิเกินไป	ผิวบได้ก็เกรียมกรม

ยิ่งหาจะปรารมภ์
 อีกใครจะได้ที่-
 ใช้ฐานะอย่าเพลน
 ถึงแม้พิวจักได้
 อย่าเพ่อมะเมอปี-
 ใคร่ครวญจะควรเหตุ
 ซึ่งคุณประโยชน์ผา-
 ได้โดยประกอบโทษ
 มาสู่ตะนุใน
 อย่าหลงพะวงตั้ง
 ห้ำหั่นและบั่นทอน
 รู้สึกระลึกตน
 จักอวยวิบากเอา-
 คราวควรจะได้คง
 ดลคราวมิได้ใคร
 ดังถาจะสำเร็จ
 ตื่นเหิมกระเหิมกั-
 ผลไม้วิสัยมัน
 ยังติดกะตันวาร
 ด้วยกินละพอเคี้ยว
 รอสูกชีหวานมัน
 อันโลภะโทษนั้น
 เช่นฉันทวาที
 โจรเจตะรัฐเหตุ
 เวทัพพะพราหมณ์คลา
 โลกมากก็ลาภหาย
 ควรจัดนิทศน์ใคร

คติผิดและดำเนิน
 บมมีละโมภเกิน
 ผิจะพลาดละเต็มที
 ดุจะใจนิยมมี
 ตีตะเกียกตะกายหา
 พิ่วลูเจตน์จำนมา
 สุกะผลประการใด
 อประโยชน์และนำภัย
 ขณะหนึ่งก็พึงถอน
 สติหยั่งประหยัตรอน
 ก็จะไปสิ่งประเทืองเบา
 อกุศลกุศลรา
 ชุระสุดจะเป็นไป
 ลุประสงค์ บ เป็นไร
 จะทะเยอทะยานหวัง
 ผละพลัดจะตึงตัง
 วละไปก็ป่วยการ
 รสธรรมชาติหวาน
 ผละดิบประดุจกัน
 ก็จะไปรื้อวแลฟาดครัน
 พิเคราะห์ดูโฉนดี
 สิมหันต์อนันต์มี
 นยะเล่าแถมมา
 สุกะเจตนาพา
 ดละเพื่ออนัตถ์ภัย
 ชิวะวายวินาศไป
 ยละเยี่ยงพยานตรงๆ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 100-101)

1.6 ความอิจฉาริษยา ความรู้สึกอิจฉาริษยาเป็นความรู้สึกทางด้านลบอย่างหนึ่งของมนุษย์ ผู้ที่มีความอิจฉาริษยาภายในใจจะเป็นคนที่ไม่มีความสุขในการดำรงชีวิต วรรณกรรมคำฉันท์ที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญเรื่องความอิจฉาริษยาทำให้มนุษย์ไม่มีความสุข คือ วรรณกรรมเรื่องศรีสุตาคำฉันท์

วรรณกรรมเรื่องศรีสุตาคำฉันท์กล่าวถึงนางศรีสุตาที่มีความอิจฉาริษยาพี่ที่มีคนมาหลงรักแต่ตนเองยังไม่มีใครที่รักเลย ด้วยเหตุนี้ทำให้นางศรีสุตาและพี่ ๆ ต้องทะเลาะกัน วรรณกรรมเรื่องนี้สะท้อนให้เห็นถึงโทษแห่งการมีความอิจฉาริษยาผ่านพฤติกรรมของตัวละครที่ต้องมาทะเลาะกัน เกี่ยงกันโต้ตอบกันไปมา ทำให้ไม่มีความสุข ดังบทประพันธ์

เกษราประดลยุบลพระศรี

สุวรรณคณิงรำพึงทวิ

เทวศศรวณ

โอ้พระองค์ทรงรำพึงคณิงรำจวน

จะคอยลิขิตสถิตยณสวน

มิว่างวาย

สี่สุตาสีมาวิวาทประกาศกระจาย

พระแคนสลักมีพิภพปราย

กะผู้ใด

คลุมพะดมพะทมระบมฤทัย

ก็เลยประชวรเพราะหวลอาลัย

มิวายวัน

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 204)

1.7 การประพาดิตน วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีเนื้อหาสะท้อนแนวคิดสำคัญเรื่องการประพาดิตนว่าต้องคิดดี ทำดี จึงจะทำให้ชีวิตปกติสุข รวมถึงสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข แนวคิดดังกล่าวปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระอาทิตย์และพระจันทร์มีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันเรื่องมนุษย์พระจันทร์มีความเห็นว่ามนุษย์มีหน้าตาที่แจ่มใส แสดงว่าไม่มีความทุกข์ แต่พระอาทิตย์บอกว่าพบแต่มนุษย์ที่ขมวดคิ้วไม่เคยเห็นมนุษย์ที่ดูงามสละคน พระนารถาธิจึงแนะนำให้ทั้งสองไปขอคำแนะนำจากเทพ ซึ่งก็ได้ให้ข้อคิดกลับมาว่า มนุษย์ที่ประพาดิตนไม่ก้าวร้าว ไม่เกรงใจผู้อื่น จะทำให้คนที่พบเห็นไม่ยากคบหาด้วย แต่หากมนุษย์คนใดมีจิตใจดีเยือกเย็น ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นก็จะมีคนยินดีและมีความสุขที่จะคบหาด้วย

การแสดงแนวคิดดังกล่าวสะท้อนผ่านคำพูดของตัวละครคือเทพที่ได้กล่าวคำอธิบายดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

อันองค์พระพรหมสร้าง	นรชาติไวกาม
เหมือนรูปพระเจ้าสาม	แลบเพี้ยนซึ่งเทวา
แต่จิตแหละผิดกัน	ผิวงทรงสุธรรมา
ท่วงทีและหน้าตา	ก็แสดงแถลงใจ
หากใครระกำร้าว	แลบเกรงหทัยใคร
พบเขาก็เขาไซ้	บ่มีอยากจะพบพาล
อาทิตยส์ส่องแสง	สุรอันและแรงราญ
เขานับกล่าวทาน	ระวิส่องประภาสุม
หน้านิ้วและคิ้วขมวด	และกัรวดระเร็วซุ่ม
เพื่อพนประภาภูมิ	ระวิรอันระอาใจ
ส่วนเจ้าตะศิธร	บ่มีส่องประภาไป
ราชชนนิกรให้	ระอุรอันและรำคาญ
พิศจันทร์สีใจเย็น	กลเห็นมะธูหวาน
ชวนจิตนิกรบาน	นรยัมละไมงาม
อันคำบิดากล่าว	ผิวงเปรียบกระแสรความ
ก็พ้องและต้องตาม	คติโลกนะลูกยา
ใครอยากจะได้เห็นเพื่อน	นรยัมและยวนตา
แผ่เมตตะจิตกา	รู่ณะก่อนแหละจึงควร
ใจดีเขาก็รัก	และนิยมกลมยวน
เราสรวลก็เห็นสรวล	นะละนี่แหละธรรมตา
อวดอิทธิอำนาจ	นรย้อมระอาณา
พอกล่าวจะจีภา	ขิตะแจ้งจงรำพึง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 118–119)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าคำสอนของเทพมหิศรหรือพระคิวงได้อธิบายโดยการเปรียบเทียบพระอาทิตย์กับพระจันทร์ว่าพระอาทิตย์ส่องแสงที่ร้อนแรงลงมายังโลกมนุษย์มนุษย์ก็จะไม่ชอบ แต่พระจันทร์ส่องแสงที่เย็นจิตเย็นใจมนุษย์ก็รู้สึกดี เปรียบได้กับมนุษย์เรา

หากประพัตตินไม่ตีสจิตใจไม่มีความเมตตากรุณา แสดงอำนาจยกตนเหนือผู้อื่น ก็จะทำให้คนที่อยู่ร่วมด้วยไม่ยากคบหาสมาคมด้วย

นอกจากเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวยแล้ว วรรณกรรมเรื่องกฐาหกคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมที่หลวงธรรมาภิรมย์ได้ประพันธ์ขึ้นตามเนื้อเรื่องของชาดกในนิบาตชาดก เนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดสำคัญของเรื่องคือการทำคามผิด เป็นเรื่องที่ไม่สามารถปกปิดได้ โดยหลวงธรรมาภิรมย์ได้สะท้อนแนวคิดสำคัญนี้ผ่านการบรรยายความรู้สึกของกฐาหกในตอนจบของเรื่องความว่า

ชาวชนบทพอ	นฤพจะยลกล
ทันเท่าก็เท่าทน	นฤอาจจะอื้อความ
อมอายกระอายอาย	ดุจเชียนมเชียนนาม
แผลใดและแผลตาม	ดุจคมพริ้นคม
จำจินตนาจน	รอุทนะระทมกรรม
หวังชอบณลึงสม	บมิสมมสงสัย
งงามฤงามงา	มไซคำมควรไซ
หวังใจมะหวาดใจ	บมิเจ็บก็เจ็บแทน
ปิดใดก็ปิดมิด	ผิจะปิดคดีแสน
ยลยากลำบากแคลน	นฤสิ่งจะปิดปน
อาจอ้างคดีข้า	ประหังดำประชุมชน
ได้ตัวอุบายกล	ก็เพราะผู้รู้ทันฯ

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2472, หน้า 49-50)

กฐาหกได้กระทำความผิดโดยการหลอกลวงว่าตนเองเป็นลูกของเศรษฐีทำให้ได้แต่งงานกับลูกสาวของเศรษฐีคนหนึ่ง การทำความผิดนี้เป็นความผิดที่ทำให้กฐาหกวิตกกังวล กลัวว่าจะมีคนรู้ความจริง ดังนั้นการทำผิดจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ใจของมนุษย์เป็นทุกข์ไม่มีความสุข เพราะจะติดอยู่ในใจตลอดเวลา

วรรณกรรมคำฉันท์เรื่องวินิชาณิชาคำฉันท์มีเนื้อหาที่สะท้อนถึงแนวคิดสำคัญทางด้านการประพัตตินด้วยความมีเมตตาและประพัตตินเป็นคนดี โดยวินิชาณิชาคำฉันท์เป็นเรื่องราวของบัสสานิโที่ไปขอยืมเงินจากแอนตอนนิโอเพื่อนรักเพื่อนำเงินไปแต่งงาน แอนตอนนิโอจึงไปขอกู้เงินจากพ่อค้าชาวยิวและทำสัญญาว่าหากถึงกำหนดแล้วไม่ชำระเงิน

จะต้องยอมให้เชือดเนื้อหนักแปดตำลึง ต่อมาแอนตอนนีโอไม่สามารถหาเงินมาชำระเงินกู้ได้ทัน นางปอเทียภรรยาของบัสซานีโอจึงนำเงินมาให้ แต่เมื่อบัสซานีโอไปถึงเมืองจึงรู้ว่าพ่อค้าชาวฮิวได้นำไปฟ้องศาลแล้ว บัสซานีโอขอร้องให้พ่อค้ารับเงินพร้อมดอกเบี้ย เมื่อถึงวันตัดสินก็มีชายชื่อบัลทะสา มาว่าความ บัลทะสาพิจารณาว่าสัญญาหนี้ได้ทำถูกต้องตามกฎหมาย ดังนั้นพ่อค้าชาวฮิวต้องเชือดเนื้อให้ได้จำนวนตามสัญญา และห้ามให้แอนตอนนีโอตาย เนื่องจากผิดกฎหมายของเมือง พ่อค้าชาวฮิวแพ้ความ เจ้าเมืองจึงยกโทษประหารชีวิตให้ แต่บริษัทยาแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนที่หนึ่งส่งเข้าคลังของเมือง และอีกส่วนหนึ่งให้เป็นค่าทำขวัญแอนตอนนีโอ

กวีได้แสดงแนวคิดสำคัญนี้ผ่านบทบรรยายในตอนท้ายเรื่องถึงเรื่องการประพุดิตนเป็นคนดีว่าจะทำให้เกิดแต่สิ่งที่ดี แต่หากประพุดิตไม่ดีก็เกิดสิ่งไม่ดีตามมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ใครใดประพุดิตุสุประกอบ
โดยมากและน้อยวินิจดู
เป็นคนทุคนธมลโทษ
ควรเปลื้องสลัตรชสกน
รุงรังณโรคะทุจริต
เกลียดยากก็ยากกมลฉัน
กอบชั่วนิยากมนะแสวง
นอนนั้ระวังอุตมไถย
ปานโกกิลานยนะคอย
หาสิ่งสบายตำบลทาง

กิจนั้นก็เฟื่องฟู
ดูจฉายณกายตน
ผิวติดประกิจยล
ธประจงประจากพลัน
ดูจพิศมพยาธีพัน
ธจะหายเพราะเหตุใด
พลสุธาจะอาไศรย
ทิศทั่วว่างวาง
ยลหลบธนูพลาง
ทิศเที่ยวก็กันดาร

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2459, หน้า 49)

นอกจากนี้ในวินิตวานิชคำฉันท์ยังแสดงเนื้อหาที่เป็นคำเตือนเรื่องการประพุดิตนว่าไม่ควรประมาทไว้ใจใครเนื่องจากจิตใจของมนุษย์นั้นยังถึงได้ยาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ข้อหนึ่งบควรกิจประมาท
เปรียบปานศิลาณชลสิน
เงือดค่อนกระทุมอยะกระทบ
คงเกิดประกายถกลแสง
ปัญญาคนมนุษย์ยาก

মনেচক্ষ্যজিন্দ
রুখাল্গনপ্লকপালং
শিথিলকালংসং
অকনিস্বাংহন
পেরাষরুজ্জয়ং

หญิงชายอุบายกมลกล

ผิกียากจะหยั่งกัน

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2459, หน้า 49)

1.8 การปฏิบัติตามหน้าที่ วรรณกรรมเรื่องกัณฐาริชาดกคำฉันท์แสดงเนื้อหาที่สะท้อนแนวคิดสำคัญเรื่องบทบาทความเป็นพ่อแม่ที่มีหน้าที่ต้องเลี้ยงดูบุตรของตนเอง ผ่านเรื่องราวของตัวละครสำคัญ คือ นางกัณฐาหารีที่พบรักกับพระพรหมทัต แต่พระพรหมทัตได้ทิ้งให้นางกัณฐาหารีเลี้ยงดูบุตรอยู่เพียงคนเดียว วันหนึ่งลูกโดนเพื่อน ๆ ล้อเลียนเรื่องไม่มีพ่อทำให้นางกัณฐาหารีพาลูกไปพบพระพรหมทัต แต่พระพรหมทัตปฏิเสธเนื่องจากอายุเหล่าเสนาบดีทำให้นางกัณฐาหารีพิสูจนโดยการโยนลูกไปบนฟ้าหากไม่ตกลงมาคือลูกพระพรหมทัต หลังจากพิสูจนความจริงพระพรหมทัตจึงได้แต่งตั้งนางกัณฐาหารีเป็นมเหสีและได้พระราชทานนามให้แก่ลูกว่า กัณฐาหาริชา

การแสดงแนวคิดสำคัญเรื่องบทบาทของพ่อแม่ว่าต้องรับและดูแลบุตรของตนเองนั้น กวีได้สะท้อนผ่านคำพูดของบุตรพระพรหมทัตที่ได้กล่าวเตือนสติพระพรหมทัต ความว่า

ข้าแต่บรมนพปารถ

อิทธิราชทรงธรรม์

ข้าเจ้าและпенอรุสอันอัน

วรองค์จะสงสาร

สำราชเสวกอมายย์

ปิตุราชก็โปรดปราน

ดีแล้วและควรจะอภิบาล

ตนยังมนุษย์ใด

(ป.เวชพงศ์, 2468, หน้า 649)

จากคำประพันธ์ข้างต้น บุตรของพระพรหมทัตได้กล่าวเตือนสติพระพรหมทัตว่ามนุษย์นั้นหากเป็นพ่อก็ต้องมีหน้าที่ที่ควรเลี้ยงดูบุตร ซึ่งจากคำพูดเตือนสติตรงนี้ทำให้พระพรหมทัตตระหนักถึงซึ่งและรับบุตรเป็นลูกของตนเองพร้อมกับตั้งชื่อให้ว่า กัณฐาหาริชา

1.9 การไม่เล่นการพนัน การพนันเป็นการเสี่ยงโชคโดยการอาศัยความฉลาด ความชำนาญ เล่ห์เหลี่ยม ไหวพริบ และฝีมือ เพื่อให้ได้มาซึ่งเงินทองหรือสิ่งอื่น ดังนั้น การพนันจึงไม่ใช่สิ่งที่แน่นอน วรรณกรรมที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญเรื่องความลุ่มหลงในการพนันจะทำให้ชีวิตต้องประสบความยากลำบาก คือ วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ จุดหักเหในชีวิตของพระนลมาจากความลุ่มหลงในการพนันจนถึงขั้นเสียเมือง และต้องพลัดพรากจากนางทมยันตีอีกด้วย พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้แสดงแนวคิดนี้ผ่านการบรรยายเหตุการณ์หลังพระนลเล่นสกาจนเสียเมือง ความว่า

ลั่นที่ฟ้านักพระนลหมอง	และพระน้องหม่นมน
สองจากนครจระณะพน	นิทรนอกกำแพงเมือง
อาหารที่จนพลก็ไร้	อุระไ้ระคายเคือง
มันเพื่อกบเลื่อกรสประเทือง	ชีวะแทบทลายลาญ
โหยหิวระหวือหทยเวียน	และพระเคียรก็ชมชาน
โซมชุดประดุกทุพลพาล	อุระเอยบ่เคยชาม

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 125)

2. แนวคิดด้านศาสนา แนวคิดที่ปรากฏในวรรณกรรมย่อมสะท้อนผ่านอักษรของกวีที่ถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกต่าง ๆ ผ่านทางตัวละครหรือเหตุการณ์ภายในเรื่อง คำสอนต่าง ๆ ของศาสนาจัดเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ให้ประพฤติดี ประพฤติชอบ วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีที่มาจากวรรณกรรมชาดกเป็นจำนวนมาก ในขณะที่วรรณกรรมบางเรื่องอาจไม่ได้มีที่มาจากวรรณกรรมชาดก แต่ยังคงสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางด้านศาสนา ดังนี้

2.1 การทำทาน การทำทานเป็นการให้ การเสียสละสิ่งของหรือทรัพย์สินแก่บุคคลอื่น ด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ แนวคิดเรื่องการทำทานปรากฏในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระมหาเวสสันดรซึ่งเป็นหนึ่งในทศชาติของพระโพธิสัตว์เป็นชาติสุดท้ายก่อนที่จะบำเพ็ญทานบารมีเป็นพระพุทธเจ้า ดังนั้นเนื้อหาของวรรณกรรมเรื่องนี้จึงสะท้อนผ่านทางพฤติกรรมของตัวละครเรื่องทานบารมี และได้ประพันธ์บทสรุปแห่งการทำทานบารมีของพระเวสสันดรในตอนท้ายของเรื่องว่า ผลจากการบำเพ็ญบารมีทำให้พระเวสสันดรก็ได้ไปเป็นเทวดาบนสวรรค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หน่อพระพิชิตมาร	บำเพ็ญสมภาร	สืบสร้างบารมี
ตราบเท่าพระชนม์	ร้อยยี่สิบปี	สมเด็จจุมมี
สู่สวรรค์ครวไล		
เป็นสันดุสิต	เทวราชเรืองฤทธิ์	สถิตย์อยู่ใน
พิภพสวรรค์	ชั้นดุสิตไพ	บุลย์เพียบพูนไ
สุริย์แสนสฤงคาร		

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา, 2472, หน้า 36)

วรรณกรรมเรื่องมารวิชัยคำฉันท์ ได้สะท้อนให้เห็นหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องบารมี 10 ประการ ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมะบารมี ปัญญาบารมี วิริยะบารมี ขันติบารมี สัจจะบารมี อธิษฐานบารมี เมตตาบารมี และอุเบกขาบารมี ที่จะทำให้สามารถจัดทุกขภัยได้ โดยมีเนื้อหาสะท้อนผ่านบทบรรยายถึงพระพุทธเจ้าตอนนั่งสมาธิความว่า

อาตมาผู้เดียวดล	อนาถวิจล	วิจารณ์สังเวชเพทนา
ไรรู้ชาติขาดพลมหา	มนตรีกีรีธา	ทัพทวยช่วยจัดตัดศกร
ทั้งไท้ทเวศร์อมร	แมกแมนมวญจร	จักพึงผู้ใดใดดี
เห็นแต่พระทศบารมี	มิ่งมงคลศรี	สามารถอาจป้องพองภัย
ดำรงวิริยะงไกร	กอบด้วยญาณไพ	บุลย์ภาพเพ็ญพลธำพร
พระหัตถ์คือศรัทธาธร	ปัญญาบวร	คือวชิระพระขรรค์
บารมีอื่นประชุมกุ่มกันกล	โล่ห์เขนขัน	คอยสู้หมู่มารมารณ
มิคลาศอาศน์แก้วกองกล	เกิดแก่ทศพล	บารเมศร์สมสร้างปางบรรพ์
จะขจัดศักรกุ่มกัณฑ์	พาลพวกโมหันต์	เห็นผิดพึงชอบชวนทำ
พระองค์ทรงระลึกหลากกรรม	บารมีที่บำเพ็ญ	เปื่องภาคบุรพโพ้นกาล
เมตตาปัญญาศีลทาน	ขันติอธิษฐาน	วิริยสัตย์อุเบกขเนกขัมม
จำแนกนับสามสิบลำ	ดับบารมีกำ	หนดอุปปรมัตถ์จัดมี
ประเชิญประชุมทันที	สโมสรรสมัคคี	สิ้นสรรพคอยรับบมาร
พระทรงพิริยอธิษฐาน	มั่นพระกมลมาน	ภิมุขมุ่งจะผจญ
หอนสตุ้งสดับนั่งตั้งสร	พางค์พุทธองค์อัน	อุดมสมบุรณ์บารมี
รศธรรมล้ำเลิศโลกีย์	เกิดแก่ราศี	ธรรมข้อต้องตัดวัฏสงสาร

(ขุนสุนทรภาคิต, 2468, หน้า 29-30)

นอกจากนี้ ในวรรณกรรมเรื่องวรรณกรรมเรื่องอิลลีสชาติกคำฉันท์ ที่กวีได้นำมาจากเค้าโครงชาดกเรื่องที่ 8 อิลลีสชาติก เอกนิบาต ในนิบาตชาดก เรื่องราวของอิลลีสชาติก เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชายคนหนึ่งทีตระหนี่ถี่เหนียวไม่มีจิตเมตตาเสียสละหรือทำทานกับคนอื่น จนพระอินทร์ต้องแปลงตัวมาเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยการอธิบายและชี้แจงให้อิลลีสมีการเสียสละและรู้จักทำกุศลด้วยการทำทาน ความว่า

พลางเปล่งประกาศพระสุรสุน	ทรเสียงพระอินทร
เรานี้แหละเทพยดอมร	บิดุเรศเสด็จมา
เหตุเจ้าตระหนี่พัสดุนับ	คณทรัพย์ก็เหลือตรา
ไปใครจะจ่าย ณะและหา	บริจาคกระทำทาน
เราเมื่อเสวยอุดมสม	บัดในมนุษย์นาม
ศรัทธามีหน่วยกุศลการ	สละมิโกตะบำเพ็ญ
ใกล้จะมลายชีวิตก	มรดกอนเณเห็น
ว่าเจ้าจะถูกกุศลเป็น	ดุจดั่งบิดาทำ
ครั้นเจ้ามิได้ประพดีการ	บริหารกุศลกรรม
เป็นเหตุฉะนั้นจะอุปถัม	ภ มิให้มลายสูญ
จึงได้นิราศวรสถาน	ทรมานตระกูลพูน
เพิ่มให้ประพดีดุจประยูร	คณญาติสืบไป

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 81)

2.2 ความตาย ตามหลักพระพุทธศาสนาการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เป็นเรื่องธรรมดา การดับไปของชั้น 5 เป็นสิ่งปกติธรรมดาของสิ่งมีชีวิตบนโลก ซึ่งแนวคิดเรื่องความตายปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเปสการบุตริคำฉันท์ วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นวรรณกรรมที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นแนวคิดทางพุทธศาสนา วรรณกรรมเรื่องนี้มีเนื้อหาที่สะท้อนแนวคิดสำคัญเรื่องความตาย กล่าวคือ มนุษย์ทุกคนเกิดมาจะต้องตายเป็นธรรมดาของโลก การนำเสนอเนื้อหาเพื่อสะท้อนแนวคิดนี้ กวีได้สะท้อนผ่านบทสนทนาของนางเปสการบุตริที่ตอบคำถามของพระพุทธเจ้าว่ามาจากไหน เกิดแล้วไปไหน ความว่า

เปสการบุตริ	ฟังวจีองค์อุดมญาณ
นอบเกล้าวันทาการ	นางวิมลชานกตาแสง
ทรงถามมาจากไหน	สุดวิสัยข้อจำแนกแฉ
จึงมีอาจะแสดง	ว่ากำเนิดจากสถานใด
ทรงถามเกิดมานี้	แล้วจะสืลสสติดัยไหน
เกิดแล้วเมื่อตายไป	สู่พิภพใดมิแจ้งการ
ทรงถามมิทราบหรือ	ทูลพระคือทราบกระบิลสาร
เกิดมาย่อมถึงกาล	ชีพินาศทั่วนิกรชน

ทรงถามเจ้าหรือแจ้ง
ใครเลยจะหยั่งยล
ทุกวาทย์ที่บรรยาย
สมเด็จพระโพธิญาณ
โปรดตรัสพระคาถา
โสดาปฏิผลยง

ใช้จะแสวงหุลำพรรณกล
ถึงสภาพชัยประลัยขาร
นางขยายอัครวิภูสรา
สาธุการพร้อมประนอมสงฆ์
เพื่อยุพาสำเร็จคง
ดุจกถาแต่บุพการ

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 25)

3. แนวคิดด้านความรัก ความรักเป็นความรู้สึกของมนุษย์ที่รู้สึกถึงความมีใจผูกพันกันด้วยความห่วงใย ความสนใจ ความรักจึงมีหลายรูปแบบทั้งความรักของพ่อแม่ ความรักของพี่น้อง ความรักของเพื่อน ความรักที่มีต่อเพื่อนร่วมโลก หรือความรักของหนุ่มสาว การศึกษาเรื่องแนวคิดด้านความรักในครั้งนี้ จะเป็นการศึกษาความรักในรูปแบบของหนุ่มสาวที่มีจิตรักใคร่เล่นหาต่อกัน ซึ่งวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สะท้อนแนวคิดด้านความรัก ดังนี้

3.1 ความซื่อสัตย์ ความรักที่ดีจะต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน นั่นคือการประพฤติปฏิบัติต่อกันอย่างตรงไปตรงมา จริงใจต่อกัน ไม่ทรยศ ไม่คดโกง หรือไม่หลอกลวงกัน ในวรรณกรรมเรื่อง วนิดวานิชคำฉันท์ มีการสะท้อนแนวคิดเรื่องการปฏิบัติตนของคู่สามีภรรยาว่าต้องซื่อสัตย์ต่อกัน มีเรื่องราวอะไรก็ต้องปรึกษาหารือกันร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน ดังความตอนหนึ่งว่า

หญิงชายประชุมชนแสง
ซื่อสัตย์สโมสรสมาน
คือกายและใจพจนสุน
ต่อหน้าและลับปิฐามี
ควรเคียงเขนยนิทรรวม
อนึ่งมิตรจะช่วยสกลกาย

มิตรภาพเจริญการ
สุจริตณไมตรี
ทรตรงสดวกดี
กลเล่ห์กลลับกลาย
คฤหาสน์ประจบววาย
อัปถัมภตามกาล

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2459, หน้า 48)

แนวคิดเรื่องความรักด้านความซื่อสัตย์และร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามีปรากฏในเรื่องพระนลคำฉันท์ที่แสดงให้เห็นถึงความรักของนางทมยันตีที่มีพระนล ถึงแม้ว่าพระนลจะเล่นสกาจนเสียบ้านเสียเมืองต้องระเห่ร่อนออกไปนอกเมือง นางทมยันตีก็ยังคงรักและ

ชื่อสัตย์ต่อพระนล ยอมร่วมทุกข์ไปกับพระนลในทุกสถานการณ์ ดังความตอนที่กลัดจิตให้พระนลทิ้งนางทมยันตีไว้กลางป่า เมื่อนางทมยันตีตื่นขึ้นมาไม่พบพระนลก็แสดงอาการเศร้าโศกและเสียใจเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังคงเป็นห่วงว่าพระนลจะเป็นอย่างไร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
ห่อนซ้ำพระนารี	ธิด์ตื่นก็พินกาย
หวาดคว่ำพวากอด	จิตจอดพระภาฉาย
คว่ำลมนบสมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อหา	พระมหากษัตริย์ศรี
เธอหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา
หวั่นเสียวจะเหลียวซ้าย	นลหายบ่เห็นมา
หวาดเสียวจะเหลียวขวา	กับสบพระทรงศิลป์
อาดูรออวลยไฉ่อด	ดุจเลื้อยดลหลังนริน
เผือดพักร์ประจักษ์จิน	ตนะพรันถันตราย
หวาดหวั่นรำพรรณเรียก	พจเพรียกณะแถวทาย
ไธ้องค์พระทรงฉาย	จรดลณะหนไหน
ทั้งเมื่ยก็เสียคำ	พระบ่จำถนัดไร
เหตุการณ์ประการใด	นรนารถปลาดเมื่อย
ไธป็นนรินทร์เอย	พระบ่เคยฉนี้เยย
เคยน้อมถนอมเคลีย	นุชคลอชะลอรั้มย์
ไธป็นบดินทร์เอย	พระบ่เคยจะเสียคำ
สัตย์เลศประเจิดจำ	จิตหมายบ่คลายคลอน
ไธป็นประชาเบศร์	พระประเวศณะดงดอน
ร้างมิตรสนิทนอน	ศยยาณะป่าหลวง

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

เนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สะท้อนแนวคิดสำคัญของเรื่องเกี่ยวกับเรื่องความรักอีกเรื่องหนึ่งคือเรื่องปริยทรรคิกา เนื้อหาเกี่ยวกับความรักของหญิงชาย หากอีกฝ่ายมีคนอื่นจะทำให้ชีวิตคู่ไม่มีความสุขเท่าที่ควร ถึงจะอย่างไรท้าววัดสราชก็ยังทำหน้าที่สามี เมื่อนางพ่อของวาสวทตดาโดนจับตัวไปท้าววัดสราช

ก็ไปช่วยเหลือทันที และจากการที่ท้าววัดสราขทำเช่นนั้นทำให้นางวาสวทัตตาหายโกรธ และยอมให้ท้าววัดสราขมีนางอาร์ณยาหรือนางปริยทรรคิกาอีกคนหนึ่ง ดังคำประพันธ์ตอนที่ ท้าววัดสราขส่งคนไปช่วยบิดาของนางวาสวทัตตา ความว่า

อันแสนยะซึ่งวิชัยเส-	นะวิเนตระสุระราษฎร์
ได้รับทำลายวรอำนาจ	และส่งากลึงค์หาย,
จนต้องปราชิตะและต้อน	พลเข้า ณ เมืองหมาย
ปรากฏระเปนสรณกาย	เพราะวะอินบ่มีกัน
และเมื่อเปนเช่นนี้แล้ว	
ชุดโหมโดยถูกกระหน่ำนั้น และพลพยุหอัน ถอยก็ถอยถ่นบ่อาจหาญ,	
เมื่อจวนถึงความละลายลาน คชหยาพลล้น แสนยะแตกฉานบ่แข่งขลัง	
เมื่อค่ายคูป้อมประตูพัง เพราะพยุหจะประทัง ทุ่มพลังโรม ณ เรือน	
คุณคงทราบข่าวกลึงค์ชี-วิตะมรณ ณ ที่ รมณีสู่ กระลึงไว้	
สาธุกฤตยาโยนี. ราชบุตรี, หม่อมฉันได้ทูลแล้วแต่แรกมิใช่หรือว่า วัดสราข	
จะทรงนิ่งดูคายน่าดีได้ไฉนอย่างไร.	
วาสวทัตตา. ถ้าเช่นนั้น, ดิฉันก็ปลื้มใจ.	

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 143)

3.2 ธรรมชาติของความรัก ความรักเป็นอารมณ์พื้นฐานของมนุษย์ที่จะเกิดขึ้น เพื่อเป็นจุดเชื่อมแห่งการพัฒนาคติสัมพันธ์ ดังนั้น ความรักจึงเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นเองและความรักของแต่ละคนก็จะมี ความแตกต่างกันไปตามพื้นฐานของมนุษย์แต่ละคนที่มีความชอบที่แตกต่างกันไป ดังนั้นความรักจึงเป็นเรื่องของจิตใจมนุษย์ที่ไม่สามารถบังคับให้ใครมารักหรือไม่รักตนเองได้ แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของความรักในประเด็นนี้ได้สะท้อนให้เห็นผ่านวรรณกรรม เรื่องมัทนะพาธาที่มีเนื้อหาสะท้อนให้เห็นผ่านพฤติกรรมของตัวละคร คือ สุเทษณะที่หลงรักนางมัทนาและพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อให้นางมัทนารักตอบ แต่ถึงอย่างไรนางมัทนาก็ไม่ได้รับรักสุเทษณะ ซึ่งคำประพันธ์ที่สะท้อนแนวคิดนี้เป็นคำพูดของมายาวินที่แจ้งต่อสุเทษณะว่าไม่สามารถบังคับใครให้ชอบหรือชังได้ ดังคำประพันธ์ว่า

มายาวิน เทวะ, ที่นางอาการเป็นอย่างนี้เพราะฤทธิ์มนตร์; โยคะอันขลัง บังคับได้จน ให้ตอบยุบล ได้ตามต้องการ แต่จะบังคับ ใครใครให้กลับ มโนวิญญาณ ให้ชอบให้ชัง ยืนยงอยู่นาน ย่อมจะเป็นการ สุตพันธุ์วิสัย (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 230)

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยนี้มีรูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมคำฉันท์แบบเดิมซึ่งเคยแต่งโดยใช้คำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ แต่วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ซึ่งวรรณกรรมร้อยกรองก็มีคำประพันธ์หลากหลายชนิด ทั้งฉันท์ กาพย์ โคลง กลบท คาทา ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งที่พบจากการศึกษาวิเคราะห์ด้านรูปแบบคำประพันธ์ คือ การเลือกใช้ชนิดของคำประพันธ์ประเภทฉันท์กับเนื้อหาจะมีลักษณะแตกต่างจากตำราการแต่งฉันท์แบบเดิมที่เคยกำหนดไว้ ในส่วนของเนื้อหาที่พบว่าเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสะท้อนแนวคิดทั้งทางด้านการดำเนินชีวิต ศาสนา และความรัก ซึ่งมีเนื้อหาที่มีขอบเขตที่กว้างขวางไปจากเดิม เนื่องจากวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีที่มาของเนื้อเรื่องที่แตกต่างกันทั้งมีที่มาจากละครสั้นสกุต ซาตก ตำนาน วรรณคดี รวมถึงผู้แต่งได้คิดเนื้อเรื่องขึ้นใหม่ จากความหลากหลายทั้งทางด้านเนื้อเรื่อง รูปแบบคำประพันธ์ ประเภทฉันท์ และการเลือกชนิดคำประพันธ์กับเนื้อหาทำให้วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะโดดเด่นแตกต่างไปจากวรรณกรรมคำฉันท์ในอดีต

วรรณศิลป์ของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณกรรมเป็นเครื่องมือถ่ายทอดเรื่องราวรวมถึงอารมณ์ความรู้สึกของกวีมายังผู้อ่านด้วยภาษาที่แตกต่างจากภาษาที่ใช้ในการสื่อสารทั่วไป ศิลปะทางการใช้ภาษาเพื่อการประพันธ์นี้เรียกว่า “วรรณศิลป์” ศิลปะการประพันธ์นี้สามารถสะท้อนให้เห็นได้จากการใช้ภาษาทั้งในระดับเสียง คำ และข้อความ

การศึกษาวิเคราะห์วรรณศิลป์ของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในบทนี้จะนำเสนอผลการศึกษาวิเคราะห์ใน หัวข้อ คือ

1. สัทลังการ
2. ศัพท์ลังการ
3. อรรถลังการ
4. สัมพันธลังการ

สัทลังการ

สัทลังการ คือ การเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ที่เหมาะสมกับการสื่อความหมายในบทประพันธ์ การเลือกใช้คำที่มีเสียงที่เหมาะสมจะทำให้บทประพันธ์นั้นมีความไพเราะและก่อให้เกิดจินตนาการจากการอ่านได้อย่างลึกซึ้ง สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ และอารมณ์สะเทือนใจ

คำประพันธ์ที่สื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลือกสรรคำที่มีลักษณะของความอลังการในการใช้เสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์เพื่อสื่อภาวะอารมณ์ให้ผู้อ่านรับรสแห่งภาวะอารมณ์นั้นได้เป็นอย่างดี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. เสียงพยัญชนะ เสียงพยัญชนะเป็นเสียงสำคัญในภาษา เสียงพยัญชนะเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของภาษาวรรณศิลป์ วรวรรธน์ ศรียาภัย (2565, หน้า 114) ได้กล่าวถึงเสียงพยัญชนะที่มีคุณสมบัติสร้างพลังทางวรรณศิลป์ ว่ามี 2 ลักษณะ คือ สำเนียงพยัญชนะและสัมผัสพยัญชนะ

1.1 สำเนียงพยัญชนะ หลวงธรรมาภิรมย์ (ถึก จิตรกรถึก) (2562, หน้า 69) ได้กำหนดสำเนียงพยัญชนะหรือสำเนียงอักษร 9 ประเภท คือ วิกัป หิรจักร์ พหิรจักร์ สังชะ วิสังชะ ยมก ยัตถังค์ นิสสัย และนิสสิต จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้สำเนียงพยัญชนะ ดังนี้

1.1.1 วิกัป คือ มีสำเนียงพยัญชนะแฝงอยู่บริเวณหน้าคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

เห็นองค์พระไนษัธ	สิริรัตนวราภรณ์
เลอล้านรากร	ทินกรบ่เทียมทัน
ต่างนางก็ออเออ	มนเปลอมะเมอฝัน
ยักษ์นาคะคนธรรพ์	สุรทิพยาคม
ใครหนอลลออทรง	อรองค์อำเรอชม
งอนงามอร่ามรมย์	ภพนี้มีสอง
พิศรูปก็เลิศลักษณ์	พิศพักตร์ก็เพ็ญผอง
พิศองค์ลออของ	พิศมาดสวาดีหมาย
ต่างนางก็งวียง	พิศวงพระทรงฉาย
ออยากผายบอจผาย	พจกามพระภูธร

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกสรรคำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบวิกัปมาใช้ในการนำเสนอบทประพันธ์ตอนที่นางกำนัลกล่าวชมความงามของพระนล โดยคำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบวิกัปคือคำว่า วรา นรา มน อร่าม ลออ สวาดี พจ

เมื่อนั้นพระราม	วนิดาสุวรรณินิ
องค์ทมิฬยันตี	จิตเจียนจะจากสกันธ์
แสนโคกบ่สร้างคัลย์	มนหวั่นว้าวาวะวน
ควนดลพระนลชล	นยนาถก็พราภัย
เสียงส่นร่ำพรรณนูล	จิตภูลเทวศบวาย
อ้าองค์พระทรงฉาย	กษมาปะศารทูล

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2562, หน้า 112)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องพระนลคำฉันท์ ประพันธ์โดย พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ บรยายความเศร้าโศกเสียใจของนางทมยันตี หลังจากที่ทราบข่าวพระนลติดการเล่นพนันสกาวอย่างหนักจนไม่สนใจดูแลบริหารกิจการงาน ของบ้านเมืองทำให้เสียทรัพย์สินเป็นจำนวนมาก คำประพันธ์นี้มีคำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบ วิกัป ในคำว่า วนิดา มน นยนา และกษมา

1.1.2 หิรจักร คือ มีสำเนียงพยัญชนะแฝงอยู่กลางคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

ชัยเสน: ข้าชัยเสน อธิเบนท์พงศ์ จันทะประสงค์ พิธิสมรส กับมะทะนา วรป
รากฏ กอบวระยศ สิริเทากัน; ข้าจะถนอม ทะนุพร้อมพรั่ง สมดุจะดัง มหิสีอันเป็น
ภริยา สหะชาติกัน เป็นอรชวัญ ณ นิเวศน์ใน!

มัทนา: ข้ามะทะนา วนิดายอม มอบฤติน้อม ณ พระทรงชัย เป็นวระราช มหิสี
ไพ่ ภัคดี ณ ไ้ บมิลดลา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 309)

คำประพันธ์ข้างต้นจากเรื่องมัทนะในบทสนทนาระหว่างชัยเสนกับมัทนา ที่กล่าวคำปฏิญาณว่าจะรักและดูแลกัน คำประพันธ์ข้างต้นมีสำเนียงเสียงพยัญชนะแบบหิรจักร ในคำว่า ชัยเสน มะทะนา วระยศ ดุจะดัง วระราช

เมื่อนั้นนิษัณหา

ยลราชกานดา

นวลนงพะงาวา

มวิลาสวิไลยศรี

ไศภากส์สวางอ่อน

อรชรสุพรรณี

เพราพร้อมมล่อมมี

สิริเลิศสราญตา

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, 2562 หน้า 81)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องพระนลคำฉันท์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ได้เลือกสรรคำที่มีสำเนียงพยัญชนะเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของพระนลตอนไปพบกับนางทมยันตี สำเนียงพยัญชนะแบบหิรจักรจากคำประพันธ์ข้างต้น มีคำว่า ราชกานดา นงพะงา อรชร

1.1.3 พหิรจักร คือ มีสำเนียงพยัญชนะแฝงอยู่หลังคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

แจ้งว่าพระภูเบศร์

นิรเทศพระเวสสัน

ตรจากมไหศวรรย์

อุระนางกีฟางพัง

ทรงสิริกากาญ	จนะยานก็จรัยง
ปราสาทพระลูกยง	อรทรงพระโคกา
โคกพลางพระนางเจ้า	จรเฝ้าพระภรรดา
ขอโทษพระลูกยา	บมิได้ก็อาดูร
กลับคืนตำหนักจันทน์	ก็รำพรรณพิโรขุน
เทวษร้กรวกร	ทวิราชกระษัตรา
สาวสวรรค์กำนัลนาฏ	วรบาทปรีชา
ริกรู้ก็เร่งอา	ดุรรำกำสรวลศัลย์

(พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, 2472, หน้า 6)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ได้เลือกสรรคำที่สำคัญย่นย่นในการบรรยายความทุกข์โศกของตัวละครในตอนนี้นางพุดสีเสียดพระทัยที่พระเวสสันดรจะต้องเดินทางออกไปจากเมืองและพยายามขอร้องให้พระเวสสันดรกลับไปวังดังเดิม คำที่สำคัญย่นย่นแบบพหิรจกัรคือคำว่า อูระ จนะ อร จร วร และดุร

ปางนั้นพฤษภสดับ	สุรศัพทบรรยาย
สองจักขุพรอยพราย	ชลเนตรเทวษทรวง
อาสุรคาวี	ทุกขลาญระสูงลง
ดาลแดก้าเดาดวง	ดุจเต็ดฤดีจร
ฟ้งสารประสานซ้อง	คิริชบถุทัยถอน
ร่ำไรพิไรวอน	ชนนิตีสนอง
โสมสายจักขุชล	ดุจชลชลเลฟอง
เลือกเคียรกระชีกสอง	บริเทวนาลัย

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2556, หน้า 33-34)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องพหลคาวีคำฉันท์ใช้บรรยายความเศร้าโศกเสียใจของคาวีหลังจากทราบว่าแม่จะต้องกลับเข้าไปในป่าเพื่อให้เลือกกินหลวงธรรมาภิรมณ์ได้เลือกใช้คำที่สำคัญย่นย่นแบบพหิรจกัรในคำว่า สุร ชล ทุกข ดุจ คิริ

1.1.4 สังขะ คือ มีเสียงวิกับหรือเสียงพยัญชนะแฝงอยู่บริเวณหน้าคำสองคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ชัยเสน: มะ^๑ทะ^๒นา^๓ด^๔นุ^๕ร^๖ัก^๗
และจะ^๘รัก^๙บ^{๑๐}ม^{๑๑}ี^{๑๒}
ผิ^{๑๓}จะ^{๑๔}อายุ^{๑๕}จะ^{๑๖}ย^{๑๗}ี^{๑๘}น^{๑๙}
ก็^{๒๐}จะ^{๒๑}รัก^{๒๒}มะ^{๒๓}ทะ^{๒๔}นา^{๒๕}

วร^๑ย^๒อ^๓ด^๔ย^๕พะ^๖ดี^๗,
ฤ^๘ติ^๙ห^{๑๐}น^{๑๑}าย^{๑๒}ฤ^{๑๓}ระ^{๑๔}อา^{๑๕};
ศ^{๑๖}ะ^{๑๗}ตะ^{๑๘}พ^{๑๙}ร^{๒๐}ระ^{๒๑}ษ^{๒๒}ะ^{๒๓}ฤ^{๒๔}ก^{๒๕}ว่า^{๒๖}
บ^{๒๗}ม^{๒๘}ิ^{๒๙}ห^{๓๐}ย^{๓๑}อน^{๓๒}ฤ^{๓๓}ติ^{๓๔}ห^{๓๕}ร^{๓๖}ร^{๓๗}ษ^{๓๘};

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 282-283)

จากคำประพันธ์เรื่องมัทนะพาธาพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตอนที่บรรยายถึงภาวะอารมณ์รักของนางชัยเสนที่มีต่อนางมัทนา พบการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะแบบสังขะในคำว่า มะ^๑ทะ^๒นา^๓ วร^๑ และศ^{๑๖}ะ^{๑๗}ตะ^{๑๘}

เส^๑ริ^๒จ^๓แล้ว^๔บ^๕พิ^๖ตร^๗ช^๘ว^๙น^{๑๐}

สุ^๑ร^๒า^๓ช^๔นิ^๕ว^๖า^๗ศ^๘ฐ^๙า^{๑๐}น^{๑๑}

บ^๑ัง^๒ค^๓ม^๔บ^๕ร^๖ม^๗บ^๘า^๙ท^{๑๐}

พ^๑ล^๒า^๓ง^๔ท^๕า^๖ง^๗พ^๘ระ^๙ไ^{๑๐}ศ^{๑๑}ก^{๑๒}า^{๑๓}

ส^๑ญ^๒ไ^๓ช^๔ย^๕ร^๖า^๗ชา^๘

เร^๑า^๒ร^๓อ^๔น^๕ฤ^๖ท^๗ัย^๘ช^๙ว^{๑๐}น^{๑๑}

ให้^๑เ^๒น^๓า^๔นิ^๕เว^๖ศ^๗น์^๘วัง^๙

เอ^๑ก^๒อ^๓ง^๔ค^๕น^๖ง^๗ค^๘ร^๙า^{๑๐}ญ^{๑๑}

ท^๑้า^๒ว^๓เ^๔ธ^๕ด^๖ำ^๗ร^๘ั^๙ส^{๑๐}ข^{๑๑}

ม^๑ั^๒ท^๓รี^๔พ^๕ระ^๖ท^๗ร^๘า^๙ม^{๑๐}ว^{๑๑}ัย^{๑๒}

ส^๑ม^๒เด^๓็จ^๔พ^๕ระ^๖ท^๗ร^๘ง^๙ย^{๑๐}ศ^{๑๑}

ร^๑้า^๒ร^๓ัก^๔พ^๕ระ^๖ห^๗ล^๘า^๙น^{๑๐}ส^{๑๑}าย^{๑๒}

โ^๑บ^๒อ^๓ง^๔ค^๕ท^๖ร^๗ง^๘จ^๙ุม^{๑๐}

พ^๑ล^๒า^๓ง^๔ช^๕บ^๖พ^๗ระ^๘พ^๙ัก^{๑๐}ต^{๑๑}ร^{๑๒}า^{๑๓}

ส^๑ี^๒อ^๓ง^๔ค^๕์^๖ก^๗ิ^๘ฐ^๙ูล^{๑๐}า^{๑๑}

ส^๑ม^๒เด^๓็จ^๔พ^๕ระ^๖ร^๗า^๘ช^๙มา^{๑๐}ร^{๑๑}

ค^๑ร^๒ว^๓ญ^๔ค^๕ร^๖้า^๗ร^๘้า^๙พ^{๑๐}ร^{๑๑}ร^{๑๒}ณ^{๑๓}ท^{๑๔}ูล^{๑๕}

ฟ^๑่า^๒ย^๓อ^๔ง^๕ค^๖์^๗พ^๘ระ^๙มา^{๑๐}ร^{๑๑}ด^{๑๒}า^{๑๓}

ไ^๑ศ^๒ก^๓ค^๔ล^๕ย^๖ร^๗้า^๘พ^{๑๐}ร^{๑๑}ร^{๑๒}ณ^{๑๓}ส^{๑๔}ัง^{๑๕}

พ^๑ระ^๒ด^๓ไ^๔น^๕ย^๖น^๗ง^๘ค^๙ร^{๑๐}า^{๑๑}ญ^{๑๒}

ช^๑น^๒ก^๓า^๔ธิ^๕ร^๖า^๗ชา^๘

บ^๑ิ^๒ตุ^๓ร^๔า^๕ช^๖ท^๗ูล^๘ลา^๙

ด^๑ุ^๒ร^๓้า^๔พ^๕ิ^๖โร^๗ค^๘ร^๙ว^{๑๐}ญ^{๑๑}

ส^๑ว^๒น^๓า^๔ก^๕ิ^๖ร^๗ั^๘ญ^๙จ^{๑๐}ว^{๑๑}น^{๑๒}

ส^๑ุ^๒ณ^๓ิ^๔ส^๕า^๖ส^๗ุ^๘ด^๙า^{๑๐}มา^{๑๑}ล^{๑๒}ย^{๑๓}

ด^๑ุ^๒จ^๓ด^๔ัง^๕บ^๖ุ^๗ร^๘า^๙ณ^{๑๐}ก^{๑๑}าล^{๑๒}

บ^๑ม^๒ิ^๓อยู่^๔จะ^๕ส^๖ู่^๗ไป^๘

ว^๑ร^๒ภ^๓า^๔ค^๕ิ^๖ไ^๗น^๘ย^๙ไ^{๑๐}ท^{๑๑}

ก^๑ิ^๒ม^๓ิ^๔า^๕จ^๖น^๗ุ^๘ญ^๙า^{๑๐}ต^{๑๑}ถ^{๑๒}ว^{๑๓}าย^{๑๔}

ก^๑ิ^๒ระ^๓ท^๔ด^๕ฤ^๖ท^๗ัย^๘ห^๙ล^{๑๐}า^{๑๑}ย^{๑๒}

น^๑ย^๒เ^๓น^๔ต^๕ร^๖ส^๗อ^๘ง^๙ร^{๑๐}า^{๑๑}

พ^๑ิ^๒ด^๓พ^๔ัก^๕ต^๖ร^๗์^๘พ^๙ระ^{๑๐}น^{๑๑}ัด^{๑๒}ด^{๑๓}า^{๑๔}

ป^๑ริ^๒เท^๓ว^๔น^๕า^๖ก^๗าร^๘

จ^๑ร^๒มา^๓นิ^๔ว^๕า^๖ศ^๗ฐ^๘า^๙น^{๑๐}

ด^๑ร^๒แล้ว^๓ก็^๔ไ^๕ศ^๖ก^๗า^๘

บ^๑ท^๒ม^๓ูล^๔และ^๕ท^๖ูล^๗ลา^๘

ก^๑ิ^๒ระ^๓ท^๔ด^๕ฤ^๖ท^๗ัย^๘ไ^๙ท^{๑๐}

และ^๑ป^๒ระ^๓ส^๔ิ^๕ท^๖ิ^๗ท^๘ิ^๙พ^{๑๐}ร^{๑๑}ไ^{๑๒}ช^{๑๓}ย^{๑๔}

พจนเพิ่มพิพัฒน์ใน

จตุราชกระษัตรา

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7-8)

คำประพันธ์เรื่องมหาชาติคำฉันท์ข้างต้น เป็นบทประพันธ์ที่บรรยายถึงความเศร้าโศกเสียใจของตัวละครที่พระเวสสันดรต้องเดินทางจากเมืองไป ปราภฏการเลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบสังขะในคำว่า พระดไยย ชนกา สวนา วรภาค นยเนตร จร ตร และบทมูล

ฝ่ายเฒ่าทชีชู

ดัดต้นอรัญญา

สายัณห์ตระวันรอน

ภกแล้สำเนียงผี

ชกะนำกุมารา

ระโยชนลัญฐี

วนะดอนกัญฑี

คะระหิมคะครีมคราง

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 27)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องมหาชาติคำฉันท์ตอนที่ชูชกพากันหาและชาติเดินทางไปในป่าซึ่งมีสภาพน่ากลัว พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้เลือกสรรคำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบสังขะในคำว่า ชกะ ระโย วนะ และคะระ

1.1.5 วิสังขะ คือ มีเสียงวิกับหรือเสียงพยัญชนะแฝงอยู่บริเวณหน้าคำต่าง พยัญชนะกันสองคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ปริยัมวะทา: ทูชะอะโหพระมะทะนา

พระจะมะลายพระชีวะจร

บมิดำรัสจะนะชวน

พระมะละทิ้งดุนุไฟ

พระวรคุณอดุละครอง

คณูฉะนี้ฤจะมิคัล-

พระมาตุวร,

พระแม่โฉน

พระด้วนคระไล

พิลาปะอะนันต์;

และป่องและกัน

ยะเศร่าอุรา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 368)

ในวรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธาช่วงที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางปริยัมวะทาที่ทราบข่าวเสกษณ์ได้สาปให้นางมัทนากลายเป็นดอกกุหลาบตลอดไป มีการใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบวิสังขะในคำว่า พระจะมะลาย และคณูฉะนี้

อันข้าพระองค์กษณะนี้
ยิ่งกว่าและหามนุษโหน
ใครเปลื้อง**ประเทืองประนุ**หะทุกซ์
ไรรู้ชาติและชาติมิตระสกล
โคตเดียว**อดักอตุร**แด
ที่ซึ่งจะพึงสรณะหมาย

บมิมิจะร้อนใด
ฤเสมือนเสมอดน
ภยะมุขจะมาดล
นฤผู้จะดูตาย
และก็แก่ชรากาย
อนุศรบหอนเห็น

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 33)

จากคำประพันธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ข้างต้น จะเห็นได้ว่า ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบวิสังขะในคำที่ว่า ประเทืองประนุและอดักอตุร

1.1.6 ยมก คือ มีเสียงพยัญชนะคำเดียวซ้ำกัน ดังตัวอย่างคำประพันธ์

อราลี: **ชะชะ**อุแม่เจ้าเอ๋ย! ช่างพูด**เพี้ยเพี้ย** นะท่านศุภางค์เสนา; อดดี
นักเพราะช่างหา หึง**สวส**วยมา บำเราพระมิ่งโมลี! หนีไปหาโสภณี มาซ่อนไว้ที่ ตำหนักใน
ราชอุทยาน, จึงต้องเกะกะระราน เพราะว่าเกรงการณ จะทราบถึงพระนางเธอ! (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 316)

สำเนียงพยัญชนะแบบยมกคือการซ้ำเสียงพยัญชนะในคำเดียวกันซ้ำกัน ซึ่งจากคำประพันธ์เรื่องมัทนะพาธาข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบยมกในคำว่า ชะชะ เพี้ยเพี้ย และสวสว

1.1.7 ยัตติภังค์ คือ มีเสียงพยัญชนะวรรคซ้ำกันเกี่ยวกับคำต่อเนื่องไปยังคำหน้า ของอีกวรรคหนึ่ง ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ตระหนักเสียงลิมิตน
พนัสชัญญณต์หลาย
และต่างตนก็เตรียมตัว
ตระเตรียมชุดและจุดไฟ
ก็ครบมือและถือ**สร-**
กระลิ่งมันกระสันเริง
ก็ให้ฮึกคะคึกหอม
ขนานหน้ากระดานเรียง

และเดินด้าสกลชาย
ละแนแล้วมีแคล้วไป
บ่คิดกลัวอะไรใด
สว่างโพลงโขมงเพลิง
พะอาวุธระวังเชิง
ฤดีเรียวและเพรียกเสียง
สะพรั่งพร้อมสะพริบเพรียง
ประชิดต่างระดมตี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องเวทัพพะคำฉันท์ตอนที่กลุ่มโจรต่อสู้กัน ชิต บุรทัต เลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบยัตติกังค์ในการบรรยายเหตุการณ์ดังกล่าว ดังคำที่ว่า ก็ครบมือและถือ**สรร-พะ**อาวุธระวังเชิง จะสังเกตเห็นได้ว่าการแยกเสียงคำสุดท้ายของวรรคหน้าในคำว่า สรรพ โดยเอาพยัญชนะ พ ไปเป็นพยัญชนะต้นของคำในวรรคต่อไป

ดาวเดือนเลื่อนจรลပ်และกับอุบติบู	รพภาคพระภูบาล
บกกลับ	
โอ้อู่เราก็จะเปล่าเปลี่ยวหทยทัย	ถมทุกขคั่งคับ
บขาด	
ต่างคนต่างก็กำสรดระทดจิตรอนาถ	นองอัสสุชลหยาด
กระเซ็น	

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 25-26)

จากคำประพันธ์เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ข้างต้น จะเห็นได้ว่าพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้เลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบยัตติกังค์ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของมเหสีเจ้าเมืองพาราณสีในคำว่า บุรพา โดยนำว่าบุเป็นพยางค์สุดท้ายของวรรคหน้า ส่วน รพาให้เป็นพยางค์แรกของวรรคหลัง

ครั้งนี้แหละสุดแสน	จะประดักประเดิดนัก
เพราะวาปีดาร์ก	จะบรอดพระชนมา,
จึงยอมถวายตัว	และก็ไถ่พระโทษา
ขององค์ชนกนา-	ละบต้องมลายชนม์

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 224-225)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธา ในตอนที่มายาวินเล่าให้สุเทษณ์ฟังถึงสาเหตุที่นางมัทนาไม่รักสุเทษณ์ คำประพันธ์นี้มีการใช้สำเนียงพยัญชนะแบบยัตติกังค์ในคำว่า นารถ โดยมีการแยกเสียงพยัญชนะ ถ ออกไปเพื่อให้ไปเป็นพยางค์แรกของวรรคถัดไป

1.1.8 นิสสัย คือ มีเสียงพยัญชนะสุดท้ายของวรรคหน้าไปเป็นเสียงเดียวกับคำแรกของวรรคหลัง ดังตัวอย่างคำประพันธ์

โอ้อุระภู	ดูก็ประหลาด	อยู่คฤหาสน์	แสนจะสบาย
อยากดละที่	ชีวะมลาย	ใครเคราะห์ตะกาย	กรรมะกระไร
ยิ่งทมนัศ	อัคระตื่น	โคกะสะอื่น	อัสสุก็ไหล
พักตระชุม	กลุ่มหฤทัย	ใครมฤติภัย	พันคณะพาล
หวั่นวิปโยค	โคกมนะพลาง	เพ่งณนางค์	ทศณะการ
เหตุอุปบัติ	อัจฉริยวาร	จินตนะนาน	แน่นะดล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 88)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาตกฉันท์ ชิต บุรทัต เลือกใช้คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบนิสสัยในบทบรรยายความทุกข์โศกของเวทัพพะที่ต้องอยู่กับใจในป่า คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบนิสสัยคือคำว่า ใครเคราะห์ตะกาย กรรมะกระไร (เสียงพยัญชนะ ก ในคำว่าตะกายเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกับคำว่ากรรมะ), โคกะสะอื่น อัสสุก็ไหล (เสียงพยัญชนะ อ ในคำว่าสะอื่นเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกับคำว่าอัสสุ), ใครมฤติภัย พันคณะพาล (เสียงพยัญชนะ ภ ในคำว่าภัยเป็นพยัญชนะเสียงเดียวกับคำว่าพัน), จินตนะนาน แน่นะดล (เสียงพยัญชนะ น ในคำว่านานเป็นเสียงเดียวกับเสียงพยัญชนะคำว่าแน่น)

บัดเดียวถลันลูก	จรเล่นณะแดนดง
บัดเดียวก็ทอดองค์	อรทุมณะชาติรี
บัดเดียวก็เพรียกพร้อง	พจกองพนาลี
บัดเดียวก็นิ่งดี	อุระกลืนสะอื้นครวญ
ชลนัยนะไหลริน	ดุจสินธุกำศรวญ
โคกพลางพระนางนวล	นุชเผยพระพจมาน

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 147)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์ส่วนหนึ่งในวรรณกรรมเรื่องพระนล คำฉันท์ เป็นตอนที่นางทมยันตีทราบข่าวพระนลได้ตัดผ้าที่ผูกกันไว้และได้หนีนางไปแล้ว นางทมยันตีพยายามตามหาพระนลด้วยความเศร้าโศกเสียใจ คำที่มีสำเนียงพยัญชนะแบบนิสสัย คือ บัดเดียวก็ทอดองค์ อรทุมณะชาติรี (คำว่าองค์มีเสียงพยัญชนะ อ เช่นเดียวกับคำว่าอรทุม), โคกพลางพระนางนวล นุชเผยพระพจมาน (คำว่านวลมีเสียงพยัญชนะ น เช่นเดียวกับคำว่านุช)

1.1.9 นิสิต คือ มีเสียงพยัญชนะสุดท้ายของวรรคหน้าเป็นเสียงเดียวกับคำที่สองของวรรคหลัง ดังตัวอย่างคำประพันธ์

ทูลฝากณเบื้องบน ริน	ทรราชวโรดม
ฝากพลางก็อาดูระ ทม	หทยางคพ่างภินท์
นางร่ำรำพรรณพจน สั่ง	ปิยบุตรระเณมฉิน
อย่าคลาดพระบาทน ฤ ดิน	ทรเสนะลูกยา
สั่งพลางพระเนตรน ุช ก้อง	นยนามพุธารา
กำสรดระทดท ยา สา	หสเหตุจะจำไกล
จำเป็นก็จำจร ประ จาก	จรพรากพระหน่อไท
เพื่อหาผลาผล ณ ไพร	ปฏิบัติพระสามี

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 17)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์จากเรื่องมหาชาติคำฉันท์ในตอนที่บรรยายภาวะความทุกข์โศกของนางมัทรีที่ต้องนำกัณหาและชาลีไปฝากไว้กับพระเวสสันดร เนื่องจากต้องเดินทางไปหาผลไม้ในป่า พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาเลือกใช้คำเพื่อแต่งคำประพันธ์ในตอนนี้อยู่โดยเลือกคำที่มีเสียงพยัญชนะแบบนิสิตในคำว่า ทูลฝาก ณ เบื้องบน**ริน** ทรราชวโรดม (เสียง ร ในคำว่า ริน มีตรงกับเสียง ร ในคำว่า ทรราช), ฝากพลาง ก็อาดูระ**ทม** หทยางคพ่างภินท์ (เสียง ท ในคำว่า ระทม ตรงกับเสียง ร ในคำว่า หทยาง), กำสรดระทดท**ยา**สา หสเหตุจะจำไกล (เสียง ส ในคำว่า สา ตรงกับเสียง ส ในคำว่า หส)

1.2 สัมผัสพยัญชนะ สัมผัสพยัญชนะคือการเลือกใช้คำสองคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเสียงเดียวกัน หลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกเถิก) (2562, หน้า 68) ได้อธิบายถึงลักษณะสัมผัสพยัญชนะในการแต่งคำประพันธ์ไว้ว่ามี 7 ประเภท คือ คู่ เทียบคู่ เทียมรด เทียบรด ทบคู่ แทรกคู่ และแทรกรด

1.2.1 คู่ คือ การใช้พยัญชนะเดียวกันเรียงกันสองคำดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ชาวเด็กเอกอึ้ง

ในหมู่ผู้คน

แทบทุกถิ่นหมด

อกสั้นขวัญหนี

ตื่นตาหน้าเผือด

หลบลิ้นหนีตาย

ซุกครอกซอกครีว

เข้าดงพงไพร

ทราบถึงบัดดล

ชาวเวสาลี

ชนบทบุรี

หวาดกลัวทั่วไป

หมดเลือดสั่นกาย

วุ่นหัวนพรั้นใจ

ซ่อนตัวแตกไผ

ทิ้งยานบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

จากคำประพันธ์ข้างต้น ชิต บุรทัต เลือกใช้วิชชুমาลาฉันทในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ในตอนที่ชาวเมืองวัชชีทราบข่าวว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพมาตีเมือง โดยชิต บุรทัตได้เลือกใช้คำที่มีสัมผัสพยัญชนะ 8 คู่ คือ เอกอึ้ง แทบทุก บทบุรี ตื่นตา หลบลิ้น วุ่นหัวน ตัวแตก และพงไพร

1.2.2 เทียบคู่ คือ การใช้พยัญชนะเดียวกันเรียงกันสามคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

เดมนีกระนี้และนะอุเหม

เอื้อนอำอุบายพิเคราะห์ดู

เหลาะแหละเลเหละลวงกู

บมิมันมิดังคำ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 94)

ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดตอนที่เวทัพพะพยายามร้ายมนต์ให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองแต่ไม่สามารถทำได้ทำให้กลุ่มโจรโกรธมากและฆ่าเวทัพพะตายจนตาย ชิต บุรทัต เลือกใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบเทียบคู่ในข้อความ เหลาะแหละเล เอื้อนอำอุบาย มิมันมิ เมื่อคำเหล่านี้มารวมกันนอกจากจะสามารถสื่อความหมายได้ดีแล้ว เสียงของพยัญชนะยังช่วยเสริมทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ง่ายขึ้นด้วย

จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการเลือกสรรคำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบเทียบคู่ ในมัทนะพาธา ดังคำประพันธ์

ครั้นเมื่อสดับคัพ-

ราวดื่มอุทกเพ็ญ

เสียงเจ้าลิเพรกว่า

ทะสำเนียงก็เยือกเย็น

รสระรินระรวยใจ;

ดุริยางคะดีดใน

ฟากฟ้าสุราลัย

สุรคัพพะเริงมัย

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272-274)

จากคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักตอนที่ชัยเสนพราพรำพันถึงนางมัทนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้คำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบเทียบคู่ในคำ รื่นระรวย กล่าวคือมีพยัญชนะ ร สัมผัสกัน 3 คำ

1.2.3 เทียมมรด คือ การใช้พยัญชนะเดียวกันเรียงกันสี่คำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ยลเนื้อก็เนื้อเต้น
ท่วงร่างและทั้งตัว

พิศะเส้นก็เส้นร้ว
ก็ระริกระริวไป

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 25-26)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครไว้ในสามัคคีเภทคำฉันท์ตอนที่วิมลสารพราหมณ์โดนลงโทษเนื่องจากไปทักท้วงพระเจ้าอชาตศัตรูว่ายังไม่ควรไปตีแคว้นวัชชี การเลือกใช้คำสัมผัสพยัญชนะแบบเทียมมรดในคำว่า “ระริกระริว” ช่วยสร้างจินตนาการของผู้อ่านให้รับรู้ถึงความทุกข์โศกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

เวทัพพิชังคฺสวณะพลัน
นิงซึ่งประหนึ่งสรีระตาม

อูระห้วนระหวิวหวาม
ดรุท่อน ตะลึงดู

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 93)

ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาตกคำฉันท์ของชิต บุรทัต มีการใช้วลันตติลกฉันท์ บรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครตอนที่เวทัพพะโดนโจรกลุ่มที่ 2 จับตัวไปเพราะโจรกลุ่มใหม่รู้ว่าเวทัพพะสามารถรายมนต์ให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองได้ เวทัพพะรู้สึกเป็นทุกข์มากที่ต้องมาตกอยู่กับโจรกลุ่มใหม่นี้ การบรรยายช่วงนี้ ชิต บุรทัตเลือกใช้คำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบเทียมมรดในข้อความที่ว่า ห้วนระหวิวหวาม ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตนาการถึงความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

1.2.4 เทียบมรด คือ การใช้พยัญชนะเดียวกันเรียงกันห้าคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อนั้นพระรามา
องค์ทมิฬยันตี
แสนโศกบ่สร้างคัลย
ดวนคลพระนลชล

วนิดาสูวรรณินี
จิตเจียนจะจากสกันธ
มนห้วนระว้าวะวน
นยนาถก็พราภพราย

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 112)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นการแสดงภาวะอารมณ์เศร้าโศกเสียใจของนางทมยันตี หลังจากได้รับทราบจากอำมาตย์ว่า พระนลติดการพนันจนทำให้เสียทรัพย์เป็นจำนวนมาก อีกทั้งยังไม่สนใจดูแลราชกิจต่าง ๆ ของบ้านเมือง พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้เลือกใช้คำสัมผัสพยัญชนะแบบเทียบรถในข้อความที่ว่า หวันจะว่าวจะวน ซึ่งทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพถึงสภาพจิตใจของนางทมยันตีได้เป็นอย่างดี

โกมีก็มีจิตระทวย	ประทะทุกซ้นแถวไพร
กำศรตระทศทรคโก	ยอรัณยะรัญจน
พบต้นอโคตกลิตมัน	พยุบันบั่นหวน
ช่อช้อยยะย้อยยลยะยวน	รสรื่นระรวลล

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 165)

ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่นางทมยันตีต้องเดินระหกระเหินในป่าสามวันสามคืน เมื่อนางทมยันตีเจอพระโยคี นางก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังโดยพระโยคีบอกว่า หากพระนลสิ้นบาปก็จะได้กลับไปครองนครดังเดิม พุดเสร็จโยคีก็หายตัวไปทำให้นางทมยันตีเกิดความประหลาดใจ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เลือกใช้คำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบเทียบรถ เพื่อช่วยทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการถึงความรู้สึกของตัวละครได้ง่ายยิ่งขึ้น ในข้อความว่า ยะย้อยยลยะยวน

1.2.5 ทบคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กันเรียงกันสองคู่ ดังคำประพันธ์

เข้าแอบแนบชมชนนี้	ซิกสรวลยวนยี่
นิยมในรสกษิรา	
คารวียลโคบุตรมา	มีใจปรีดา
พะเนิงพะเนาะเคลาทรวง	
ยีนหยุตรับลูกกลั่นลง	เอิบอิมในดวง
มโนภิรมย์ชมเชย	
โลมเล้าเคล้าเคลียเสียเลย	คลึงเคล้นเช่นเคย
ลูกอ่อนชะอ่อนแอบกาย	

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2556, หน้า 18-19)

จากคำประพันธ์ข้างต้นสังเกตเห็นได้ว่า คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในเรื่องพหุลคาริคำฉันท์ในตอนที่กำลังถึงแม่ลูกโคคู่หนึ่งคือพหุลและคาริซึ่งรักกันมากและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขในป่า กวีเลือกใช้ลักษณะคำใช้ที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบทบคู่ในคำ ชิกสรวลยวนยี่ ในคำว่า ชิกสรวล ถึงแม้จะเป็นพยัญชนะคนละตัวแต่พยัญชนะ ช และ ส จะออกเสียง /s/ เหมือนกันทางภาษาศาสตร์ มาสัมผัสคู่กับคำว่า ยวนยี่ และข้อความโลมเล้าเคล้าเคลีย เป็นการสัมผัสของพยัญชนะคู่แรก คือ ล ในคำว่า โลมเล้า และสัมผัสพยัญชนะ คล อีกหนึ่งคู่ที่อยู่ติดกันคือคำว่า เคล้าเคลีย

คำประพันธ์ในวินิศวานิชคำฉันท์ก็พบการใช้คำสัมผัสพยัญชนะแบบทบคู่ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ต่างคนต่างแลตลิ่งกัน	ทศนะประวิขันธ์
ทรงมหัศจรรย์	ย จินต์จน
อายแอบผินภักตรเวียนวน	พิศนยนะฉนวน
พลางชำเลื่องนน	ท การใจ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2459, หน้า 46)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะสังเกตเห็นได้ว่า หลวงธรรมาภิมณฑ์เลือกใช้คำสัมผัสพยัญชนะในคำว่า อายแอบผินภักตร เพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร คำว่าอายแอบผินภักตร นอกจากจะมีเสียงสัมผัสที่ไพเราะแล้วยังสามารถสื่อให้เห็นภาพกิริยาอาการของตัวละครได้เป็นอย่างดี

1.2.6 แทรกคู่ คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กันเรียงกันสองคำหรือสามคำ โดยมีพยัญชนะอื่นมาคั่นกลางหนึ่งคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

อำนาจลัทธิยอชฐาน	สำเร็จสารสำเร็จใจ
ประสบส่งประสงค์ไป	ประคองข้าจำนงหวัง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้นิพนธ์พระนลคำฉันท์ในตอนที่กำลังถึงความมุ่งมั่นของนางทมยันตีที่จะเลือกพระนลเป็นพระสวามี โดยการเลือกสรรคำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบแทรกคู่ กล่าวคือ คำว่า สบส่ง เป็นสัมผัสที่คู่กันมีการสัมผัสกับคำว่า สงค์ โดยมีคำว่า ประ มาคั่นกลาง

นอกจากนี้ในภูทกคำฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ได้ใช้สันตติกลคำฉันท์ในการแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่ยกย่องได้แต่งงานกับลูกเศรษฐี ความว่า

ตื่นรู้ก็อายมณฑล

มุขยัฏยเตือน

อาลัยอะโรนฤจะเหมือน

รสรักภริมย์ขวัญ

(หลวงธรรมาภิมณฑล, 2472, หน้า 25)

จากคำประพันธ์ข้างต้นหลวงธรรมาภิมณฑลมีการเลือกสรรถ้อยคำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบแทรกคู่เพื่อทำให้ภาษามีวรรณศิลป์มากยิ่งขึ้น โดยคำว่า รสรัก มีสัมผัสพยัญชนะ ร สองคำ และสัมผัสกับคำว่า รมย์ โดยมีคำว่า ภิ มาคั่นกลาง

1.2.7 แทรกกร คือ การใช้พยัญชนะตัวเดียวกันหรือคู่กันเรียงกันสองคำหรือสามคำ โดยมีพยัญชนะอื่นมาคั่นกลางสองคำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

แสนอาสุระระกำจะกำสรตวิบาก

แสนยากยโยคยาก

จะตรอง

หากเราเนาสำนักนี้จึรจำนอง

โอออยากจะป่วยปอง

สบาย

(หลวงธรรมาภิมณฑล, 2472, หน้า 8)

จากตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้น หลวงธรรมาภิมณฑลเขียนบรรยายถึงความรู้สึกของกษัตริย์ที่มีความกังวลและความกลัวว่าวันใดที่ตนเองทำความผิดจะต้องกลับไปเป็นทาสของเศรษฐีโดยเลือกสรรคำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบแทรกกร กล่าวคือ คำว่า เนา สัมผัสกับคำว่า นักนิ โดยมีพยางค์ 2 พยางค์มาคั่นกลางคือคำว่า วลี

วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ บทประพันธ์ตอนที่พระอินทร์ต่อว่าพระนลว่าพระนลไม่ปฏิบัติตามคำสั่งมีการใช้คำที่มีสัมผัสพยัญชนะแบบแทรกกร ดังคำประพันธ์ว่า

เมื่อนั้นพระมัทวาน

พจมานธนูเฉียว

ดูคู่ประเดี้ยวเดียว

พระก็กลับก็กลายไป

เมื่อกี้พระนลว่า

กิจการะฉันทโหน

โองการประการใด

ก็บ่คิดจะบิดเบือน

(พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 79)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นว่าคำว่า บ่ สัมผัสกับคำว่า บิดเบือน โดยมีคำว่า คิดจะมา คั่นกลาง ซึ่งการสัมผัสของพยัญชนะลักษณะนี้เป็นการสัมผัสพยัญชนะแบบแทรกกร เป็นการใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ประเภทหนึ่งในการแต่งคำประพันธ์

2. เสียงสระ สระเป็นเสียงสำคัญในภาษาไทย การออกเสียงคำในภาษาไทยจะต้องออกทั้งเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ จึงจะเป็นคำที่มีความหมายเพื่อนำไปใช้ในการสื่อสาร วรรณศิลป์ทางด้านเสียงสระสำหรับการแต่งคำประพันธ์จะเป็นไปในลักษณะของสัมผัส

หลวงธรรมภิมณฑ์ (2562, หน้า 67) ได้แบ่งประเภทของสัมผัสสระไว้ 6 ประเภท คือ เคียง เทียบเคียง ทบเคียง เทียบแอก แทรกเคียง และแทรกแอก จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการใช้สัมผัสสระ 5 ชนิด คือ เคียง เทียบเคียง ทบเคียง แทรกเคียง และแทรกแอก ในลักษณะต่าง ๆ ดังนี้

2.1 เคียง คือ คำที่ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์จากเรื่องพระนลคำฉันท์ พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ในตอนบรรยายถึงนางทมยันตีตอนตื่นขึ้นมาและเห็นพระนลทำให้ต่างฝ่ายต่างก็เกิดความต้องตาต้องใจกัน ความว่า

เมื่อนั้นพระนงเภา	อรเภาวะโสภา
หลากในหทัยมา	นพมาณะวังใน
งามดั่ง อนงค์ทรง	สิริ โฉมประโลมใจ
ใครหนอจะนี้ใคร	ฤจะเทพเสด็จมา

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 82)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้เลือกใช้คำที่มีสัมผัสสระแบบเคียง คือ มีคำที่มีเสียงสระเดียวกันติดกัน 2 คำ นั่นก็คือคำว่า **อนงค์ทรง** และ **สิริ**

ในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์ ก็พบการใช้สัมผัสสระแบบเคียงเช่นเดียวกัน ดังบทประพันธ์ตอนพระเวสสันดรยืนยันทที่จะไปจากเมือง และเมื่อต้องเดินทางจึงเข้าไปลาพระบิดา ซึ่งบรรยายกาศในขณะนั้นเต็มไปด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ความว่า

เสร็จแล้วบพิตรชน	พระดไยนงคราญ
สุราชนิวาศฐาน	ชนกาธิ ราชา
บังคมบรมบาท	ปิตุราชทูลลา
พลาง ทางพระโคก	ดุรรำพิไครวญ
สญไชย ราชา	สวณากัริญจวน
เราร้อนฤทัยชน	สุณิสาสุดามาลย์
ให้น่านิเวศน์วัง	ดุจดั่ง บุราณกาล
เอกองคณงคราญ	บมิอยู่จะสู้ไป
ท้าวเธอดำรงขอ	วรภาคิ ไนยไท
มัทรีพระทราวม้วย	ก็มีอาจนุญาตถวาย

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7-8)

จากบทประพันธ์ข้างต้นสังเกตเห็นได้ว่า พระราชนิพนธ์ของ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้เลือกสรรถ้อยคำที่มีสัมผัสสระมากถึง 5 คู่ คือ ราชา พลังทาง ราชา ราชนกาล ไนยไทย ซึ่งการเลือกสรรคำเช่นนี้ช่วยเพิ่มความไพเราะให้แก่บทประพันธ์

วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสสระแบบเคียงจำนวนมากในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อใดของตัวละคร คือ เรื่องพหลดาวิคำฉันท์ในตอนที่กำลังถึงนางพหลที่รีบเดินทางกลับไปหาลูก ด้วยจิตใจที่กังวลและเป็นทุกข์ว่าลูกจะรอและหิว ความว่า

ปางนั้นดาวิบมิแนน	จากตลาดลาพาน
ประเลห์ประลายกลายคีน	
สาวบาทผาดผายฝ่ายฝัน	แข่งใจใฝ่เย็น
ยังสตัยบสร้างพรางคำ	
คิดถึงลูกน้อยเนาสำ	นักไพร่ไกลกำ
ลั้งนี้จะโคกโหกหา	
สุริย์ฉายชายแสงแผ่อา	กาศคอยมาดา
พานนี้จะเศร้าเปล่าใจ	
จักได้หย้าแน่มไหน	หิวหอบบอบใคร
จะโลมจะแลกำกูน	
ลูกน้อยเนาในไพร่มูล	ลูกเอยจักพูน
เทวษกังวลชนนี้	
ไปรู้แม่แม่มา	ภัยขลาราวี
บหวังจะรอดวอดวาย	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 29-30)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าหลวงธรรมาภิมณฑ์ได้พยายามเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ในการแต่งบทประพันธ์นี้เป็นอย่างมาก พบการใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสสระแบบเคียงแทบจะทุกวรรค สัมผัสสระแบบเคียงที่พบในบทนี้ คือ ตลาดลา ลายกลาย บาทผาด ผายฝ่าย ใจใฝ่ สร้างพราง ไทรไกล โศกโหก ฉายชาย เศร้าเปล่า หอบบอบ ไนไพร่ วลชน แม่แม่ ขลารารอดวอด การเลือกคำที่มีสัมผัสสระมากขนาดนี้ช่วยเสริมความงามทางวรรณศิลป์โดยเฉพาะทางด้านเสียงได้เป็นอย่างดี

2.2 เทียบเคียง คือ คำที่ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 3 คำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องปรียทรรคิกาทอนที่ท้าววัดสราขกับวิฑูษกได้ยืนางอนันยกาและนางเจฏีคุยกัน จึงรู้ว่านางอนันยกาคือลูกสาวของวินธยเกตุที่เคยยกให้ท้าววัดสราข ท้าววัดสราขจึงกล่าวชมความงามของนางอนันยกาว่า

เกลอเอ๋ย, จริงเช่นนั้นเทียว ดู!

หล่อนชายตากก็ยวนฤดีปรีดีเสบาย เหมือนได้เสวยหยาดอมฤต;

หล่อนงามยามอุระไรสไบะบ่มิปิด ปานจันทร์บมิตเมฆ วิไล;

ยามนางเก็บผิพทุมจะหุบก็ตनुไสร้ หาเห็นประหลาดไม่, เพราะว่า

ได้ถูกหัตถ์นรินวลบ่พ่ายศศธรา เหมือนแสงศศิมากระทบ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 81)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบการใช้สัมผัสสระแบบเทียบเคียง คือ ใช้สระตัวเดียวกันติดกัน 3 คำ ในที่นี้คือคำว่า ศศธ

วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ มีการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครโดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสัททูลวิกิพีดฉันท์ในตอนที่ได้เจ้าเมืองพาราณสีป่วย จะตายในที่สุด ทำให้มีเหลือซึ่งกำลังตั้งครรภ์เกิดความโศกเศร้าเสียใจ คำประพันธ์ช่วงนี้มีการใช้คำที่มีสัมผัสสระแบบเทียบเคียง ดังคำประพันธ์ความว่า

โอโอรังคณบุตรประเวศภวสวรรค์ ทั้งข้าคนันต์

อนาถ

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 25-26)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าพระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาได้มีการใช้สัมผัสสระแบบเทียบเคียงในคำว่า ภวส

วรรณกรรมเรื่องพหลดาวิคำฉันท์ในตอนที่ได้หาอาหารมาให้แม่ของตนเองกลับมาจากหาอาหาร เมื่อหาอาหารมาให้แม่หาอาหารก็ดีใจและรีบวิ่งออกมาหาแม่ มีการใช้สัมผัสสระแบบเทียบเคียงความว่า

แม่ลูกเห็นกันทันใด

ปรีดีดีใจ

ละโลมละเล้าแก่กัน

ลูกอ่อนอ่อนแม่ดีมถัน

ชมชื่นหื่นหรร

ชาสมกระเชมเปรมปรีดี

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 30)

คำประพันธ์ข้างต้นมีการใช้คำที่มีสัมผัสสระแบบเทียบเคียงคือคำว่า ปริดีตินั้นก็คือใช้คำที่มีเสียงสระอิ 3 คำติดกัน

2.3 ทบเคียง คือ คำที่ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คู่ ดังคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องพหลคารวิชัยตอนที่กล่าวถึงแม่ลูกโคคู่หนึ่งคือพหลและคารวิซึ่งรักกันมากและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขในป่า กวีเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ฉบัง การบรรยายภาวะอารมณ์รักของแม่ลูกที่ได้อยู่ร่วมกัน และมีการใช้สัมผัสสระแบบทบเคียง ความเป็น

ยืนหยุดรับลูกกลิ่นลง	เอิบอ้อมในดวง
มโนภิรมย์ชมเชย	
โถมเล่าเล่าเคลียเลียเลย	คลึงเคล้นเช่นเคย
ลูกอ่อนชะอ่อนแอบกาย	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 18-19)

หลวงธรรมาภิมณฑ์แต่งคำประพันธ์บทนี้เพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักระหว่างแม่กับลูก โดยเลือกใช้คำที่มีสัมผัสสระแบบทบเคียง กล่าวคือ เลือกใช้คำที่ใช้สระตัวเดียวกัน 2 คู่ ในที่นี้คือสัมผัสสระเอาในคำว่าเล่าและเคล้า สัมผัสสระเอียในคำว่า เคลียและเลีย การใช้คำแบบนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพถึงกิริยาอาการระหว่างแม่กับลูกช่วงที่อยู่ด้วยกันเป็นอย่างดี

2.4 แทรกเคียง คือ คำที่ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ โดยมีคำอื่นมาคั่นกลาง 1 คำ และแทรกอยู่ตรงบริเวณต้นหรือกลางวรรค ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องศรีสุตาคำฉันท์ของ ศ.เทพะแพทย์ ได้ใช้ภูษงค์ปยาตฉันท์ ในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางศรีสุตาตอนที่ถกเถียงกันกับพระพี่เลี้ยงของพี่สาว ความเป็น

ณ บัดศรีสุตาฟัง	จะนั่งนั่งรำคาญหู
ชะเอ่ยขอพะนอชู้	ริเรื่องพราหมณ์ทำความหาย
พระโหมยงก็หลงเหลือ	พระช่างเชื่อจะเปื้อนตาย
อร่ามุ่นและวุ่นวาย	ก็เอ๋ยถามมิคร้ามครัน
แหนะ ! พราหมณ์น้อยฤให้ญ์หนอ	พิเน้าคลอพะนอกัน
ณ กลางสวนและชวนฝัน	สติดชู้มตะค่อมบัง
ประนอมชวนสำนวนซุ่ม	ประสมยอมก็น่าฟัง
ซิ! คนโปรดพิโรธซัง	ก็เจื่อนหายกระจายลาม

(ศ.เทพะแพทย์, 2501, หน้า 28)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ชัดว่า ศ.เทศะแพทย ได้คัดสรรถ้อยคำที่มีสัมผัสสระ แบบแทรกเคียงเอาไว้เพื่อความงามทางวรรณศิลป์ของบทประพันธ์บทนี้โดยสัมผัสสระแบบแทรกเคียงปรากฏในคำประพันธ์เกือบทุกวรรค สัมผัสสระแบบแทรกเคียงที่พบในคำประพันธ์บทนี้มีคำว่า พราหมณ์ทำความ ยงก็หลง เชื่อจะเปื้อน มุ่นและวุ่น คลอพะนอ สวนและชวน ชุ่มตะคุ่ม ชวนสำนวน โปรตพิโรธ หายกระจาย ซึ่งการที่มีสัมผัสสระแบบแทรกเคียงนี้ในแทบทุกวรรค ทำให้บทประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวเองมีความเด่นชัดขึ้น ทั้งทางด้านเสียงและความหมาย

จากการวิเคราะห์การใช้ลักษณะคำประพันธ์ในการแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้สัมผัสสระแบบแทรกเคียงในเรื่องพระนลคำฉันท์ในตอนที่น่าทึ่งยิ่งที่ได้อธิบายให้พระนลฟังถึงสาเหตุที่จะจัดพิธีสมโภชพรอบที่ 2 โดยให้พระพาย พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นพยานว่าเป็นเพียงแผนที่ต้องการให้พระนลปรากฏตัว พระนลจึงตัดสินใจแปลงร่างกลับเป็นพระนلدั้งเดิม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คะนึ่งพลาญพระไฉนัธ

ธสวมเลื้ออะเคื้อพลัน

ก็คิ่นรูปนิษัธนาถ

วิไลลักษณ์ประจักษ์ดู

มเหลืสิริรัตน์

พระนางโถมกระโจมทรง

พระนลเปรมเกษมจิต

ลำผัสนางสง่างตา

พระกรกอดพระยอดรัก

พระน้องนางธราภานาน

พระตรัสเรียกพระลูกเจ้า

ธลุปไฉนัธมทรง

พระนางชบพระพักตรเลือก

ประเดี้ยวทรงพระโคก

ก็อัยบวิสตรระเจิดฉั่น

ระลึกหน้าพระยาญ

นรินทรราชระบือญ

ประเจิดดุจจิพุชญ

ตระหนักขัดถนัดองค์

กระหวัดรัดพระภัสดา

ธจุมพิตพระชายา

ก็เอิบอ้อมกระหิ่มมาน

อำไพพัคตร์ประภาวาน

พระนลรัดกระหวัดองค์

พระลูกเฝ้าพระบาทหงส์

เสน่ห้สองตระกองศรี

พระเคียรเกลือกพระสามี

ประเดี้ยวสร้างพระนางสรवल

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 291)

จากคำประพันธ์เรื่องพระนลคำฉันท์ข้างต้นเห็นได้ว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกสรรถ้อยคำที่มีสัมผัสสระแบบแทรกเคียงเพื่อฉันทลักษณ์แสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร โดยพบสัมผัสสระแบบแทรกเคียงในแทบทุกวรรคของบทประพันธ์ มีคำที่พบดังนี้ เลื้ออะเคื้อ หน้าพระยา ลักษณะประจักษ์ ดุจวิพฐ ชัดถนัด โถมกระโจม เปรมเกษม นางสอาง อิ่มกระหยิ่ม กอดพระยอด นางธำรง รัตกระหวัด ไวโซม สองตระกอง ส่างพระนาง

หลวงธรรมาภิรมย์เลือกใช้สัททวิภินิหารในการประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องกฤษณาคำฉันท์ ในตอนที่เขียนบรรยายถึงความรู้สึกของกฤษณาที่มีความกังวลและความกลัวว่า วันใดที่ตนเองทำความผิดจะต้องกลับไปเป็นทาสของเศรษฐี และมีการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีสัมผัสสระแบบแทรกเคียง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตรองการทุกข์วิจารณ์ก็ดาลมนจน

ลั้งเลเหลียวตน ตะลึง

คร่ำครวญหวนอุรครั้งก็หวั่นจระคะนิง

กลกิตยรำพึง คดี

เดิมนลอรุมนาก็ดาลมนทวิ

เชิญแข่งฤแบ่งมี สบาย

หากเศรษฐีเจเลียวจะเลียวพิรุฬหมาย

โทษทุกข์ทักทาย ณเรา

หากเฟลออกก็จะผิดณกิจผิวจะเบา

โทษไหนจะทาเนา งะงด

คงควบทุกข์ประเทียบประทัບทุกข์ประทษ

ตรองอัปประยศยศ ประยูร

ชูเขียนแลฤจะหน้าจะข้าประทุษพูน

ใช้เนกกะทาสทูน อิศกร

ใครเรื่องรอบพิริข้าระกำกระมลถอน

ทอดใจทเวศวอน วิตก

จักใครใดสินะตนจะพนทุกขระห

โอบอกอนาถเจียน จะคราก

แสนอาสุระระกำจะกำสรดวิปาก

แสนยากยิ่งโยคยาก จะตรอง
 หากเราเนาสำนักนี้จี้จ้อง
 โอบยากจะป่วยปอง สบาย
 คงมีทุกขระทมบรมจิตรทวาย
 กำเดามะเดือดตาย ทเวศ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2472, หน้า 8)

หลวงธรรมาภิมณฑ์เลือกใช้คำที่มีสัมผัสแบบแทรกเคียงแทบทุกบทซึ่งทำให้ผู้อ่านวรรณกรรมรับรู้ถึงวรรณศิลป์ทางการเลือกใช้ถ้อยคำ ส่งเสริมคำประพันธ์ทั้งทางเสียงและความหมาย ก่อจินตภาพให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี สัมผัสสระแบบแทรกเคียงที่พบมีคำว่า ครั้นก็หวน มานก็ดาล แข่งฤแบ่ง เผลียวจะเลี้ยว ผิดณกิจ หน้าจะซ้ำ ช้ำระกำ ตนจะพัน กำจะกำ นินี้จี้ ระทมบรม

2.5 แทรกแอก คือ คำที่ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ โดยมีคำอื่นมาคั่นกลาง 2 คำ ดังตัวอย่างคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องเวทพิพะคำฉันท์ในตอนที่ว่าพรหมณ์เวทพิพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐ ระหว่างทางพบกันโจร โจรให้ผู้ที่ไปด้วยกลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ต่อมาเวทพิพะได้เสกแก้วแหวนเงินทองให้โจรกลุ่มนั้น แต่ต่อมากลุ่มโจรและเวทพิพะได้เจอโจรอีกกลุ่มหนึ่งทำให้ต่อสู้กัน การบรรยายภาวะอารมณ์ดังกล่าวมีการใช้คำที่มีสัมผัสสระแบบแทรกแอก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ก็ให้ฮึกคะคึกห้อม สะพรั่งพร้อมสะพริบเพรียง
 ขนานหน้ากระดานเรียง ประชิดต่างระดมตี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้คำว่า ขนานหน้ากระดาน ในการบรรยายเหตุการณ์ ซึ่งคำว่า ขนานหน้ากระดานนี้ มีลักษณะสัมผัสสระแบบแทรกแอก กล่าวคือ ใช้สระเดียวกันเรียงติดกัน 2 คำ ในคำว่า ขนานกับดาน และมีคำอื่นมาคั่นกลาง 2 คำ คือคำว่า หน้า และกระ ในเรื่องพระนลคำฉันท์มีการใช้สัมผัสสระแบบแทรกแอกตอนที่กล่าวถึงความมุ่งมั่นของนางทมยันตีที่จะเลือกพระนลเป็นพระสวามี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระองค์เธอพระองค์เดียว พระนลเชียววิชาชาย
 ผิหมายชมจะสมหมาย เพราะข้าหมายถวายเป็น
 มิเลือกองค์พระนลได้ ก็ข้าไซ้รับมีผัว
 มียำเยงมิเกรงกลัว จะเปนไรก็เปนไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

พระราชวรรังสรรค์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกคำที่มีสัมผัสแบบแทรกแยก เพื่อให้คำประพันธ์นี้มีวรรณศิลป์และความงามมากยิ่งขึ้น โดยส่งสัมผัสคำว่าไรกับไป แต่จะมีคำวาก็เป็นมาคั่นกลาง

3. เสียงวรรณยุกต์ เสียงวรรณยุกต์เป็นเสียงสำคัญในภาษาไทยมีอิทธิพลต่อความหมายของคำ เสียงวรรณยุกต์ในภาษามี 5 เสียง คือ สามัญ เอก โท ตรี และจัตวา วรวรรธน์ ศรียาภัย (2565, หน้า 120-122) ได้อธิบายถึงวรรณศิลป์ทางเสียงวรรณยุกต์สรุปความได้ว่า การใช้เสียงวรรณยุกต์เป็นความตั้งใจของผู้ประพันธ์ที่จะเลือกใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์ใด การใช้วรรณยุกต์สร้างสรรคคำในภาษาให้เป็นคำวรรณศิลป์ มี 2 ลักษณะ คือ เสียงวรรณยุกต์ตามข้อกำหนดทางฉันทลักษณ์และเสียงวรรณยุกต์ในชั้นเชิงของกวี รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ที่ไม่มีข้อกำหนดหรือข้อบังคับด้านเสียงวรรณยุกต์ ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้จะเป็นการศึกษาวิเคราะห์เสียงวรรณยุกต์ในแง่มุมชั้นเชิงของกวี

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า กวีในรัชสมัยนี้มีการเลือกใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์อย่างมีชั้นเชิง เพื่อให้คำประพันธ์นั้นมีถ้อยคำที่เป็นวรรณศิลป์ ถ่ายทอดออกมาเพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกของกวีได้อย่างลึกซึ้ง เกิดความงามทั้งทางด้านเสียงและความหมาย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชนิพนธ์คำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของชายเสนที่พัวพันถึงนางมัทนา ความว่า

ชายเสน: โอไอกระไรเลย

พอเห็นก็ซาบซ่าน

ยิ่งยลจะนิดา

เพลิงรุ่มประทุมกาย

พิศไพบมี^๑ทรา^๒ม,

จนสุดจะหาพจน์

.....

ครั้นเมื่อสดับคัพ-

ราวดื่มอุทกเพ็ญ

บมีเคย ณ ก่อนกาล!

ฤดีรักกับหักหาย.

ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย

ณ อุราบลาลด.

จะชุกามสง่าหมด,

สรรพเสริญเสมอใจ.

.....

ทะลำนี้นึงก็เยือกเย็น

รสระรื้นระรวยใจ;

เสียงเจ้าสิเพรากว่า

ฟากฟ้าสุราลัย

.....

พิศโฉมและฟังเสียง

โอนอนจะหลับไหล

ขึ้นนอนก็ร้อนเรา

หากขึ้นจะนอนเฉย

.....

ดุริยางค์ดีดีใน

สุรคัพพะเรงรมย์.

.....

ละก็เพียงจะขาดใจ,

ถะนี่นะอกเอ๋ย!

ฤดีเฝ้าคะนิงเซย,

อุระอาจจะฟังกนิท.

.....

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272-274)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะสังเกตเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เลือกใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์ในลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลักษณะของเนื้อความ ในช่วงแรกเป็นช่วงที่ชัยเสนสั่งให้ทหารทำพลับพลาที่ประทับในบริเวณใกล้กับอาคารของ กาละทรรศดิน เพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ กับนางมัทนา โดยการรำพึงรำพันในช่วงแรกเป็นช่วงที่ยังไม่เห็น นางมัทนาเดินออกมา ความรู้สึกของชัยเสนที่มีต่อนางมัทนาเป็นความรู้สึกตื่นเต้น ร้อนใจ เปรียบได้กับมีไฟมาลุ่มอยู่ภายในทรวง ดังนั้นในช่วงแรกนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้คำที่มีเสียงวรรณยุกต์ในคำสุดท้ายของแต่ละวรรคอย่างหลากหลาย กล่าวคือ มีคำสุดท้ายที่เป็นเสียงสามัญ 6 คำ คือ เลย กาล ดา ภาย ทรม ใจ มีคำสุดท้ายที่มีเสียงวรรณยุกต์เอก จำนวน 1 คำ คือ หมด มีคำสุดท้ายที่มีเสียงโท จำนวน 1 คำ คือ ชาน มีคำสุดท้ายที่มีเสียงวรรณยุกต์ตรี จำนวน 3 คำ คือคำว่า คล้าย ลด และพจน และมีคำสุดท้ายที่มีเสียงวรรณยุกต์ จัตวา จำนวน 1 คำ คือ หาย การเลือกใช้คำที่มีความหลากหลายทางด้านเสียงวรรณยุกต์ ย่อมส่งผลต่อเสียงของคำ อารมณ์ความรู้สึกของชัยเสนที่ถ่ายทอดออกมาทำให้ทราบถึงความปั่นป่วน ความตื่นเต้น ความร้อนรนที่อยากเจอนางมัทนา

ต่อมาเมื่อชัยเสนได้เห็นนางมัทนาและได้ยินเสียงนางมัทนาที่กำลังรำพึงรำพันถึงตนเอง ทว่าชัยเสนก็ไม่มีความรู้สึกอ่อนนุ่ม วิตกกังวลเช่นเคย ดังนั้นคำที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเลือกใช้เป็นคำสุดท้ายของวรรค จึงมีเสียงวรรณยุกต์ที่ราบเรียบกว่า จากคำประพันธ์เห็นได้ว่า คำสุดท้ายของวรรคเป็นเสียงสามัญ 6 คำ คือคำว่า เพ็ญ เย็น ใจ ใน รมย์ ลัย และคำสุดท้ายของวรรคเป็นเสียงเอก จำนวน 2 คำ คือคำว่า ศัพท์ และคำว่า กว่

หลังจากชัยเสนเห็นนางมัทนาและได้ยินเสียงนางมัทนาที่พำรำพันถึงตนเอง ก็ทำให้สภาพจิตใจของชัยเสนกลับมาร้อนนุ่มอีกเช่นเคย หากจะนอนก็นอนไม่หลับ พระบาทสมเด็จพระ

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงกลับมาเลือกใช้คำสุดท้ายของวรรคโดยมีเสียงวรรณยุกต์ที่หลากหลาย กล่าวคือ มีคำที่มีเสียงสามัญ 3 คำ คือคำว่า ใจ เซย และภินท์ มีคำท้ายวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์โท จำนวน 1 คำ คือคำว่า เร่า และมีคำท้ายวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์จัตวา จำนวน 4 คำ คือ เสียง ไหล เหย เอ้ย

วิธีการเรียงการเลือกใช้เสียงวรรณยุกต์ในชั้นเชิงกวีของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ออกจากบทประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของชัยเสนที่มีความรู้สึกโกรธนางจันท์ จนต้องเปล่งวาจาออกมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน: ชะแกงละจันท์

เตรียมเพื่อจะตบ

การศึกก็เชือก

ผิฉันจะยอมรับ

ฉนั้นลิฉันมุ่ง

คอยดูเถิดหนอแน

ฉนั้นคิดจะสงเคียร

แหละให้กะโณมนา-

ชะชะมีอุบายครบ,

รณะด้วยจะห้ามทัพ!

ขณะนี้ขอดับ,

ก็จะอวดระยอมแพ้.

รณะยุทธะอีกแท้,

ละจะฝากกำนลมา;

มะคะธาธิราชา

รชบถ ฦ สามี!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 344)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์มีทนะพาเพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร พบว่า พระองค์ได้เลือกใช้คำท้ายวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์ที่หลากหลาย กล่าวคือ คำที่มีเสียงวรรณยุกต์สามัญ มีจำนวน 5 คำ คือคำว่า ติ นา มา ชา มีคำท้ายวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์เอก จำนวน 2 คำ คือคำว่า ก่อและดับ คำท้ายวรรคที่เป็นเสียงวรรณยุกต์โท มีจำนวน 2 คำ คือคำว่า มุ่งและแน มีคำท้ายวรรคที่เป็นเสียงวรรณยุกต์ตรี จำนวน 6 คำ คือ ครบ รบ ทัพ รับ แพ้ แท้ และคำสุดท้ายของวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์จัตวา มีจำนวน 1 คำ คือคำว่า เคียร

พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้ประพันธ์มหาชาติคำฉันท์ บทประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร มีคำท้ายวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์ที่หลากหลาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สองหนอนรินทรสดับ

ชวนกันประลาศจรครไล

ก็สดุ้งฤทัยไหว

ณสระเบญจโกเมศ

วารีก็บังพระวรวงศ์

บุษบงก็บังเกศ

หวังว่าจะซ่อนพระปิตุเรศ

พฤติพราหมณ์เพราะความกลัว

(พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 18)

การใช้คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์กลัวของกัณหาและซาสีหลังจากรู้ว่า จะต้องไปอยู่กับชุก อารมณ์ของเด็กที่จะต้องไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ ต้องจากสถานที่ที่คุ้นเคย เป็นความรู้สึกที่ไม่สงบ เต็มไปด้วยความกังวลว่าจะต้องพบเจอกับอะไรในอนาคต รวมถึง น้อยใจที่พ่อยกตนเองให้แก่คนอื่น ดังนั้นพระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา จึงเลือกใช้ คำทำยวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์ที่หลากหลาย กล่าวคือ คำทำยวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์สามัญ มีจำนวน 3 คำ คือคำว่า ไล องค์ และกลัว คำทำยวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์เอก มีจำนวน 2 คำ คือ ดับและเกศ คำทำยวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์โท มีจำนวน 2 คำ คือ เมศและเรศ คำทำยวรรคที่มีเสียงวรรณยุกต์จัตวา มีจำนวน 1 คำ คือคำว่า ไหว จากการเลือกคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ ที่หลากหลาย ย่อมทำให้บทประพันธ์มีลักษณะเสียงขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่ราบเรียบ จึงทำให้เหมาะกับการเขียนบทประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครที่ไม่ได้สงบนิ่งเป็นอย่างดี

ศัพท์หลังการ

ศัพท์หลังการ คือ การเลือกใช้ภาษาในระดับคำเพื่อสื่อความหมายของบทประพันธ์ จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบวรรณศิลป์ในการประพันธ์ทางด้านศัพท์หลังการ ดังนี้

1. คำซ้ำ การใช้คำซ้ำเป็นการใช้คำหรือถ้อยคำเดิมซ้ำเพื่อทำให้บทประพันธ์ มีความไพเราะมากยิ่งขึ้น จากการศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร ในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการซ้ำคำ เพื่อสร้างน้ำหนักให้แก่เนื้อความในหลายเรื่อง เช่น

เมื่อนั้นพระโกลมี

ยุวดีกำดัดฤดี

คำนี้พระนลมี

นยะหงส์พิทิงคะทูล

หมองหมายบ่วายว่าง

สุขนางก็สว่างก็สูญ

อาดูรออุลย์ญูล

พิศวาสบุคคลาบคาลัย

ยามนิทรบนิทรเณ

นิทระเศร่าทุนทราย

ร่อนรณสกลกาย

บมิเหือดก็เหือดดกมล

โกชนตั้งก้นงเณ

บเสวยกระยาสุคนธ์

กลุ่มกลัดสะบัดตน	อุระเข็ญลำเค็ญรำคาญ
พัคตร์พิมพะพริ้มเพรา	พิศเศรำบ่เบิกบาน
ขุนขันกมลมาลย์	มลหมางระคายระคาย
เคยสรวลป่สรวลลันต์	จิตชั้นระล่ำระสาย
แคนคิดระคายหมาย	มนแลวก็แคลวก็คลา
เคยมีฉวีฉ่อง	สิริพ่องประไพประภา
บัดนี้ฉวีวา	มกัหมองบ่รองบ่อเรื่อง
เฟลอ ๆ มะเมอมน	จิตจนก็ขุ่นก็เคือง
ผิวพัคตร์ก็ชักเหลือง	วรรูปก็ซุบก็ผอม

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์รักในเรื่องพระนลคำฉันท์ของนางทมยันตีในตอนนี้นางทมยันตีได้ยืมกิตติศัพท์เรื่องความงามของพระนล ทำให้นางหลงรักพระนลตั้งแต่นั้นมา ผู้แต่งได้เลือกซ้ำคำในวรรคท้ายของบาทซึ่งเมื่อซ้ำคำแล้วคำที่ตามมาจะเป็นคำที่มีความหมายไปในทิศทางเดียวกัน ดังคำว่า กี่สำงก็สูญ บ่คลาดบ่คลาย บ่เบิกบาน ระคาย ระคาย ก็แคลวก็คลา บ่รองบ่อเรื่อง ก็ขุ่นก็เคือง ก็ซุบก็ผอม ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คำประพันธ์ในตอนนี้มีเอกภาพและทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพอย่างชัดเจน รวมถึงเข้าใจในถ้อยคำนั้นอย่างลึกซึ้งอีกด้วย

ในคำประพันธ์ตอนหนึ่งของบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาเป็นคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์รักของสุเทษณ์ที่รำพึงรำพันถึงนางมัทนาให้จิตระส่ำระสาย ความว่า

งามผิวประไพผ่อง	กลทาบศุภาสุพรรณ,
งามแก้มเหลมฉ้น	พระอรุณแอร่มละลาน
งามเกศดำขำ	กลน้ำ ณ ท้องละหาน
งามเนตรปิณิจปาน	สุณิเมาะโนหะรา;
งามทรวงสล้างสอง	วรธันสุนนสุมา-
ลีเลิตประเสริฐกว่า	วรบุลสะโรชะมาศ;
งามเอวอนงค์ราว	สุระคิลปิชาญฉลาด
เกลากิ่งประหนึ่งวาด	วรรูปพิไลพะวง;

งามกรประหนึ่งวง

สุระคชสุเรนทะทรง

นวนนาดวิลาศวง

ดุจะร่าระบำระเบง;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214–215)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้วิธีการซ้ำคำว่า “งาม” เพื่อบรรยายให้เห็นถึงความงามของนางมัทนา ว่านางมัทนานั้นมีความงามเป็นอย่างมาก งามไปแทบจะทุกส่วนของร่างกาย ทั้งผิวงาม แก้มงาม ผงงาม ตางาม หน้าอกงาม รูปร่างงาม มีองาม การกล่าวซ้ำถึงความงามของนางมัทนาแบบนี้ทำให้อ่านเกิดจินตภาพถึงนางมัทนา ว่ามีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร และเป็นการทำให้เกิดเอกภาพในข้อความว่าคำประพันธ์นี้จะพูดถึงความงามของนางมัทนาซึ่งมีความงามมาก จนทำให้สุเทษณ์หลงใหลได้ถึงเพียงนี้ ทำให้อ่านเข้าใจถึงความรู้สึกหลงใหลของสุเทษณ์ได้มากขึ้นว่า สุเทษณ์มีความรู้สึกรักต่อนางมัทนามากเพียงใด

วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ หลังจากนางทมยันตีทราบว่าเป็นพระนลได้ตัดผ้าและหนีลงไปแล้ว นางทมยันตีพยายามตามหาพระนล ขณะที่ตามหานางทมยันตีก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจเป็นอย่างมาก ดังความที่ว่า

บัดเดียวถลันลูก

จรแล่นณะแดนดง

บัดเดียวก็ทอดองค์

อรท่มณะชาติรี

บัดเดียวก็เพรียกพร้อง

พจก้องพนาลี

บัดเดียวก็นิ่งตี

อุระกลืนสะอื้นครวญ

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 147)

จากคำประพันธ์นี้ผู้แต่งเลือกซ้ำคำว่า “บัดเดียว” ซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นภาพว่าภายในระยะเวลาไม่นานนางทมยันตีก็แสดงกิริยาอาการหลายอย่าง ทั้งถลันลุกขึ้น ทอดกาย ร้องเรียกเพรียกหา หรือลักพักก็ตีอก การซ้ำคำแบบนี้ทำให้เกิดเห็นภาพถึงกิริยาอาการของตัวละครได้อย่างชัดเจนมาก

ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ ใช้วิธีซ้ำคำเพื่อทำให้คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมีเอกภาพเกิดความชัดเจนเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

โอไอ้องคันฤเบศร์ประเวศภวสวรรค์

ทิ้งข้าคนนันท

อนาถ

อกเอยเคยทศนาราชิปบชาติ

ดังฤาพระบาราศ

ครະไล

โอไอโพธิอุดมและรรมวิโณ

รรมบารมีไท

ก็เทียบ

อกเอ๋ยอันณวเย็นและเป็นสุข

จะเปรียบกรณท้าวก็ทำเนียบ

นที

โอไอคิงขรชัณทม์หันตครมี

คุณไทก็เทียมดี

ขเรศ

อกเอ๋ยมาตุปิตรผดุงดุชเมต

ตาแม่นธิเบศร์เลี้ยง

คณู

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา, 2477, หน้า25-26)

จากคำประพันธ์ข้างต้นผู้แต่งเลือกใช้การซ้ำคำว่า “โอไอ” และ “อกเอ๋ย” เพื่อทำให้เกิดเอกภาพว่าคำประพันธ์ในตอนนี้เป็นตอนที่ต้องการย้ำให้เห็นถึงความทุกข์ของมเหสีที่ต้องสูญเสียพระสวามีเนื่องจากป่วย

วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ได้แสดงภาวะอารมณ์มั่งม้นของนางทมยันตีตอนที่ ยืนยันจะเลือกพระนลเป็นพระสวามีก็ใช้วิธีซ้ำคำเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์

มิเลือกองค์พระนลได้

ก็ซ้ำไชรบมีผิว

มิยำเียงมิเกรงกลัว

จะเปนไรก็เปนไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่า ผู้แต่งเลือกซ้ำคำว่า “มิ” เพื่อแสดงจุดยืนของนางทมยันตี ว่ามีความประสงค์จะเลือกเพียงพระนลคนเดียวเท่านั้น หากไม่สามารถเลือกพระนลมาเป็นพระสวามีได้ ก็จะไม่ยำเกรงหรือเกรงกลัวอะไรทั้งสิ้น ชีวิตจะเป็นอย่างไรก็ไม่สนใจ

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาได้ใช้การซ้ำคำแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของนางมัทนาหลังจากต้องมนต์สะกดของมายาวินและได้เดินทางมาพบกับสุเทษณ์ด้วยอาการเหมือนคนหลับแล้วฝัน เหมือนกงงงววย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทษณ์: โอไอกระไรนะมะทะนา

บมิตอบพะจีพอ?

มัทนา: โอไอกระไรอะมระง้อ

มะทะนามิพอดี!

สุเทษณ์: เสียแรงสุเทษณ์นะประดีพัทธ์

มะทะนาบเปรมปรีดี

มัทนา: แม่ข้าบเปรมปรีจะนี้

ผิจะโปรดก็เสียแรง.

สุเทพณ์: **โอรุปรุไลยุคุกะเลิศ**

บมิดรจะใจแข็ง

มัทนา : **โอรุปรุไลยะมะละแรง**

ละก็จำจะแข็งใจ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 229)

คำประพันธ์ข้างต้นซ้ำคำว่า “โอไอ” เพื่อสื่อภาวะอารมณ์พิศวง ซ้ำคำว่า “โอรุปรุไล” เพื่อย้ำความเป็นตัวตนของสุเทพณ์และนางมัทนา การซ้ำคำในลักษณะนี้ทำให้เกิดเอกภาพในข้อความเรื่องการแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร

2. คำพ้อง คำพ้องเป็นลักษณะของการเหมือนกันของคำ อาจจะเป็นความเหมือนทางด้านรูป เสียง และความหมาย จากความหลากหลายทางด้านลักษณะของคำพ้อง กวีจึงนิยมนำลักษณะพิเศษมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อสร้างวรรณศิลป์ เช่นความตอนหนึ่งในเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางทมยันตีที่ตามหาพระนลไม่เจอก็พบว่ามีการใช้คำพ้องที่สะท้อนถึงอรรถถึงการโดยการใช้คำพ้องความหมาย ดังคำประพันธ์

โอปิ่นนรินทร์เอ๋ย

พระบ่เคยจะนี่ยะ

เคยน้อมถนอมเคลีย

นุชคลอชะลอรัย

โอปิ่นบดินทร์เอ๋ย

พระบ่เคยจะเสียคำ

สัตย์เลิศประเจิดจำ

จิตหมายบ่คลายคลอน

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

จากคำประพันธ์ข้างต้น พบว่า ผู้แต่งใช้คำว่า “นรินทร์” “บดินทร์” “ประชาเบศร์” ซึ่งทั้ง 3 คำนี้มีความหมายว่าพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น โดยคำว่านรินทร์เป็นคำสมาสจากคำว่า นร และ อินฺหฺร ในภาษาสันสกฤต ส่วนคำว่าบดินทร์ เกิดจากการสมาสของคำว่า ปติ และคำว่า อินฺหฺร ในภาษาสันสกฤต การใช้คำพ้องความหมายแบบนี้เป็นการทำให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจในความรู้สึกของตัวละครได้อย่างลึกซึ้งและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

วรรณกรรมเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่วายพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ปรากฏการใช้คำพ้องเพื่อสร้างวรรณศิลป์ให้แก่คำประพันธ์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครั้งหนึ่งองค์พระทินกร พบพระศศิธร ณ กลางระหว่างเวหา

สุริยะตรัสว่าดูรา จันทรอนุชา เจ้าเคยประพาศสากล

แลลงไปเห็นฝูงชน อันอยู่ภูวดล นองเห็นว่าเปนฉันใด

ศศิธรจึงทูลเฉลยไข ว่าข้าดูไป ในภพะพื้นชมพู

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้คำพ้องในการแต่งคำประพันธ์ กล่าวคือ ใช้คำว่า “สุริยะ” และ “ทินกร” แทนพระอาทิตย์ และใช้คำว่า “ศศิธร” และ “จันทร” แทนพระจันทร์

ชิต บุรทัต ประพันธ์เรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ก็มีการใช้คำพ้องเพื่อสร้างวรรณศิลป์ เช่นเดียวกับกวีท่านอื่น ดังเช่นคำประพันธ์ตอนที่ชาวเมืองวัชชีทราบข่าวการยกทัพมารบของพระเจ้าอชาตศัตรูก็เกิดความรู้เกรงกลัวจนต้องหลบหนี ดังคำประพันธ์ว่า

ตื่นตาหน้าเผือด	หมดเลือดสิ้นกาย
หลบลิ้นหนีตาย	วุ่นหัวนพรันใจ
ซุกครอกซอกครัว	ซ่อนตัวแตกไผ่
เข้าตงพงไพร	ทั้งย่านบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

จากคำประพันธ์ข้างต้นสังเกตเห็นได้ว่า ชิต บุรทัต มีการใช้คำพ้องเพื่อสร้างวรรณศิลป์ให้แก่คำประพันธ์ ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกถึงความวุ่นวาย ความหวาดกลัวของชาวบ้าน โดยการใช้คำพ้องที่มีความหมายเหมือนกันมาซ้ำให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจน โดยคำที่ใช้ในความหมายว่า “หนี” ชิต บุรทัต ใช้คำถึง 3 คำ ในการประพันธ์ คือ “หลบ” ซึ่งหมายถึง “หลีก, เลี่ยงไม่ให้พบ, เลี่ยงไม่ให้ถูก” คำว่า “ลี้” หมายถึง “หลีกหนีไป, หลบหนีไป” และคำว่า “หนี” หมายถึง “ไปเสียให้พ้น, หลีกไปให้พ้น, หลีกเลียง” มีการใช้คำที่มีความหมายว่า “กลัว” ถึง 2 คำ คือ หัวน หมายถึง “พรัน, มีอาการกริ่งเกรงไป” และคำว่า “พรัน” หมายถึง “รู้สึกหัวนกลัว” นอกจากนี้ในคำประพันธ์ดังกล่าวยังใช้คำที่มีความหมายว่า “ซ่อน” ถึง 2 คำ คือ “ซุก” หมายถึง “หมกซ่อนหรือยัดแทรกไว้ในที่มืดชิด” และคำว่า “ซอก” ที่หมายถึง “ซุก, ซุกแทรกเข้าไป” รวมถึงการใช้คำที่มีความหมายว่า “ป่า” โดยใช้คำ 2 คำ คือ “ตง” หมายถึง “ป่าลึกที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น” และคำว่า “พง” ซึ่งหมายถึง “ตงหญ้าหรือตงไม้ที่เป็นหมู่ ๆ หรือที่รก ๆ”

3. การสรรคำ การสรรคำเป็นการเลือกใช้ถ้อยคำให้มีความเหมาะสมกับเนื้อความ บริบท ตัวละคร เพื่อทำให้ผู้อ่านเกิดเกิดอารมณ์สะเทือนใจ หรือเกิดจินตภาพ จากการวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการสรรคำเพื่อสร้างวรรณศิลป์ ดังนี้

3.1 คำศัพท์สูง กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลือกใช้คำศัพท์สูงเพื่อให้เหมาะสมกับตัวละคร เนื้อความ และบริบท ดังเช่นคำประพันธ์ตอนหนึ่งในมัทนะพาธา ความว่า

ข้าบาทผู้รักดี
พร้อมกันถวายอา-
ขอจงเสวยสุข
ตะรายแลภยัน-
พระองค์ทางมีคุณ
บำเพ็ญในอดี-
ชาติก่อนเป็นสุกษัตริย์
ในวงศะประยูร
ทรงธรรมล้ำมนุษย์
บำเพ็ญพะสีการ
ครั้นถึงเวลาควร
เสด็จสุราลัย
เหล่าข้าพึ่งพระเดช
จึงพร้อม ณ แดดวง

ต่อธุลีพระบาท
เศียรพาทแต่เทวัญ
นิราศทุกซั้วไรคัน-
ตะรายยาอย่าย่าย
กะตะบุญบารมี
ตะกาลดลผลไพบูลย์
เถลิงรัฐราไชสุรย์
สุระแมนแคว้นปัญจาล
ฤทธิธรรมหาศาล
ทุกอย่างงามตามวิสัย
ภูมิศวรจากไฟ
เสวยสุขในแดนสรวง
ปกป้องเกศข้าทั้งปวง
รักดีหมายถวายพร

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 209-210)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์ตอนที่คนธรรมดาได้ร้องเพลงเพื่อถวายพรให้แด่
สุทนต์เทพบุตร จะสังเกตเห็นว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลือกใช้คำศัพท์สูง
เช่นคำว่า ธุลี อาเศียรพาท นิราศ ภยันตราย ไพบูลย์ ราไชสุรย์ ภูมิศวร สุราลัย เกศ
ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์พระนิพนธ์ในพระราชวรรังค์เธอ กรมหมื่น
พิทยาลงกรณ์ ก็มีการใช้คำศัพท์สูงเพื่อให้เหมาะสมกับตัวละครเช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง
คำประพันธ์

เมื่อนั้นพระโกลี
คำนิ้งพระนลมี
หมองหมายบว้ายว่าง
อาตุรอุลลยภูล
ยามนิทรบนิทรเนา
ร่อนรณสกลกาย
โภชนตั้งก้นั่งเฉย
กลุ่มกลัดสะบัดตน

ยวดีกำดัดฤดี
นยะหงส์พิงคะทูล
สุขนางก็สว่างก็สุญ
พิศวาสบคลาตบคลาย
นิทระเศร่าทูนทราญ
บมิเหือดก็เดือดกมล
บเสวยกระยาสุคนธ์
อุระเชิญล้าเคญรำคาญ

พัศตร์พิมพะพริ้มเพรา

ขุนขันกมลมาลย์

เคยสรวลปัสรวลสันต์

แค้นคิดระคายหมาย

เคยมีฉวีฉ่อง

บัดนี้ฉวีวา

พิศเศร้าบ่เบิกบาน

มลหมางระคายระคาย

จิตชั้นระส่ำระสาย

มนแล้วก็แคล้วก็คลา

สิริฟ่องประไพประภา

มกั้หมองบรอนบ่อเรือง

(พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นการบรรยายถึงนางทมยันตีที่ตกอยู่ภาวะอารมณ์รักเนื่องจากได้ยั้งถึงความงามของพระนลถึงขนาดทำให้หลงใหลนอนไม่หลับ คำประพันธ์ดังกล่าวมีการใช้ศัพท์สูงเพื่อให้เหมาะสมกับตัวละคร คือ นางทมยันตีและพระนล ซึ่งไม่ใช่เป็นเพียงชาวบ้านธรรมดา คำศัพท์สูงที่พบมีหลายคำ เช่น พระโกมิ ยวดี ฤดี อาศูร อดุลย์ กมลมาลย์ สุคนธ์ สรวลสันต์ มน ฉวี

ในวรรณกรรมเรื่องอิเลอราซคำฉันท์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) มีการใช้ศัพท์สูงในการแต่งคำประพันธ์ เช่นในตอนที่มีอิเลอราซมีกายเป็นนางอิเลาได้เดินไปเล่นน้ำในสถานที่ของพระพุทที่บำเพ็ญพรตอยู่ เมื่อพระพุทเห็นนางอิเลาก็เกิดหลงรัก พระยาศรีสุนทรโวหาร ได้ใช้คำศัพท์สูงเหมาะกับพระพุทที่กำลังหลงรักนางอิเลา ดังคำประพันธ์

อิเลาเลอพิลาสลักษณ์

จำเรณูจิต บ จิตจาง

พิมลพัศตร์โสภางค์

ประจักษ์เนตรประเจิดนวล

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 16)

คำศัพท์สูงที่พบในคำประพันธ์นี้คือคำว่า เลอ พิลาส พิมลพัศตร์ โสภางค์ ซึ่งคำเหล่านี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและจินตนาการถึงความงามของอิเลาได้เป็นอย่างดี

กวีสุภาษิตกวีคำฉันท์ก็มีการใช้ศัพท์สูงเพื่อให้เหมาะสมกับตัวละคร บริบท และเนื้อหาเช่นเดียวกัน เช่นในการบรรยายเหตุการณ์ตอนที่พระพรหมทัตยอมรับว่ากวีสุวาหนราชเป็นลูกมีการประพันธ์ว่า

ท้าวได้สดับदनยพจน์

ดูตมและปลื้มพระหฤไทย

จึงเหยียดพระราชอุภยหัตถ์

มาเถิดปิโยรสมา

มธุรสขานไซ

เพราะนุภาพสินเหา

และดำรงสพระวาจา

นิทรในพระกรตุ

(ป.เวชพงศ์, 2468, หน้า 649)

คำศัพท์ที่ปรากฏนอกจากจะทำให้มีการใช้คำที่ตรงตามฉันทลักษณ์ของการแต่ง
วิชชุมมาลาฉันทแล้ว ยังเป็นคำที่เหมาะสมกับสถานภาพทางสังคมของพระพรหมทัตเป็นอย่างดี
คำศัพท์สูงที่ปรากฏคือคำว่า ดนยพจน์ มธุรส พระฤไทย พระราชอุภัยหัตย์ ปิโยรส นิทร พระกร

3.2 คำศัพท์ต่ำ คำศัพท์ต่ำคือคำในระดับไม่เป็นทางการ ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์
วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบคำประพันธ์
ที่ใช้ศัพท์ต่ำได้มากในคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของโครงของตัวละคร ซึ่งถือได้ว่าเป็น
การเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับบุคคล บริบท และเนื้อหาเป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

จันตี: ชะฉอะราลี
กระไรละเหิมหาญ
อิโสภินดี
แน่มึงนะเงาหัว
พระผัวก็มัวหลง
บ่นีกว่ากูไซ้
ผิกูจะใช้คน
และทูลคดีกาจ

อิอะปรียิดตัวการ,
บมิรู้สำนึกตัว;
ตะประจบสำออยผัว,
บมิมิละรู้ไหม?
และพะวงอิชาวไพร,
ลิสุดามคธราช
จรัยงชนะนกนาถ
ถูวะไ้จะดูค้าย?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 325)

จากคำประพันธ์จากเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่น่าจันตีโครงพระชัยเสน
ที่พระชัยเสนบอกว่า ที่ต้องแต่งงานกับนางจันตีเพราะบิดาของทั้งสองฝ่ายจัดให้แต่งงานกัน
คำศัพท์ต่ำที่พบในบทประพันธ์นี้มีคำว่า อิ ผัว กู มึง

วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ก็พบการใช้คำศัพท์ต่ำเพื่อให้เหมาะสมกับ
ตัวละคร บริบท และเนื้อหาเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มิเลือกองค์พระนลได้
มียำแยงมิเกรงกลัว

ก็ข้าไซ้รับมีผัว
จะเปนไรก็เปนไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

คำประพันธ์ข้างต้นปรากฏคำที่เป็นศัพท์ต่ำคือคำว่า “ผัว” ส่วนคำว่า “ข้า”
ที่ใช้เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 ยังถือได้ว่าเป็นคำระดับที่ยังคงความสุภาพอยู่

วรรณกรรมเรื่องพหุลาวีคำฉันท์ก็มีการเลือกใช้คำศัพท์ต่ำเพื่อใช้บรรยาย
ภาวะอารมณ์ของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังเช่นคำประพันธ์

โอบกเอยญ แต่จากตณู ลูกน้อยสายใจ
 เวนนั้นมิหน้า ยังซ้ำเกิดภัย จะคิดกลโณน จักเห็นบุตรา

(หลวงธรรมมาภิเษก, 2556, หน้า 21)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบคำว่า “ญ” ซึ่งเป็นคำศัพท์ต่ำที่ใช้เป็นสรพนามบุรุษที่ 1 ซึ่งในที่นี้คือ นางพหลที่กำลังทุกข์โศกที่จะต้องโดนเสือกิน

การใช้คำศัพท์คำว่า “ญ” เป็นสรพนามบุรุษที่ 1 พบในการแต่งวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดก ของ ชิต บุรทัต ด้วยเช่นกัน ดังคำประพันธ์

เฒ่านี้กระนี้และนะอุหม่ เหลาะเหละเละหลวงญ
 เอือนอำอุบายพิเคราะห์ดู บมิมันมิดงค์

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 94)

จากคำประพันธ์ข้างต้น พบว่า มีการใช้คำว่า “ญ” เป็นสรพนามบุรุษที่ 1 ในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของกลุ่มโจรที่เห็นว่า เวทัพพะไม่สามารถรายมนตร์ให้พ้นกลายเป็นแก้วแหวนเงินทองได้

ในวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ มีการใช้คำศัพท์ต่ำบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์

เอออุหม่นะมิงชีข้างกระไร
 ทุทาสสุลละณีโณน ก็มาเปน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 23)

ชิต บุรทัต เลือกใช้คำว่า “มิง” ในบทประพันธ์ตอนที่แสดงถึงภาวะอารมณ์โกรธของพระเจ้าอชาตศัตรูที่ขัดพระบรมราชโองการเรื่องการยกทัพไปตีเมืองวัชชี การเลือกใช้คำศัพท์ต่ำในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธนี้ทำให้มีความเป็นธรรมชาติ เนื่องจากเวลาโกรธมนุษย์มักจะใช้คำศัพท์ต่ำ นอกจากนี้ยังทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี

3.3 คำแสดงอารมณ์ การแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครนอกจากที่ผู้อ่านจะทราบได้จากการอ่านตัวบทแล้ว กวีส่วนใหญ่จะเลือกใช้คำที่แสดงให้เห็นภาวะอารมณ์ของตัวละคร ซึ่งคำเหล่านั้นจะช่วยเสริมกับเนื้อหาทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

3.3.1 คำที่มีความหมายแสดงอารมณ์ การเลือกใช้คำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ ควรจะต้องเป็นคำที่สื่อความหมายได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งการสื่อภาพและอารมณ์ คำประพันธ์ในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่สื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครที่มีศัพท์ลงการด้านการคำที่มีความหมายแสดงภาวะอารมณ์

ดังตัวอย่างคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในมหานาคคำฉันท์ที่แสดงภาวะความรักระหว่างพระนางมัทรีกับกัณหาและชาลีที่ได้กลับมาพบกันหลังจากที่ต้องพลัดพรากจากกันไประยะหนึ่ง ความว่า

เสียวสันประหวั้นพระวรกาย ธารสายระลำทรวง
แล่นสุดพระแรงอรอนงค์ บมิ่งมิลลอร

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 31)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา นิพนธ์คำประพันธ์ตอนนี้ โดยเลือกใช้คำที่มีความหมายที่สื่อความหมายสอดคล้องกัน เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ในหลายคำ เช่น เสียว คือ รู้สึกเจ็บแปลบ สัน คือ ไหวถึ ๆ ประหวั้น คือ พรุนใจ ระลำ คือ รุนวาย ไม่สงบ ดังนั้นคำประพันธ์ตอนนี้จึงสะท้อนอารมณ์ของพระนางมัทรีที่มองเห็นลูกว่า พระนางมัทรีรู้สึกหัวใจของพระองค์รู้สึกเจ็บแปลบ อาจจะเนื่องจากการได้พบลูกเป็นครั้งแรกหลังจากที่ห่างกัน ความรู้สึกตรงนี้ถึงกับทำให้ร่างกายของพระองค์สั่นไหวและรีบวิ่งไปหากัณหาและชาลีทันทีโดยไม่รีรอเลย

ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่จิตระเสนภามสุเทษณ์ว่าการรำของนางอัปสรเป็นเช่นไร สุเทษณ์ได้ตอบจิตระเสนว่านางอัปสรเหล่านั้นรำได้ดี แต่ทว่าภายในใจของสุเทษณ์นั้นเต็มไปด้วยทุกข์โศกเนื่องจากคิดถึงนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แต่ใจที่เศร้า และจิมเหงาอยู่อย่างนี้
ตัวเจ้าก็รู้ดี ว่าเหตุนั้นเป็นฉันท

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 213)

จากคำประพันธ์ข้างต้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลือกใช้คำว่า “จิมเหงา” มาขยายความคำว่า เศร้า เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นภาพอาการเศร้าของสุเทษณ์ ว่ามีลักษณะซึมเศร้า เปลาเปลี่ยน และไม่คึกคักเลย

วรรณกรรมเรื่องมหานาคคำฉันท์ตอนที่บรรยายถึงบรรยากาศขณะที่พระเวสสันดรที่จะต้องเดินทางออกนอกเมืองเข้าไปลาพระบิดา ดังคำประพันธ์

บังคมบรมบาท บิดุราชทูลลา
พลางทางพระโคก ดุรรำไพโรครวญ

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7)

จากคำประพันธ์เห็นได้ว่าผู้แต่งใช้คำที่มีความหมายไปในทางที่แสดงออกถึงความเสียใจมากถึง 4 คำ คือคำว่า โคกดู รำ ไพโร และครวญ ดังรายละเอียดโคกดู เป็นภาษาสันสกฤตเกิดจากการสมาสของคำว่า โคกกับอาดูร รวมเป็นโคกาดู

หมายความว่า เตือนด้วยสติ ร้องให้สะอึกสะอื้น คำว่า ร่ำ หมายถึง พุดซ้ำ ๆ พร่ำ
คำว่า พิโร หมายถึง รำพัน ร่ำร้อง และคำสุดท้ายคือคำว่า ครวญ หมายถึง ร้องรำพัน จากการใช้
คำดังกล่าว ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพของอาการของความเสียใจว่าเสียใจจนร้องไห้รำพันมาก
ศัพทลังการยังปรากฏในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศก
ของนางทมยันตี ที่ตื่นมาแล้วไม่พระนลเพราะพระนลหนีไปแล้วจากวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์
ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
หอนชาพระนารี	ธกัตีนกัฟ้นกาย
หวาดความผวาถอด	จิตจอดพระฤาญาย
ควาลมบ่สมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อหา	พระมหากษัตริย์ศรี
เธอหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้เลือกสรรคำที่ทำให้ผู้อ่าน
รับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกและเห็นภาพตัวละครได้อย่างชัดเจน การเลือกสรรคำของกวี คือ
การเลือกใช้คำที่สื่อให้เห็นภาพกิริยาอาการของตัวละครได้เป็นอย่างดี คำว่า “ควา” สื่อภาพถึง
การยื่นมือไปจับหรือฉวยมาโดยเร็ว คำว่า “ผวา” หมายถึง แสดงอาการเช่นเอามือไปไขว่ควา
หรืออ้าแขนโถมตัวเข้าไปกอดเมื่อตอนสะอึกหรือตกใจหรือตื่นเต้น

นอกจากนี้ในคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ช่วงเดียวกันยังปรากฏ
การสรรคำมาใช้คือ “เหลียวแลชะเง้อหา” ซึ่งทั้ง 3 คำเป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงอากัปกิริยาของ
ตัวละครได้ คำว่า “เหลียว” หมายถึง การเอี้ยวคอเพื่อผินหน้าไปทางขวาหรือทางซ้าย “แล”
หมายถึง การมอง “ชะเง้อ” หมายถึง เหลียวแลดู ผ้ามองดู หา หมายถึง การมุ่งที่จะเห็นหรือพบ
คำเหล่านี้สื่อถึงอากัปกิริยาของตัวละครตั้งแต่การเอี้ยวคอไปทางซ้ายทางขวาเพื่อมองหา
ได้อย่างชัดเจน

ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครเรื่องอลินจิตต์
คำฉันท์ พบว่า กวีได้สรรคำเพื่อแสดงภาพและสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้เป็นอย่างดี
ดังเช่นคำประพันธ์ตอนที่เจ้าเมืองพาราณสีป่วยหนักจนใกล้จะเสียชีวิต ทำให้พระมเหสีที่กำลัง
ตั้งครรภ์โศกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ต่างคนต่างก็**กำสรดระทดจิตรอนาถ** นองอัสสุชลหยาด
กระเซ็น
แซ่เสียง**โศกครหิมคะคริมสวณะเย็น** เยือกทั้งนิเวศน์เป็น
วิบัติ

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 26)

จากคำประพันธ์เห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำว่ากำสรด ระทด อนาถ และโศก เพื่อแสดงให้ผู้อ่านได้เกิดจินตภาพและสื่อกวาระอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครได้เป็นอย่างดีว่ามีความเศร้าเสียใจมากเพียงใด

เช่นเดียวกับการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรม เรื่องพระนลคำฉันท์ ที่มีการเลือกสรรถ้อยคำมาสื่อถึงภาวะอารมณ์ความโศกเศร้า และวางในตำแหน่งติดกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เศร้ากำสรดระทดระทวยหทัย บรู้อจะปลด**กำสลด**กระไร
ก็**ขับครวญ**

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 192)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบคำที่มีความหมายสื่อถึงอารมณ์ความรู้สึก สภาพของจิตใจที่กำลังโศกเศร้าถึง 4 คำ คือคำว่า เศร้า กำสรด ครวญ และระทดระทวย

ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกมีการสื่อกวาระอารมณ์พิศวงในตอนที่ พระเวทัพพะได้รำยมนต์คาถาทำให้ฝนที่ตกลงมากลายเป็นสิ่งของมีค่า กลุ่มโจรที่จับตัวเวทัพพะ เห็นดังนั้นก็รู้สึกถึงความมหัศจรรย์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

วิหยุปลาบแลบแปลบปราย อากาศ**ประกาย**
คะนองสนั่นครั่นครวญ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 90)

จากคำประพันธ์คำที่กวีนำมาวางในการสื่อความครั้งนี้ใช้คำที่มีความหมายสื่อให้เห็นถึงสภาพการณ์บนท้องฟ้าได้เป็นอย่างดี คือคำว่า ปลาบ แลบ แปลบ ปราย ประกาย คะนอง สนั่น ซึ่งคำต่าง ๆ เหล่านี้แสดงให้เห็นภาพท้องฟ้าที่กระแสดลื่นแม่เหล็กที่เคลื่อนไหวอยู่บนอากาศ เกิดการแล่นวายเป็นแสงแวบวาบกระจายให้เห็นอย่างชัดเจน เกิดเป็นเสียงที่ดังลั่นเปรี้ยงกึกก้อง

3.3.2 คำที่สื่อต่อความหมายแสดงอารมณ์ นอกจากการเลือกใช้ถ้อยคำที่มีความหมายแสดงภาวะอารมณ์แล้ว จากการศึกษาวิเคราะห์ยังพบว่าในคำประพันธ์ยังมีคำที่สื่อต่อการสื่อกวาระอารมณ์อีกด้วย ซึ่งคำเหล่านี้เปรียบเสมือนการนำทางให้ผู้อ่านเข้าใจถึง

อารมณ์ของตัวละครได้งายยิ่งขึ้น ดังความตอนหนึ่งในเรื่องปรียทรรคิกา ตอนท้าววัดสราษ
ทราบวา นางอนันนิกาเป็นบุตรของวินยเกตุที่ได้ยกให้ท้าววัดสราษจึงได้กล่าวชมความงามของ
นางอนันนิกา ความว่า

เกลอเอ๋ย, จริงเช่นนั้นเทียว ดู!

หล่อนชายตาฤทัยวนฤดีปริติเสบย เหมือนได้ไสวียหายาคอมฤต;

หล่อนงามยามอรุไรสไบเนบมิปิด ปานจันทร์บมิดเมฆ วิไล;

ยามนางเก็บผิพทุมจะหุบก็คณุไสร้ หาเห็นประหลาดไม่, เพราะว่า

ได้ถูกหัตถ์นรินวลบ่พ่ายศศรา เหมือนแสงศศิมากระทบ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 81)

ในวรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตอนที่ยังจินตนาการสนทนากับสุเทษณ์ว่าหากสุเทษณ์รักใคร่ก็คงจะสมหวัง
แต่สุเทษณ์ซึ่งหลงรักนางมัทนาได้ออกกับจิตระเสนว่าเว้นแต่นางมัทนาเท่านั้น และได้พร่ำรำพัน
ถึงนางมัทนาด้วยความรักให้จิตระเสนฟัง ความว่า

จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย

ผิจะเซยสมัศรสมาน

นางใด ฌ แมนการ

ก็จจะลิตธิสมฤดี,

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214)

จากคำประพันธ์ทั้งสองคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า กวีมีการเลือกใช้
คำว่า “เอ๋ย” วางไว้หลังคำสรรพนามบุรุษที่ 2 และคำกล่าวขึ้นต้นบทสนทนา สะท้อนให้เห็นถึง
อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่กำลังอยู่ในภาวะความรัก

นอกจากนี้ยังพบคำที่สื่อต่อความหมายที่สื่อถึงภาวะอารมณ์รักได้อีก
เช่น ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา และได้ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทอินทรวงศ์ฉันท
ตอนที่นางมัทนาได้พบกับชัยเสน ทำให้นางมัทนาเกิดความรู้สึกหวนไหว ความว่า

มัทนา: โอ้วอนาถใจ

ละไฉนนะเป็นฉะนี้?

แต่ไรก็ไม่มี

มะนะนี้กระหะเรน;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 274)

ยังพบคำว่า “โอ” ได้อีกในคำว่า “โอโอ” ที่ท้าวชัยเสนสั่งให้ทหาร
ทำพลับพลาที่ประทับใกล้อาศรมของกัลยาณสินเพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ นางมัทนา และคืนนั้นเอง
ชัยเสนก็พร่ำรำพันถึงนางมัทนา ความว่า

ชัยเสน: โอ้โอ้กระไรเลย

บมิเคย ณ ก่อนกาล!

พอเห็นก็ซาบซ่าน

ฤดีรับหักห้าย.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272)

จากคำประพันธ์ทั้ง 2 บทข้างต้นพบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการเลือกสรรคำว่า “โอ” และ “โอ้โอ้” มาเพื่อช่วยเชื่อมต่อการสื่อความหมายถึงภาวะอารมณ์ความรู้สึกใคร่ของตัวละคร

นอกจากคำที่เชื่อมต่อการสื่อความหมายที่แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครแล้ว ก็ยังมีการใช้คำเพื่อเชื่อมต่อการสื่อความหมายของภาวะอารมณ์ทุกข์โศกอีกด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ไอองค์พระทรงฉาย

จรดลนะหนไหน

ทิ้งเมื่อกี้เสียคำ

พระบ่จำถนุไรร

เหตุการณ์ประการใด

นรนาถปลาดเมื่อย

ไอปิ่นนรินทร์เอ๋ย

พระบ่เคยฉะนี้เสีย

เคยน้อมถนอมเคลีย

นุชคลอชะลอมมัย

ไอปิ่นบดินทร์เอ๋ย

พระบ่เคยจะเสียคำ

สัตย์เลิศประเจิดจำ

จิตหมายบ่คลายคลอน

ไอปิ่นประชาเบศร์

พระประเวศณะดงดอน

ร้างมิตรสนิทนอน

ศยยานะป่าหลวง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 146)

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ได้ใช้อันทรวิเชียรฉันท์ ในแต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ในตอนที่นางทมยันตีเสียใจเป็นอย่างมากที่ตื่นมาแล้วไม่เจอพระนลเพราะพระนลทิ้งนางไป พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกใช้คำว่า “โอ” ขึ้นต้นวรรค ซึ่งคำว่า “โอ” ช่วยเสริมทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ และมองเห็นภาพอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่กำลังอยู่ในช่วงความทุกข์ใจได้เป็นอย่างดี

วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ มีการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสัททูลวิกีฬิตฉันท์ในตอนที่เจ้าเมืองพาราณสีป่วยจะตายในที่สุด ทำให้มีเหลือซึ่งกำลังตั้งครรภ์เกิดความโศกเศร้าเสียใจ ความว่า

ไอ้ไอ ⁺ องค์ันฤเบศร์ประเวศภวสวรรค์	ทิ้งข้าคนันต์
อนาถ	
อกเอย ⁺ เคยทศนนานราธิปปชาด	ตั้งถาพระบำราศ
คระไล	
ไอ้ไอ ⁺ โพธิอุดมและรมริโณ	รมบารมีไท
ก็เทียบ	
อกเอย ⁺ อันณวเณและเป็นสุขจะเปรียบ	กรอุท้าวก็ทำเนียบ
นที	
ไอ้ไอ ⁺ คิงขรชัณทม์หันตครุมี	คุณไทก็เทียมคิ
ขเรศ	
อกเอย ⁺ มาตุปิตรผดุงคนุชเมต	ตาแม่นธิเบศร์เลี้ยง
คนุ	
ดาวเดือนเลื่อนจรลับและกับอุบติบู	รพาภาคพระภูบาล
บกกลับ	
ไอ้ไอ ⁺ เราก็จะเปล้าเปลี่ยวหทยทัย	ถมทุกขคั่งคับ
บชาด	

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, หน้า25-26)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้เลือกใช้คำว่า “ไอ้ไอ” และ “อกเอย” ขึ้นต้นวรรคซึ่งคำเหล่านี้จะช่วยเสริมและสอดคล้องกับความในเนื้อหา ทำให้ผู้อ่านรับสารได้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะเกิดอารมณ์สะท้อนใจไปกับตัวละคร

ชิต บุรทัต ก็เลือกใช้คำว่า “ไอ้” ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งในเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐแต่ระหว่างทางพบกันโจร โจรให้พระโพธิสัตว์กลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลกซึ่งระหว่างที่เวทัพพะรออยู่ในป่ากับโจรเหล่านั้นก็รู้สึกอึดอัดทรมานและทุกข์โศกเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ตอนที่ว่า

ไอ้อุระกู	คูก็ประหลาด	อยู่คฤหาสน์	แสนจะสบาย
อยากดละที่	ชีวะมลาย	ใครเคราะห์ตะกาย	กรรมะกระไร
ยิ่งทมนัศ	อึดอุระตื่น	โคกะสะอื่น	อัสสุก็ไหล

พักตร์ชุ่ม

กลุ่มหฤทัย

ไคร่มุติภัย

พันคณะพาล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 88)

นอกจากคำที่สื่อต่อความหมายในการแสดงภาวะอารมณ์รักและทุกข์โศกแล้ว กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีการใช้คำเพื่อให้สื่อต่อการสื่อภาวะอารมณ์โกรธอีกด้วย ดังตัวอย่าง

สุเทษณ์: **เหวย**จิตระเสน มึงบังอาจเล่น ล้อกูไฉน?

จิตระเสน: เทวะ ข้าบาท จะบังอาจใจ ทำเช่นนั้นไซร์ ไต่บ่พึงมี

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 210)

จากคำประพันธ์เรื่องมัทนะพาธาข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีมีการเลือกใช้คำว่า “เหวย” เป็นคำขึ้นต้นวรรคซึ่งทำให้ผู้รับรู้ได้ว่าคำนี้แสดงอารมณ์โกรธของสุเทษณ์

นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีการใช้คำว่า “เหม” และ “อุเหม” วางไว้ที่ตำแหน่งต้นวรรค ซึ่งก็ทำให้ผู้อ่านรับรู้ได้ว่าเป็นคำที่จะนำมาใช้ในโอกาสที่โกรธหรือไม่พอใจ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ชัยเสน: **เหม**นางจันทิ พุดจาครานี้ แสนจะหยาบคาย! เธอเป็นธิดา ราชธิดาสาย ไฉนปากร้าย ราวแม่คำปลา? (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 322)

ชัยเสน: **อุเหม**ศุภางค์ ตัวมึงนี้ช่าง เจริจสาไทย ยิ่งพูดยิ่งนัว เข้าตัวรำไป มึงจะอยู่โย หนักปั๊พี. เหวยนั่นทิวรรธ จับศุภางค์มัด เอาไปพันที, แล้วฆ่ามันให้ บรรลัยคีนนี้ คนคดอัปรีย์ มิควรอยู่นาน. ส่วนมะทะนา ก็อหังการ ริเริ่มเหิมหาญ, ขึ้นจะเอาไว้อต่อไปไม่นาน ก็คงคิดการ ประหารภูตตาย. จงเอาโฉมตรู ไปพร้อมกับขู้ ของนางโฉมฉาย, ฆ่าเสียด้วยไซร์ จะได้สมหมาย พร้อมพร้อมกันตาย ไปคู่เคียงกัน. ปรีyamวะทา ก็ชั่วหนักหนา ไม่ควรเลี้ยงมัน, จงขับนางออก นอกเมืองกุพหลัน และอย่าให้มัน นั้นกลับคืนมา, ฝ่ายนางทาสี โทษก็ควรมี จงลงอาญา, ส่งมันจำไว้ ใจตรูจนกว่า จะครบเวลา รวมได้สามปี. ตาพราหมณ์หมอมเฒ่า วุ่นวายนักเล้า ผิดมากครานี้, จงตระเวนรอบ ขอบเขตธานี แล้วขับชี่ พันเขตธารา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 342)

จากคำประพันธ์ข้างต้นทั้ง 2 คำประพันธ์ สังเกตพบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เลือกใช้คำว่า “เหม” และ “อุเหม” วางไว้บริเวณต้นวรรค ซึ่งทำให้สามารถสื่อสารอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชัยเสน: **ชะ**เก่งละจันที **ชะชะ**มีอุบายครบ,
เตรียมเพื่อจะดัดรบ รณะด้วยจะห้ามทัพ!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 344)

จากบทประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์โกรธในเรื่องมัทนะพาธาข้างต้น จะเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใช้คำว่า “ชะ” และ “ชะชะ” มาวางไว้บริเวณตอนต้นวรรค ซึ่งทำให้เกิดการสื่อถึงความหมายที่จะสื่อถึงความโกรธของตัวละคร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อุเปนทวิเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางจันที ตอนที่ชัยเสนพยายามอธิบายให้นางจันทีฟังว่าสาเหตุที่แต่งงานกับนางจันทีเพราะพ่อของทั้งสองคนชอบพอกันและจัดการให้แต่งงานกัน ชัยเสนกตัญญูต่อพ่อจึงยอมแต่งงานและให้นางจันทีเป็นมเหสี คำอธิบายของชัยเสนทำให้นางจันทีโมโหมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จันที: **ชะฉา**อะราลี อือะปรียัธิด์การ,
กระไรละเหิมหาญ บมิดูสำนึกตัว;
อิโสภณินดี ตะประจบลำออยฝัว,
แนะมึงนะเงาหัว บมิมิละรู้ไหม?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 344)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบคำที่สื่อถึงการสื่อความหมายของภาวะอารมณ์โกรธ 2 คำ คือ “ชะฉา” และ “แนะ” ทั้งสองคำเป็นคำที่ตัวละครเปล่งออกมาเพื่อแสดงอารมณ์โกรธ

เมื่อนั้นพระมัทวาน พจมานธนูเฉียว
ดูดู*ประเดี้ยวเดียว พระก็กลับก็กลายไป

(พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 79)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนหนึ่งในเรื่องพระนลคำฉันท์ ตอนที่พระนลไม่พอใจหลังจากได้ฟังเรื่องให้นางทมยันตีเลือกแต่งงานกับพระอินทร์ หรือพระยม หรือพระวรุณ หรือพระอัคคี ดังคำประพันธ์ว่าใช้คำว่า “ดูดู” เป็นคำที่สื่อถึงการทำความเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่กำลังอยู่ในภาวะอารมณ์โกรธ ซึ่งคำนี้เป็นเสียงที่เปล่งออกมาแสดงความโกรธ

นอกจากนี้จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังพบว่า กวีมีการเลือกใช้คำที่เกี่ยวกับการสื่อความหมายแสดงภาวะอารมณ์พิศวงด้วย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

เอนี้เรล้ามฤคตง	จรวนตรุง
เปลอพระองค์หลง	ฉะนี้ไฉน
สู้อาศรมไ้อ้ประหลาดใจ	นิกรพลคระไล
ทึงตญูไป	บ รู่ตน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 19)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเรื่องอิสรราชคำฉันท์ ตอนที่นางอิลากลายเป็นอิสรราช ดังคำที่พระอูมาได้กล่าวไว้ และเมื่อจำความรู้สึกไม่ได้จึงรู้สึกพิศวง คำประพันธ์ดังกล่าวมีการใช้คำอุทานว่า “เอนี้” และ “ไ้อ้” แสดงความประหลาดใจของตัวละคร

บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาใช้ภาษาสุพรรณิภาตฉันท์แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในตอนที่ถูกกล่าวถึงชัยเสนที่เดินทางหลงเข้ามาในป่า ซึ่งตอนนั้นพระกาละทรรคินรู้สึกประหลาดใจว่ามีเหตุอันใดเกิดขึ้นเนื่องจากรู้สึกวาทาซ่ายตาขวาเกิดเขม่น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กาละทรรคิน: เอะมีเหตุอะไรหนอ	จะบังเกิดอุปัทมา.
เพราะว่าเนตรระซ้ายขวา	เขม่นอยู่จะเป็นลาง.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 258)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีการใช้คำว่า “เอะ” วางไว้เป็นคำแรกของวรรค ซึ่งโดยปกติทั่วไปคำว่า “เอะ” จะเป็นคำอุทานที่แสดงความสงสัย ความฉงน หรือความไม่แน่ใจอยู่แล้ว ดังนั้นการนำคำว่า “เอะ” มาใช้บริเวณตำแหน่งคำแรกของวรรคทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่สะท้อนออกมาได้เป็นอย่างดี

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการแต่งบทประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์สงบของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการใช้คำที่เกี่ยวกับการสื่อความหมายแสดงภาวะอารมณ์ ดังนี้

วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้มาถวญฉันท์ ในการแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร คือ วรรณกรรมเรื่องอิสรราชคำฉันท์ ในตอนที่เขียนบรรยายให้เห็นถึงความสงบสุขที่เกิดขึ้นหลังจากทำพิธีอิศวเมธ พระอิศวรพอใจและให้พรโดยให้พระอิสรราชไม่ต้องกลายเป็นหญิงอีกต่อไป ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

เอออิสรราช	ปราศทุรการณ์
เราก็อประทาน	โทษกะองค์
แต่ขณะนี้	มีสิริทรง
รูปและคง	เดิมบมิกลาย

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 37)

จากคำประพันธ์เห็นได้ว่าคำว่า “เออ” แสดงภาวะอารมณ์สงบ เนื่องจากคำว่า “เออ” เป็นคำที่เปล่งออกมาแสดงว่านึกเรื่องที่จะถามหรือจะพูดขึ้นได้ จากคำประพันธ์บทนี้ นำคำว่า “เออ” มาใช้เพื่อแสดงถึงสถานการณ์ที่คลี่คลายลงแล้ว

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่พระชัยเสนารู้ความจริงทั้งหมดว่า นางมัทนายังไม่ตาย และตอนนั้นก็กลับไปอยู่ในป่าดังเดิม ส่วนศุภวงศ์ก็ได้อาสาไปรบและตายในสนามรบสมกับชายชาติทหาร ทำให้พระชัยเสนเกิดความสงบ สบายใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน:	เออญาค่อยคลายความ	ทุชะทัพบภัยอยู่,
	เมื่อทราบมิตรของญ	บเสียชีวิตราม;
	เป็นเชื้อชาตินักรบ	สละชีพ ณ สงคราม
	นับได้ว่าตายงาม	ดูจะนายทหารกล้า.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 355)

จากคำประพันธ์เห็นได้ว่าการใช้คำว่า “เออ” ตรงคำแรกของวรรค ซึ่งเป็นคำขึ้นต้นก่อนแสดงข้อความอื่น ซึ่งทำให้ผู้อื่นเข้าใจได้ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ผ่อนคลายและคลี่คลายของสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี

อรรถลึงการ

อรรถลึงการ หมายถึง ศิลปะการใช้ภาษาในระดับข้อความทั้งทางด้านการใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้สำนวน และการสร้างเอกภาพ จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบวรรณศิลป์ทางด้านอรรถลึงการดังนี้

1. **โวหาร** โวหารเป็นถ้อยคำที่กวีได้เรียบเรียงขึ้นมาเพื่อสื่อความมายังผู้อ่านวรรณกรรม สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2549, หน้า 51) ได้แยกประเภทถ้อยคำที่กวีเรียบเรียงขึ้นเป็น 3 ประเภท คือ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร และเทศนาโวหาร

จากการวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะทางอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรม คำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้สำนวนโวหาร ดังต่อไปนี้

1.1 บรรยายโวหาร บรรยายโวหารเป็นการเรียบเรียงถ้อยคำในลักษณะของการชี้แจง หรืออธิบายเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จากการวิเคราะห์คำประพันธ์ที่ใช้ในการแสดงภาวะอารมณ์ของ ตัวละครพบการเรียบเรียงถ้อยคำในลักษณะของบรรยายโวหารในหลายตอน เช่น การแสดง ภาวะอารมณ์รักที่แม่บัวและลูกบัวคือพหลและคารีมีให้แกกัน ผู้เขียนได้ใช้วิธีเรียบเรียงถ้อยคำ แบบบรรยายโวหารเพื่อให้ผู้อ่านได้มองเห็นพฤติกรรมการแสดงออกที่แม่ลูกมีต่อกัน การบรรยาย ในลักษณะนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและซาบซึ้งไปกับความรักความผูกพันของแม่กับลูก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

บุตรน้อยคารีศรีใส	ยลแม่ดีใจ
ต่างวิ่งคะนองลงเชิง	
ดูจุจทหารกบ้นเทิง	เห็นแม่รื่นเริง
อารมณ์กริรมย์สมศรี	
เข้าแอบแนบชมชนนี	ซิกสรวลยวนยี่
นิยมในรสกษิรา	
คารียลโคบุตรมา	มีใจปริดา
พะเนียงพะเน้าเกล้าทรง	
ยื่นหยูรับลูกกลิ่นลง	เอิบอ้มในดวง
มโนกริรมย์ชมเชย	
โลมเกล้าเกล้าเคลียเลียเลย	คลึงเคล้นเช่นเคย
ลูกอ่อนชะอ่อนแอบกาย	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 18-19)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้เรียบเรียงถ้อยคำเพื่อให้เห็น พฤติกรรมของแม่ลูกอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การกล่าวถึงคารีเห็นแม่แล้วดีใจรีบวิ่งมาหาแม่เข้าไป ตีมนมแม่ ฝ่ายแม่ก็รู้สึกมีความรักที่ลูกเข้ามาคลอเคลีย การบรรยายให้เห็นความรักความผูกพัน ระหว่างแม่ลูกเช่นนี้เต็มไปด้วยบรรยากาศของความรักและความสุข

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครที่ใช้วิธีการเรียบเรียงถ้อยคำแบบบรรยายพบในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์ เป็นการบรรยายภาวะอารมณ์รักระหว่างกัณหาชาลี กับพระนางมัทรีที่แสดงออกมาในตอนที่กำลังหาชาลีชวนกันไปกราบมารดา เมื่อนางมัทรีเห็นดังนั้นก็ร้องไห้ด้วยความดีใจ เพราะได้กลับมาพบกับลูกอีกครั้งหลังจากที่กัณหาชาลีต้องไปอยู่กับชูชกเป็นเวลานาน บรรยายภาพให้เห็นว่ากัณหาชาลีวิ่งเข้าไปสวมกอดนางมัทรีสวมกอดกันร้องไห้จนสลบไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชวนกันประนมกรประณต	บทเรศพระชนนี
ปางนั้นนาคานฤบดี	ธิด์วณเสด็จมา
พร้อมด้วยกุมาระบริวาร	ลุลลิตพระสิริธา
ฝ่ายองค์น้องครดา	บคินีทรงบง
เสียวสันประหวั้นพระวรกาย	ธระสายระลำทรง
แล่นสุดพระแรงอรอนงค์	บมิรังมิโรรี
สองหนอนรินทรก็วิ่ง	จรงกอดพระชนนี
ทั้งสามธเศร้ามะทวิ	สริลลัมสลบพลัน

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 31)

นอกจากคำประพันธ์ข้างต้นในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์ยังพบการเรียบเรียงถ้อยคำแบบบรรยายโวหารในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อใดข้อหนึ่งของตัวละครในตอนที่มีพระเวสสันดรไปกราบลาพระบิดาและพระมารดา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เสร็จแล้วบพิตรชวน	พระดไยนงคราญ
สุราชนิวาตฐาน	ชนกาธิราชา
บังคมบรมบาท	ปิตุราชทูลลา
พลางทางพระโคก	ดุรรำไพโรครวญ
สญไชยราชา	สวณากัณฐจวน
เราร้อนฤทัยชวน	สุณิสาสุดามาลย์
ให้นานิเวศน์วัง	ดุจดั่งบุราณกาล
เอกองคนงคราญ	บมิอยู่จะสู้ไป
ท้าวเธอดำรงสข	วรภาคไยไท
มัทรีพระทราวม้วย	ก็มีอาจนุญาตถวาย
สมเด็จพะทรงยศ	กัระทตฤทัยหลาย

รำรักพระหลานสาย	นยเนตรสองรา
โอบองค์ทรงจุม	พิตพัคตร์พระนัลดดา
พลางซบพระพักตรา	ปริเทวนาการ
สื่อองค์ก็ทูลลา	จรมานิवासฐาน
สมเด็จพระราชมาร	ดรอแล้วก็โคกา
ครวญคร่ำรำพรรณทูล	บทมูลและทูลลา
ฝ่ายองค์พระมารดา	กัระทตฤทัยไท
โคกคัลย์รำพรรณสั่ง	และประสิทธิพรไชย
พูนเพิ่มพิพัฒน์ใน	จตุราชกระษัตรา

(พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7-8)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นถึงการบรรยายภาพเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครตามลำดับเหตุการณ์ ตั้งแต่การเข้าไปพบพระบิดาและพระมารดา การก้มกราบลา พฤติกรรมความเศร้าโศกเสียใจของตัวละครที่ต้องจากลาคนที่รัก การขอให้กัณหาและชาลีไม่ต้องออกไปนอกเมืองด้วย นางมัทรีไม่ยอม การกอดลาหลานและพวกรำพรรณนา บรรยายภาพให้เห็นถึงบรรยากาศที่ทุกคนล้วนแต่เศร้าเสียใจ และการอ้อนวอนขอร้องให้แก่พระเวสสันดร นางมัทรี กัณหา และชาลี

การเรียบเรียงภาษาแบบบรรยายโวหารปรากฏในเรื่องมหาชาติคำฉันท์ตอนที่แสดงความทุกข์โศกของนางมัทรีที่เข้าไปฝากลูกกับพระเวสสันดรเนื่องจากต้องเข้าไปหาอาหาร ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทูลฝากณเบ้องบนริน	ทรราชวโรดม
ฝากพลางก็อาดูระทม	หทัยคางภักดิ์
นางรำรำพรรณพจนสั่ง	ปิยบุตรระเณมฉิน
อย่าคลาดพระบาทนฤปดิน	ทระเลณะลูกยา
สั่งพลางพระเนตรนุชกัณทอง	นยนามพุทธา
กำสรดระทตฤทยาสา	หลเหตุจะจำไกล
จำเป็นก็จำจรประจาก	จรวรากพระหน่อไท
เพื่อหาผลาผลณไพร	ปฏิบัติพระสามี

(พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 17)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นพฤติกรรมของตัวละครตามลำดับเหตุการณ์ ตั้งแต่นางมัทรีฝากกัณหาและซาสีไว้กับพระเวสสันดรเนื่องจากต้องออกไปหาอาหารในป่า บรรยายเห็นความทุกข์ความกังวลของนางมัทรีเนื่องจากฝันร้ายเมื่อคืน แต่สุดท้ายด้วยหน้าที่ก็จำเป็นต้องออกเดินทางไปหาอาหารในป่าเพื่อดูแลพระเวสสันดร

วรรณกรรมเรื่องอิลลิสชาดกคำฉันท์ที่ใช้การเรียบเรียงถ้อยคำแบบบรรยายโวหาร เพื่อบรรยายความทุกข์โศกของตัวละครเช่นกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายโจทก์สดับพจนอัน	กลบกแสดงใน
คาถากัวามกลไหว	สติหวิเพราะเสียดาย
เสียดและเสียมนทริฎ	ชนสรรพก็เสียวาย
พลางเกลือกและกลิ้งสรริกาย	ก็สยบสลบลง

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80-81)

คำประพันธ์ตอนนี้เป็นตอนที่อิลลิสเศรษฐีพยายามให้ภักษัตริย์พิสูจน์ความจริงว่าใครคืออิลลิสตัวจริงกันแน่ แต่เมื่อเห็นว่าไม่สามารถตัดสินได้ว่าใครคืออิลลิสตัวจริง อิลลิสเศรษฐีตัวจริง จึงเสียใจมาก คำประพันธ์ช่วงนี้บรรยายตั้งแต่อิลลิสได้ฟังคำอธิบายของภักษัตริย์ก็รู้สึกเสียใจจนเกลือกกลิ้งร่างกายไปทั่วจนสลบ

วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ก็ปรากฏการเรียบเรียงภาษาแบบบรรยายโวหาร เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ทวยโจรสดับทวิชะอา-	จริยาภิยาจนคำ
ต่างตนก็ต่างมธุละดูดำ-	ริหะเดียด ณ ทันใด
ดังอัคคิชนธะขณะกรุ่น	นระกอกก็โพลงไฟ
คุกคามตะคอกพรุสะไซ	วจะว่ากะพราหมณ์ครู
เดมนี่กระนี้และนะอุหม่	เหลาะแหละเลหะลงกู
เอื้อนอำอุบายพิเคราะห์หะดู	บมิมันมิดงค์
พวกโน้นประสงค์แหละเพราะไหน	ธนะได้สะดวงท่า
พวกเราอนคตะฉนนำ	ลูและจึ่งจะบันดาล
หวังคุณกรุณวิรุชะโทษ	อประโยชน์ก็ป่วยการ
ปล่อยไปและไวชีวิตะปราณ	กับเห็นจะเป็นผล
ว่าพลางก็เงื้อติชณะดาว	บทะก่าวและสุดพล
พันพาดณมชฌิมะสกน-	ธะกัชาด ณ ทันใด

วิกริกรสิระทวิษัณห์
ชีวาตมอณาถอนิจะโน

พิศะควรสลดใจ
ขณะนั้นก็พลันมรณฯ

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 94)

คำประพันธ์ข้างต้นบรรยายให้เหตุการณ์ตอนที่เวทัพพะพยายามรำยมนต์ให้ฝนกลายเป็นสิ่งมีค่าแก่วहनเงินทอง แต่ไม่สามารถทำได้ทำให้กลุ่มโจรโกรธและฆ่าเวทัพพะ การบรรยายเริ่มเรียบเรียงถ้อยคำให้เห็นว่าโจรโกรธ และต่อว่าเวทัพพะว่าทำไมตอนอยู่กับโจรกลุ่มเก่าจึงทำได้ และบรรยายให้เห็นว่าโจรได้ฟันเวทัพพะร่างขาดจนตาย

ในเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวยก็ใช้การเรียบเรียงถ้อยคำแบบบรรยายโวหาร เพื่อแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ตอนที่ว่า

สุริยะศศิธรเถียงกัน และฝูงเทวัน ผู้เป็นพรรคพวกบริวาร
ก็ต่างเข้าช่วยเปนการ เถียงกันอลหม่าน จนกองสนั่นเวหา
ต่างมีมานะเจรจา สองเหล่าเทวา มิได้ประนียอมยอมสमान

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

จากข้อความข้างต้นเห็นว่ากวีเริ่มบรรยายว่าพระอาทิตย์กับพระจันทร์เถียงกัน และบรรดาบริวารของตนเองต่างก็เข้ามาช่วยเถียงจนเสียงดังก้อง ทุกคนต่างมีความมุ่งมั่นและพยายามที่จะเถียงให้ชนะโดยไม่มีใครยอมใคร

วรรณกรรมเรื่องพหลดาวิคำฉันท์ใช้การเรียบเรียงถ้อยคำแบบบรรยายโวหาร เพื่อบรรยายถึงสิ่งที่อาศัยอยู่ในป่าว่าเป็นสัตว์ที่มีความร้ายมาก ทำให้สัตว์ชนิดอื่น ๆ ที่อาศัยอยู่ในป่าเกิดความหวาดกลัวและต้องคอยหลบซ่อนตนเองไม่ให้เสือมาพบ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มิคาโควัน	สัตว์เนื้อเปื้อพันธุ	พวกพินพิ้งดง	
กระดากปากหนี	หลบลิ้แอบพง	พบรอยถอยจง	ใจกลัวกลับหนี
ชั้นสัตว์เล็กน้อย	อาศัยในดอย	บมิใคร่มี	
สดับตรับหู	ตาดูพยัคฆ์	ซาบสาบอินทรี	หลีกหลบแต่ไกล
บอจให้เห็น	ซอกซอนซ่อนเร้น	เกลือกไกลกลัวภัย	
วิ่งซุบซุบตน	ดั้นด้นเข้าไพร	แอบซุ่มพุ่มไม้	กลัวเฒ่าพยนต์พา
สัตว์เกรงอำนาจ	บอจอุกอจ	ออกอวดกายา	
ขามเข็ดเพ็ดแผง	พูปแพบแอบผา	กลัวไกลเกลือกมา	ขบค้ำย่ำยี้
ฝูงเนื้อเห็นเสือ	กลัวยิ่งแลเหลือ	หลบโหลดโดดหนี	

ไปร่อดต่อสูั วังสู่งพิ จรเจิงโจนลี เลี้ยงลอบหมอบกาย
 เห็นเลื้อผ้งผาด เพียงเห็นมัจจุราช เร่งรีบผันผาย
 หอนหาญทานทน กลัวชนม์วอดวาย ลี้เลื้อนเคลื่อนคลาย แผ่กายในพน
 (หลวงธรรมาภิรมณ์, 2556, หน้า 20)

1.2 พรรณนาโวหาร พรรณนาโวหารเป็นการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างละเอียด เพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ โดยปกติการเขียนพรรณนาโวหารจะมีข้อความที่ยาวกว่า การบรรยายโวหาร คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครโดยการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ มีดังนี้

วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์แสดงภาวะอารมณ์รักของนางทมยันตีตอนที่นางทมยันตีได้ยินถึงความงามของพระนลจากหงส์ทำให้รู้สึกรักใคร่ไหลหลงจนนอนไม่หลับ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นพระไภมี	ยุวดีกำดัดฤดี
คำนึ่งพระนลมี	นยะหงส์พิหิงคะฑูล
หมองหมายบ่วายว่าง	สุขนางก็สว่างก็สุญ
อาครอคูลย์ญูล	พิศวาสบคลาดบ่คลาย
ยามนิทรบ่นิทรเนา	นิทระเศร่าทูนทูลาย
ร่อนรนสกลกาย	บ่มีเหือดก็เหือดกมล
โภชนตั้งกันั่งเฉย	บ่เสวยกระยาสุคนธ์
กลุ้มกลัดสะบัดตน	อุระเข้ญล่ำเค้ญร่าคาญ
พักตร์พิมพะพริ้มเพรา	พิศเศร่าบ่เบิกบาน
ขุนชนกมลมาลย์	มลหมางระคางระคาย
เคยสรวลสรวลสันต์	จิตชั้นระส่ำระสาย
แค้นคิดระคายหมาย	มนแล้วก็แคล้วก็คลา
เคยมีฉวีฉง	สิริฟ่องประไพประภา
บัดนี้ฉวีรา	มกัหมองบ่รองบ่อเรือง
เฟลอ ๆ มะเมอมน	จิตจั่นก็ชนกัเคื่อง
ผิวพักตร์ก็ชักเหลือง	วรรูปก็ซุบก็พอม

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์รักของนางทมยันตีด้านบ่นมีวิธีการเรียบเรียง
แสดงให้เห็นถึงลักษณะของนางทมยันตีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร
ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพได้ว่านางทมยันตีมีอาการที่หลงใหลและหลงรักพระนลอย่างมาก
จนทำให้จิตใจวุ่น กลัดกลุ้ม จนส่งผลให้สุขภาพร่างกายไม่ดี

ในตอนที่คุณแต่งพระนลคำฉันท์แสดงภาวะอารมณ์รักของพระนลยามเมื่อได้พบ
กับนางทมยันตีตามคำสั่งของพระอินทร์และเกิดหลงใหลหลงรักนางทมยันตีที่มีรูปร่างหน้าตา
ที่งดงาม ผู้แต่งได้ใช้วิธีการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างละเอียดเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพเช่นเดียวกัน
ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นนิษัณหา	ยลราชกานดา
นวลนงพะงาวา	มวิลาสวิไลศรี
ไศรางค์สอางอ่อน	อรชรสุพรรณิ
เพราพรอมลุ่มมมี	สิริเลิศสราญตา
เวยวงศ์คะอันแอ่น	อูระแมนประทุมมา
ลัษเฌมยะยวนยา	มะกมูทบดีเซย
เพ็ญจันทร์บ่เพ็ญจริง	ดุจหญิงฉนี้เลย
ใครใดจะได้เคย	ยลนางสำอางเหมือน

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

จากคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้แต่งได้เขียนอย่าง
ละเอียดว่า เมื่อพระนลเห็นนางทมยันตีแล้วรู้สึกอย่างไร รวมถึงเขียนพรรณนาความงามของ
นางทมยันตีอย่างละเอียดตั้งแต่รูปร่าง บุคลิกท่าทางต่าง ๆ ที่งดงามหาใครเปรียบมิได้จนทำให้
พระนลหลงรัก

การแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อโดยวิธีพรรณนาโวหารเกิดขึ้นในตอนที่คุณแต่ง
เรียบเรียงถ้อยคำเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อโดยของพระนลที่เฝ้าคิดถึงนางทมยันตี
ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หวนระลึกพระนางบัวกว้างทิวา	คะนึ่งพระนอังก์ของอุรา
พระภูไนย	
เศร้ากำสรดระทดระทวยหทัย	บรูจะปลดกำศรดกระไร

ก็ขับครวญ

ไอ้สมรเสมอสุมาลัยประมวล

สุคุณสุธรรมประจำสงวน

เสงี่ยมศักดิ์

ผัวก็ร้างพญ์อยู่พิทักษ์

อุราจะไหม้หทัยจะหัก

จะแตกพัง

เจ้าจะหิวจะโหยจะโรยกำลัง

จะเปนนโณและใครระวัง

พิทักษ์นาง

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 192-193)

คำประพันธ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นภาพของพระนลที่เศร้าโศกเสียใจที่ไม่ได้อยู่กับนางทมยันตี เขียนแสดงความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจที่ไม่รู้จะทำอย่างไรจึงจะหายทุกข์ได้ เขียนแสดงให้เห็นว่าความเศร้าโศกเสียใจนี้แฝงไว้ด้วยความกังวลอะไรบางอย่าง ทั้งเป็นห่วงว่านางทมยันตีจะเป็นอย่างไรเมื่อไม่มีพระนลดูแล จะได้กินข้าวหรือไม่ จะหิวหรือไม่ และใครจะคอยดูแลจากการเรียบเรียงถ้อยคำที่เน้นย้ำถึงคำที่มีความหมายว่าทุกข์โศกทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพถึงอาภัพกิริยาและความรู้สึกของพระนลได้เป็นอย่างดี

วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ก็ปรากฏการเรียบเรียงถ้อยคำแบบพรรณนาโวหาร เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเช่นเดียวกัน เช่นในตอนที่พระเวทัพพะต้องอาศัยอยู่กับโจรในป่า กวีได้เรียบเรียงคำประพันธ์ไว้ดังนี้

ไอ้อุระกู

ดูก็ประหลาด

อยู่คฤหาสน์

แสนจะสบาย

อยากดลละที่

ชีวะมลาย

ใครเคราะห์หัดะกาย กรรมะกระไร

ยิ่งทมนัส

อืดอุระตัน

โคกะสะอื่น

อัสสุกัโหล

พักตระชุ่ม

กลุ่มหฤทัย

ใครมฤติภัย

พันคณะพาล

หวั่นวิปโยค

โคกมนะพลง

เพ่งณนางค์

ทัศนะการ

เหตุอุปบัติ

อัจฉริยวาร

จินตนะนาน

แน่มะดล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 87)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าผู้แต่งเรียบเรียงคำเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครอย่างละเอียดลึกซึ้ง สรรหาถ้อยคำที่สื่อถึงความทุกข์มาเป็นจำนวนมาก เช่น ทมนัส อืดอุระ โคกะ สะอื่น โศก เขียนอธิบายให้เห็นถึงความยากลำบากโดยย่นให้ตัวละครรู้สึกได้ว่า

ตอนอยู่บ้านมีความสุขสบาย แต่ไม่รู้เป็นเพราะทำกรรมเช่นไรไว้จึงต้องมาทนทุกข์เศร้าโศกเสียใจ กลัดกลุ้มแบบนี้

คำประพันธ์อีกตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงวิธีการเรียบเรียงถ้อยคำแบบพรรณนาโวหาร เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดีคือคำประพันธ์ที่แสดงอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องกฎหาคำฉันท์ในตอนที่ถูกความวิตกกังวลและกลัวว่าหากวันใดที่ตัวเองทำผิดจะทำให้ตนเองไม่สามารถใช้ชีวิตอย่างสุขสบายได้เหมือนเดิม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หากเศรษฐีเจเลียวจะเลี้ยวพิรุณหมาย
โทษทุกขทัບกาย ฌรณา
หากเพลอเออก็จะมีตณกิจพิวจะเบา
โทษไหนจะทาเนา ังงด
คงควบทุกขประเทียบประทับทุขประทัษ
ตรองอัปประยศยศ ประยूर
ชูเชี่ยนแลฤจะหน้าจะข้าประทุษพูน
ใช้เนกกะทาสทูน อิกกร
ใครเรื่องรอบพิริชัระกำการะมถอน
ทอดใจทเวศวอน วิตก
จักใครใดสินะตนจะพันทุขระห
โอบอกอนาถเจียน จะคราก
แสนอาสุระระกำจะกำสรตวิปาก
แสนยากยโยคยาก จะตรอง
หากเราเนาสำนักนี้จิริจำนอง
โอบยากจะป่วยปอง สบาย
คงมีทุขระทมรมมจิตรทราญ
กำเดามะเดื่อตตาย ทเวศ

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2472, หน้า 8)

จากคำประพันธ์เรื่องกฎหาคำฉันท์ข้างต้น จะสังเกตเห็นได้ว่าผู้แต่งเรียบเรียงถ้อยคำอย่างละเอียด เลือกสรรถ้อยคำมาเป็นอย่างดีเพื่อให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพขณะอ่าน

และสามารถเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง โดยเริ่มตั้งแต่การบอกเหตุแห่งความกล้วนั้น และบอกผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสภาวะจิตใจของกฏาหที่รู้สึกไม่ดี หากจะต้องกลับไปเหมือนเดิม

1.3 เทศนาโวหาร เทศนาโวหารเป็นการเรียบเรียงถ้อยคำอย่างมีชั้นเชิงแสดงเจตนาสั่งสอนอบรม ให้ข้อคิด หรือตักเตือน วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเรียบเรียงถ้อยคำแบบเทศนาโวหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วรรณกรรมเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวยปรากฏการเรียบเรียงถ้อยคำแบบเทศนาโวหารไว้อย่างชัดเจนในบทสนทนาของพระเทพบิดรที่กล่าวถึงการอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันคำบิดากล่าว
ก็พ้องและต้องตาม
ใครอยากให้เห็นเพื่อน
แผ่เมตตาจิตกา
ใจดีเขาก็รัก
เราสรวลก็เห็นสรวล
อวดอิทธิอำนาจ
พอกล่าวจะจีภา

ผิวเปรียบกระแสรความ
คติโลกนะลูกยา
นรยัมและยวนตา
รู้ณะก่อนแหละจึงควร
และนิยมกมลยวน
นะละนี้แหละธรรมดา
นรยอระอานา
ยิตะแจ้งจรงำพึงฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 119)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำพูดของพระเทพบิดรที่กล่าวเตือนสติพระอาทิตย์และพระจันทร์ว่า การอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ จะต้องเป็นผู้มีจิตเมตตากรุณา หากแสดงอำนาจคิดว่าตนเหนือกว่าคนอื่นจะทำให้คนอื่นไม่ชอบ

วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ มีการเรียบเรียงข้อความแบบเทศนาโวหารในคำประพันธ์ช่วงที่ช่างได้กลับไปหาลูกช่างเพื่อให้มาช่วยชาวบ้านที่ช่วยชีวิตพ่อช่างทำงานเพื่อเป็นการตอบแทน ดังคำประพันธ์ว่า

อำพ้ออันผู้
เมธาว่าเลิศ
อนัศร์รัตนา
พ้อผู้อภิชาติ

ถือนั่นกตัญญู
ประเสริฐแสนดี
จงจำโอวาท

ทั้งกตเวที
เทียบด้วยมณี
คติบิดา

รู้คุณท่านนั้น	คือกตัญญูตา	สนองคุณูปการ
คือกตเวที		
ลูกยาไปอยู่	ยังสำนักหมู	มวลงชนวิธก
จงอุตสาหะ	วิริยการ	ในธรรมวิถ
ที่สำแดงมา		

(พระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 7-8)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพระราชพงศาวดาร กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้แต่งคำสั่งสอนเรื่องความกตัญญูไว้โดยผ่านบทสนทนาของช่างที่กล่าวกับลูก ว่าให้รู้จักบุญคุณและต้องรู้จักตอบแทนผู้มีพระคุณ

ในวรรณกรรมเรื่องพหลคาริคำฉันท์ตอนที่คาริได้ทราบว่ามีแม่จะต้องไปเป็นอาหารให้แก่เสือ ด้วยความรักความกตัญญูของคาริที่มีต่อนางพหลผู้เป็นแม่ คาริจึงอาสาขอไปเป็นอาหารให้เสือแทน ดังคำประพันธ์ว่า

อาตุรคาริ	ชนนี้จะจากเจียร
กรรมกองสนองเนียร	นฤชระสายสุญ
แม่แม่ประจากชี	พิตแท้ทุกชาตุร
โหนเลยชีวาภูล	จะดำรงภิรมย์ชนม์
อนึ่งท่านก็ก่อกาย	บุตรนี้เจริญตน
กิจเกื้อจะแทนทน	คุณท่านเพราะฉันใด
ผู้มีคุณานัน	ตมหันต์จะหาไหน
ดินฟ้าชลาสัย	ศิขรีมีปาน
ควรเราสนองคุณ	แลกกตัญญูกอบการ
คิดแล้วก็ไซชวน	มธุรสสาทร

(หลวงธรรมมาภิเษก, 2556, หน้า 34)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าหลวงธรรมมาภิเษกได้แต่งคำสั่งสอนเรื่องความกตัญญูผ่านพฤติกรรมของตัวละคร สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดและค่านิยมเรื่องพ่อแม่เป็นผู้มีพระคุณกับลูก ดังนั้นลูกจะต้องตอบแทนพระคุณนั้นด้วยความกตัญญู

วรรณกรรมเรื่องทวารนิทานคำฉันท์มีการเรียบเรียงข้อความในลักษณะของ
 เทคนาโวหารเรื่องความรักความสามัคคีไว้ตอนท้ายของเรื่องว่าประชาชนควรมีความรัก
 ความสามัคคีให้แก่กัน รู้จักการให้อภัย ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง ก็จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างมี
 ความสุข ดังคำประพันธ์ว่า

ปวงชาวประชาภิรทวัง	สุขหลังลุลย์ใน
หมู่ตนนและตนศิริวิไลย	นฤทุกขราเค์ญ
ควรมั่นสมาคมสนิท	บมิติตรคายเชญ
ร่วมรักสมัคกลมเปน	ดุจหินมิเบาบ
หนักนักก็พอนบมิจะหัก	ตนรักมิเปียดกรอ
เบานักก็เตือนสติชลอ	ปิยอยู่มิยบลง
อันตนและมีตระคนชน	สุขจนจิริงยง
เพราะต่างสมานกลมปลง	ฐิตมั่นสมังคี
หมู่ใดพิวไรปิยสมา-	คมภาวะรักดี
ไม่สาทรานูเคราะห์ะมี	มิสมัครสโมสร
หมูนั่นจะพลันขยพินาศ	บมิอาจสถาพร
เลื่อมคักดิเสยกิติบวร	นฤมิสง่ายล
เหตุนี้ประชาชนแสวง	สุขแห่งสภนธตน
แลเกียรตักศักดิ์คณวิมล	ปฏิบัติสมรรถใน
สามัคคียาทรสมาน	บมิรานกะไคร ๆ
มากหลายสหายสนิทใจ	นฤแห่งระวางคม
จักโสติสุนทรสวัสดิ์	ดิพิพัฒน์พิพิธสม
เสพสันติภาวะอภิรมย์	จะเจริญทวีไ

(ศรีไชย, 2468, หน้า 434-435)

วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่มีการเรียบเรียง
 ถ้อยคำแบบเทคนาโวหาร ในตอนจบของเรื่องได้ให้ข้อคิดฝากไว้เกี่ยวกับความสามัคคีว่า
 หากสังคมใดมีความสามัคคีจะทำให้ประสบแต่ความสุขไม่มีภัยอันตรายใด ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เหล่าไหนดิไมตรี
การใดจะขวยชวน
อย่าปรารภนาหวัง
จักมาอุบัติบรร
ปวงทุกซ์พิบัติสรร
แม่ไปนิยมปี

**ควรชนประชุมเปน
สามัคคีปรารม
ไปมีก็ให้มี
ให้ยิ่งภโยจึง**

นฤมิณหมู่ตน
บมิพร้อมมิเพรียงกัน
คุชะทั้งเจริญอัน
ลู่โชนบได้มี
พะภยันตรายกลี
ติประสงค์ก็คงสม

**คณะเปนสมาคม
กะนิพัทธคำนึง
ผิจะมีก็จงพึง
จะประสบศุขาลัย**

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 71)

จากคำประพันธ์ข้างต้นชิต บุรทัต ได้เรียบเรียงถ้อยคำเพื่อให้ข้อคิดและเตือนสติผู้อ่านว่าการจะทำสิ่งใดหากทำไปด้วยความสามัคคีจะทำให้ประสบความสำเร็จ ก่อนทำกิจการใดควรมีการประชุมเพื่อปรึกษาหารือกันหาแนวทางร่วมกันก็จะทำให้มีความสุข

1.4 สาธกโวหาร เป็นการเรียบเรียงข้อความโดยมีการยกตัวอย่างหรืออุทาหรณ์ประกอบการขยายความเรื่องที่อาจจะเข้าใจได้ยาก หรือเรื่องที่ต้องการให้เข้าใจได้อย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่ากวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเรียบเรียงข้อความแบบสาธกโวหาร เช่น

วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ในช่วงท้ายเรื่อง ชิต บุรทัต ได้เรียบเรียงข้อความแบบสาธกโวหารเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจถึงการดำรงชีวิตแบบไม่โลภ อยากได้อะไรที่เกินไปจนทำความผิดเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ ดังคำประพันธ์ว่า

โอเหล่ามนุษย์โลก
โลภเหลือลึงเลิงบรร-
พุ้งชานทะยานคิด
รภเพื่อแสวงหา
อันใช้อุบายชอบ
อุปราคาประโยชน์อัน

ภพะโอฆอนาถครัน
ลู่พินาศฉกาจหนา
ณอนิษฐะเหตุปรา-
กิจะสิ่งประสงค์สรรพ
มิประกอบระบอบธรรม
จะลู่ปรารภนาสม

อยากได้ลิเกกันไป
 ยิ่งหาจะปรารมภ์
 อีกใครจะได้ที่-
 ใช้ฐานะอย่าเพลน
 ถึงแม้ผิวจักได้
 อย่าเพ่อมะเมอปี-
 ใครตรวจจะควรเหตุ
 ซึ่งคุณประโยชน์ผา-
 ได้โดยประกอบโทษ
 มาสู่ตะนุใน
 อย่าหลงพระวงศ์
 ห้าพันและพันทอน
 รู้สึกระลึกตน
 จักอวยวิบากเอา-
 คราวควรจะได้คง
 ดลคราวมิได้ใคร
 ดังฤาจะสำเร็จ
 ตื่นเหิมกระเหิมกั-
ผลไม้วิสัยมัน
ยังติดกะตันวาร
ด้วยกินละพอเคี้ยว
รอสูกชีหวานมัน
 อันโลกะโทษนั้น
 เช่นฉันทวาที

ผีดิบได้ก็เกรียมกรม
 คติผิดและดำเนิน
 บมมีละโมภเกิน
 ผีวะพลาดละเต็มที
 ดุจะใจนิยมนมี
 ดิตะเกียกตะกายหา
 ผีวิสุเจตน์จะนำมา
 สุกะผลประการใด
 อประโยชน์และนำภัย
 ขณะหนึ่งก็พึงถอน
 สติหยั่งประหยัตรอน
 ก็จะไปลื้อประเทืองเบา
 อกุศลกุศลเรา
 ธุระสุดจะเป็นไป
 ลุประสงค์ บ เป็นไร
 จะทะเยอทะยานหวัง
 ผละพลัดจะตึงตัง
 วละไปก็ป่วยการ
รละธรรมะชาติหวาน
ผละติบประดุกกัน
ก็จะเปรี้ยวแลฝาดครัน
พิเคราะห์ดูโฉนดี
 ลิมหันต์อนันต์มี
 นยะเล่าถลอมมา

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 100-101)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าชิต บุรทัต ใช้สาธกโวหารในการเขียนสรุปถึง
 ข้อคิดจากเรื่องเวทัพพะชาดกว่ามนุษย์เรานั้นควรที่จะใช้ชีวิตอย่างไม่โลภ อย่ากระทำผิด
 เพียงเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ บางอย่างที่จะได้มาอาจต้องรอให้ถึงเวลาที่เหมาะสม

มากยิ่งขึ้น ภาพพจน์ใช้คำน้อยแต่กินความมากทำให้สื่อความและสื่ออารมณ์ได้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง

การแสดงภาวะอารมณ์ในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการใช้ภาพพจน์เพื่อช่วยสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละคร ดังนี้

2.1 อุปมา อุปมาเป็นภาพพจน์ที่มีลักษณะเปรียบเทียบระหว่างของสองอย่างว่าเหมือนกัน ทั้งนี้ของนั้นอาจจะไม่ใช่ชนิดเดียวกันหรือเรื่องเดียวกัน ในการเปรียบเทียบจะมีคำที่แสดงให้เห็นเป็นคำเชื่อม เช่นคำว่า กล ดัง ดุจ ประดุจ ประหนึ่ง เล่ห์ เพียง ถนัดตั้ง ละม้าย แม่น เหมือน เผลอ ราว

จากการวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการใช้อุปมาจำนวนมาก เช่น

เกลอเอ๋ย, จริงเช่นนั้นเทียว ดู!

หล่อนชายตาฤทัยวนฤดีปริดิเสบย

หล่อนงามยามอุระไรสไบโนะบะมีปิด

ยามนางเก็บพิพทมจะหุบก็ดันไสร

ได้ถูกหัตถ์นรินวลบ่พ่ายศศธรา

เหมือนได้เสวยหยาดอมฤต;

ปานจันทร์บ่มิดเมฆ วิไล;

หาเห็นประหลาดไม่, เพราะว่า

เหมือนแสงศศิมากระทบ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 81)

จากคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักขณะที่ทำวาทะสาธยายความงามของนางอนันยาพบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา โดยใช้คำว่า เหมือน ปาน เป็นคำเชื่อม

ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาตอนที่ชยเสนพราพรณนารำพึงรำพันถึงนางมัทนา ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ยิ่งยลจะนิดา

เพลิงรุ่มประชุมกาย

ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย

ณ อุราบลาลด

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272)

จากคำประพันธ์เห็นได้ว่าผู้แต่งเลือกใช้ภาพพจน์แบบอุปมาโดยเปรียบเทียบความรู้สึกที่ชยเสนมีต่อนางมัทนาว่าเหมือนไฟที่สุ่มทรวงอยู่ โดยใช้คำว่า คล้าย เป็นคำเชื่อม

ในตอนที่ชยเสนได้พานางมัทนามาไหว้พระกาละทรศินเพื่อขอให้ทำพิธีอภิเษกให้ ชยเสนได้กล่าวถึงความรักที่ตนเองมีต่อนางมัทนา ความว่า

พอข้าประสบวิมลพัคตร์

มะทะนาระวีขวัญ

อันอึ่งประหนึ่งสมิคะอัน

สระเสียบณกลางใจ

พิษกามะศรประดุจะพิษ

ระอุอัคคิเผาใน

อกพลาญและราญกะมละไหม้

บมิอาจจะดับลง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 300)

จากคำประพันธ์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงกลวิธีการใช้ภาษาด้านภาพพจน์แบบอุปมา ที่กวีนำมาใช้เปรียบเทียบเปรียบเทียบให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความรู้สึกของชายเสนได้ยิ่งขึ้น ทั้งข้อความที่เปรียบว่าเพียงแคได้พบนางมีทนายก็เหมือนมีศรมาเสียบในหัวใจ พิชแห่งความรักนี้เหมือนไฟที่จะทำให้อกเค็ดต้องหมองไหม้ไม่สามารถจะดับได้ โดยใช้คำเชื่อมว่า ประหนึ่ง ประดุจ

การใช้ภาพพจน์แบบอุปมายังพบในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของคารีเมื่อได้รับทราบว่าจะต้องเดินทางกลับไปในป่าเพื่อไปให้เสียกิดังคำประพันธ์ที่ว่า

อาสุรคารี

ทุกขลาญะระลูงลง

ดาลแตก่าเดาดวง

ดุจเต็ดฤดีจร

พังสารประสานซ้อง

ศิรชบฤทัยถอน

ร่ำไรไฟไรวอน

ชนนิตีสนอง

โซมสายจักษุชล

ดุจชลชลเฟือง

เสือกกระชีกสอง

บริเวทนาลัย

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 34)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อสร้างจินตภาพและความเข้าใจในอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างลึกซึ้ง โดยเปรียบถึงความรู้สึกของคารีที่รู้ว่าแม่จะต้องเดินทางไปในป่าเพื่อให้เสียกิดว่าเหมือนกับมีคนมาเด็ดดวงใจออกไป น้ำตาที่หลังไหลออกมาเปรียบได้กับน้ำทะเล กวีเลือกใช้คำว่า ดุจ เป็นคำเชื่อมเพื่อเปรียบเทียบ

ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่นางทมยันตีหาพระนลไม่พบเนื่องจากพระนลหนีไป ผู้แต่งได้ใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเปรียบเทียบถึงความเสียใจของนางว่าเหมือนเลือดที่หลังรินออกมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อาดูรออุลย์เดือด

ดุจเลือดละหลั่นริน

เผือดพักรตร์ประจักษ์จัน

ตนะพรั่นภยันตราย

(พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

ผู้แต่งใช้คำเชื่อมเพื่อแสดงการเปรียบเทียบระหว่างของสองสิ่งด้วยคำว่า ดุจ ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและเข้าใจความรู้สึกทุกซอกซอกของนางทมยันตีที่ต้องพลัดพรากจากคนรักได้เป็นอย่างดี

ในอีกตอนหนึ่งของคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกซอกของนางทมยันตีที่พระนลหายตัวไป ผู้แต่งก็เลือกใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อเปรียบเทียบทำให้ผู้อ่านเข้าใจความรู้สึกของนางทมยันตี ความว่า

ชลนัยนะไหลริน

ดุจสินธุกำศรวญ

โคกพลางพระนางนวล

นุชเผยพระพจมาน

(พระราชวรพงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 147)

ผู้แต่งบรรยายความรู้สึกของนางทมยันตีว่ามีความเสียใจมาก น้ำตาที่ไหลรินออกมาเหมือนกับแม่น้ำที่เศร้าเสียใจ โดยใช้คำว่า ดุจ เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบ

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อเพิ่มน้ำหนักให้กับถ้อยคำอันจะส่งผลให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกได้อย่างลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน: เหม่นางจันตี พุดจาครานี้ แสนจะหยาบคาย! เธอเป็นธิดา ราชอาญาสาย
โฉนปากร้าย ราวแม่คำปลา (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 323)

จากคำประพันธ์ข้างต้นชัยเสนเปรียบลักษณะปากร้ายของนางจันตีว่า ลักษณะแบบนี้เหมือนกับแม่คำปลา ซึ่งกวีใช้คำว่า ราว เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงการเปรียบเทียบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาพบในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องกฐาหกคำฉันท์ที่เขียนบรรยายความรู้สึกกลัวของกฐาหกที่กลัวว่าหากวันใดที่ทำผิดจะต้องโดนลงโทษ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ขู่เสียนแลฤจะหน้าจะซ้ำประทุษพูน

ใช้เอกกะทาสทูน

ธิดกร

(หลวงธรรมาภิรมย์, 2472, หน้า 8)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้คำว่า เอก เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบว่า กฐาหกจะต้องโดนโทษในลักษณะเช่นเดียวกับทาส

วรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธาใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของโสมะนัดหัวหน้าศิษย์ของพระกาละศรทินที่พบเห็นดอกกุหลาบในสวนเลยรู้สึกประหลาดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันบุษปะประหลาด

งามสรรพะวิไล-

สีแดงก็มีจ๋า

งามดังตรุณี

บมิเห็น ณ แห่งใด

ยะวิเศษะมาลี;

ดุษะดอกขบาสี

ยละเพลินเจริญตา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 248)

คำประพันธ์ข้างต้นแสดงการเปรียบเทียบสีของดอกกุหลาบว่าเป็นสีที่ไม่แดงสดเหมือนดอกขบาส โดยใช้คำว่า ดุษะ เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงการเปรียบเทียบ

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์รักของสุเทษณ์ที่มีต่อนางมัทนาในบทละครพูด คำฉันท์เรื่องมัทนะพาธามีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อเปรียบเทียบความงามของนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

งามเวยอนงค์ราว

เกลากสิ่งประหนึ่งวาด

งามกรประหนึ่งวง

นวนนาดวิลาศวง

สุระศิลปินาณฉลาด

วรรูปพิไลพะวง

สุระคชสุเรนทะทรง

ดุษะร่าระบาระเบง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้คำว่า ราว ประหนึ่ง เป็นคำเชื่อมเพื่อแสดงให้เห็นถึงการเปรียบเทียบว่า เวยของนางมัทนาเหมือนกับที่ศิลปินได้วาดไว้ ความกลมกลืนสมส่วนของเวยก็เหมือนกับวาดมา มือของนางมัทนาก็งามเหมือนวงช้าง

นอกจากคำประพันธ์ข้างต้นบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธายังพบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาอีก ดังเช่น

คราใดประสบเนตร

เธอไกลก็ดูราว

ฤก็เราละร้อนและหนาว,

นภาไรตะวันและเดือน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 275)

คำประพันธ์ตอนนี้เป็นคำประพันธ์ตอนที่นางมัทนาได้พบกับชัยเสน หลังจากทั้งสองได้พบกันแล้ว นางมัทนาได้รำพึงรำพันถึงความรู้สึกหวนไหวในใจของตนเอง ซึ่งในข้อความนี้ได้เปรียบเทียบว่ายามที่นางมัทนาได้สบตากับชัยเสนรู้สึกร้อน ๆ หนาว ๆ รู้สึกเหมือนท้องฟ้าไม่มีพระอาทิตย์หรือพระจันทร์

2.2 อุปลักษณ์ อุปลักษณ์เป็นการใช้ภาษาเพื่อเปรียบเทียบโดยตรงระหว่างสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน กล่าวคือของสองสิ่งนั้นมีคุณสมบัติอะไรบางอย่างที่เหมือนกันเป็นสิ่งเดียวกัน คำเชื่อมที่แสดงถึงการเปรียบเทียบแบบอุปลักษณ์คือคำว่า เป็น คือ เท่ากับ

ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาชัยเสนได้เปรียบคู่ภางค์ว่ามีคุณลักษณะ
ของคนที่เกิดมาเพื่อเป็นนักรบ ดังคำประพันธ์

ชัยเสน:	เออญาค่อยคลายความ	ทุชะทัพบทัยอยู่,
	เมื่อทราบมิตรของญ	บเลี้ยชีวิตราม;
	เป็นเชื้อชาตินักรบ	สละชีพ ณ สงคราม
	นับได้ว่าตายงาม	ดูจะนายทหารกล้า.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 355)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์คำประพันธ์ดังกล่าว
โดยเปรียบถึงพฤติกรรมของคู่ภางค์ที่อาสาไปรบและต้องตายในสนามรบว่าเป็นเชื้อชาตินักรบ
หรือเป็นทหารที่ยอมเสียสละชีวิตของตนเองเพื่อบ้านเมืองซึ่งถือเป็นเรื่องที่น่ายกย่อง

2.3 ปฏิปจญา ปฏิปจญาเป็นศิลปะการใช้ภาษาโดยการตั้งคำถามโดยไม่หวังคำตอบ
เป็นวิธีการที่ทำให้ผู้อ่านเข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้งมาก
ยิ่งขึ้น

จากการศึกษาคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรม
คำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้ภาพพจน์แบบปฏิปจญา
ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของนางมัทนาที่มีความวิตกกังวลและโศกเศร้าว่า
หากพื้นดินนี้ไปอาจจะไม่มีโอกาสได้พบกับชัยเสนอีก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มัทนา:	เออทำฉันใดดี	นะจะให้พระทรงราชย์,
	อยู่ต่อไม่ลีลาศ	จระจาก ณ ที่นี้?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 276)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าในช่วงที่นางมัทนาคร่ำครวญด้วยความเสียใจ
และวิตกกังวลว่าจะไม่มีได้พบกับชัยเสนอยู่นั้น มัทนาเกิดความพะว้าพะวงและสับสนจนพยายาม
หาวิธีการที่จะได้พบกับชัยเสน จนถามกับตัวเองว่าจะทำเช่นไรดี

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละครในเรื่องเวทัพพะคำฉันท์
ของ ชิต บุรทัต ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบปฏิปจญาเช่นเดียวกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

หนี่เสื้อสีมาปะจระเข้	เฉพาจะเวระกรรมญ
พ้นปากพญามฤตยู	ภยะแล้วบแคล้วไพบ
มาพบประสบทุกเคราะห์อีก	สิจะหลีก ณ ทางใด
จำเป็นก็จำจิตะไซ	พจนารณะวิงวอน

ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 93)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าเวทัพพะได้บรรยายความทุกข์โศกของตัวเองที่ต้องมาตกอยู่ภายใต้กลุ่มโจรกลุ่มใหม่ที่พยายามแย่งชิงตนเนื่องจากโจรกลุ่มนี้รู้ว่าเวทัพพะสามารถร่ายมนต์ให้ฝนกลายเป็นแก้วแหวนเงินทอง จึงบรรยายว่าตนเหมือนหนีเสือปะจระเข้จะหนีไปทางไหนก็ได้

ในคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในเรื่องศรีสุตาคำฉันท์ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อบรรยายถึงความโกรธของนางศรีสุตาที่เฝ้าดูแลตนเองเป็นอย่างดี แต่ยังไม่มียุทธคนใดมาหมายปองเลย ในขณะที่พี่สาวอีกสามคนของตนเองต่างก็มีผู้ชายมารักใคร่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ทนเจ็บจำทนนั่ง
ผู้ชายมีหมายเซย

ตละครั้งสสิ่งเลย

ระกำใจระไรหนา

(ศ.เทศะแพทย์, 2501, หน้า 26)

บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาใช้ภาพพจน์แบบอุปมาเพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวง ดังคำประพันธ์ตอนที่พระกาลิทรคืนรู้สึกประหลาดใจด้วยสงสัยว่าจะมีเหตุอะไรเกิดขึ้นหรือไม่เนื่องจากตาข้างซ้ายและข้างขวาเขม่น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อะมีเหตุอะไรหนอ

จะบังเกิดอุบัติมา

เพราะว่าเนตรซ้ายขวา

เขม่นอยู่จะเป็นलग

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 258)

การตั้งคำถามข้างต้นเป็นเพียงการตั้งคำถามกับตัวเองว่าจะมีเหตุอะไรหรือไม่ เพราะตามความเชื่อของไทยการที่ตาเขม่นหรือกระตุกหมายถึงจะมีเหตุการณ์อะไรบางอย่างเกิดขึ้น

ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา นอกจากจะใช้ภาพพจน์แบบอุปมาดังคำประพันธ์ข้างต้นแล้ว ยังพบการใช้ภาพพจน์แบบอุปมาอีกในการแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของชัยเสน ที่เมื่อได้พบเห็นนางมัทนาก็ตกตะลึงในความงาม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน: เอะกุสุบินเห็น

ภาวะจริงนะเมื่อกี้

ฤเทวนารี

ธ เสด็จ ณ ศาลา?

และเจ้าก็แลเห็น

เพราะฉะนั้นลิตตอบมา

จะเป็นสุตาฟ้า

ภาวะเป็นนระรีใด?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 269)

ด้วยความพิศวงตกตะลึงในความงามของนางมัทนาทำให้ชัยเสนถึงกับต้องตั้งคำถามกับตัวเองว่า สิ่งที่เห็นเป็นเพราะความฝัน หรือว่าสิ่งที่เห็นเป็นนางฟ้า จนจิตใจว่ากันว่านางมัทนาคือใคร

2.4 อติพจน์ อติพจน์เป็นการกล่าวเกินจริงอย่างจงใจเพื่อให้ข้อความนั้นมีน้ำหนักเพิ่มมากขึ้น จากการศึกษาคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการใช้ภาพพจน์แบบอติพจน์ในวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ตอนที่วัสสการพราหมณ์บรรยายความเดือดร้อนให้กษัตริย์เมืองเวสาลีฟังเพื่อแสดงความบริสุทธิ์ใจในการมาขออาศัย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันข้าพระองค์ขณะนี้

บมมีจะร้อนใด

ยิ่งกว่าและหามนุษไหน

ฤเสมือนเสมอดน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 33)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าวัสสการพราหมณ์ได้บอกกษัตริย์เวสาลีว่าตนเองมีความเดือดร้อนมาก เป็นความเดือดร้อนที่มากกว่าทุกคน ไม่มีใครที่จะมีความทุกข์ไปกว่าวัสสการพราหมณ์อีกแล้ว

2.5 อุทาหรณ์ อุทาหรณ์เป็นภาพพจน์แบบการเปรียบเทียบเรื่องราว เหตุการณ์ หรือสถานการณ์ หรือความคิดโดยการยกข้อความที่เชื่อว่าจะง่ายกับการทำความเข้าใจ การเปรียบเทียบแบบนี้คล้ายกับอุปมาต่างกันตรงที่อุปมาเป็นการเปรียบเทียบถ้อยคำแต่อุทาหรณ์เป็นการเปรียบเทียบข้อความ

ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบการใช้ภาพพจน์แบบอุทาหรณ์ ดังนี้

สุรยะส่องสว่าง ณ กลางนักษะ

ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า

แหล่ฉนั้นใด

อันพระโปรดก็จิตตะซำก็ได้

สว่างกระจ่างและสดและใส

ณ บัดนี้

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำพูดของนางมัทนาที่ชัยเสนที่กล่าวแสดงเปรียบเทียบถึงความรักของมัทนาว่าหากพระอาทิตย์ที่ส่องสว่างอยู่กลางท้องฟ้าทำให้พื้นดินพลอยสว่างไปด้วย ก็เปรียบกับความรักของชัยเสนที่มีก็ทำให้จิตใจของมัทนาพลอยสว่างสดใสเช่นเดียวกัน

2.6 สัทพจน์ ภาพพจน์แบบสัทพจน์เป็นการเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจและจินตภาพ ดังตัวอย่างคำประพันธ์

กระโจมจ้วงกระโจมแจ่ม

ແລ້ມແຂ້ມชลาลัย

ฤษีชานสำนายนัย-

นทอดทศน่านาง

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 16)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพระยาศรีสุนทรโวหารใช้ภาพพจน์แบบสัทพจน์ในการบรรยายพฤติกรรมของนางอิลลาในเรื่องอิสรราชคำฉันท์ ขณะที่นางอิลลากำลังเล่นน้ำอยู่โดยใช้เสียง “จ่อมแจ่ม” แทนเสียงของน้ำยามเมื่อมีอะไรมากระทบ

ในวรรณกรรมเรื่องกฤษณาคำฉันท์ก็มีการใช้ภาพพจน์แบบสัทพจน์เช่นเดียวกัน ดังความตอนหนึ่งที่กฤษณาเดินทางไปยังเมืองเพื่อนของเศรษฐีระหว่างทางจะพบกับธรรมชาติที่สวยงาม ดังความว่า

หึ่งหึ่งผึ่งภูพิโรธาม

ผิวพิสมัยสม

แสนสุขารม

ณมาลีฯ

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2472, หน้า 14-15)

จากคำประพันธ์ข้างต้นหลวงธรรมาภิมณฑ์เลือกใช้คำว่า “หึ่งหึ่ง” มาช่วยเสริมกับการบรรยายถึงผึ่งและภู โดยคำว่า “หึ่งหึ่ง” คือเสียงของผึ่งและภูที่บินไปมา

3. รสวรรณคดี รสเป็นปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เป็นการตอบสนองเมื่อผู้อ่านได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดี รสวรรณคดีตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมี 9 รส คือ ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก) หาสยรส (ความสนุกสนาน) กรุณารส (ความสงสาร) เราทรรส (ความแค้นเคือง) วีรรส (ความชื่นชมในความกล้าหาญ) ภัยานกรส (ความเกรงกลัว) พิกัตสรส (ความเบื่อระอา ความชิงชัง) อัทฤตรส (ความอัศจรรย์ใจ) และศานตรส (ความสงบใจ) จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบรสวรรณคดี ดังนี้

3.1 รสदानบว

3.1.1 ศฤงคารรส รสแห่งการซาบซึ้งในความรักเป็นอารมณ์ที่เกิดจากการตอบสนองภาวะความรัก ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

วรรณกรรมเรื่องพหลดาวิคำฉันท์กวีเลือกใช้คำที่มีพยัญชนะ ส ในคำประพันธ์ 1 บท เพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของนางพหลผู้เป็นแม่กับดาวิผู้เป็นลูกในขณะที่อยู่ด้วยกันในป่าอย่างมีความสุข ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โลมเล้าเคล้าเคลียเลี้ยเลย

คลึงเคล้นเช่นเคย

ลูกอ่อนชะอ่อนแอบกาย

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 19)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งเลือกใช้กาพย์ฉบังในการแต่ง ทำให้ไม่ต้องกังวลเรื่องของคำครูลหุซึ่งกำหนดเรื่องเสียงสั้นยาวของสระรวมไปถึงตัวสะกดด้วย ทำให้ผู้แต่งสามารถเลือกสรรคำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ได้อย่างอิสระ ไม่ต้องกังวลถึงเรื่องของคำที่ต้องใช้และวางในตำแหน่งครูลหุตามฉันทลักษณ์ที่กำหนด

นอกจากนี้สังเกตได้ว่าคำประพันธ์ข้างต้นปรากฏพยางค์ตายเพียงแค่ 2 คำ คือ คำว่าลูกและคำว่าแอบ นอกนั้นเป็นพยางค์เป็นถึง 14 คำ ซึ่งทำให้เสียงของคำมีความรู้สึกเปิดผ่องคลาย

ประกอบกับเลือกใช้เสียง ล เป็นเสียงพยัญชนะต้นถึง 5 คำ คือ โลม เล้า เลี้ย เลย และลูก รวมถึงใช้ ล เป็นพยัญชนะควบในคำว่า เคล้า เคลีย คลึง เคล้น ซึ่งเสียง ล เป็นเสียงข้างลิ้นหรือเสียงพยัญชนะเหลวและอยู่ในกลุ่มพยัญชนะลักษณะซอมนรนต์ (Sonorant) ซึ่งมีลักษณะทางกลศาสตร์ที่มีกระแสลมจากปอดผ่านช่องปากหรือช่องจมูก และเส้นเสียงสั้นอย่างต่อเนื่อง การเลือกใช้คำที่มี ล เป็นส่วนประกอบเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความอ่อน นุ่ม เคลื่อนไหว

ในคำประพันธ์ดังกล่าวมีคำว่าอ่อนและคำว่าอ่อนเป็นพยางค์ ความหมายสื่อถึงความไม่กระด้าง นุ่ม ไม่แข็ง นุ่มนวล จากการเลือกสรรถ้อยคำดังกล่าวของกวีเช่นนี้ทำให้คำประพันธ์บทดังกล่าวสื่อถึงภาวะอารมณ์รักของตัวละครได้เป็นอย่างดี สอดรับกับเหตุของภาวะที่ตัวละครได้อยู่กับคนที่รักทำให้มีผลของภาวะที่มีความสุข ยิ้มแย้มแจ่มใส มีกิริยาที่อ่อนไหว เข้มช้อย ทำให้ผู้อ่านเกิดรสแห่งความซาบซึ้งในความรักหรือศฤงคารรส

คำประพันธ์ตอนหนึ่งของพระนลคำฉันท์ที่ทำให้เกิดรสแห่งความซาบซึ้งในความรักของตัวละครคือในตอนที่พระนลได้พบกับนางทมยันตีเป็นครั้งแรก ก็รู้สึกหลงรักนางทมยันตี เพราะนางทมยันตีมีรูปร่างหน้าตาดี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โคภางค์สอวางอ่อน

อรชรสุพรรณิ

เพราพรอมลอมมี

สิริเลิศสราญตา

เอาจองค์อะอ่อนแอ้น

อูระแมนประทุมมา

ลัษัยมัยะยวนตา

มะกมฺทบดีเชย

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่า พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกใช้อินทริเชียรฉันทในการประพันธ์ ซึ่งฉันทประเภทนี้เป็นฉันทที่มีท่วงทำนองจังหวะสละสลวย กวีส่วนใหญ่นิยมนำมาใช้ในการแต่งพรรณนาสิ่งสวยงาม พรรณนาความรัก พรรณนาความโศก หรือในคำประพันธ์ที่มีความในลักษณะเรียบ ๆ ดังนั้นการใช้อินทริเชียรฉันทมาแต่งพรรณนาเพื่อชมความงามของนางทมยันตีจึงมีความเหมาะสมยิ่ง ตามตำราแต่งฉันทแต่โบราณ เพราะในจำนวน 11 พยางค์ ใน 1 บาท ของอินทริเชียรฉันทมีเสียงสระยาวหรือคำที่มีตัวสะกด ซึ่งหากสังเกตให้ดีก็จะพบคำที่กวีเลือกใช้ส่วนใหญ่จะเป็นคำที่ไม่ได้สะกดด้วยพยัญชนะกัก นั่นคือคำว่า ภางค์ อาง อ่อน ชร พรพร พร้อม ราญ เอว องค์ อ่อน แอน แม่น ทุม ลัย แยม ยวน เซย ด้วยเหตุนี้เสียงสระยาวและพยัญชนะท้ายจึงทำให้ผู้อ่านรู้สึกอ่อนไหว นุ่มนวล

ในส่วนของพยัญชนะต้นสังเกตได้ว่าผู้แต่งเลือกใช้พยัญชนะต้นเดี่ยวและพยัญชนะต้นควบ ที่มีเสียงพยัญชนะเหลว คือ ร ล ถึง 10 พยางค์ คือคำว่า ระ ในคำว่าอรชร เพรา พร้อม ละในคำว่าลม่อม ริในคำว่าสิริ เลิศ ราญ ในคำว่า สราญ ระ ในคำว่า อูระ ประ ในคำว่าประทุม ลัยในคำว่ามาลัย

มีการใช้พยัญชนะต้นที่เป็นเสียงเสียงพยัญชนะกึ่งสระ คือ ย ในคำที่มีพยางค์ติดกันถึง 3 พยางค์ ก็เป็นส่วนช่วยเสริมให้รู้สึกการไม่กีดตัน เคลื่อนไหว นุ่มนวล

ดังนั้น จากการเลือกใช้คำที่มีลักษณะดังกล่าวในการแต่งคำประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของพระชนกที่มีต่อนางทมยันตีครั้งนี้จึงทำให้ผู้อ่านเกิดสรวรรณคดี ศฤงคารรส สามารถรับรู้ภาวะอารมณ์ของตัวละครที่ได้พบกับคนที่ตนเองต้องตาต้องใจจนทำให้เกิดความรู้สึกอึดอัดใจ ซื่นซมยินดี การรับรู้อารมณ์ความรู้สึกเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดรสแห่งศฤงคารรสหรือความซาบซึ้งในความรัก

คำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงพลังแห่งวรรณศิลป์เพื่อให้อ่านได้รับรสซาบซึ้งในความรักได้เป็นอย่างดี คือ คำประพันธ์ในบทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนะพาธา เนื่องจากกวีเลือกใช้ฉันทฉันทในการประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละคร ซึ่งตามตำราการแต่งฉันทส่วนใหญ่จะแนะนำว่าฉันทฉันทใช้สำหรับการแต่งความที่เกี่ยวกับความน่ากลัว อะอะตึงตัง เกรี้ยวกราด หรือบทที่แสดงอารมณ์รุนแรง เช่น โกรธ ตื่นเต้น วิดกกังวล

คำประพันธ์ในบทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนะพาธาตอนที่ซัยเสนแสดงความรักที่มีต่อนางมัทนาหลังจากที่ได้พบกันในช่วงกลางคืนและกำลังจะต้องลาจากกันในรุ่งเช้า ดังคำประพันธ์ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284)

อ้ออะรุณแอร่มระเรื่อรุจี

ประคุมะโนภิรมย์ระดี

ณ แกรัก

คำประพันธ์ข้างต้นพบพยางค์ที่ใช้เสียงพยัญชนะ ร ซึ่งเป็นพยัญชนะเหลว ทั้งที่เป็นพยัญชนะต้นและพยัญชนะควบมากถึง 10 พยางค์ คือคำว่า รุณ ในคำว่า อรุณ แหรม ในคำว่า แอร่ม ระ ในคำว่า ระเรื่อ เรื่อ ในคำว่า ระเรื่อ รุ ในคำว่า รุจี ประ รมย์ ในคำว่า ภิรมย์ ระ ในคำว่า ระติ แรก รัก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คนอ่านรับรู้ได้ถึงความอ่อนโยน อ่อนไหว ซึ่งเหมาะสมกับบทที่แสดงภาวะอารมณ์รักได้เป็นอย่างดี

คำประพันธ์อีกช่วงหนึ่งของการแสดงภาวะอารมณ์รักของนางมัทนาที่มีต่อชัยเสนผ่านคำพูดของนางมัทนาที่โต้ตอบกับชัยเสน ก็มีการเลือกใช้คำในลักษณะเดียวกันดังคำประพันธ์ที่ว่า

ใจจะอิมจะเอมเพราะเปรมปรีดิ์

และระรื่น ณ รสระดีจิริ ระรวยใจ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 285)

คำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเลือกใช้พยัญชนะต้นในกลุ่มพยัญชนะ Sonolant ซึ่งเป็นกลุ่มพยัญชนะที่มีลักษณะเป็นเสียงกึ่งสระ เสียงนาสิก และเสียงพยัญชนะเหลวจำนวน 8 คำ ในคำว่า และ ระ รื่น ร (รส) ระ รํ ระ รวย คิดเป็นร้อยละ 38.09 หากรวมคำที่มีเสียงพยัญชนะกลุ่ม Sonolant ด้วยในคำควบกล้ำจะพบว่าคำประพันธ์บทนี้มีคำที่มีเสียงพยัญชนะกลุ่ม Sonolant จำนวน 11 คำ คิดเป็นร้อยละ 52.38 ในส่วนของพยัญชนะตัวสะกดก็จะพบว่า บทประพันธ์นี้เป็นคำที่ไม่มีตัวสะกดและคำที่มีตัวสะกดก็เป็นคำที่สะกดด้วยมาตรา ก กา และมาตราแม่กม มาตราแม่กน มาตราตัวสะกดแม่เกย จากลักษณะการใช้พยัญชนะในกลุ่มนี้ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงความอ่อนไหว อ่อนไหว และเกิดความซาบซึ้งในความรักได้เป็นอย่างดี

3.1.2 ทาสยรส รสแห่งความสนุกสนานเป็นอารมณ์ที่เกิดจากการตอบสนองภาวะขบขัน ความขบขัน มี 2 ลักษณะ คือ ความขบขันที่เกิดแก่ผู้อื่น ได้แก่ ความขบขันที่เกิดจากการพูดหรือกระทำให้ผู้อื่นขบขันซึ่งส่วนมากเป็นไปโดยที่ผู้กระทำไม่รู้ตัว และความขบขันที่เกิดแก่ตนเองซึ่งความขบขันนี้อาจเกิดจากการขำตนเองหรือขำผู้อื่นก็ได้ วรรณกรรมเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทที่แสดงถึงความขบขันที่เกิดแก่ตนเองของตัวละคร ความว่า

อาทิตย์ได้ฟังนั่งหัว เย้ยจันทรว่าตัว ลีโล่เสียเต็มประดา

พี่เองเคยเล็งสายตา ลงไปดูหน้า มนุษ ณ แดนชมพู

ไม่เห็นผู้ใดกล้าดู หน้าพี่อันผู้ รังสีจรัสซาวาล

เห็นแต่ก้มหัวตัวกราน หรือแฝงกิ้งก้าน แห่งพฤษะใหญ่ใบหนา
หรือเข้าแฝงอยู่คูลา หรือในชายคา หรือมีสิ่งถือบังเงา
บางคนทีเห็นหน้าเขา ก็เห็นหน้าเงา ขมวดแต่คิ้วหิ้วตา
เห็นชัดถนัดได้ว่า มนุษย์นั้นหน้า บ่มีที่งามสักคน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์ตอนที่พระจันทร์ตอบพระอาทิตย์ว่า มนุษย์มีหน้าตาที่แจ่มใสแสดงว่าในใจคงไม่มีความทุกข์ใดๆ เมื่อพระอาทิตย์ได้ยินเช่นนั้น ก็เกิดความรู้สึกขบขันในคำตอบของพระจันทร์เนื่องจากพระอาทิตย์เคยเห็นแต่มนุษย์ที่ก้มหน้า ก้มตาหรืออยู่ในที่หลบกำบัง บางคนทีเห็นหน้าก็มีแต่ทำหน้านิ่วคิ้วขมวด แสดงว่าไม่มีมนุษย์คนไหน ที่งาม

คำประพันธ์นี้เป็นคำประพันธ์ที่ผู้แต่งแสดงให้ความขบขันที่เกิดแก่ตนเอง ของพระอาทิตย์ที่ขบขันในคำตอบของพระจันทร์ กวีเลือกใช้คำที่สื่อความหมายได้อย่างชัดเจนว่า ตัวละครมีความขบขันคือคำว่า นิ่งหัว ซึ่งหมายถึงนิ่งหัวเราะ ซึ่งการใช้คำที่สื่อให้เห็นถึงความหมาย และภาพที่ชัดเจนเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกกับรู้ความรู้สึกสนุกสนานของตัวละครจนเกิด হাসยรส

3.1.3 วิรรส รสแห่งความชื่นชมในความกล้าหาญ เป็นอารมณ์ตอบสนอง ภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่ทำให้เกิดวิรรสต่อไปนี้

คำประพันธ์ตอนที่แสดงให้เห็นถึงวรรณศิลป์ในการแสดงภาวะ อารมณ์ของตัวละคร คือ คำประพันธ์ในเรื่องเวทัพพะคำฉันท์ที่แสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของ กลุ่มโจร 2 กลุ่มที่ต้องต่อสู้กันเพื่อแย่งชิงแก้วแหวนเงินทองที่พราหมณ์เวทัพพะได้ร่ายมนต์ทำให้ ฝนกลายเป็นสิ่งมีค่าเหล่านั้นจนทำให้ผู้อ่านเกิดรสแห่งความชื่นชมในความกล้าหาญหรือวิรรส ดังคำประพันธ์ส่วนหนึ่งที่ว่า

ก็ให้ฮึกคะคึกห้อม	สะพรั่งพร้อมสะพรั่งเพรียง
ขนานหน้ากระดานเรียง	ประชิดต่างระดมตี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

ชิต บุรทัตเลือกใช้ภาษาขบคายตรึงใจในการบรรยายภาวะความมุ่งมั่น ของตัวละคร ในตำราแต่งฉันท์ได้ระบุไว้ว่าภาษาขบคายคำฉันท์มักใช้ในเนื้อความที่แสดง ความร่าเริง ตัดพ้อ บางทีใช้ในความโศกเศร้า หรือเชิงพรรณนาข้อความที่น่าตื่นเต้น หรือเป็นที่ ประทับใจ

ภาวะอารมณ์มุ่งมั่นเป็นภาวะอารมณ์ที่แสดงถึงความแน่วแน่ มั่นคง ในเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ใช้ชกชคปยาตรคำฉันท์บรรยายความมุ่งมั่นของใจที่จะต้องต่อสู้กัน เป็นช่วงเหตุการณ์ที่มีต้นตอ นั้นแสดงว่าชิต บุรทัต ได้เลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์เหมาะสมกับ ข้อความที่ต้องการบรรยาย นอกเหนือจากนั้นยังมีการเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะที่สื่อภาวะ อารมณ์แห่งความมุ่งมั่น แน่วแน่ มั่นคง ตั้งใจของตัวละครได้เป็นอย่างดี

คำประพันธ์ดังกล่าวใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะเป็นเสียงระเบิดและเสียดแทรกจำนวนมาก คือ กิ โห่ ฮึก คะ ดึก ห่อม สะ พรั่ง (พ เป็นเสียงระเบิด) พร่อม (พ เป็นเสียงระเบิด) สะ พรืบ (พ เป็นเสียงระเบิด) เปรียง (พ เป็นเสียงระเบิด) ชะในคำว่าชาน กระในคำว่า กระดาน (ก เป็นเสียงระเบิด) ดานในคำว่ากระดาน ประในคำว่าประชิด (ป เป็นเสียงระเบิด) ชิดต่าง ดม ดี ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าใน 1 บทของของชกชคปยาตรฉันท์นี้มี 2 บาท บาทละ 12 พยางค์ รวม 1 บท มีจำนวนพยางค์ 24 พยางค์ ผู้แต่งเวทัพพะชาดกคำฉันท์ใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะระเบิดและเสียดแทรกไป จำนวน 20 พยางค์ คิดเป็นร้อยละ 83.33

3.1.4 อัทธฤตส รสแห่งความอัศจรรย์ใจ เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะพิศวงในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนหนึ่งได้แสดงถึงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครไว้ความว่า

พุดพลางนิกรมุขก็ปราศ	วนวาสก็หายสูญ
พริบเดียวก็เปลี่ยนจิตอตุลย์	ฤทธิหลายก็หายพลัน
นงเพ็ญธเห็นนิปราค	ก็ประหลาดหทัยครัน
อาศรมมณฑลก็อัน	ตรธานวิการกลาย
ดาบสก็หมดมคคี่สิ้น	ชคบินก็พริบหาย
พรรณพฤกษ์อำพนผลก็ตาย	มธุรสก็หมดไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 165)

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครดังกล่าว พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้เลือกใช้ชวนสันทติลกฉันท์ประพันธ์ตอนที่นางทมยันตีต้องเดินระหกระเหินในป่าสามวันสามคืน เมื่อนางทมยันตีเจอพระโยคี นางก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟัง โดยพระโยคีบอกว่าหากพระนลสิ้นบาปก็จะได้กลับไปครองนครดังเดิม พุดเสร็จโยคีก็หายตัวไป ทำให้นางทมยันตีเกิดความประหลาดใจ

พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เลือกใช้ชวนสันทติลกฉันท์ในการแต่งคำประพันธ์ตอนนี้ ซึ่งชวนสันทติลกฉันท์มีทำนองลีลาที่สวยงามสละสลวยเหมาะสำหรับ

ใช้ในการพรรณนาสิ่งสวยงาม บทที่เป็นการเล่าเรื่อง บทชม หรือบทคร่ำครวญ ซึ่งในคำประพันธ์ดังกล่าวเป็นการบรรยายถึงเหตุการณ์ตอนที่พระโยคีหายตัวไปทำให้นางทมยันตีเกิดความประหลาดใจ

นอกจากนี้ยังมีการเลือกใช้คำที่สื่อและสะท้อนให้เห็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นทันทีทันใดจนทำให้เกิดความประหลาดใจ คือ พริบ พลัน วิปรายาส ประหลาด อันตรธาน ซึ่งคำเหล่านี้เป็นคำที่ช่วยเสริมทำให้ผู้อ่านรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกพิศวงหรือประหลาดใจของนางทมยันตีได้เป็นอย่างดีจนเกิดอภุทธรส

ในวรรณกรรมเรื่องวินิฉวนิชคำฉันท์ก็ปรากฏคำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเช่นเดียวกัน เช่นคำประพันธ์ตอนที่ปอเทียได้แสดงแหวนซึ่งทำให้ทุกคนรู้ว่าปอเทียได้ปลอมตัวเป็นบัลหะสมเพื่อช่วยว่าความให้แก่แอนตอโนโอ การแสดงแหวนของปอเทีย ทำให้ทุกคนเกิดความรู้สึกประหลาดใจ ดังคำประพันธ์

ต่างคนต่างแลตลิ่งกัน	ทศนะประวิษตัน
ทรวงมหัศจรรย์	ย จินต์จน
อายแอบผินรักตรเวียนวน	พิศนยะจนง
พลางชำเลื่องน	ท การใจ

(หลวงธรรมาภิมณฺท์, 2459, หน้า 46)

จากคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครข้างต้น หลวงธรรมาภิมณฺท์ได้เลือกใช้ฉันทประเภทสัทธานันท์ ซึ่งเป็นฉันทที่กวีส่วนใหญ่นำมาใช้ในการพรรณนาความงามของภูมิประเทศ บางท่านใช้ในการบรรยายเพื่อการดำเนินเรื่องหรือบางท่านนำมาใช้ในการบรรยายความรู้สึกที่พลุ่งพล่าน ดังนั้นจึงถือได้ว่า หลวงธรรมาภิมณฺท์ เลือกใช้คำประพันธ์ที่มีฉันทลักษณะเหมาะสมกับเนื้อหาที่เป็นความประหลาดใจ เนื่องจากความประหลาดใจจะเป็นความรู้สึกที่ตื่นเต้น แปลกประหลาด ไม่ใช่ความรู้สึกเรื่อย ๆ เอื่อย ๆ

นอกจากนี้ในคำประพันธ์ดังกล่าวยังเลือกใช้พยางค์ที่อยู่ในกลุ่มพยางค์สระเปิดและเสียดแทรก คือ ต่าง คน ตลิ่ง กัน ทศ (ทศนะ) ประ ตัน ทรวง หัศ (มหัศจรรย์) จรรย์ จินต์ จน อาย แอบ ผิน รักตร์ พิศ (พิศนะ) จน (จนง) พลาง ชำ (ชำเลื่อง) ท การ ใจ ซึ่งพยางค์กลุ่มสระเปิดและเสียดแทรกนี้เป็นพยางค์กลุ่ม Obsolant ซึ่งเป็นกลุ่มตรงข้ามกับ Sonolant ทำให้คำประพันธ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นภาวะอารมณ์ของตัวละครที่ตื่นเต้น ตกใจประหลาดใจได้เป็นอย่างดี

ส่วนสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้คำประพันธ์บทนี้ช่วยสร้างอภุทธรสให้แก่ผู้อ่าน คือ การเลือกใช้คำที่มีความหมายสื่อถึงความประหลาดใจได้อย่างชัดเจนคือคำว่า

ตะลึง มหัศจรรย์ และฉงน จากองค์ประกอบดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งทางด้านการเลือกรูปแบบ คำประพันธ์ การเลือกใช้พยางค์ และการสรรคำทำให้คำประพันธ์นี้สามารถสร้างความรู้สึก อัจฉริยะให้แก่ผู้อ่านจนเกิดเป็นอภิวรรณคดีได้อย่างดี

3.1.5 ศาสนตรส รสแห่งความสงบใจ เป็นอารมณ์ตอบสนององภาวะสงบ วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เลือกสรร ถ้อยคำเพื่อใช้ในการสื่อภาวะอารมณ์สงบของตัวละครเพื่อให้อ่านเกิดศานตรสหรือรสแห่ง ความสงบใจ ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

ในวรรณกรรมเรื่องพหลคารวิคำฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ได้ใช้กาพย์ฉบัง ๑๖ คำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในตอนท้ายของเรื่องที่บรรยายให้เห็นถึง การอยู่ร่วมกันด้วยความสงบสุขของตัวละคร ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

คาบนั้นสามลัต์ชวณกัน	ครองใจในธรรม์
ทั้งสามกระเซมเปรมปรีดี	
เนาในพนเวศศิริ	พฤษภาคารี
กับทั้งพยัคฆ์สำราญ	
เข้าคำจำเนียรนิจกาล	บมียพาล
เป็นสุขบำเพ็ญเรีงรมย์	
เสื่อโคคาริชื่นชม	ออมเอื้ออารมณ์
ร่วมมิตรไมตรีแก่กัน	
ไปมีรังเกียจเดียดฉัน	รักใคร่ผูกพัน
อารีอารักข์ตรูตรง	
สามลัต์สองเพศพิศวง	สุจริตจิตจง
จำนองมโนในธรรม์	
เป็นผาสุภาพไถ่กัน	ตราบนิรัน-
ดรแรมนิราศปราศสูญ	
ครองธรรมบำเพ็ญเพ็ญพูน	สุจริตเป็นมูล
ปฐมเหตุเจตนา	
เนาในไพรวันอรัญวา	กระเซมสุขา
ภิรมย์นิยมยินดี	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 39)

การเลือกใช้คำพ้องในการแต่งคำประพันธ์ช่วงนี้ทำให้หลวงธรรมาภิมณฑล ไม่ต้องกังวลเรื่องคำครูลหุซึ่งเป็นข้อกำหนดหรือข้อบังคับสำคัญของคำประพันธ์ประเภทฉันททำให้การเลือกสรรถ้อยคำมาเรียงร้อยเพื่อบรรยายภาวะอารมณ์ของสงบของตัวละครทำได้ง่ายขึ้น ความผ่อนคลายและความราบเรียบสลับไหลตรงจุดนี้ส่งผลต่อการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครของผู้อ่านเป็นการช่วยเสริมทำให้เกิดรสแห่งความสงบใจหรือศานตรสได้ง่ายยิ่งขึ้น

การเลือกใช้ถ้อยคำก็เป็นส่วนสำคัญที่จะสื่อให้เห็นถึงบรรยากาศแห่งความสุขและความสงบใจ เช่น เกษมเปรมปรีดิ์ สาราญ เป็นสุข บันเทิง เรืองรมย์ ชื่นชม รักใคร่ ผูกพัน อารี ผาสุก นิรันดร์ เกษม สุขา ภิรมย์ นิยม ยินดี คำเหล่านี้เป็นคำที่มีความหมายสื่อไปในทางที่ดี สื่อถึงความสุขของตัวละครได้เป็นอย่างดี การรับรู้ความหมายของผู้อ่านย่อมส่งผลต่อการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครหลังจากเหตุการณ์ดำเนินมาจนคลี่คลายจนเกิดเป็นศานตรสหรือรสแห่งความสงบใจ

ในวรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์มีการใช้อินทรวិเชียรฉันท์แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในตอนท้ายหลังจากเรื่องทุกอย่างคลี่คลาย ไม่มีการทำศึก และพระอลินจิตต์ปกครองบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุขดังข้อความที่ว่า

ครั้นเยาวราช	ชนมายุถาวร
นานมาประชากร	ก็ประสิทธิ์มหิสรวย
เป็นปิ่นชนินทรนาถ	อิทธิราชธำรงธรรม
ธำรงธเรศชน	ทลีสถาพร
ทรงนามอลินจิต	ตนริศรวเรศ
เฉลิมหลั่นรากร	กิติกองธราดล
ปรีดิ์เปรมเกษมสุข	นิรทุกข์ทุกหน
ทุกแห่งตำแหน่งมณ	ทลรัฐภูบาลี

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 32)

จากคำประพันธ์ข้างต้น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้เลือกอินทรวิเชียรฉันท์แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครซึ่งอินทรวิเชียรฉันท์ เป็นคำประพันธ์ที่นิยมนำมาพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือใช้ในความราบเรียบ

และเรียบง่าย บางครั้งก็นำมาใช้ในการพรรณนาความรัก ความโศก ดังนั้นการเลือกใช้ อินทริเชียรฉันท์ จึงเป็นการเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับเนื้อความ

การเลือกสรรคำมาใช้ในการบรรยายเหตุการณ์ก็มีส่วนสำคัญที่จะเอื้อต่อการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครจนทำให้ผู้อ่านเกิดศานตรสได้ คำประพันธ์ดังกล่าว เลือกใช้คำว่า “ปริดีเปรมเกษมสันต์” มาวางติดกัน ซึ่งทั้ง 4 คำล้วนแต่เป็นคำที่มีความหมายสื่อไปถึงความสุข เมื่อการเลือกใช้คำที่เหมาะสมมาประกอบกับการเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่ สอดคล้องกับเนื้อหาจึงทำให้คำประพันธ์นี้สื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดีทำให้ ผู้อ่านเกิดศานตรสได้อย่างชัดเจน

3.2 รสदानลป

3.2.1 เราทราตรสแห่งความแค้นเคือง เป็นอารมณ์ตอบสนององภาวะโกรธ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

คำประพันธ์ในเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่พระอินทร์โกรธพระนล เมื่อพระนลปฏิเสธที่จะไปพูดให้นางทมยันตีเลือกเทพมาเป็นคู่ครองในพิธิสยมพร เมื่อพระนล ปฏิเสธ พระอินทร์จึงรู้สึกไม่พอใจเป็นอย่างมากเพราะพระนลไม่ปฏิบัติตามคำสั่งจึงพูดขึ้นมาว่า

เมื่อนั้นพระมัทวาน

พจมานธนูเนียว

ดูคู่ประเดี้ยวเดียว

พระก็กลับก็กลายไป

เมื่อกี้พระนลว่า

กิจการะฉันท์ไหน

โองการประการใด

ก็บัดจะบิดเบือน

ครั้นเราดำรัสวาน

มหิบาลก็แซ่เชือน

เกลื่อนกลบจะลบเลือน

ดูจนี้มีบังควร

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 79)

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์นิพนธ์นิพนธ์คำประพันธ์นี้ ด้วยอินทริเชียรฉันท์ ซึ่งตำราแต่งฉันท์ได้ระบุว่าอินทริเชียรฉันท์ใช้สำหรับการเขียนพรรณนา สิ่งสวยงาม หรือใช้ในความที่มีลักษณะเรียบ ๆ ใช้พรรณนาความรัก ความโศก ฉันทลักษณ์ของ อินทริเชียรฉันท์คือ ใน 1 บาท มีคำครุจำนวน 7 คำ คำครุเป็นคำที่ประสมด้วยสระเสียงยาว หรือคำที่มีตัวสะกด หากพิจารณาโดยละเอียดจะพบว่าคำที่ปรากฏในคำประพันธ์นี้จะมี พยัญชนะต้นส่วนใหญ่เป็นคำที่มีพยัญชนะในกลุ่ม Obstruent ซึ่งพยัญชนะกลุ่มนี้คือเสียงระเบิด เสียงกักเสียดแทรก เสียดแทรก

ชิต บุรทัต เลือกใช้อธิสัจฉนธ์ในการเขียนบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งตามตำราแต่งฉันทวิธีสัจฉนธ์ก็เป็นลักษณะคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับการแต่งเนื้อความในลักษณะโกรธ น่ากลัว แสดงความรุนแรง เอะอะ ดึงดึง หรือเกรี้ยวกราดอยู่แล้ว ประกอบกับกวีมีการเลือกใช้เสียงพยัญชนะที่เหมาะสมจึงยิ่งทำให้คำประพันธ์บทนี้เป็นบทที่ได้ชื่อว่าเป็นครูสำหรับการเรียนวรรณคดีเรื่องภาวะอารมณ์โกรธ

คำประพันธ์ดังกล่าวเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะระเบิดและเสียดแทรกเป็นจำนวนมาก คือคำว่า เออ อุ ชี ช่าง กระ (ก เป็นเสียงระเบิด) ทุ ทาส สะในคำว่าสฤล ฤล ในคำว่าสฤล ฉะในคำว่าฉะนี้ ฉะในคำว่าโฉน กี่ เปน คึก บ ถึง ก็ เห็น จะ จะ จะ จะ ประ (ป เป็นเสียงระเบิด) การ ไต อวด ฉะในคำว่าฉลาด คาค ฉะในคำว่าฉलग เพราะ (พ เป็นพยัญชนะระเบิด) ใจ ฉะในคำว่าชยาด ฉะในคำว่าชยั้น ทัน อะ ก็ ญ

วิธีสัจฉนธ์ 1 บท มี 20 พยางค์ คำประพันธ์ข้างต้นมีทั้งหมด 3 บท 60 พยางค์ แต่มีพยัญชนะที่มีเสียงระเบิดและเสียดแทรกรวมกันถึง 37 คำ คิดเป็นร้อยละ 61.67 ด้วยเหตุนี้จึงทำให้คำประพันธ์บทนี้สื่อภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครได้เป็นอย่างดี เนื่องจากมีความเหมาะสมทั้งทางด้านการเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับอารมณ์โกรธ และการเลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะสื่อถึงความดุเดือด เข้มแข็ง รุนแรง

นอกจากนี้ยังมีการเลือกสรรถ้อยคำที่สื่อต่อความหมายที่สื่อภาวะอารมณ์โกรธในคำประพันธ์ดังกล่าว คือคำว่า อุเหม ชี ซึ่งคำเหล่านี้ช่วยเสริมแรงทำให้ผู้อ่านเกิดเรอาทรสหรือรสแห่งความแค้นเคืองได้ง่ายยิ่งขึ้น

3.2.2 พิกัตสรส รสแห่งความเปื้อนระอา ชิงชิง เป็นอารมณ์ที่เกิดจากการตอบสนองภาวณารังเกียจ วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะคำฉันท ของชิต บุรทัต ในตอนที่บรรยายสภาพเหตุการณ์หลังจากที่กลุ่มโจรต่อสู้แย่งชิงแก้วแหวนเงินทอง จากเหตุการณ์นั้นทำให้มีโจรเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ภาพที่เห็นเป็นภาพที่ชวนสลดใจ ทำให้อ่านเกิดพิกัตสรส ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศพะเรียงระดาษกลาด	ระกะชาตสกนธ์กาย
ศิระวินและบังตาย	เพราะประหารระพันแทง
ทัศนาลินองโล-	หิตะโออนาถแดง
ดละภูมิพึงแสงยง	จิตะเยือกสยดยล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 97)

ชิต บุรทัต เลือกใช้กมลฉันทเป็นรูปแบบคำประพันธ์ในการบรรยายถึงภาวะอารมณ์นาร้างเกียจของตัวละคร ซึ่งภาวะนี้เป็นภาวะที่มนุษย์รู้สึกขยะแขยงหรือไม่ชอบใจอันเนื่องมาจากสิ่งที่น่ารังเกียจหรือสกปรก เช่น เลือด และความน่ารังเกียจที่เกิดจากสิ่งที่สกปรก เช่น อุจจาระ หนอง ในคำประพันธ์ดังกล่าวมีการกล่าวถึงศพที่มีภาพไม่น่าดูมีทั้งที่ตัวขาด หัวขาด มองเห็นเลือดนองเต็มไปหมด ซึ่งการใช้กมลฉันทในการแต่งจะเป็นช่วยเสริมรับกับเนื้อหาที่กำลังบรรยายได้เป็นอย่างดี เนื่องจากกมลฉันทมีรูปแบบฉันทลักษณ์สุริยงติดกัน 2 คำ จึงมีเสียงเบาซัดกัน 2 คำ ทำให้เหมาะกับเนื้อความที่มีลักษณะตื่นเต้น เศร้าโศก

นอกจากการเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่เหมาะสมกับเนื้อความแล้ว ชิต บุรทัต ยังมีการเลือกใช้คำที่เหมาะสมกับเนื้อหา สามารถถ่ายทอดความหมายและเสริมจินตภาพให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี เช่นวรรคที่ว่า “ศพระเรียงระดาษกลาด ระกะขาดสกนธ์กาย” เป็นการบรรยายที่ทำให้ผู้อ่านเห็นว่าศพอยู่เป็นจำนวนมาก โดยใช้คำว่า ระดาษ กลาด ระกะ มาเสริมให้ผู้อ่านเห็นภาพได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น มีการใช้คำบรรยายให้เห็นสภาพศพอย่างละเอียดว่า ศพมีลักษณะตัวขาด หัวขาด และมีเลือดไหลนองเป็นจำนวนมาก ใช้คำบรรยายอารมณ์ความรู้สึกคือคำว่า แสงย สยด สื่อความน่าเกลียดน่ากลัวของศพ และใช้คำว่าเยือก ซึ่งหมายถึงอาการที่รู้สึกหนาวสะท้านไปถึงชั่วหัวใจ เพื่อขยายสื่อความหมายให้เสริมรับกับความรู้สึกนาร้างเกียจจากเหตุผลดังกล่าวทำให้คำประพันธ์บทนี้สามารถทำให้ผู้อ่านเกิดพิภัสสรสได้อย่างดี

3.2.3 กรณารส รสแห่งความสงสาร เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะทุกข์โศก คำประพันธ์ตอนหนึ่งในเรื่องพหลศาวีคำฉันทตอนที่บรรยายถึงความโศกเศร้าเสียใจของนางพหลที่ต้องจากลาลูกไปเพื่อเดินทางไปให้เสียกิน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โถมเสียวลูกน้อยสร้อยคัลย์	อาดูรแดยัน
ระทวยระทดเทาเทา	
อาลัยลานแลลาเอา	รস্যอมยังเยาว์
จำจากพิบากวางวาย	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 33)

หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) เลือกใช้กาพย์ฉบังในการแต่งบทประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร การใช้กาพย์ในการแต่งจะไม่มีการบังคับครุและลหุ ซึ่งหมายถึงไม่มีการบังคับเรื่องเสียงพยัญชนะสั้นยาวและคำที่มีตัวสะกดหรือไม่มีตัวสะกด ดังนั้น การที่ผู้อ่านจะรับรสแห่งความทุกข์โศกของตัวละครได้จะต้องอาศัยสิ่งอื่นและส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ผู้อ่านเข้าถึงอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี คือ การเลือกใช้คำที่มีพยัญชนะส่วนใหญ่เป็นพยัญชนะกลุ่ม Sonolant ประกอบไปด้วยเสียงกึ่งสระ ย ว เสียงนาสิก น

ม ง และเสียงพยัญชนะเหลว ล ร เป็นจำนวนมาก ดังคำว่า โลม เลีย ลูก น้อย ย่น ระในคำว่า ระทวย ระในคำว่าระทด ลัย ลาน แล ลา รส ย่อม ยัง เยาว์ วาง วาย จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า กาศพยัญบึง 2 บทจะต้องมีจำนวน 32 พยางค์ แต่กวีเลือกใช้พยัญชนะในกลุ่ม Sonolant ไปแล้ว จำนวน 17 พยางค์ คิดเป็นร้อยละ 53.125

การเลือกใช้พยัญชนะกลุ่ม Sonolant ในคำต่าง ๆ ข้างต้น ทำให้ผู้อ่าน รู้สึกถึงความอ่อนไหว เคลื่อนไหว ไม่นั่นคง ดังเช่นอารมณ์ทุกข์โศกของนางพหลที่จำเป็นต้อง พลัดพรากไปจากลูกรักของตนเองทำให้ต้องร้องไห้คร่ำครวญ พรีาพรรณนา ซึ่งอารมณ์ ความรู้สึกแบบนี้เป็นอารมณ์ที่อ่อนไหวเป็นอย่างมาก

3.2.4 ภาษานกรส รสแห่งความหวาดกลัว เป็นอารมณ์ที่เกิดจากการตอบสนอง ภาวะน่ากลัว พระราชนิพนธ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เลือกใช้อันทรวิเชียรฉันท์ในการประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะกลัวของตัวละครในกัณฑ์ที่ 10 กัณฑ์สักรบพร ตอนที่ซุชกพากัณหาและชาลี เดินทางในป่าซึ่งมีสภาพที่น่ากลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายเฒ่าทชีชู	ชกะนำกุมารา
ดัดคันธธัญญา	ระโยชนลัญฐี
สายัณห์ตระวันรอน	วนะดอนก็ดูพิ
ภกสัลลำนีเยงผี	คะระหิมคะคริมคราง
เรไรระหังร้อง	เสนาก้องสนั่นกลาง
ดงลีหเสื่อสา	ก็คะนองลำพองโผน
วานรชะนีไพร	ก็เกาะไม้ยะยวโยน
โอดโอยครระโหยโหน	สรีรร้องรกรกัฟ
ซุชกก็ตกใจ	วนะภัยพิบัติกลัว
ขึ้นรุกขแต่ตัว	สติตั้งระวังภัย

(พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 24572, หน้า 27)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา มีการเลือกสรรถ้อยคำในการบรรยายถึงความกลัวของตัวละคร โดยการเลือกใช้คำ เพื่อบรรยายถึงลักษณะของป่าในช่วงเย็นที่มีเสียงของสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่ร้องหวีดหวิว โหยหวน ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ช่วยเสริมทำให้จิตใจของมนุษย์อยู่ในภาวะกลัวได้มาก จากการเลือกสรร ถ้อยคำดังกล่าว ทำให้ผู้อ่านเกิดภาษานกรสหรือรสแห่งความหวาดกลัวได้อย่างชัดเจน

ชิต บุรทัต เลือกใช้วิชชুমมาลาฉันทในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ในตอนที่ว่าเมืองวัชชีทราบข่าวว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพมาตีเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชาวเด็กเอกอึ้ง	ทราบถึงบัดล
ในหมู่ผู้คน	ชาวเวสาลี
แทบทุกถิ่นหมด	ชนบทบุรี
อกสั่นขวัญหนี	หวาดกลัวทั่วไป
ตื่นตาหน้าเผือด	หมดเลือดสั่นกาย
หลบหลีกหนีตาย	วุ่นหวั่นพรุนใจ
ซุกครอกซอกครว	ซ่อนตัวแตกไถย
เข้าตงพงไพร	ทิ้งยานบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์ที่ใช้วิชชুমมาลาฉันทมาแต่งเพื่อบรรยายภาวะความกลัวของตัวละคร ซึ่งถือได้ว่าเป็นการเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่มีความเหมาะสมกับเนื้อหา เนื่องจากวิชชুমมาลาฉันทนิยมนำมาใช้ในการบรรยายความต่าง ๆ

นอกจากการเลือกรูปแบบคำประพันธ์ที่เหมาะสมแล้ว ชิต บุรทัต ยังได้เลือกสรรถ้อยคำเพื่อสื่อความหมายถึงภาวะความกลัวของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังคำว่า อกสั่นขวัญหนี หวาดกลัว วุ่นหวั่น พรุนใจ นอกจากจะเลือกสรรคำที่แสดงให้เห็นภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครแล้ว ชิต บุรทัต ยังเลือกสรรคำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงให้เห็นพฤติกรรมอันเนื่องมาจากความกลัวของตัวละคร ว่ามีลักษณะเป็นเช่นไร เช่น ตื่นตาหน้าเผือด หมดเลือดสั่นกาย หลบหลีกหนีตาย ซุกครอกซอกครว ซ่อนตัวแตกไถย เข้าตงพงไพร ทิ้งยานบ้านตน จากคำเหล่านี้แสดงว่า ตัวละครดังกล่าวมีความกลัวมาก กลัวจนหน้าเปลี่ยนสีเป็นจางหรือหมองหม่น ความกลัวตรงนั้นทำให้ตัวละครต้องหนีเพื่อให้อดปลอดภัย

นอกจากนี้ยังมีการใช้คำว่า ซุก ซอก ซ่อน มาวางไว้ในตำแหน่งที่ใกล้เคียงกันทำให้เกิดเสียงที่เสริมรับกับความหมายของคำ ทำให้ผู้อ่านเกิดภยานกรสได้อย่างชัดเจน

สัมพันธลังการ

สัมพันธลังการเป็นศิลปะในการเรียบเรียงถ้อยคำด้วยการสร้างความสัมพันธ์ในข้อความ โดยการเชื่อมโยงความในข้อความให้มีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน การเชื่อมโยงความนี้มีด้วยกัน 6 ลักษณะ คือ การอ้างถึง การซ้ำ การละ การแทนที่ การใช้ศัพท์ และการใช้คำเชื่อม

จากการวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบสัมพันธลังการ ดังนี้

1. การอ้างถึง การอ้างถึงเป็นการใช้รูปแบบหนึ่งแทนรูปภาษาหนึ่งเพื่อที่จะได้ไม่ต้องกล่าวซ้ำ แต่ทั้งนี้ความหมายจะต้องยังคงเป็นความหมายเช่นเดิมตามรูปภาษาหลักที่ต้องการกล่าวถึงนั่นเอง คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีสัมพันธลังการด้วยวิธีแบบการอ้างถึงในลักษณะต่อไปนี้

1.1 กระบวนการอ้างถึงในข้อความ กระบวนการอ้างถึงในข้อความ คือ กระบวนการใช้รูปภาษาแสดงการอ้างถึงหรือตีความรูปภาษาที่ต้องการกล่าวถึง แบ่งเป็น 4 ประเภท คือ การอ้างถึงแบบตาม การอ้างถึงแบบนำ การอ้างถึงภายนอก และการอ้างถึงแบบพ้องภูมิหลัง

จากการศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบสัมพันธลังการด้านกระบวนการอ้างถึงในข้อความ ดังนี้

1.1.1 การอ้างถึงแบบนำ การอ้างถึงแบบนำ คือ การอ้างถึงโดยรูปภาษาที่มีความหมายไม่ชัดเจนปรากฏก่อนรูปภาษาที่ชัดเจน ดังนั้นเมื่อกระบวนการสื่อสารดำเนินต่อไปจึงจะพบกับรูปภาษาหลักที่มีความหมายชัดเจน คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีสัมพันธลังการด้วยวิธีแบบการอ้างถึงแบบกระบวนการอ้างถึงพบการอ้างถึงแบบนำ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อนั้น**พระรามา** **วนิดาสวรรณินี**

องค์ทมิฬยันตี **จิตเจียนจะจากสกนธ์**

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 112)

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อได้ก่อกำเนิดขึ้น เป็นคำประพันธ์จากวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ตอนที่นางทมยันตีเศร้าโศกเสียใจหลังจากได้รับทราบจากอำมาตย์ว่า พระนลติดการเล่นสกาจนทำให้เสียทรัพย์เป็นจำนวนมากจนถึงละลายจากการดูแลราชกิจต่าง ๆ

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบว่าในคำประพันธ์ปรากฏคำที่ต้องการสื่อใครคนหนึ่ง โดยใช้คำว่า “พระรามาวนิตาสวรรณินิ” แต่ยังไม่ได้ปรากฏอย่างชัดเจนว่าพระรามาวนิตาสวรรณินิ คือใคร แต่เมื่ออ่านต่อไปจึงพบว่าคนที่ผู้เขียนต้องการกล่าวถึง คือ นางทมยันตี

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกตอนหนึ่งในมหาชาติคำฉันท์ มีการใช้การอ้างถึงแบบนำ ดังคำประพันธ์

เสร็จแล้วบพิตรชน	พระดไยนงคราญ
สุราชนิวาศฐาน	ชนกาธิราชา
บังคมบรมบาท	ปิตุราชทูลลา
พลางทางพระโคก	ดุร่าพิไรครวญ
สญไชยราชา	สวณากัณฐจวน
เรารอนฤทัยชน	สุณิสาสุดามลย์
ให้นานิเวศน์วัง	ดุจดั่งบุราณกาล
เอกองคนงคราญ	บมียู่จะสู้ไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 7-8)

จากคำประพันธ์ข้างต้นพบว่าในคำประพันธ์ปรากฏคำที่ต้องการสื่อใครคนหนึ่ง โดยใช้คำว่า “ชนกาธิราชา” แต่ยังไม่ได้ปรากฏอย่างชัดเจนว่าชนกาธิราชาคือใคร แต่เมื่ออ่านต่อไปจึงพบว่าคนที่ผู้เขียนต้องการกล่าวถึง คือ พระเจ้ากรุงสญชัยพระบิดาของพระเวสสันดร

1.1.2 การอ้างถึงภายนอก การอ้างถึงภายนอก คือ การอ้างถึงที่รูปภาพหลักไม่ได้ปรากฏอยู่ในข้อความนั้น แต่อยู่ในบริบทการสื่อสาร ดังนั้นการตีความจึงต้องเชื่อมโยงกับความหมายหลักจึงจะเข้าใจได้

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบสัมพันธ์กับการแบบการอ้างถึงภายนอกในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ดังคำประพันธ์

หวนระลึก**พระนาง**บัววางทิวา

คะนึ่ง**พระน้อง**ก็ซ้องอุรา

พระภูวไนย

เศร่ำกำสรดระทดระทวยหทัย

บรู้จะปลดกำศรดกระไร

ก็ซบครวญ

โอสรมเสมอสุมาลย์ประมวล

สุคุณสุธรรมประจำสงวน

เสงี่ยมคักดี

ผัวก็ร้างพญบ่อยู่พิทักษ์

อุราจะไหม้หทัยจะหัก

จะแตกพัง

เจ้าจะหิวจะโหยจะโรยกำลัง

จะเปนโฉนและใครระวัง

พิทักษ์นาง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 192-193)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นว่าการกล่าวถึงพระนาง พระน้อง พระภูวไนย ผัว เจ้า นาง ซึ่งหากอ่านข้อความที่แสดงภาวะอารมณ์เพียงเท่านี้จะไม่ทราบว่าเป็นใคร เนื่องจากกวีมิได้เอ่ยชื่อผู้ที่กล่าวถึงเลย ดังนั้นผู้อ่านจะรับรู้ได้ว่ากล่าวถึงใครจากการอ่านเนื้อหา ก่อนหน้าว่ามีเรื่องราวเป็นอย่างไร

คำประพันธ์นี้เป็นคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของพระนล ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่พระนลระลึกถึงนางทมยันตี ดังนั้น คำว่า พระนาง พระน้อง เจ้า และคำว่านางในที่นี้จึงหมายถึงนางทมยันตี ส่วนคำว่าพระภูวไนยจึงหมายถึงพระนล ในคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเรื่องมหาชาติคำฉันท์ ก็มีสัมผัสลงการแบบการอ้างถึงภายนอก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สองหน่อนรินทรสดับ

ก็สดุ้งฤทัยไหว

ชวนกันประลาศจรดระไล

ณสระเบญจโกเมศ

วารีกี่บังพระวรวงศ์

บุษบกก็บังเกิด

หวังว่าจะชอน**พระบิดุเรศ**

พฤติพราหมณ์เพราะความกลัว

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 18)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งมิได้ระบุชื่อบุคคลว่าบุคคลที่กำลังกล่าวถึงคือใคร บอกเพียงว่า สองหน่อนรินทร และพระบิดุเรศ ดังนั้นผู้อ่านจะรับรู้ได้ว่ากล่าวถึงใครจากการอ่านเนื้อหา ก่อนหน้าว่ามีเรื่องราวเป็นอย่างไร และจะทราบได้ว่า สองหน่อนรินทร คือ กัณหาและชาลี ส่วนพระบิดุเรศ คือ พระเวสสันดร

คำประพันธ์ในตอนที่พระเวสสันดรให้นางมัทรีอนุโมทนาจากการบริจาคทาน ผู้แต่งก็ใช้สัมผัสหลังการแบบอ้างถึงภายนอกเช่นเดียวกันดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ให้องควนิดา	อนุโมทนา	ในปิยบุตรทาน
นางเยาว์เสาวนา	วราโฆการ	พระทัยชื่นบาน
บริสุทธิ์ศรัทธา		

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 24)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้เขียนมิได้ระบุชื่อที่กำลังพูดถึงตัวละครใด แต่ใช้คำว่า “องควนิดา” และ “นางเยาว์” ดังนั้นผู้อ่านจะรับรู้ได้ว่าองควนิดาและนางเยาว์คือพระนางมัทรีก็ต่อเมื่ออ่านข้อความก่อนหน้านี้ เข้าใจในสถานการณ์ก่อนหน้านี้

1.2 ลักษณะหน่วยภาษาที่ใช้อ้างถึง การอ้างถึงหน่วยภาษาในที่นี้คือการเชื่อมโยงความโดยการอ้างถึงหน่วยข้อความในภาษาไทย คือ การอ้างถึงด้วยหน่วยสรรพนาม การอ้างถึงเชิงบ่งชี้ และการอ้างถึงเชิงเปรียบเทียบ จากการศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครพบการอ้างถึงโดยลักษณะหน่วยภาษา ดังนี้

1.2.1 การอ้างถึงด้วยหน่วยสรรพนาม การเชื่อมโยงข้อความโดยใช้หน่วยทางสรรพนามที่พบในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมีดังนี้

1) หน่วยสรรพนามบุรุษสรรพนาม คำบุรุษสรรพนาม มี 3 ประเภท คือ สรรพนามบุรุษที่ 1 ใช้แทนตนเองขณะสื่อสาร สรรพนามบุรุษที่ 2 ใช้แทนคนที่สื่อสารด้วย และสรรพนามบุรุษที่ 3 ใช้แทนคนที่กล่าวถึง การอ้างถึงหน่วยบุรุษสรรพนามในวรรณกรรม คำฉันท์ สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังเช่น คำประพันธ์ตอนหนึ่งในเรื่อง มัทนะพาธา เป็นบทสนทนาของนางมัทรีที่กำลังรำพึงรำพันหลังจากที่ได้พบกับชัยเสน ทำให้นางมัทรีเกิดความรู้สึกหวั่นไหว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

มัทรี: คราใดประสบเนตร	ฤก็เราละร้อนและหนาว,
เธอไกลก็ดูราว	นภาไรตะวันและเดือน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 275)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่านางมัทรีใช้คำว่า “เรา” เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 แทนตัวเอง และใช้คำว่า “เธอ” เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2 แทนชัยเสน

คำประพันธ์ตอนหนึ่งในเรื่องปริยทรรคิกาดอนที่ท้าววัดสราขกับวิทูษภได้ยืมนางอนันยกาและนางเจฎีกุยกกัน จึงรู้ว่านางอนันยกาคือลูกสาวของวินธยเกตุที่เคยยกให้ท้าววัดสราข ท้าววัดสราขจึงกล่าวชมความงามของนางอนันยกาว่า

เกลอเอ๋ย, จริงเช่นนั้นเทียว ดู!

หล่อนชายตาฤทัยวนฤดีปริดิเลบย เหมือนได้เสวยหยาดอมฤต;

หล่อนงามยามอุระไรสไบะบ่มิปิด ปานจันทร์บมิดเมฆ วิไล;

ยามนางเก็บฝิพทุมจะหุบก็ตุนไสร้ หาเห็นประหลาดไม, เพราะว่า

ได้ถูกหัตถ์นรินวลบ่พ่ายศศธรา เหมือนแสงศศิมากระทบ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 81)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าท้าววตสราชใช้คำว่า หล่อนและนาง ซึ่งเป็นสรรพนามบุรุษที่ 3 แทนนางอนันยกาในการพูดคุยกับเจ้า

ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักในบทละครพูดคำฉันท์เรื่อง มัทนะพาธา มีการใช้หน่วยสรรพนาม บุรุษสรรพนามในการอ้างถึงด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี

ก็ยอมจะโดยพระบารมี

ธ ปกเกล้า;

พึงพระคุณกะรุณยะคำและเช่า

จะปราศโคกบมีเศร้า

ฤทุกข์;

ใจจะอ้อมจะเอมเพราะเปรมปรีย์

และระรื่น ณ รสระติจิรั

ระรวยใจ

ทูลกระหม่อมเสด็จ ณ เทะใด

ก็ข้าพระบาทจะตามธไป

พระเจ้าข้า!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284-285)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเป็นบทสนทนาของนางมัทนาตอนที่กล่าวตอบ ชัยเสน ว่ายินดีที่จะติดตามชัยเสนไป ซึ่งนางมัทนาได้ใช้คำว่า “ข้าพระบาท” เป็นสรรพนามบุรุษที่ 1 แทนตัวนางมัทนาเอง และใช้คำว่า “ทูลกระหม่อม” เป็นสรรพนามบุรุษที่ 2 แทนชัยเสน

2) หน่วยนามที่ทำหน้าที่เหมือนหน่วยสรรพนาม หน่วยนามกลุ่มนี้อาจเป็นทั้งที่เป็นนามเดี่ยวหรือนามกลุ่ม ในการอ้างถึงจะใช้แทนที่ชื่อของหน่วยนามหลักในบริบทของการสื่อสารครั้งนั้น จากการวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการอ้างถึงแบบหน่วยนามทำหน้าที่เหมือนหน่วยสรรพนาม ดังนี้

2.1) หน่วยเรียกญาติ หมายถึงหน่วยทางภาษาที่เป็นชื่อเรียกเครือญาติ จากการวิเคราะห์คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครพบการอ้างถึงโดยใช้หน่วยนามที่ทำหน้าที่เหมือนหน่วยสรรพนามในเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย ดังคำประพันธ์

อาทิตยได้ฟังนั้งหัว เย้ยจันทร์ว่าตัว ลีโง่เสียเต็มประดา

พี่เองเคยเล็งสายตา ลงไปดูหน้า มนุษ ฌ แดนชมพู

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้คำว่า “พี่” เป็นบุรุษสรรพนามบุรุษที่ 1 เพื่อแทนพระอาทิตย

2.2) หน่วยเรียกตำแหน่ง ชื่อเรียกตำแหน่งของบุคคลที่กำลังกล่าวถึงในคำประพันธ์เรื่องมหาชาติคำฉันท์ตอนที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของนางมุสดีที่ได้รับทราบข่าวจากนางกำนัลว่า พระเจ้ากรุงสุโขทัยได้ให้พระเวสสันดรออกจากเมือง ดังคำประพันธ์

แจ้งว่า**พระภูเบศร์**

นิรเทศพระเวสสัน

ดรจากมโหศวรรย์

อุระนางก็ฟางฟาง

(พระราชนวรงค์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 6)

พระภูเบศร์จากคำประพันธ์ข้างต้นคือพระมหากษัตริย์ซึ่งในที่นี้คือพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระบิดาของพระเวสสันดร

2.3) หน่วยฉายานาม เป็นหน่วยภาษาที่ใช้บอกคุณลักษณะคุณสมบัติหรือพฤติกรรมทั้งทางด้านบวกหรือลบของสิ่งที่กำลังกล่าวถึงอาจจะเป็นคน สัตว์ หรือสิ่งของก็ได้จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบการอ้างถึงโดยใช้หน่วยฉายานามในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักของนางมัทรีและกัณหาชาลี ที่แสดงออกมาเมื่อได้กลับมาพบกันอีกครั้งหลังจากต้องพลัดพรากจากกันไปก่อนหน้านี้ ดังคำประพันธ์

สอง**หนอนรินทร**ก็วิ่ง

จรกอดพระชนนี

ทั้งสามธศรัามะทวี่

สรีรลัมสลบพลัน

(พระราชนวรงค์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 31)

จากคำประพันธ์ข้างต้นเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้คำว่า หนอนรินทร แทนกัณหาและชาลี เป็นการเลือกใช้คำที่แสดงถึงคุณลักษณะของเด็กทั้งสองคนว่าเป็นลูกหรือเป็นเชื้อสายกษัตริย์

2.4) **หน่วยแสดงความเป็นเจ้าของ** เป็นหน่วยภาษาที่จะมีคำว่า “ของ” กลางหน่วย ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่ นางทมยันตีได้ยื่นถึงความงามของพระนลจากหงส์ ผู้แต่งได้บรรยายถึงอารมณ์ความรู้สึกของ นางทมยันตี ความว่า

เมื่อนั้นพระโกลี

ยุวดีกำดัดฤดี

คำนึงพระนลมี

นยะหงส์พิทิงคะพูล

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้หน่วยนามที่ทำหน้าที่เป็นสรพนามแบบ หน่วยแสดงความเป็นเจ้าของ คำว่า “พระโกลี” หมายถึง นางผู้เป็นบุตรของพระภิมา ซึ่งในที่นี้คือนางทมยันตีนั่นเอง

2. การซ้ำ สัมพันธสารทางการซ้ำคือการที่หน่วยทางภาษาเกิดขึ้นมากกว่า 1 ครั้ง การเกิดขึ้นมากกว่า 1 ครั้งนี้ทำให้ข้อความนั้นมีสัมพันธภาพทำให้มีประสิทธิภาพในการสื่อสารมากยิ่งขึ้น การซ้ำมีทั้งในระดับรูปภาษา โครงสร้าง และความหมาย ทั้งนี้ในคำประพันธ์บทหนึ่ง ๆ อาจมีการซ้ำในระดับที่มากกว่า 1 ประเภทก็ได้ จากการศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบสัมพันธการทางการซ้ำ ดังนี้

2.1 **การซ้ำรูปภาษา** รูปภาษาในที่นี้อาจหมายถึงรูปภาษาในระดับคำ กลุ่มคำ วลี หรือประโยค ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาสุเทษณ์ได้พรรำร่ำพันถึงนางมัทนาด้วยความหลงใหลรักใคร่ให้จิตระเสนพัง ความว่า

แต่เห็นอนงค์รา-

มะประเสริฐวิเศษวิสัย

ไม่มีอนงค์ใด

นะจะเทียบจะเทียบจะทัน;

งามผิวประไพพอง

กลทาปศุภาสุพรรณ,

งามแก้มเผลมฉ้น

พระอรุณแอร่มละลาน

งามเกศดำขำ

กลน้ำ ณ ท้องละหาน

งามเนตรพินิจปาน

สุมนะโนหะรา;

งามทรวงสล้างสอง

วรถันสุนนสุมา-

ลีเลศประเสริฐกว่า

วรบุลสะโรชะมาศ;

งามเอวอนงค์ราว

สุระคิลปิชาณฉลาด

เกลากลึงประหนึ่งวาด

วรรูปพิไลพะวง;

งามกรประหนึ่งวง

สุระคชสุเรนทะทรง

นวนนาตวิลาศวง

ดุจะร่าระบำระเบง;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214-215)

จากคำประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ข้อความที่สุเทษณ์พรรณนาถึงนางมัทนา นั้น จะมีการซ้ำกันของคำว่า “งาม” โดยสุเทษณ์ชื่นชมความงามของอวัยวะนางมัทนาตั้งแต่ผิว แก้ม ริมฝีปาก หน้าอก เอว มือ การใช้คำว่างามซ้ำ ๆ ในข้อความนี้นอกจากจะช่วยให้เกิดสัมผัสพยางค์ วรรคทองแล้ว ยังช่วยทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและรับรู้ถึงความหลงใหลของสุเทษณ์ที่มีต่อ นางมัทนาได้มากขึ้น

2.2 การซ้ำโครงสร้างภาษา การซ้ำโครงสร้างภาษาเป็นการเชื่อมโยงความ โดยให้หน่วยทางภาษาอย่างน้อย 2 หน่วยขึ้นไปมีความสัมพันธ์กัน ดังคำประพันธ์ตัวอย่าง

โอบนรินทรเอย

เคยน้อมถนอมเคลีย

โอบนบดินทรเอย

สัตย์เลิศประเจิดจำ

โอบนประชาเบศร์

ร้างมิตรสนิทนอน

พระบ่เคยจะนี่ยะ

นุชคลอชะลอรัมย์

พระบ่เคยจะเสียคำ

จิตหมายบ่คลายคลอน

พระประเวศณะดงดอน

ศยยานะป่าหลวง

(พระราชวรพงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกของนางทมยันตี ที่ต้องพลัดพรากจากพระนล คำประพันธ์นี้แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงของภาษาระหว่างคำ เรียกแทนกษัตริย์ซึ่งในที่นี้คือพระนลและประโยคแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมของพระนลที่ไม่เป็น เช่นนี้ ไม่เคยผิดสัญญาที่พูดไว้

2.3 การซ้ำความหมาย การซ้ำความหมายคือการใช้รูปภาษาใหม่แต่มีความหมาย คงเดิม จากคำประพันธ์เรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกของนางทมยันตี ที่ต้องพลัดพรากจากพระนลข้างต้นก็เป็นคำประพันธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการซ้ำความหมาย

ไ้ป็นนรินทรเอย

เคยน้อมถนอมเคลีย

ไ้ป็นบดินทรเอย

สัตย์เลิศประเจิดจำ

ไ้ป็นประชาเบศรี

ร้างมิตรสนิทนอน

พระบ่เคยจะนี้เีย

นุชคลอชะลอร่มย์

พระบ่เคยจะเสียคำ

จิตหมายบ่คลายคลอน

พระประเวศณะดงดอน

ศยยาณะป่าหลวง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

คำว่าป็นนรินทร ป็นบดินทร ป็นประชา ทั้ง 3 คำนี้ ล้วนแต่มีความหมายว่า กษัตริย์ซึ่งในที่นี้คือพระนล

3. การละ การละคือการไม่ปรากฏของรูปภาพในข้อความ ทั้งนี้ถึงแม้ว่ารูปภาพนั้น จะไม่ปรากฏแต่ก็ยังมีความหมายและหน้าที่ทางไวยากรณ์ การละสามารถทำให้ทั้งในหน่วย นามวลีและกริยาวลี สัมพันธ์ลงการด้านการละคำในการคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

3.1 การละรูปหน่วยนามวลี คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครเรื่อง พหลาวีคำฉันท์ ในตอนที่กล่าวถึงแม่ลูกโคคู่หนึ่งซึ่งรักกันมากและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข ในป่า ซึ่งคำประพันธ์บทนี้มีการละรูปหน่วยนามวลี ความว่า

บุตรน้อยควาศรีใส

ต่างวิ่งคะนองลงเชิง

ดูจุฑาทารกบันเทิง

อารมณ์ภิรมย์สมศรี

เข้าแอบแนบชมชนนี

นิยมในรสกษิรา

ควาวิลโคบุตรมา

พะเนียงพะเน้าเคล้าทรวง

ยืนหยุดรับลูกลั่นลง

มโนภิรมย์ชมเชย

โลมเล้าเคล้าเคลียเลียเลย

ลูกอ่อนชะอ่อนแอบกาย

ยลแม่ดีใจ

เห็นแม่รื่นเริง

ซิกสรวลยวนยี่

มีใจปรีดา

เอบอ้มในดวง

คลึงเคล้นเช่นเคย

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 18-19)

จากข้อความ “เข้าแอบแนบชมชนนี้” แสดงให้เห็นว่าประโยคนี้ที่ละหน่วยนามวลีนั่นก็คือลูกโค ส่วนข้อความ “ยื่นหุ่ยดรับลูกลั่นลง” และ “โลมเล้าเคล้าเคลียเลียเลย” เป็นประโยคที่ละหน่วยนามวลีนั่นก็คือแม่โค

คำประพันธ์อีกตอนหนึ่งจากเรื่องพหลดาวิคำฉันท์ที่ผู้แต่งใช้การเชื่อมโยงความด้วยการละนามวลี ดังคำประพันธ์

ปางนั้นคาวิบมึนนาน	จากขลาคลาปาน
ประเลห์ประลายกลายคีน	
สาวบาทผาดผายฝ้ายผืน	แข่งใจไผ่เย็น
ยังสัถย์บสร้างพรางคำ	
คิดถึงลูกน้อยเนาสำ	นักไพรไกลกำ
ล้งนี้จะโคกโหกหา	

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 29-30)

คำประพันธ์ข้างต้นเป็นคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางพหลที่รีบเดินทางกลับไปหาลูกด้วยจิตใจที่กังวลและเป็นทุกข์ว่าลูกจะรอและหิว ซึ่งจะเห็นได้ว่าข้อความ “สาวบาทผาดผายฝ้ายผืน” และ “คิดถึงลูกน้อย” ขาดคำที่หน้าทีนามวลี ซึ่งในที่นี้หมายถึงนางพหลสาวบาทผาดผายฝ้ายผืน และนางพหลคิดถึงลูกน้อย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา และได้เรียบเรียงถ้อยคำโดยมีการละนามวลี ในตอนที่แสดงภาวะทางอารมณ์รักของนางมัทนาตอนที่ได้พบกับชัยเสน ทำให้นางมัทนาเกิดความรู้สึกหวั่นไหว ความว่า

มัทนา:	โอ้อ่านาใจ	ละไฉนนะเป็นฉะนี้?
	แต่ไรก็ไม่มี	มะนะนี่กระหะหน;
	ไม่เคยจะเชื่อว่า	รตินั้นจะสัประตน
	มาสู่ ณ ใจตน	และจะต้องระทมระทวย.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 274)

จากคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นถึงข้อความที่ขาดหน่วยนามวลี หากพิจารณาแต่เพียงส่วนประกอบจากข้อความจะไม่ทราบว่าใครคือผู้แสดงกิริยาอ่านาใจ แต่ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้เนื่องจากการเชื่อมโยงความจากบริบท

4. การใช้คำเชื่อม การใช้คำเชื่อมข้อความจะเป็นการใช้คำมาเชื่อมข้อความให้มีสัมพันธภาพ คำที่นำมาใช้เชื่อมนี้มีหลายรูปแบบโดยทั่วไปจะปรากฏ 17 ลักษณะ คือ คำเชื่อมอธิบาย คำเชื่อมแสดงตัวอย่าง คำเชื่อมเน้นความ คำเชื่อมสรุปความ คำเชื่อมแสดงความขัดแย้ง คำเชื่อมแสดงความคล้อยตาม คำเชื่อมเพื่อเพิ่มเนื้อความ คำเชื่อมลำดับเวลา คำเชื่อมแสดงเหตุผล คำเชื่อมเสริมเนื้อความ คำเชื่อมแสดงเรื่องใหม่ คำเชื่อมชี้แจง คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข คำเชื่อมให้เลือก คำเชื่อมแสดงวัตถุประสงค์ คำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้น คำเชื่อมแสดงจุดจบ จากการศึกษาวิเคราะห์คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวพบว่ามีการใช้คำเชื่อมโยงข้อความให้มีสัมพันธภาพ ดังนี้

4.1 คำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้น คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบสัมพันธภาพการใช้คำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้นเพื่อเชื่อมโยงให้ข้อความนั้นมีสัมพันธภาพ ดังตัวอย่างตอนหนึ่งในเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่นางทมยันตีตื่นขึ้นมาและมองเห็นพระนลทำให้ต่างฝ่ายต่างก็ต้องการใจซึ่งกันและกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นพระนงา

หลากในหทัยมา

งามดังองค์ทรง

ใครหนอจะนี่ใคร

นลยิ้มพระนางยิ้ม

พลางองค์พระนงา

อรเยาวะโสกา

นพมาณะวังใน

สิริโฉมประโลมใจ

ฤจะเทพเสด็จมา

พิศพริ้มประไพตา

ลก็ถามพระนลไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 82)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้คำว่า “เมื่อนั้น” ก่อนจะเขียนแสดงเหตุการณ์ระหว่างพระนลกับนางทมยันตี ต่อไป คำว่า “เมื่อนั้น” เป็นตัวเชื่อมโยงประเภทคำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้นกับข้อความอื่น ๆ ในบทประพันธ์ ทำให้มองเห็นพฤติกรรมของตัวละครว่าเป็นอย่างไรบ้าง

ในเรื่องพหุลาวีคำฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ได้แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ในตอนที่นางพหลกลับมาหาลูกและเล่าเรื่องให้ลูกฟังว่าตนกลับมาลาลูก และหลังจากนี้จะต้องกลับเข้าไปในป่าเพื่อให้เสียกินตามที่ได้สัญญากับเสือไว้ เมื่อลาวีได้ยินแม่พูดดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ ความว่า

ปางนั้นพฤษภสดับ
สองจักขุพรอยพราย
อาสุรคาวี
ดาลแดก้าเดาดวง

สุรคัพทบรรยาย
ชลเนตรทวยทรวง
ทุกขลาญระสูงลง
ดุจเต็ดฤดีจร

(หลวงธรรมภิมณฑ์, 2556, หน้า 33)

จากคำขึ้นต้น “ปางนั้น” ผู้อ่านจะสามารถเชื่อมโยงความได้ว่า คาวีได้ฟังคำอธิบายของแม่ที่จะต้องเดินทางกลับไปในป่าเพื่อให้เสียกินตามที่ได้สัญญาไว้ คาวีก็รู้สึกเสียใจเป็นอย่างมาก ดังนั้นคำว่า “ปางนั้น” จึงเป็นคำเชื่อมที่แสดงให้ผู้อ่านเห็นถึงจุดเริ่มต้นของเหตุการณ์

4.2 คำเชื่อมแบบคล้อยตาม ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ชยเสนสั่งให้ทหารทำพลับพลาที่ประทับใกล้อาศรมของกาละหรรดิน เพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ นางมัทนา และคืนนั้นเองชยเสนก็พำร่ำพันถึงนางมัทนาพบการเชื่อมโยงโดยใช้คำเชื่อมแบบคล้อยตามดังคำประพันธ์

ครั้นเมื่อสดับคัพ-
ราวดื่มอุทกเพ็ญ
เสียงเจ้าสิเพรากว่า
ฟากฟ้าสุราลัย

ทะสำเนียงก็เยือกเย็น
รสระรินระรวยใจ;
ดุริยางคะดีดใน
สุรคัพทะเริงรมย์.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 273)

คำประพันธ์ข้างต้นใช้คำว่า “ครั้นเมื่อ.....ก็” แสดงให้เห็นภาวะอารมณ์ของชยเสนที่กำลังรำพึงรำพันถึงนางมัทนาว่าเมื่อตอนที่ได้ยินเสียงของนางมัทนาก็รู้สึกได้ถึงความเยือกเย็นเหมือนได้ดื่มน้ำจากพระจันทร์ที่ชุ่มชื่นใจ เสียงของนางมัทนาก็ไพเราะกว่าดนตรีชนิดไหน ๆ ที่มีอยู่บนสวรรค์ฟากฟ้า

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์รักอีกตอนหนึ่งจากเรื่องมัทนะกัพบการใช้คำเชื่อมแสดงความคล้อยตาม คือ ตอนที่ชยเสนบอกรักนางมัทนา แต่นางมัทนาไม่เชื่อในคำพูด จึงขอให้ชยเสนสาบาน ชยเสนก็ยอมสาบาน ความว่า

มะทะนาดนุรัก
และจะรักบมิมิ
ผิจะอายุจะยืน
ก็จะรักมะทะนา

วรยอดยุพะดี,
ฤดีหนายฤระอา;
ตะตะพรพระฤกว่า
บมิมิหยอนฤดิหรรษ;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 282)

จากคำประพันธ์ข้างต้นชัยเสนได้บอกกับนางมัทนาว่า ตัวชัยเสนจะรักนางมัทนา
กว่าหญิงอื่นใด และจะรักตลอดไปไม่มีวันเบื่อหรือเสื่อมคลาย ไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานสักเพียงใด
ก็จะยังคงรักนางมัทนาเช่นเดิม คำประพันธ์ใช้คำว่า “และ” เชื่อมความข้างต้นว่า จะรักเหนือ
หญิงอื่น กับความต่อมาว่า จะรักตลอดไปไม่มีวันเสื่อมคลาย

4.3 คำเชื่อมเสริมเนื้อความ บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระราชนิพนธ์
ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกซอกของสุเทษณ์ ตอนที่
จิตรเสนถามสุเทษณ์ว่าการรำของนางอัปสรเป็นเช่นไร สุเทษณ์ได้ตอบจิตรเสนว่า นางอัปสร
เหล่านั้น รำได้ดีแต่ทว่าภายในใจของสุเทษณ์นั้นมีความเศร้าเพราะคิดถึงนางมัทนา ความว่า

สุเทษณ์:	ดีแล้วทั้งการรำ	และลำนำขับร้องหวาน,
	ทั้งดนตรีประสาน	ก็ฟังเพราะเสนาะดี;
	แต่ใจที่เศร้า	และจี้มเหงาอยู่เช่นนี้
	ตัวเจ้าก็รู้ดี	ว่าเหตุนั้นเป็นฉันทิ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 213)

จากคำประพันธ์เบื้องต้นจะเห็นได้ว่าผู้แต่งใช้คำว่า “ทั้ง...และ” และ “ทั้ง...ก็”
เพื่อเป็นตัวเชื่อมในการเสริมเนื้อความให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ สุเทษณ์ตอบจิตรเสน
ว่าการรำ การขับลำนำและดนตรีล้วนแล้วดีทั้งสิ้น รำก็สวย ขับลำนำก็เสียงหวาน ดนตรีก็เพราะ

4.4 คำเชื่อมลำดับเวลา ในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ ก็มี
คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกซอกของช่าง หลังจากที่เขาเมืองพาราณสีพระราชทาน
เงินทองข้าวของเครื่องใช้ให้แก่คนในหมู่บ้านทุกคนเพื่อให้ช่างไปอยู่กับตน เมื่อช่างต้องจากลา
กับชาวบ้านเหล่านั้น ช่างจึงรู้สึกเศร้าโศกเสียใจและรู้สึกอาลัยกับคนในหมู่บ้าน ความว่า

จากมาอาลัยรัญจวน	ครไทยครหวน
จะเห็นจะห่างร้างไกล	
เหลียวดูหมู่เด็กครุ่นไป	ระทมตรมใจ
ก็จำบาราตศาสดา	

(พระราชนิพนธ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 28)

จากคำประพันธ์นี้จะเห็นได้ว่ากวีใช้คำว่า “จากมา” ซึ่งคำนี้เป็นคำที่เป็นตัวเชื่อม
ให้เห็นว่า ก่อนหน้านั้นช่างได้จากชาวบ้านที่เคยอาศัยอยู่ด้วยกันมาก่อนมาที่เมืองพาราณสี
หลังจากจากมาแล้วก็รู้สึกเศร้าเสียใจเป็นอย่างมาก

ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ตอนที่เขียนแสดงภาวะอารมณ์ของ
นางทมยันตี ที่เสียใจเป็นอย่างมากที่ตื่นมาแล้วไม่เจอพระนล เพราะพระนลทิ้งนางไป

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
ห่อนซ้ำพระนารี	ธกัตีนกัฟีนกาย
หวาดคว่ำพวากอด	จิตจอดพระภายาย
คว่ำลมบ่สมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อหา	พระมหากษัตริย์ศรี
เธอหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา
หวนเลียวจะเหลียวซ้าย	นลหายบ่เห็นมา
หวาดเลียวจะเหลียวขวา	กับสบพระทรงศิลป์

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

คำประพันธ์ตอนนีขึ้นต้นด้วยคำว่า “ครั้นเมื่อ” ซึ่งเป็นคำเชื่อมที่แสดงให้เห็นว่าหลังจากที่พระนลหนีไปแล้วนางทมยันตีจึงตื่นขึ้นมาและไม่พบพระนลอยู่ด้วยกัน

ในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ก็ใช้อินทวิเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร โดยใช้คำเชื่อมแสดงลำดับเวลา ดังความในตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระนลไปบอกกับนางทมยันตีว่า ในการเลือกคนที่จะแต่งงานด้วยให้เลือกพระอินทร์ พระยม พระวรุณ หรือพระอัคคี เมื่อพระนลได้ยินดังนั้นก็เกิดความไม่พอใจ เพราะพระนลเองก็รักนางทมยันตี เมื่อพระอินทร์ได้ยินพระนลพูดดังนั้นก็โกรธและต่อว่าพระนลว่า พระนลไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ดังคำประพันธ์ว่า

เมื่อก็พระนลว่า	กิจการฉันทไหน
โองการประการใด	กับคิดจะบิดเบือน
ครั้นเราดำรัสวาน	มหิบาลก็แซ่เชือน
เกลื่อนกลบจะลบเลือน	ดูจนี้มีบังควร

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 79)

จากคำประพันธ์ข้างต้นก็ใช้คำว่า “เมื่อก็” ในการเชื่อมโยงความของข้อความในบทประพันธ์ให้เห็นถึงลำดับของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่า ในตอนแรกพระนลรับปากกับพระอินทร์ว่าจะช่วยพระอินทร์ แต่พอพระนลรู้ว่าพระอินทร์จะให้ไปบอกนางทมยันตีไปเลือกคนที่จะสุมพรด้วย พระนลจึงปฏิเสธที่จะทำ พระอินทร์จึงโกรธเพราะตอนแรกพระนลรับปากแล้ว

4.5 คำเชื่อมแสดงเหตุผล คำประพันธ์ในมหาชาติคำฉันท์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางมัทรีตอนไปไปฝากลูกไว้กับพระเวสสันดร ตอนที่กำลังจะเดินทางไปหาผลไม้ในป่า หลังจากที่เมื่อคืนได้ฝันว่ามีคนมาเอาลูกไป แต่เมื่อไปถามพระเวสสันดรก็บอกว่า

ไม่เป็นอะไร ซึ่งถึงนางจะได้ยินคำตอบแบบนั้นก็ยังคงทำให้นางไม่สบายใจ ใช้คำเชื่อมแบบแสดงเหตุผลในการเชื่อมโยงข้อความ ดังคำประพันธ์

กำสรดระทดฤทธาสา

หาเหตุจะจำไกล

จำเป็นก็จำจรประจาก

จรพราภพระหน่อไท

เพื่อหาผลาผลณไพร

ปฏิบัติพระสามี

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 17)

คำประพันธ์นี้ใช้คำแสดงเหตุผลอย่างชัดเจน เพราะใช้คำว่า “เหตุ....เพื่อ” ในบอกลึงสาเหตุที่นางมีหรีตต้องไปฝากกัณหาขาลีไว้กับพระเวสสันดรก็เพื่อไปหาผลไม้เพื่อดูแลปรนนิบัติสามี

บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ชยเสนพานางมัทนามาพักในสวนหลวงของพระราชวัง ต่อมานางค่อมที่เป็นข้าหลวงของพระนางจันทิมาเก็บดอกไม้ แต่ถูกคนสวนและศุภางค์ห้ามไม่ให้เข้าไป ทำให้นางค่อมโมโหคิดว่าศุภางค์พาผู้หญิงมาให้ชยเสนมีการใช้คำเชื่อมข้อความแบบแสดงเหตุผล ดังคำประพันธ์ตอนที่ว่า

อราลี: ชะชะอุแม่เจ้าเอ๋ย! ช่างพูดเพี้ยเพี้ย นะท่านศุภางค์เสนา; อดดิ้นัก เพราะช่างหา หญิงสวยสวยมา บำเราพระมิ่งโมลี! นี่ไปหาโสเภณี มาซ่อนไว้ที่ ตำหนักในราชอุทยาน, **จึงต้อง**เกะกะระราน **เพราะว่า**เกรงการณ จะทราบถึงพระนางเธอ! (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 316)

จากบทประพันธ์เห็นได้ว่ากวีเลือกใช้ “จึงต้อง.....เพราะ” ซึ่งเป็นคำที่แสดงให้เห็นถึงสาเหตุของการแสดงพฤติกรรมของตัวละคร

4.6 คำเชื่อมแสดงจุดจบ พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์ ตอนที่พ่อแม่นางอมิตดาไปเอาทองของชูชกมา ชูชกมาทวงทำให้ต้องยกนางอมิตดาให้เป็นเมียชูชก นางอมิตดาดูแลชูชกดีทำให้ชาวบ้านไม่พอใจ ซึ่งในข้อความนั้นมีการใช้คำเชื่อมแสดงจุดจบคือคำว่า “จน” ดังคำประพันธ์

จนชาวบ้านนั้น

เกิดทุบตีกัน

เพราะคิดฤษยา

นางพราหมณี

มากมีนักหนา

ชวนกันปริกา

สะแสรงค์เสกสรร

นางอมิตดา

โทโสโกรธา

กลับมาเรือนพลัน

แนะให้ตาเฒ่า

ไปเฝ้าจอมธรรม

ธิเบศน์เวสสัน

ครผ่านสี่ปี

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 12)

จากคำประพันธ์ข้างต้นคำว่า “จน” ซึ่งเป็นคำเชื่อมแสดงจุดจบได้สื่อถึงเหตุการณ์ที่นางอมิตดาคุแลชุกในฐานะที่ชุกเป็นสามีอย่างดี พฤติกรรมของนางอมิตดาทำให้ชาวบ้านเกิดความไม่พอใจ

4.7 คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่นางจันตีทะเลาะกับชัยเสน เนื่องจากนางจันตีพระเมสสิของชัยเสนได้มาที่สวนหลวง และกล่าวต่อว่าชัยเสนที่กลับมาแล้วไม่กลับเข้าไปพระราชวัง โดยทั้งนางจันตีและชัยเสนพูดจาเสียดสีจนทะเลาะกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้คำเชื่อมแสดงเงื่อนไขในบทสนทนาของนางจันตีความว่า

จันตี: ถึงฉันจะไร้ซึ่ง	พระมหากะรุณา,
ก็ยังมีชั่วช้า	และบ่หมด ณ ยางอาย.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 322)

คำประพันธ์บทนี้ใช้คำเชื่อม “ถึง....ก็” เพื่อแสดงให้เห็นถึงเงื่อนไขพฤติกรรมของตัวละครที่คิดว่าถึงแม้ตนจะไร้ค่าแต่ตนก็มีได้ชั่วช้าหมดยางอายถึงขนาดจะแย่งสามีของคนอื่น

4.8 คำเชื่อมแสดงความขัดแย้ง มัทนะพาธาก็เป็นวรรณกรรมอีกเรื่องหนึ่งที่ก็ได้เลือกใช้คำเชื่อมแสดงความขัดแย้งเพื่อเชื่อมโยงความ ดังตอนที่มายารินเล่าให้สุเทษณ์ฟังว่าสาเหตุที่นางมัทนาไม่รักสุเทษณ์ เพราะชาติที่แล้วสุเทษณ์ได้บังคับให้นางมัทนายอมเป็นภรรยา โดยการจับพ่อของนางมัทนา ถ้านางยอมเป็นภรรยาก็จะไว้ชีวิตพ่อ นางมัทนารับปาก และมาหาสุเทษณ์ แต่ก็ฆ่าตัวตายต่อหน้าสุเทษณ์ ความว่า

ครั้นนางเสด็จถึง	วรมาละภาศรี
ก้มเศและกราบที่	ทวิบาทพระภูบาล,
แล้วทูลแถลงโดย	สิริสัจจะวาทหวน
ว่าองค์พระนคราญ	บมิอยากจะขัดไท,
แต่ได้ปฎิญา	วรสัจจะมันไว้
ว่าจักมิยอมให้	นรผินฤตริภัก

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 224-225)

จากคำประพันธ์ข้างต้นก็ได้เลือกใช้คำว่า “แต่” เป็นคำเชื่อมข้อความเพื่อแสดงความขัดแย้งของพฤติกรรมตัวละครที่บอกว่านางมัทนาไม่ได้อยากจะไม่ทำตามความประสงค์ของสุเทษณ์แต่นางมัทนาได้ถือสัตย์ปฎิญาไว้แล้วว่าจะยินยอมให้แก่คนที่ตนรักเท่านั้น

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคนี้เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่มีการใช้ภาษาในเชิงวรรณศิลป์โดดเด่นไม่เป็นรองวรรณกรรมในยุคก่อน วรรณศิลป์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยนี้ปรากฏทั้งในระดับเสียง ระดับคำ และระดับข้อความ มีการเลือกใช้เสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ ที่สอดคล้องกับเนื้อหาของคำประพันธ์ เลือกใช้คำที่สื่อความหมายได้อย่างชัดเจน ปรากฏคำที่สอดคล้องกับเนื้อความ เนื้อความมีความสัมพันธ์กันแสดงให้เห็นถึงการสอดคล้องหรือความขัดแย้ง จากผลการวิเคราะห์ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นวรรณกรรมที่มีวรรณศิลป์งดงาม สามารถสื่ออารมณ์ความรู้สึกได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้ยังสังเกตได้ว่า วรรณศิลป์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่มีสถานภาพทางสังคมระดับพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และสามัญชนจะมีวรรณศิลป์ที่งดงาม ทั้งในระดับเสียง ระดับคำ และระดับข้อความเช่นเดียวกัน จากข้อสังเกตดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงโลกกวีที่เป็นโลกแห่งความเสมอภาค ไม่มีชนชั้นมาเป็นเส้นแบ่ง ทำให้ภาษากวีซึ่งใช้ในการแต่งคำประพันธ์ มีลักษณะที่ไม่แตกต่างกัน ถึงแม้ว่าผู้แต่งจะมีสถานภาพทางสังคมที่แตกต่างกันก็ตาม

อัตลักษณ์การแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อัตลักษณ์คือลักษณะที่แสดงความเป็นตัวตนหรือเอกลักษณ์ของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การแสดงอัตลักษณ์ของมนุษย์จะแสดงออกผ่านทางพฤติกรรมด้านต่าง ๆ หากเป็นการศึกษาอัตลักษณ์ทางด้านการแต่งคำประพันธ์ก็จะศึกษาจากกลวิธีการประพันธ์ที่กวีแสดงออกผ่านวรรณกรรมทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และศิลปะการใช้ภาษาหรือวรรณศิลป์ทางการประพันธ์

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบอัตลักษณ์การแต่งวรรณกรรม 2 ประการ โดยจะนำเสนอผลการศึกษวิเคราะห์ตามประเด็นดังต่อไปนี้

1. อัตลักษณ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์
2. อัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์

อัตลักษณ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์

คำฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีมาตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในสมัยกรุงศรีอยุธยา และมีวรรณกรรมที่แต่งด้วยคำฉันท์ตลอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 183-190) ได้อธิบายคำว่าคำฉันท์สรุปความได้ว่า คำฉันท์เป็นประเภทของวรรณกรรมชนิดหนึ่ง ที่ใช้ฉันท์กับกาพย์แต่งรวมกัน โดยลักษณะเฉพาะของคำฉันท์จะประกอบด้วยฉันท์และกาพย์ ซึ่งฉันท์และกาพย์ที่นำมาแต่นั้นไม่ได้มีการกำหนดว่าจะต้องเป็นประเภทใด แต่ในสมัยโบราณจะมีฉันท์ที่นำมาใช้แต่งเพียง 6 ชนิด คือ อินทรวชิรฉันท์ โศกฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มालินีฉันท์ สัททูลวิกิพีตฉันท์ สัทธราฉันท์ ส่วนกาพย์จะใช้ทั้ง 3 ประเภท คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ซึ่งฉันท์และกาพย์ที่นำมาแต่นั้นจะแต่งรวมกันเรียงร้อยเป็นเรื่องเดียวกันโดยตลอด ส่วนธรรมเนียมนิยมในการแต่งคำฉันท์ คือ แต่เดิมจะนิยมแต่งเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์ สดุดีบุคคลสำคัญ หรือแต่งในการพระราชพิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งในปัจจุบันก็ยังถือเป็นธรรมเนียมในการแต่งเช่นนี้ เนื่องจากธรรมเนียมปฏิบัติแต่โบราณ ถือปฏิบัติว่าฉันท์เป็นคำประพันธ์ชั้นสูงและเป็นของศักดิ์สิทธิ์ การแต่งคำฉันท์มักขึ้นต้นด้วยบทนมัสการหรือบทไหว้ครู เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ผู้แต่งและเพื่อความสัมฤทธิ์ผล

ในการแต่งคำฉันท์เรื่องนั้น ๆ แต่ก็มีคำฉันท์บางเรื่องที่ขึ้นต้นโดยไม่มีบทไหว้ครู หากวรรณกรรมเรื่องนั้นมีบทไหว้ครู ส่วนใหญ่จะคำประพันธ์ที่ใช้แต่งบทไหว้ครูนิยมใช้สัททูลวิกิพิตฉันท์ สัทธราฉันท์ และวสันตดิถีฉันท์ หากเป็นคำประเภทกาพย์นิยมใช้กาพย์ฉบัง นอกจากนี้ในตอนจบของเรื่องมักมีคำอธิษฐานหรือแถลงความของกวีเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือวัตถุประสงค์ในการแต่งหรือการแสดงความคิดเห็นหรือความรู้สึบบางประการของกวี

จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบอัตลักษณ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์ของคำฉันท์ 2 ประเด็น คือ ลักษณะของคำฉันท์และขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันท์กับเนื้อความ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ลักษณะของคำฉันท์ คำฉันท์เป็นประเภทของวรรณกรรมที่มีลักษณะเฉพาะในการแต่ง คือ แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์แต่งรวมกันโดยเรียงร้อยเป็นเรื่องราวต่อเนื่องกัน เป็นเรื่องเดียวกัน ซึ่งฉันท์และกาพย์ที่นำมาแต่นั้นไม่มีการกำหนดว่าจะต้องเป็นฉันท์หรือกาพย์ชนิดใด แต่ในสมัยโบราณจะมีฉันท์ที่นำมาใช้แต่งเพียง 6 ชนิด คือ อินทริเชียรฉันท์ ไตรภูกฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มาลีฉันท์ สัททูลวิกิพิตฉันท์ และสัทธราฉันท์ ส่วนกาพย์ที่นำมาใช้แต่งคำฉันท์มี 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์

จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ที่มีลักษณะของคำฉันท์ที่แตกต่างไปจากวรรณกรรมคำฉันท์แบบเดิม กล่าวคือ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการนำคำประพันธ์รูปแบบอื่นมาใช้ในการแต่งวรรณกรรม นอกเหนือจากคำประพันธ์ประเภทฉันท์และกาพย์ ดังรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

ตาราง 2 ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมคำฉันท์รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	กวี		รูปแบบคำประพันธ์					
		นาม	สถานภาพ	ร่าย แก้ว	ร่ายกรอง				
					ฉันท	ภาพย์	โคลง	กลบท	คาถา
1	มัทนะพาธา	พระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	✓	✓	✓	-	-	✓
2	ปรียทรรติกา	พระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	✓	✓	-	-	-	-
3	มนุษย์สรวย หรือไม่สรวย	พระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	-	✓	✓	-	-	-
4	อลินจิตต์ คำฉันท์	พระราชวร วงศ์เธอ กรมหมื่น กวีพจน์สุ ปรีชา	พระบรม วงศ์	-	✓	✓	-	-	-
5	มหาชาติ คำฉันท์	พระราชวร วงศ์เธอ กรมหมื่น กวีพจน์สุ ปรีชา	พระบรม วงศ์	-	✓	✓	-	-	-
6	พระนล คำฉันท์	พระราช วรวงศ์เธอ กรมหมื่น พิทยา ลงกรณ์	พระบรม วงศ์	-	✓	✓	-	✓	-

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	กวี		รูปแบบคำประพันธ์					
				ร่าย แก้ว	ร่ายกรอง				
		นาม	สถานภาพ		ฉันท	ภาพย	โคลง	กลบท	คาถา
7	อิสราษ คำฉันท์	พระยาศรี สุนทร โวหาร (ผัน สาลักษณ)	ข้าราชการ	-	√	√	-	-	-
8	กฐาหก คำฉันท์	หลวงธรร มาภิรมณ์ (ถึก จิตรก ถึก)	ข้าราชการ	-	√	√	-	-	-
9	พหลคารวี คำฉันท์	หลวงธรร มาภิรมณ์ (ถึก จิตรก ถึก)	ข้าราชการ	-	√	√	-	-	-
10	วินศวานิช คำฉันท์	หลวงธรร มาภิรมณ์ (ถึก จิตรก ถึก)	ข้าราชการ	-	√	√	-	-	-
11	มารวิไชย คำฉันท์	ขุนสุนทร ภาสิต	ข้าราชการ	-	√	√	-	-	-
12	สามัคคีเภท คำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	-	√	√	-	-	-
13	อิลลิสชาดก คำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	-	√	√	√	-	-
14	เวทัพพะ ชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	-	√	√	-	-	-
15	เปสการบุตริ คำฉันท์	ศ.เทศะ แพทย์	สามัญชน	-	√	-	-	-	-
16	ศรีสุตา คำฉันท์	ศ.เทศะ แพทย์	สามัญชน	-	√	-	-	-	-

ตาราง 2 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	กวี		รูปแบบคำประพันธ์					
				ร่าย แก้ว	ร่ายกรอง				
		นาม	สถานภาพ		ฉันท	ภาพย	โคลง	กลบท	คาถา
17	ปชาว จันเพ็ชร คำฉันท์	ศ.เทศะ แพทย์	สามัญชน	-	✓	-	-	-	-
18	กัญฐหารี ชาตกคำฉันท์	ป.เวชพงศ์	สามัญชน	-	✓	✓	-	-	-
19	สุวชาติ คำฉันท์	จำปี	สามัญชน	-	✓	✓	-	-	-
20	ทারণิทาน คำฉันท์	ศรีไชย	สามัญชน	-	✓	-	-	-	-

ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 183-184) ได้อธิบายถึงวรรณกรรมประเภทคำฉันท์ไว้ว่าประกอบไปด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทและภาพย ซึ่งแต่โบราณฉันทที่ใช้แต่งมี 6 ชนิด คือ อินทริยชัยฉันท ไตรภูกฉันท วสันตติลกฉันท มาลินีฉันท สัททูลวิกิพิตฉันท และสัทธราฉันท ส่วนภาพยที่ใช้มี 3 ชนิด คือ ภาพยยานี ภาพยฉบั และภาพยสุรางคนางค์ ซึ่งจากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะของคำฉันท์ที่แตกต่างไปจากคำฉันท์ในอดีต กล่าวคือ คำฉันท์ในอดีตจะใช้รูปแบบคำประพันธ์ 2 ชนิด คือ ฉันทและภาพย แต่วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบรูปแบบคำประพันธ์ทั้งร่ายแก้วและร่ายกรอง อีกทั้งในส่วนของร่ายกรองยังพบรูปแบบคำประพันธ์ทั้งประเภทฉันท ภาพย โคลง กลบท และคาถา ดังรายละเอียดการประพันธ์คำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อไปนี้

1.1 พระมหากษัตริย์ พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 6 แห่งราชวงศ์จักรี คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงราชย์ในช่วงปีพุทธศักราช 2453-2468 ไกล่รู้งอมระดิษ และสุวิस्ता ประสาทพรชัย (2554, หน้า 225) ได้กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไว้ว่า “แม้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระปรีชาสามารถทางด้านการปกครอง ทรงมีความเป็นประชาธิปไตย แต่ชาวไทยและชาวต่างประเทศก็รู้จักพระองค์และยกย่องพระองค์ทางด้านอักษรศาสตร์มากกว่า ด้วยพระอุปนิสัยที่ทรงเป็นศิลปิน มีพระราชนิพนธ์มากมาย ทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ” ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ที่เป็น

พระราชนิพนธ์ของพระองค์ทั้ง 3 เรื่อง พบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระปรีชาสามารถทางการแต่งคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์เป็นอย่างมาก วรรณกรรมที่เป็นพระราชนิพนธ์ของพระองค์ มีรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์ที่แตกต่างไปจากรูปแบบคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์แต่โบราณ กล่าวคือ มีรูปแบบคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง นอกจากนี้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองยังมีทั้งฉันท์ กาพย์ และคาถา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1.1 ร้อยแก้ว รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ไม่มีกฎเกณฑ์ทางฉันทลักษณ์บังคับ เป็นถ้อยคำหรือประโยคที่อาจจะมีความสั้นยาวเท่าใดก็ได้ จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบวรรณกรรมคำฉันท์ที่นำรูปแบบคำประพันธ์ร้อยแก้วมาใช้ในการแต่งวรรณกรรมจำนวน 2 เรื่อง คือ มัทนะพาธาและปรียทรรคิกา ดังคำประพันธ์ตัวอย่างจากบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา พบการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วปนอยู่ในบทละครดังกล่าว ในช่วงที่ตัวละครแสดงพฤติกรรมน่าขบขัน ดังเช่นคำประพันธ์ตอนต้น ขององค์ที่ 2 ในช่วงที่นาถและศุน ซึ่งเป็นศิษย์ของกาละทรรคินมุนีออกมาพูดคุยกันในลานหญ้า ความว่า

ศุนย้ายของหอมของแก, (ชู้ดอกกุหลาบ) นั่นเป็นไร
นาถ (เดินเข้าไปยังต้นกุหลาบ) จริงของแก; อ้ายดอกนี่เอง...เอะ! เขาเรียก
ดอกอะไรนะ?

ศุน ชบา

นาถ บัดซบ! ชบาหอมมีหรือ!

ศุน มี. หอมเขียว!

นาถ มึลักขู! หอมเขียวมีหรือ?

ศุน ไม่มีก็แล้วไปสิ

นาถ อีกประการหนึ่ง, ชบาไม่มีหนาม; นีหนามชุมพิลึก

ศุน ถ้าจะนั่นเรียกว่าอะไรล่ะ?

นาถ ถ้าข้ารู้ข้าจะถามแกหรือ? แต่บางทีโสมะทัตจะรู้จัก, ไปบอกข่าว
ให้เขาทราบเห็นจะดีนะ

ศุน ดีสิ. แกร็บไปเถอะ

นาถ ก็แกละ?

ศุน ข้าจะอยู่เฝ้าอ้ายต้นไม้นี้. (นอนลงอีก)

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 245-246)

นอกจากวรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธาแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังได้มีการใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วมาแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทฉันทในเรื่องปริยทรรติกา ดังตัวอย่างตอนที่นางอาร์ณยการู้สึกคิดถึงท้าววัดสราซึ่งเป็นชายที่มีภรรยาอยู่แล้ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อาร์ณยกา. (ถอนใจ) โอโห! ใจของเรา, ไฉนเล่าเจ้าจึงมาปรารณาผู้ที่เจ้าได้
ด้วยยาก ทำให้เราได้ทุกข์นัก?

มโนรมา. เออ นี่ เองแหละเป็นเหตุให้เจ้าหลอนใจลอย, แต่ก็หลอนคิดถึง
อะไรเล่า? เราจะต้องฟังดูให้ดีก่อน.

อาร์ณยกา. (น้ำตาไหล) ทำไมหนอพระมหाराชเจ้า, ผู้มีพระโฉมอันสง่าเห็น
ปานนั้น, จึงทรงทำให้เราเดือดร้อนได้เช่นนี้. อัศจรรย์, อัศจรรย์.
(ถอนใจ) ตรงกันข้าม, เปนเคราะห์ร้ายของเราเองไม่ใช่โทษผิดของ
พระมหाराชเจ้า

มโนรมา. (ร้องไห้) อะไร เจ้าหลอนคิดถึงพระมหाराชเจ้านั้นเองแหละหรือ?
ดีแล้ว, เพื่อนรัก, ดีแล้ว, ความปรารณาของหลอนสมควรแก่
กำเนิดสูงของหลอน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 93)

1.1.2 ร้อยกรอง คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองเป็นคำประพันธ์ที่มีการกำหนดรูปแบบตามข้อบังคับต่าง ๆ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าฉันทลักษณ์ การประพันธ์วรรณกรรมประเภทคำฉันท์ แต่โบราณจะใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ แต่จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ซึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ 3 ประเภท คือ ฉันท์ กาพย์ และคาถา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) **ฉันท์** เป็นประเภทของคำประพันธ์ร้อยกรองที่ได้รับอิทธิพลจากภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ดังที่ราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 271) ได้อธิบายถึงคำว่าฉันท์ไว้ว่า “ในความหมายแคบเราเรียกคำประพันธ์ร้อยกรองที่รับมาจากภาษาบาลี ภาษาสันสกฤตที่กำหนดเสียงหนัก (คำครุ) และเสียงเบา (คำลหุ) ในบาทตามลักษณะการแต่งเป็นแบบต่าง ๆ ว่าฉันท์” อนึ่ง คำประพันธ์ร้อยกรองประเภทฉันท์ที่นำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์แต่โบราณมีเพียง 6 ชนิด คือ อินทริวิเชียรฉันท์ โศกฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มาลินีฉันท์

ลัทธวิภีพิตฉันท และลัทธราฉันท แต่จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง 3 เรื่อง พบว่า นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะใช้ชนิดของฉันทที่มีมาแต่เดิมแล้วยังมีการใช้ชนิดของฉันทในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครนอกเหนือจากชนิดของฉันทที่ใช้มาแต่โบราณอีกด้วย ดังตัวอย่างคำประพันธ์ต่อไปนี้

อินทวิเชียรฉันท ในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ใช้อินทวิเชียรฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักในตอนที่ย้ายเสนลั้งให้ทหารทำพลับพลาที่ประทับใกล้อาศรมของกาสะทรรดินเพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ นางมัทนา และในคืนนั้นย้ายเสนก็พร่ำรำพันถึงนางมัทนา ความว่า

ชัยเสน: โอ้อักระไรเลย

พอเห็นก็ซาบซ่าน

ยิ่งยลระนิดา

เพลิงรุ่มประทุมกาย

พิศไชนบมีทราหม,

จนสุดจะหาพจน์

บมีเคย ณ ก่อนกาล!

ฤดีรักบทักทาย.

ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย

ณ อรุณาลาลด.

จะดูงามสง่าหมด,

สรรพเสริญเสมอใจ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272-274)

โตฏกฉันท บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้โตฏกฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักในตอนที่ย้ายเสนบอกรักนางมัทนา แต่นางมัทนาไม่เชื่อในคำพูด จึงขอให้ชัยเสนสาบาน ชัยเสนก็ยอมสาบานตามที่นางมัทนาต้องการ ความว่า

ชัยเสน: มะทะนาคูรัก

และจะรักบมี

ผิจะอายุจะยืน

ก็จะรักมะทะนา

วรยอดยุพะดี,

ฤดีหน่ายฤระอา;

ตะตะพรพระฤกว่า

บมีหยอนฤดีหรรษ;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 282-283)

วสันตติลกฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้วสันตติลกฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์รักของชัยเสนที่มีต่อนางมัทนาในบทละครพูดเรื่อง

มัทนะพาธา ในตอนที่ชัยเสนได้พานางมัทนามาไหว้พระกาละทรรคินเพื่อขอให้ทำพิธีอภิเษกให้
ชัยเสนได้กล่าวถึงความรักที่มีต่อนางมัทนา ความว่า

ชัยเสน: พอข้าประสพวิมลแพกตร์	มะทะนนานะริชวัณ
อันอึ่งประหนึ่งสมิคะอัน	คะระเสียบณกลางใจ;
พิชกามะศรประดุจะพิช	ระอุคคิเภาใน
อกพลาญและราญกะมลละไหม้	บมิอาจจะดับลง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 300)

สัททูลวิกิพีตฉันท วรรณกรรมเรื่องปรียทรรคิกาใช้สัททูลวิกิพีตฉันท

แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในตอนที่ทำวาทสราชได้มองเห็นนางปรียทรรคิกา
ซึ่งแสดงเป็นนางอารันยกา เมื่อเห็นความงามของนางปรียทรรคิกาก็ถึงกับประหลาดใจในความงาม
ดังข้อความที่ว่า

ราชา. (แลดูด้วยความหลากหลาย) เกลลเอยเอยของหลอนอันงามหาที่เปรียบมิได้
ทำให้นึกเดาไปหลายอย่าง. ฉันเองก็หารู้แน่ได้ไม่ ดูลิ!

ถานางเป็นวรรณาคันยะจรจากบาดาลเพราะอยากเยี่ยงพิภพ?

ไม่ใช่แน่เพราะตณูกิเคยจรีกะจบ ถิ่นนั้นบ่พบใคร เสมอ

ถาแสงจันทร์จะประชุมและสงสิริละเออ?

เห็นผิดละเหอนี่ ทิวา

ใครหนองามตะล่องคพระศรีวิรูปสุภา ถือบัวสง่างาม ณ หัตถ์?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 79)

สัทธาฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้สัทธาฉันท

แต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่วิฑูรพราหมณ์
ได้ขอเข้าเฝ้าชัยเสน และบอกความจริงว่านางจันตีเป็นคนออกอุบายใส่ร้ายนางมัทนา ทำให้
นางมัทนาไม่ได้มีความผิดอันใด ชัยเสนจึงรู้สึกเสียใจมากที่ต้องเสียนางมัทนาไป ความตอน
ดังกล่าวมีดังนี้

ชัยเสน: พังคำหมอเฒ่าวิฑูรแจ้ง ว่าจะนะประดุจะแทง
 ที่อุราแยง กระทั่งใจ!
 โอ้แพรว์นาริจัญไร ทูษะประทะ ณ หะทัย
 โดยมีทันได้ คะนึ่งว่า
 จันที่ผู้เป็นธิดารา- ชะมะคะระแหละจะกล่า
 ออกอุบายพา- ละเช่นนั้น;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 349)

จิตรปทานันท์ บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาในตอนที่ได้แต่ง เพื่อแสดงภาวะมุ่งมั่นของตัวละครมีการเลือกใช้จิตรปทานันท์ในช่วงที่กล่าวถึงพิธีอภิเษกสมรส ระหว่างชัยเสนและมัทนา มีการกล่าวปฏิญญาว่าจะรักและดูแลกัน ดังความว่า

ชัยเสน: ข้าชัยเสน อธิเบนท์พงศ์ จันทะประสงค์ พิธิสมรส กับมะทะนา วุฒปรากฎ
 กอบวระยศ สิริเท่ากัน; ข้าจะถนอม ทะนุพร้อมพรัง สมดุจะดัง มหิสีอันเป็น
 ภริยา สหะชาติกัน เป็นอรชวัญ ณ นิเวศน์ใน!
 มัทนา: ข้ามะทะนา วนิตายอม มอบฤติน้อม ณ พระทรงชัย เป็นวระราช มหิสีไผ่
 ภักติ ณ ไท บมิลดลา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 309)

สาลินีฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้สาลินีฉันท แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาตอนที่ศุภางค์เห็น นางมัทนาและได้ถามกับโสมะทัตว่านางมัทนาเป็นใคร เมื่อโสมะทัตเล่าว่านางมัทนาเป็นดอกไม้ ที่จะสามารถเปลี่ยนเป็นมนุษย์ได้ในวันเพ็ญทำให้ศุภางค์รู้สึกประหลาดใจดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศุภางค์: ที่ท่านได้เล่านี้ นะก็แปลกละเจ้าข้า;
 แต่ครั้นเมื่อพิศพา ฤดีเห็นจะเป็นจริง,
 ด้วยนางนี้มีสุน- ทะระลักษณายิ่ง
 ยวดกว่าบรรดาหญิง ณ มนะสสะโลกแท้

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 265)

อุปชาติคำฉันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ใช้อุปชาติฉันท์แต่งเพื่อบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องปริยทรรคิกา
 ตอนที่กัญจุกิน รุสสีกเศร่าสลด และรู้สึกกระวนกระวายเป็นอย่างมาก เนื่องจากได้รับมอบหมาย
 จากพระเจ้าทฤณวรรมนให้พานางปริยทรรคิกาไปถวายพระเจ้าวัตรสาช ซึ่งระหว่างทางได้ฝาก
 นางไว้กับท้าววินยเกตุ แต่ต่อมาข้าศึกได้ไปฆ่าวินยเกตุ เลยไม่รู้ว่าขณะนี้นางปริยทรรคิกา
 เป็นอย่างไรบ้าง

ร่ายนัก โอ้ร่ายนัก!

พระราชาตกยาก

จำจากประเทศเดิน

อาการมลิหน้าผล

เพราะกรรมกระทำให้

ตนุพราภสพันธุเห็น

ทูลถื่นระอาใจ

ณ ชีวีจิรโสร

ผลชวดและขึ้นชม

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 53)

อุเปนทริเชียรฉันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ใช้อุเปนทริเชียรฉันท์ แสดงภาวะอารมณ์พิศวงในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาในตอน
 ชัยเสนได้มากราบไหว้พระกาลิทรดิณ และเมื่อชัยเสนได้เห็นนางมัทนาก็ตกตะลึงในความงาม
 ของนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน: เอ๊ะกุสุบินเห็น

ฤเทวะนารี

และเจ้าก็แลเห็น,

จะเป็นสุตาฟ้า

ฤวะจริงนะเมื่อกี้,

ธเสด็จ ณ ศาลา?

เพราะฉะนั้นลิตอบมา

ฤวะเป็นระริไค?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 269)

อินทรวงศ์ฉันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ใช้อินทรวงศ์ฉันท์พระราชนิพนธ์บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาตอนที่นางมัทนาได้พบกับชัยเสน
 ทำให้นางมัทนาเกิดความรู้สึกหวั่นไหว ความว่า

มัทนา: คราใดประสบเนตร ฤๅเรลระรอนและหนาว,
 เธอไกลก็ดูราว นภาไรตะวันและเดือน.
 โอ้ว ฌ ครานี้ แหละฤๅตีจะพ้นจะเพื่อน,
 ด้วยรักกระทำเชื่อน ละละนี้จะทำไฉน?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 275)

ปิยงวาทฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้ปิยงวาทฉันท
 ในแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาตอนที่บรรยาย
 ความเศร้าครวญ เนื่องจากเกิดความเศร้าโศกเสียใจของนางปริยัมวาทา ซึ่งเป็นนางกำนัลของ
 ท้าวชัยเสน ตอนที่สุเทษณ์จึงสาปให้มัทนาเป็นดอกกุหลาบตลอดไป ความว่า

ปริยัมวาทา: ทูชะโหพระมะทะนา	พระมาตุวร,
พระจะมะลายพระชีวะจร	พระแม่โฉน
บมิดำรัสจะนะชวณ	พระควนคระไล
พระมละทิงตนุพิไร	พิลาปะอนันต์;
พระวรคุณอดุละครอง	และป้องและกัน
ตนุฉะนี้ฤๅจะมีศีล-	ยะเศร่าอุรา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 368)

กมลฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้กมลฉันท
 ในตอนที่นางมัทนายืนยันกับสุเทษณ์ ว่าจะมีความสัมพันธ์กับผู้ชายที่นางรักเท่านั้น เมื่อสุเทษณ์
 ได้ยินดังนั้นก็โกรธและตวาดมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทษณ์ : (ตวาด) อุเหม!	
มะทะนาชะเจ้าเลห์	ซิซิข้างจ้านรรจา,
ตะละคำอุวาทา	ถูกระบิตกระบวนความ.
ตนุถามก็เจ้าไซร์	บมิตอบณคำถาม
วนิดาพยายาม	กะละเล่นสำนวนนวน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 238)

ภุชงคปยาตฉันท บทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาพระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ภุชงคปยาตฉันทแสดงภาวะอารมณ์พิศวง ของตัวละคร ในตอนที่กล่าวถึงชัยชนะที่เดินทางหลงเข้ามาในป่า ซึ่งตอนนั้นพระกาละทรคิน รู้สึกประหลาดใจว่ามีเหตุอันใดเกิดขึ้นเนื่องจากรู้สึกวาทาซ้ายตาขวาเกิดเขม่น ดังคำประพันธ์ ที่ว่า

กาละทรคิน: เอะมีเหตุอะไรหนอ	จะบังเกิดอุบัติ์มา.
เพราะว่าเนตรระซ้ายขวา	เขม่นอยู่จะเป็นกลาง.
อโหหนีก็ร้อนนอก	วิตกถึงธิดาพลาง;
ชะรอยภัยจะพานนาง	ธิดาแน่ละครานี้.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 258)

อิทิสงฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประพันธ์ บทละครเรื่องมัทนะพาธา โดยใช้อิทิสงฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักในตอนที่ยัสนกับมัทนา จะต้องจากลากัน หลังจากที่ได้พบกันในช่วงกลางคืน นางมัทนาได้กล่าวกับชัยชนะว่า ตนนั้น มีความรักภักดีต่อชัยชนะ และยินดีจะติดตามชัยชนะไป ความว่า

มัทนา: สุริยะส่องสว่าง ณ กลางนภา	
ก็พลอยสว่าง ณ ภูมิหล้า	ແລະฉันใด
อันพระโปรตก็จิตตะข้าก็ได้	
สว่างกระจ่างและสดและใส	ณ บัดนี้!
ข้าพระบาทจะสุขสราญฤดี	
ก็ย่อมจะโดยพระบารมี	ธ ปกเกล้า;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284-285)

อารยาฉันท นอกจากฉันทชนิดต่าง ๆ ที่ปรากฏข้างต้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีการนำอารยาฉันทและคีติฉันทซึ่งเป็นชนิดของ ฉันทที่ไม่ได้ปรากฏในตำราฉันทของไทยมาใช้ในการพระราชนิพนธ์วรรณกรรมคำฉันทอีกด้วย ดังคำอธิบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้พระราชนิพนธ์บทนำในวรรณกรรม เรื่องปรียทรรคิกา ตอนที่ 5 ไว้ว่า

ส่วนฉันท์ใช้ในเรื่องปริยทรรคิกามีอยู่ 8 อย่าง คือ

1. ศาธุลวิกริติต (สทธุลวิกิพิต 19)
2. อารยา (ไม่มีในตำราฉันท์ของเรา)
3. สุรคธรา (สทธรา 21)
4. วสนุตติลกา (14)
5. อุปชาติ (11)
6. ศิขริณี (ลิจิรีณี 17)
7. มาลินี (15)
8. คีติ (ไม่มีในตำราฉันท์ของเรา)

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้อารยาฉันท์ในการพระราชนิพนธ์วรรณกรรมเรื่องปริยทรรคิกาในตอนที่ทำวัดสราชนำตัวเองว่าคือใคร นางอนันยกาทิทราบทันทีว่านี่คือคนที่พ่อของนางมอบให้ มองดูทำวัดสราชมด้วยความรักใคร่และสงบเสงี่ยมแสดงอาการชื่นชม ต่อมานางเจฎีกกลับมาหานางอนันยกา วิทษกเลยให้ทำวัดสราชมหลบไปก่อนเมื่อนางเจฎีกาพานางอนันยกาเดินจากไปแล้วทำวัดสราชมก็กล่าวกับนางอนันยกาว่า

ขอบัวแม่หน้าหุบไซ้ ยังบอกแจ้งได้ ประหนึ่งจะส่งภาษา
โดยเกสรช้นนั้นว่า มันสุชนักหนา เพราะถูกมือหล่อนละมุน

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 87)

2) **กาพย์** คำว่ากาพย์มาจากคำว่า “การวย” ในภาษาสันสกฤตเป็นคำประพันธ์ร้อยกรองชนิดหนึ่ง กาพย์ที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์มี 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ จากการวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธา ปริยทรรคิกา และมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย พบว่า มีการใช้กาพย์แต่งร่วมกับฉันท์ ดังตัวอย่างจากคำประพันธ์ที่ใช้กาพย์ในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครต่อไปนี้

กาพย์ยานี พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้กาพย์ยานีในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา โดยใช้กาพย์ยานีแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของสุเทษณ์ตอนที่จิตระเสนถามสุเทษณ์ว่าการรำของนางอัปสรเป็นเช่นไร สุเทษณ์ได้ตอบจิตระเสนว่านางอัปสรเหล่านั้นรำได้ดีแต่ทว่าภายในใจของสุเทษณ์นั้นมีความเศร้าเพราะคิดถึงนางมัทนา ความว่า

สุเทพณ์: ดีแล้วทั้งการรำ และลำนำขับร้องหวาน,
ทั้งดนตรีประสาน ก็ฟังเพราะเสนาะดี;
แต่ภูมิใจที่เศร้า และจึ่งเหงามอยู่เช่นนี้
ตัวเจ้าก็รู้ดี ว่าเหตุมันเป็นฉันใด.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 213)

กาพย์ฉบั้ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้ลักษณะ

กาพย์ฉบั้งในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์ซับซ้อนของตัวละครคือเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย ตอนที่พระจันทร์ตอบว่ามนุษย์มีหน้าตาที่แจ่มใสแสดงว่าในใจคงไม่มีความทุกข์โศกอะไร พระอาทิตย์ได้ยินดังนั้นก็รู้สึกซับซ้อนในคำตอบของพระจันทร์ ความว่า

อาทิตย์ได้ฟังนั่งหัว เย้ยจันทร์ว่าตัว ลีโล่เสียเต็มประดา
พี่เองเคยเล็งสายตา ลงไปดูหน้า มนุษ ญ แดนชมพู

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 117)

กาพย์สุรางคนางค์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่คนธรรพ์มาร้องเพลงอวยพรให้สุเทพณ์ แต่เมื่อสุเทพณ์ได้ฟังกลับโกรธเพราะคิดว่าคนธรรพ์มาล้อเล่นกับพระองค์ เพราะน่าจะรู้ว่าพระองค์มีเรื่องที่ไม่ได้ตามประสงค์นั่นคือเรื่องนางมัทนา สุเทพณ์จึงพูดกับจิตรระเสนหัวหน้าคนธรรพ์ด้วยความโกรธความว่า

สุเทพณ์: เหวยจิตรระเสน มึงบังอาจเล่น ล้อกูไหน?

จิตรระเสน: เทวะ ข้าบาท จะบังอาจใจ ทำเช่นนั้นไซ้ร ได้บ่ฟังมี

สุเทพณ์: เช่นนั้นทำไม พวกมึงมาให้ พรกูปัดนี้, ว่าประสงค์ใด ให้สมฤดี?

มึงรู้ยู่นี้ ว่ากูเศร้าจิต เพราะไม่ได้สม จิตที่ไผ่ชม, ออกกรมเนื่องนิตย.

จิตรระเสน: ตูข้าภักดี ก็มีแต่คิด เพื่อให้ทรงฤทธิ์ โปรดทุกขณะ.

สุเทพณ์: กูไม่พอใจ! ไไลคนธรรพ์ไป บัดนี้เทียวละ. อย่ามัวรอรั้ง.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 210-211)

3) **คาถา** จัดเป็นร้อยกรองชนิดหนึ่งดังคำจำกัดความที่ราชบัณฑิตยสถาน (2556, หน้า 255) ให้คำจำกัดความคำว่า คาถา ไว้ว่า “คำประพันธ์ประเภทร้อยกรองในภาษาบาลี” พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้คาถาในตอนที่กำลังทรรดินได้อำนวยพรให้นางมัทนาและท้าวชัยเสนในพิธีแต่งงาน ความว่า

สาธุ เทวานุภาเวน
ที่สมาธิโก จ นิททุกโข
สิทธิ กิจจัญญ
ชยเสน มหาราช

สทา โสตุถิ วิวชุตมโน
นิพภโย จ นิรามโยฯ
สิทธิ ลาโก ชโย ชโย
วรสุส ภวตุ สพพทา. ฯ

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 311)

1.2 พระบรมวงศ จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพทางสังคมในระดับชั้นพระบรมวงศจำนวน 3 เรื่อง คือ อลินจิตต์คำฉันท์ มหาชาติคำฉันท์ ประพันธ์โดยพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา และพระนลคำฉันท์ประพันธ์โดยพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์พบว่า มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากรูปแบบคำประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณ กล่าวคือ วรรณกรรมที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพเป็นพระบรมวงศใช้คำประพันธ์ในประพันธ์ 3 ประเภท คือ ฉันท กภาพย และกลบท ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.2.1 ฉันท วรรณกรรมคำฉันท์จะต้องใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทเป็นรูปแบบหลัก ซึ่งจากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ มหาชาติคำฉันท์ และพระนลคำฉันท์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพเป็นพระบรมวงศเลือกใช้ชนิดของฉันททั้งที่เป็นชนิดของฉันทที่ใช้แต่โบราณและชนิดของฉันทที่ไม่ใช่ชนิดของฉันทที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณ ดังตัวอย่างจากคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครต่อไปนี้

อินทรวีเชียรฉันท พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้อินทรวีเชียรฉันท ในแต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข้อของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่นางทมยันตีเสียใจเป็นอย่างมากที่ตื่นมาแล้วไม่เจอพระนล เพราะพระนลทิ้งนางไป

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
หอนชาพระนารี	ธกัตื่นก็พินัย
หวาดควาผวาทอด	จิตจอดพระภาฉาย
คว่ำลมบสมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อ	พระมหากษัตริย์ศรี
เธอหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา
หวั่นเลียวจะเหลียวซ้าย	นลหายบเห็นมา
หวาดเลียวจะเหลียวขวา	ก็บสบพระทรงศิลป์

(พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

วสันตดิถีกัณท์ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
ใช้วสันตดิถีกัณท์แสดงภาวะอารมณ์กลัวของกัณหาและชาลีในมหาชาติคำฉันท์ กัณท์ที่ 8
กัณท์กุมาร ในช่วงที่กัณหาและชาลีและแอบได้ยินว่าชุกมาขอให้ไปอยู่ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สองหนอนรินทรสดับ	ก็สดุ้งฤทัยไหว
ชวนกันประลาตจระไล	ณสระเบญจโกเมศ
วารีกี่บังพระวรองค์	บุษบกก็บังเกิด
หวังว่าจะซ่อนพระปิตุเรศ	พฤติปราหมณ์เพราะความกลัว

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 18)

สัททูลวิกิพีตฉันท พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
ใช้สัททูลวิกิพีตฉันทประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในวรรณกรรมเรื่อง
อลินจิตต์คำฉันท์ ตอนที่เจ้าเมืองพาราณสีป่วยใกล้เสียชีวิตทำให้มเหสีซึ่งกำลังตั้งครรภ์
เกิดความโศกเศร้าเสียใจ ความว่า

โอไอ้องค์นฤเบศร์ประเวศภวสวรรค์	ทิ้งข้าคนานันต์
อนาถ	
อกเอ๋ยเคยทศนาราชิปขาด	ดังฤาพระบำราศ
ครະไล	
โอไอโพธิอุดมและร่มวิไฉน	ร่มบารมีไท
ก็เทียบ	
อกเอ๋ยอันถนอเย็นและเป็นสุขจะเปรียบ	กรุณาทั่วก็ทำเนียบ
นที	

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 25-26)

อินทรวงศ์ฉันท พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ใช้อินทรวงศ์
ฉันท ในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์รักของนางทมยันตีในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ตอนที่
นางทมยันตีได้ยินถึงความงามของพระนลจากหงส์ก็รู้สึกรักใคร่หลงใหลจนนอนไม่หลับ ความว่า

เมื่อนั้นพระไภมี	ยุวดีกำดัดฤดี
คำนึงพระนลมี	นยะหงส์พิทิงคะทูล
หมองหมายบ่วายว่าง	สุขนางก็สว่างก็สูญ

อาตุรุดดูลยฺญุล
ยามนิทร์บิรินทร์นา
รอนรณสกลกาย

พิศวาสปัดคลาดปัดคลาย
นิทระเศร่าทุนทุราย
บิมิเหือดก็เหือดกมล

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

ภุชงคปยาดฉันท พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
ใช้ภุชงคปยาดฉันทประพันธ์เพื่อแสดงความมุ่งมั่นของนางทมยันตีที่จะเลือกพระนลเป็นพระสวามี
ในเรื่องพระนลคำฉันท ความว่า

พระองค์อื่นพระองค์ใด
จะหมายเรียงจะเคียงหมอน
พระองค์เธอพระองค์เดียว
พิหมายชมจะสมหมาย
มิเลือกองค์พระนลได้
มิยำแยงมิเกรงกลัว
อำนาจลัดยศฐาฐาน
ประสพส่งประสงค์ไป

ก็ข้าไม่ม่นาทร
มิสมแท้จะแตกาย
พระนลเชี่ยวชาญ
เพราะข้าหมายถวายเป็น
ก็ข้าไสรบิมีผิว
จะเป็นไรก็เปนไป
สำเร็จสารล้าราญใจ
ประจักษ์จำนงหวัง

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

1.2.2 กาพย์ กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มี
สถานภาพเป็นพระบรมวงศ์ มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทกาพย์ในการแต่งวรรณกรรม
คำฉันท ดังตัวอย่างคำประพันธ์ที่กวีได้แต่งขึ้นเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครต่อไปนี้

กาพย์ฉบัง พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ใช้กาพย์ฉบัง
แต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของช่างหลังจากที่เจ้าเมืองพาราณสีพระราชทานเงินทองข้าวของ
เครื่องใช้ให้แก่คนในหมู่บ้านทุกคนเพื่อให้ช่างไปอยู่กับตน เมื่อช่างต้องจากลากับชาวบ้านเหล่านั้น
ช่างจึงรู้สึกเศร้าโศกเสียใจและรู้สึกอาลัยกับคนในหมู่บ้านในวรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท
ความว่า

จากมาอาลัยรัญจวน ครุโหยครหวน
 จะเหินจะห่างร้างไกล
 เหลียวดูหมู่เด็กครุ่นไป ระทมตรมใจ
 ก็จำบาราตคลาตคลา

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 28)

กาพย์สุรางคนางค์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา
 ใช้กาพย์สุรางคนางค์แต่งบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของนางมัทรี จากเรื่องมหาชาติคำฉันท์
 ตอนที่เทพยดาได้แปลงกายเป็นสีหราชและเสือ เพื่อมาขัดขวางนางมัทรีและดลบันดาลให้ในป่า
 ไม่มีผลไม้ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

บังเกิดอัศจรรย์	มิ่งไม้หลายพรรณ	ที่เป็นพวงผล
กลับกลายเป็นดอก	ออกช่อชอบกล	แปดทิศมีดมน
เกิดเชิญเป็นนาง		
องค์อร่ามจันทร์	เห็นเหตุสำคัญ	เลียวลั่นสรพวงค์
จึงเก็บผลไม้	ตามได้แล้วนาง	ใส่กระเช้าพลง
เสด็จด่วนมา		

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 21)

1.2.3 กลบท กลบทเป็นลักษณะคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่กวีได้กำหนดให้มี
 ลักษณะบังคับแตกต่างไปจากลักษณะบังคับแบบปกติอย่างสม่ำเสมอ ราชบัณฑิตยสถาน
 (2550, หน้า 20) ได้อธิบายถึงกลบทไว้ว่า “กลบทแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่มี
 กำหนดบังคับเพิ่มมากกว่าปกติและประเภทที่วางคำหรืออักษรให้ซ้อนรูปไว้เพื่อลงตาให้ฉงน”
 วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีการใช้
 คำประพันธ์ประเภทกลบท คือ วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ
 กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งปรากฏกลบท 2 ประเภท คือ กลบทอักษรบริพันธ์และกลบทสับดสับ

กลบทอักษรบริพันธ์ วรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์มีการใช้กลบท
 อักษรบริพันธ์ในความตอนที่พรรณนาถึงผู้คนและทรัพย์สินโดยเฉพาะอัญมณีของกลุ่มพ่อค้า
 ที่ถูกขังมาบุกทำลาย พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้กฎขบคายาตฉันท์
 ในการพรรณนา แต่ก็มี การนำลักษณะกลบทอักษรบริพันธ์มาแทรกในบางบาทบางบท
 ดังคำประพันธ์

วิเชียรช่วงเฉลาชม	เฉลิมมระโยไล
วิฑูรชังามอร่ามไร	แอร่มรัตนะรังสี
อนันต์บุษปราคาครัตน์	อนันต์ปัทมราคมี่
วิมลมาลินี	ลนนาพาประชาชม
ประไพโชติมรกต	ฉวีสดขจีสม
ขจายศรีมณีนรมย์	มโนรณจรรณราย
แอร่มรัตนะโคเมท	เจริญเนตรวิเศษฉาย
วิสุทธฉานประพาลพราย	ประไพเพริศประเสริฐสม
ประสาทสัณณินา	มะมุกดาอรารมณ
อุไรรัตน์จรัสชม	จรรณช่วงเฉลิมใจ
และทรัพย์อื่นกัหมินแสน	อเนกเนนอนันต์นัย
สุพิตมาศศุภามย์	สุพรรณมามาณเธิ์เรื่อง
กัษฐณลันณะณินพน	ชีวิตคนกัปนเป็ลียง
กรินย้ากระหน่นาเนื่อง	อนันต์ทรัพย์ะยัปลง

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, 2562, หน้า 172-173)

กลบทสัณบัตสั้ง พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณนิพนธ์
พระนลคำณันท์ โดยใช้กลบทสัณบัตสั้งตอนที่บรรยายถึงนางทมยันตี ว่าไม้อยู่อาการสงบั้ง
ดังคำประพันธ์

หมองหมายบ่วายว่าง	สุขนางกัสังกัษฐณ
อาตุรอรุณยัณูล	พิศวาสบคาลาบคาลาย
ยามนิทรบัณิทรเนา	นิทระเศร่าทุนทุราย
ร่อนรณสกลกาย	บมิเหือดกัเดื่อดกมล
โกชนตั้งกันังเฉย	บเสวยกระยาสุคนธ์
กลุ่มกลัณบัตสั้ง	อุระเช็ญล้าเค็ญร่วคาญ

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, 2562, หน้า 69)

1.3 ข้าราชการ จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีที่อยู่ในสถานภาพ ข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 5 เรื่อง คือ อิสรราชคำฉันท์ ฎาหกคำฉันท์ พหลคารวีคำฉันท์ วนิศวานิชคำฉันท์ และมารวิชัยคำฉันท์ พบว่า วรรณกรรม คำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวีที่เป็นข้าราชการมีรูปแบบการประพันธ์คำฉันท์โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ ดังนี้

1.3.1 ฉันท์ กวีที่มีสถานภาพเป็นข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์โดยใช้ชนิดของคำประพันธ์ประเภทฉันท์ ทั้งชนิดที่ใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณ และที่ไม่ใช่ชนิดของฉันท์ที่ใช้ในการแต่ง วรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อินทรวชิรฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (ถึก จิตรกรถึก) ใช้อินทรวชิรฉันท์แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในเรื่องพหลคารวีคำฉันท์ตอนที่นางพหลกลับมาหาคารวีและเล่าให้คารวีฟังว่าตนกลับมาลาลูกเนื่องจากจะต้องกลับเข้าไปในป่า เพื่อให้เสียกินตามที่ได้สัญญากับเสือไว้เมื่อคารวีได้ยื่นแม่พุดตานั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ ความว่า

ปางนั้นพฤษภสดับ

สุรคัพทบรรยาย

สองจักษุพรอยพราย

ชลเนตรเทวษทรวง

อาสุรคารวี

ทุกขลาญะสูงลง

ดลแดดกำเดาดวง

ดุจเต็ดฤดีจร

พึงสารประสานซ้อง

ศิรชบถุทัยถอน

ร่ำไรพิไรวอน

ชนนิตีสนอง

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556 หน้า 33)

วสันตดิลกฉันท์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ได้ใช้วสันตดิลกฉันท์ในการแสดง ภาวะอารมณ์รักของตัวละครในเรื่องฎาหกคำฉันท์ตอนที่ฎาหกได้แต่งงานกับลูกเศรษฐี ความว่า

ย่ำยามส่งดสรสังคีต

อรเหลาคณานวล

แมกเพื่อนตระกองสกลชวน

นิทรแนบถนอมโฉม

เปลื้องไปสละใบประทุมบัง

นิทรหลับมะเมอโฉม

เคล้าเคล้นถนารทระโบม

อุระเปี่ยตระเปียงเปือน

ตื่นรู้ก็อายมณชยบ
อาลัยอะไรรนจะเหมือน

มุขยัฎทัยเตือน
รสรักภิรมย์ขวัญฯ
(หลวงธรรมมาภิเษก, 2472, หน้า 25)

สัททูลวิกิพีตฉันท หลวงธรรมมาภิเษกเลือกใช้สัททูลวิกิพีตฉันทในการประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องกฐาหาคำฉันทในตอนที่ยื่นบรรยายถึงความรู้สึกของกฐาหาก็มีความกังวลและความกลัวว่าวันใดที่ตนเองทำความผิดจะต้องกลับไปเป็นทาสของเศรษฐี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตรองการทุกขวิจาร์ณก็ดาลมนจน
ลั้งเลเฉลียวตน ตะลึง
คร่ำครวญหวนอุรครันก็หวนจิระคะนึ่ง
กลกิตยรำพึง คดี
เดิมนลอาตุรมานก็ดาลมนทวิ
เชิญแข่งฤแบ่งมี สบาย
หากเศรษฐีเฉลียวจะเลี้ยวพิรุฬหมาย
โทษทุกขทับกาย ฌเรา

(หลวงธรรมมาภิเษก, 2472, หน้า 8)

สัทธราฉันท พระยาศรีสุนทรโวหาร ใช้สัทธราฉันทแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงอารมณ์พิศวงของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องอิสรราชคำฉันท ตอนที่นางอิลากลายเป็นอิสรราช ดังคำที่พระอูมาได้กล่าวไว้ และเมื่อจำความรู้สึกไม่ได้จึงรู้สึกพิศวง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เออนี้เรลามฤคตง จรวนดรุพง
เพลอพระองค์หลง ฉะนี้ไฉน
สู้อาศรมไธประหลาดใจ นิกรพลตระไล
ทิ้งตัญไป บ รู้ตน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 19)

มาณวกฉันท พระยาศรีสุนทรโวหารใช้มาณวกฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในเรื่องอิสรราชคำฉันทตอนที่บรรยายถึงความสงบสุขที่เกิดขึ้นหลังจาก

ทำพิธีอัฐวเมธ พระอิศวรพอใจและให้พรโดยให้พระอิศราขไม่ต้องกลายเป็นหญิงอีกต่อไป
ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

พอพระหทัย	ในวรกิจ
อามิสคิด	อันธกระทำ
ท้าว ฐ ประนอม	อมฤตอำ-
นวยพรคำ	ควรจะประสงค์
เอออิศราข	ปราศทุรการณ์
เรากี่ประทาน	โทษกะองค์
แต่ขณะนี้	มีสิริทรง
รูปและคง	เต็มบมิกลาย

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 37)

1.3.2 กาพย์ กวีที่มีสถานภาพเป็นข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งคำประพันธ์ประเภทคำฉันท์ที่มีการใช้กาพย์ในการแต่งคำประพันธ์ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กาพย์ฉบัง หลวงธรรมาภิรมณ์ ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องวินิฉวานิชคำฉันท์ โดยใช้กาพย์ฉบังแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครตอนที่ตุลาการและบัสนานโอรุสีกแปลกประหลาดใจที่ทนายยังดูเด็กและมีรูปร่างเหมือนผู้หญิงจะเป็นผู้ว่าความให้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตระลาการครันฟังยืมหัว	ลูกความตามพั้ว
พากันพินิจพิศวง	
ดูชายหนุ่มน้อยโอองค์	รูปโฉมโนมทรง
สัณฐานนั้นปานสัตรี	
เอบางร่างกลมสมศรี	อ่อนแอ่นท่วงที่
ฉลาดชแลมแย้มพราย	
พุดจาตาหุดคมคาย	ยังเด็กเดียวดาย
ฟุ้งร่นตะกอลพอลตา	

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2459, หน้า 25)

กาพย์สุรางคนางค์ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ได้แต่งคำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร โดยใช้กาพย์สุรางคนางค์ในวรรณกรรมเรื่องพหลคาริคำฉันท์ ตอนที่นางพหลได้พบกับเลื้อ นางพหลก็คิดว่าตนเองจะต้องโดนเลื้อกินแน่ ๆ จึงทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจและคิดคำนึงไปถึงคาริลูกของตนเองว่าจะเป็นเช่นไร หากต้องตายไป

เย็นลงรอนรอน	ทั้งแสงทินกร	เลี้ยวห้องเวหา	
เจ้าเคยคอยแม่	มุงมองมรรคา	ปานนี้ลูกยา	จักเศร้าเปล่าใจ
วันนี้มีเหตุ	แม่ม่าอาเพศ	พันเอิญพะภัย	
ชะรอยกรรมทำ	แต่ก่อนกลโณน	เวรนั้นฉันใด	ดลตามเราทัน
วันนี้ชีวา	เราคงมรณา	ในกลางหว่างวัน	
จักเล็ดลอดหนี	ศิรีขอบคัน	โตรกเหวผาชัน	บมีช่องแห่งใด
โอบอกเอยกุ	แต่จากคุณ	ลูกน้อยสายใจ	
เวรนั้นมิหนา	ยังซ้ำเกิดภัย	จะคิดกลโณน	จักเห็นบุตรา

(หลวงธรรมาภิมณฑ์, 2556, หน้า 21)

1.4 ประชาชน กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีสถานภาพทางสังคมระดับประชาชน ได้ประพันธ์วรรณกรรมประเภทคำฉันท์จำนวนหลายเรื่อง การศึกษาเรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในครั้งนี้ ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมจำนวน 9 เรื่อง คือ สามัคคีเภทคำฉันท์ อิลลิสชาดกคำฉันท์ เวทัพพะชาดกคำฉันท์ เปสการบุตริคำฉันท์ ศิริสุดาคำฉันท์ ปชาวเพชรคำฉันท์ กัฏฐหาริชาดกคำฉันท์ สุวชาติคำฉันท์ และทวารกนิทานคำฉันท์ ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่าวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยกวีที่เป็นประชาชนมีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากการแต่งคำประพันธ์คำฉันท์แต่โบราณ กล่าวคือมีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ 3 ประเภท คือ ฉันท์ กาพย์ และโคลง ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.4.1 ฉันท์ กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เป็นประชาชนใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันท์ทั้งที่เป็นฉันท์ที่ใช้ในการแต่งคำฉันท์ตามแบบโบราณและฉันท์ชนิดอื่น ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

อินทรวีเชียรฉันท ศ.เทศะแพทย ได้ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องศรีสุดา คำฉันท ในตอนหนึ่งได้บรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางศรีสุดาที่รู้สึกว่ามีชายมารัก ไม่เหมือนกับพี่สาวอีกสามคนที่มีความรักใคร่ โดยใช้อินทรวีเชียรฉันท ความว่า

นางศรีสุดาแค้น	อุระแน่นมิเหือดหาย
ยิ่งคิดระอิดอาว	คณะชายมิชอบใจ
น้ำมันสิสรรหา	คณะนาก็ลืบไ
แต่งสิ้นขมิ้นไป	จะประนอมก็พ้อมปลาย
อกเอยนะอกเรา	มณะแผ้วบำรุงกาย
เก็บไรมิได้คลาย	ตละเดือนมิเชื่อนเฉย
ทนเจ็บจำทนนั่ง	ตละครึ่งสสิ่งเลย
ผู้ชายมิหมายเซย	ระกำใจกระโรหนา

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 25-26)

นอกจากตัวอย่างข้างต้น ชิต บุรทัต ยังได้ใช้อินทรวีเชียรฉันท ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครไว้ในสามัคคีเภทคำฉันท สร้างจินตนาการ ของผู้อ่านให้รับรู้ถึงความทุกข์โศกของตัวละครได้เป็นอย่างดี ดังความตอนที่วิสสการพราหมณ์ โดนลงโทษเนื่องจากไปทักท้วงพระเจ้าอชาตศัตรูว่ายังไม่ควรไปตีแคว้นวัชชี ความว่า

ยลเนื้อก็เนื้อเต็น	พิศะเส้นก็เส้นร้ว
ทั่วร่างและทั้งตัว	ก็ระริกระริวไป
แลหลังก็หลังโล	หิตโธเลอะลามไหล
เพ่งผาดอนาใจ	ตละลวันระรอยหวาย
เนืองนับอเนกแนว	ระยะแถวตลอดลาย
เขียนครบสยบกาย	คิระพัพพะกับดา

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 25-26)

วสันตติลกฉันท ชิต บุรทัต ใช้วสันตติลกฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์ ทุกข์โศกของตัวละคร ดังความตอนหนึ่งในอิลลิสชาดกฉันท ตอนที่อิลลิสเศรษฐีพยายามให้

กษัตริย์พิสูจน์ความจริงว่า ใครคืออิลลิสเศรษฐีตัวจริงกันแน่ แต่เมื่อเห็นว่าไม่สามารถตัดสินได้
ว่าใครคือตัวจริง อิลลิสเศรษฐีจึงเสียใจเป็นอย่างมากถึงขนาดหมดสติล้มลง ดังความว่า

ฝ่ายโจทก์สดับพจนอัน	กลบกแสดงใน
คาถากัوابกมลไหว	สติหิวเพราะเสียตาย
เสียยศและเสียมนทรีญ	ชนสรรพก็เสียหาย
พลงเกลือกและกลิงสริกาย	ก็สยบสลดบง

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80)

นอกจากนี้ วรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ของ ชิต บุรทัต ก็มีการใช้
ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสันตติลักษณ์ที่เขียนบรรยายความเศร้าเสียใจของตัวละคร
ดังความตอนที่วัสสการพราหมณ์มาถึงก็บรรยายถึงความเดือดร้อนของตนให้แก่พระราช
เมืองเวสาลีเพื่อตรวจสอบให้แน่ใจว่าวัสสการพราหมณ์เป็นไส้ศึกหรือไม่ ความว่า

อันข้าพระองค์ขณะนี้	บมิมีจะร้อนใด
ยิ่งกว่าและหามนุษไหน	ฤเสมือนเสมอดน
ใครเปลื้องประเทืองประนุทะทุกซ์	ภยะมุขจะมาดล
ไรฎาดีและชาดมิตรสกล	นฤผู้จะดูตาย
โศดเดียวอดักอดูรแด	และก็แก่ชรากาย
ที่ซึ่งจะพึงสรวณะหมาย	อนุสรบหอนเห็น

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 33)

นอกจากนี้ในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ของ ชิต บุรทัต
ก็ยังคงมีการใช้สันตติลักษณ์บรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครตอนที่เวทัพพะ
โดนโจรกลุ่มที่ 2 จับตัวไป เพราะโจรกลุ่มใหม่รู้ว่าเวทัพพะสามารถร่ายมนต์ให้ฝนกลายเป็น
แก้วแหวนเงินทองได้ เวทัพพะรู้สึกเป็นทุกข์มากที่ต้องมาติดอยู่กับโจรกลุ่มใหม่นี้ ความว่า

เวทัพพ์พิชงค์สวณะพลัน	อุระหวั่นระหิวหวาม
นึ่งซึ่งประหนึ่งสรีระตาม	ครุห่อน ตะลึงดู
หนีเสือลิมาปะจระเข้	เฉพาจะเวระกรรมภู
พ้นปากพญามฤตยู	ภยะแล้วบแคล้วไป
มาพบประสบทุกเคราะห์อีก	ลิจะหลีก ณ ทางใด

จำเป็นก็จำจิตะไซ

พจนารณะวิงวอน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 93)

ในวรรณกรรมเรื่องอิสิลลิสชาตกฉันท ก็ปรากฏการใช้สันตติลกฉันท แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครเช่นเดียวกัน ดังตอนที่พระอินทร์ได้แสดงตัวให้อิสิลลิสเศรษฐี เห็นว่า พระอินทร์ได้แปลงกายมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ท่ามกลางระหว่างนภสถิต	สุภพิศประไพราว
กับแท่งสุวรรณวชิรพราว	ณ นภาวราภรณ์
พลางเปล่งประกาศพระสุรสุน	ทรเสียงพระอินทร
เรานี้แหละเทพยดอมร	ปิตุเรศเสด็จมา

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 81)

มาณวกฉันท ชิต บุรทัต ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องเวทัพพะชาตกฉันท ตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐ แต่ระหว่างทางพบกันโจร โจรให้พระโพธิสัตว์ กลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ซึ่งระหว่างที่เวทัพพะรออยู่ในป่ากับโจรเหล่านั้นก็รู้สึกยึดอัด ทรมานและทุกข์โศกเป็นอย่างมาก โดยใช้มาณวกฉันทดังคำประพันธ์ตอนที่ว่า

ไอ้อุระกู	ดูก็ประหลาด	อยู่คฤหาสน์	แสนจะสบาย
อยากดละที่	ชีวะมลาย	ใครเคราะห์ตะกาย	กรรมะกระไร
ยิ่งทมนต์	อัตอุระตื่น	โคกะสะอื่น	อัลสุกัโหล
พักตระชุม	กลุ่มหญทัย	ใครมุดิภัย	พันคณะพาล
หวั่นวิปโยค	โคกมะพะลาง	เพ่งณนางค์	ทัศนะการ
เหตุอุปบัติ	อัจฉริยวาร	จินตนะนาน	แน่นะดล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 88)

วิชขุมมालฉันท ชิต บุรทัต เลือกใช้วิชขุมมालฉันทในการแต่ง คำประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันทในตอน ที่ ชาวเมืองวัชชีทราบข่าวว่าพระเจ้าอชาตศัตรูจะยกทัพมาตีเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ข้าวเด็กเอกอิง
ในหม้อผู้คน
แทบทุกถิ่นหมด
อกสิ้นขวัญหนี
ตื่นตาหน้าเผือก
หลบสิ้นนี้ตาย
ชุกครอกชอกครว
เข้าดงพงไพร

ทราบถึงบัดล
ชาวเวสาลี
ชนบทบุรี
หวาดกลัวทั่วไป
หมดเลือดสิ้นกาย
วุ่นหัวพรันใจ
ซ่อนตัวแตกไถย
ที่ย่านบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

อุปฐิตาฉันท ชิต บุรทัต เลือกใช้อุปฐิตาฉันทในการเขียนแสดงภาวะ
มุงมั่นของตัวละครดังตัวอย่างจากเรื่องเวทัพพะชาตกคำฉันทตอนที่กลุ่มโจรมุงมั่นที่แย่งชิง
แก้วแหวนเงินทองกันทำให้มีผู้คนล้มตายจำนวนมาก ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ต่างตนตะละใจ
ถาพ่อนชนะพัก
หมายมุงจะประหาร
แย่งยุทธะพิฆาฏ

มูทะเหี้ยมอหังการ
ปรปักษ์จะต้านทาน
ชีวะจ้วงทะลวงฟัน
บมิอาจจะหนีทัน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 95)

กมลฉันท ชิต บุรทัต ใช้กมลฉันทบรรยายภาวะอารมณ์รังเกียจ
ของตัวละคร ปรากฏในเวทัพพะคำฉันทในตอนบรรยายสภาพเหตุการณ์หลังจากที่กลุ่มโจร
ต่อสู้แย่งชิงแก้วแหวนเงินทอง จากเหตุการณ์นั้นทำให้มีโจรเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ภาพที่เห็น
เป็นภาพที่ชวนสลดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศพะเรียงระดาษกลาด
ศิระวินและบ่างตาย
ทัศนาสินองโล-
ดละภูมิพียงสยง

ระกะชาดสกนธ์กาย
เพราจะประหาระพันแทง
หิตะไอ้อนาถแดง
จิตะเยือกสยดยล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 97)

ภุชงคปยาตฉันท ศ. เทศะแพทย์ ประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท
เรื่องศรีสุตาคำฉันท โดยใช้ภุชงคปยาตฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางศรีสุตา
ตอนที่ถกเถียงกันกับพระพี่เลี้ยงของพี่สาว ความว่า

ณ บัดศรีสุตาพัง
 ชะเอยข้อพะนอชู
 พระโคมยงก็หลงเหลือ
 อูรามุ่นและวุ่นวาย

จะนั่งนั่งรำคาญหู
 ริเรื่องพราหมณ์ทำความหาย
 พระช่างเชื่อจะเปื้อนตาย
 ก็เอ๋ยถามมิดรามครัน

(ศ.เทศะแพทย, 2501, หน้า 28)

การใช้ขงคปยาตรฉันทยังพบในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะคำฉันทของ
 ชิต บุรทัต เพื่อแสดงภาวะมุ่มม่นของตัวละครในตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมือง
 เจตะรัฐ ระหว่างทางพบกันโจร โจรให้ผู้ที่ไปด้วยกลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ต่อมาเวทัพพะ
 ได้แลกแก้วแหวนเงินทองให้โจรกลุ่มนั้น แต่ต่อมากลุ่มโจรและเวทัพพะได้เจอโจรอีกกลุ่มหนึ่ง
 ทำให้ต่อสู้กัน ดังคำประพันธ์

และต่างตนก็เตรียมตัว
 ตระเตรียมชุดและจุดไฟ
 ก็ครบมือและถือสร-
 กระสังม่นกระสังเริง
 ก็ให้ฮึกคะคึกห้อม
 ขนานหน้ากระดานเรียง

บ่คิดกลัวอะไรใด
 สว่างโพลงโขมงเพลิง
 พะอาวูธระวังเชิง
 ฤดีเรียวและเพรียกเสียง
 สะพรั่งพร้อมสะพริบเพรียง
 ประชิดต่างระดมตี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

อิทธิสังฉันท ชิต บุรทัต เลือกใช้อิทธิสังฉันทเขียนบรรยายภาวะอารมณ์โกรธ
 ของตัวละครในสามัคคีเภทคำฉันท ตอนที่วัสสการพราหมณ์ได้ทักท้วงเรื่องการไปตีแคว้นวัชชี
 พระเจ้าอชาตศัตรูโกรธที่ขัดพระบรมราชโองการ จึงต่อว่าวัสสการพราหมณ์อย่างรุนแรง
 ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ผันพระกายกระที่บพระบาทและอิง
 พระศัพพะสีหนาทะพืง
 เอออูเหม่นะมึงซิช่างกระไร
 ทูทาสสฤลฉะนี้ไฉน
 คีบกถึงและมึงก็ยังมีเห็น
 จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น

สยอองภัย
 ก็มาเปน
 ประการใด

อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ
ขยาตขยันมีทันอะไร

ก็หมิ่นกู

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 23)

1.4.2 กาพย์ กวีที่มีสถานภาพประชาชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ร่วมกับคำประพันธ์ประเภทฉันทในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ ดังนี้

กาพย์ฉบัง ชิต บุรทัต ใช้กาพย์ฉบังในการแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในเรื่องเวทัพพะชาดกคำฉันท์ ตอนที่เวทัพพะได้ร้ายมนต์คาถาทำให้ฝนกลายเป็นสิ่งของมีค่าจำพวกแก้วแหวนเงินทอง โจรที่จับเวทัพพะไว้เมื่อเห็นดังนั้นก็เกิดความพิศวงและประหลาดใจเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พราหมณ์ครูพลางดูฤษัณ

โอมอ่านอิทธิมนต์

พระเวทวิเศษทันใด

บันดาลมีดมั่วทั่วไป

เมฆคลุมกลุ่มใน

นภาพิลึกเหลือหลาย

วิหยาปลาบแลบแปลบปราย

อากาศประกาย

คณองสนั่นครันครวญ

พายุพัดตรลบทบทวน

แห่งห้องหาวหวน

กระโหยกระหิมครีมคราง

สารพัดอัศจรรย์หลากกลาง

ลพภู์เพียงปาง

จะหล่มจะลุ่มเลพัง

อำนาจสิทธิเดชเวทขลัง

บัดเดียวสมดัง

มโนระประสงค์

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 90)

กาพย์สุรางคนางค์ ชิต บุรทัต ใช้กาพย์สุรางคนางค์เขียนแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่นของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ ตอนที่วัสสการพราหมณ์ก็ส่งข่าวให้พระเจ้าอชาตศัตรูมาตีเมืองลิจฉวีได้ เนื่องจากกษัตริย์เมืองแตกความสามัคคีกันแล้วพระเจ้าอชาตศัตรูมีความมุ่งมั่นที่จะเอาชนะจึงสั่งให้เตรียมทัพ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พระเพยประภาษ	กะมุขอมายุ
บดีประธาน	ตระเตรียมสกล
พหลทหาร	สมรรถชาญ
ประดงประดา	
สพิบสพรั่ง	ณหน้าและหลัง
ณซ้ายและขวา	ละหมู่ละหมวด
ก็ตรวจก็ตรา	ประมวญกะมา
ก็มากประมาณ	
นิกายเสปียง	ก็พอก็เพียง
พโลปการ	และสัดทะกัณ
ทะสรวพะการ	จะยุทระราญ

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 50-51)

1.4.3 โคลง กวีที่เป็นประชาชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เลือกใช้คำประพันธ์ประเภทโคลงมาแต่งร่วมกับคำประพันธ์ประเภทฉันท์ในการแต่งวรรณกรรม คำฉันท์ คือ ชิต บุรทัต โดยปรากฏในวรรณกรรมเรื่องอิศลิลิชาดก ทั้งในช่วงของเนื้อเรื่องและตอนจบของเรื่อง ดังความในตอนที่มีการพิสูจน์ว่าอิศลิลิเศรษฐีตัวจริงคือใคร ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้ภาษาบาลีมาแต่งแทรก และเขียนคำประพันธ์ด้วยโคลงสี่สุภาพความว่า

“อุโห ชัญชา อุโห กุณิ อุโห วิสมจักขุกา
อุภินัน ปิพกา สีเส นานา ชานามิ อิลลิลิ”

สองคนสองกระจอกทั้ง	สองคน งอยแฮ
สองจักขุสองวิกุล	สองแล
สองมีตอมผุดบน	คิระเชน เดียวนา
สองชื้ออิศลิลิแท้	ไปรู้คนไหนนา

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80)

นอกจากนี้ ชิต บุรทัต ยังได้ใช้โคลงในการแต่งช่วงตอนจบของเรื่อง
อิศลิสชาดกคำฉันท์ ความว่า

จบ สุนทรพากย์พรอง	เพรงกาล
จบ เรื่องอิศลิสนิทาน	เท่านี้
จบ ลิ่นระบิลสาร	สรรโล่ ฤทัยพอ
จบ พจน์บทฉันท์ชี้	เชิญช่วยเชิญล
“เอกชน” ไซ่ปราชญ์รู้	หลักแหลม เลยพอ
เปรมจิตสนุกเกม	จึงได้
ประพันธ์พจน์จรดแซม	เสริมโสด กวีนา
อีกจักปลุกกมลให้	ชุ่มชื่นชาวกระแสน
ครุแลหลหู่ทั้ง	ทำนอง ระบอบฤา
ฉันทพากย์ร้อยกรอง	ยากแท้
ลัมผัสพาดพิงตรอง	ตริ๊กท่อน ง่ายเฮย
ผิวปราชญ์ช่วยโปรดแก้	ถูกไว้ตามเดิม เทอญราช

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 82)

จากรายละเอียดที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องรูปแบบคำประพันธ์ของ
วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทำให้เห็นได้อย่างชัดเจน
ว่ากวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์
พระบรมวงศ์ และประชาชน มีการเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากการแต่ง
วรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ในการแต่งอยู่ 2 ประเภท คือ ฉันท์และ
กาพย์ แต่กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้รูปแบบลักษณะ
คำประพันธ์ที่หลากหลายมากขึ้น กล่าวคือ มีการใช้ฉันท์เป็นลักษณะคำประพันธ์หลัก
ในการดำเนินเรื่อง ส่วนลักษณะคำประพันธ์ที่แทรกเสริมเข้ามานั้นนอกจากจะใช้กาพย์ ดังเช่น
วรรณกรรมคำฉันท์แบบเดิมแล้วยังมีการใช้โคลง กลบท และคาถาอีกด้วย ดังนั้นอัตลักษณ์
สำคัญประการหนึ่งของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
คือ รูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์ที่แตกต่างไปจากรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์แบบโบราณ

2. ขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันทกับเนื้อความ การประพันธ์วรรณกรรมโดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันท กวีส่วนใหญ่จะเลือกใช้ฉันทชนิดต่าง ๆ ตามความเหมาะสมหรือสอดคล้องกับเนื้อหา เพราะจะช่วยให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพและเกิดความซาบซึ้ง นักวิชาการด้านการด้านร้อยกรองได้นำเสนอถึงแนวทางปฏิบัติในการเลือกใช้ชนิดของฉันทที่เหมาะสมสำหรับนำมาใช้แต่งคำประพันธ์ที่มีเนื้อหาที่แตกต่างกัน เช่น นพดล จันทรพิบูล และคณะ (อ้างอิงใน วรรณกรรม บำรุงกุล, 2534, หน้า 148-149) ได้กล่าวถึงประเภทของฉันทกับเนื้อความไว้ โดยสรุปว่า สิลลาของฉันทแต่ละชนิดมีความสำคัญเสมอเนื้อเรื่อง กวีจึงต้องแต่งให้ประสานกัน โดยฉันทแต่ละชนิดเหมาะกับเนื้อความต่อไปนี้

1. สัททูลวิกิพีคฉันท (เสียดพยง) มีสิลลาที่เรียกว่าเสียดพยง มีทำนองเคร่งขรึม เอาจริงเอาจัง เหมาะกับเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะที่เรียกว่า บทพระนามพจน์ หรืออาเคียรวาทต่าง ๆ

2. วสันตติลฉันท (เม็ดฝน) เป็นฉันทที่มีทำนองสลาสละสลวย เหมาะสำหรับพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือที่เป็นเค้าความพึงเย็น ๆ หู เพิ่มเติมเข้ามาเป็นส่วนประกอบ เช่น ใช้พรรณนาชมบ้านเมือง ชมธรรมชาติ และชมความงามของผู้หญิง

3. อินทริวิเชียรฉันท (สายฟ้าพระอินทร์) เป็นฉันทที่มีทำนองจังหวะสละสลวย กวีจึงเลือกใช้ฉันทชนิดนี้ในการพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือใช้ในความความเรียบ ๆ หรือบางทีก็ใช้พรรณนาความรัก ความโศก

4. โดฏฉันท (ประตักแทงโค) มีสิลลากระชั้น สะบัดสะบั้ง ใช้สำหรับเค้าความที่แสดงอาการโกรธเคือง ร้อนรน หรือคึกคะนอง น่าสนุกสนาน แต่บางทีอาจใช้มาฉันทฉันทได้เช่นกัน เพราะมีสิลลาคึกคะนองเช่นเดียวกัน

5. อิติสังฉันท (งดงาม) มีลักษณะสะบัดสะบั้ง แต่ไม่กระชั้นอย่างโดฏฉันท ใช้สำหรับเค้าความน่าหวาดกลัว เอะอะตึงตัง หรือเกรี้ยวกราด เป็นที่ตระหนกตกใจ ซึ่งเนื้อความลักษณะนี้อาจใช้จิตรปทาฉันทแทนได้

6. กมลฉันท (ดอกบัว) ต้นวรรคของกมลฉันทเป็นลหุเรียงกัน 2 คำ จึงมีเสียงเบา ชิดกัน 2 พยางค์ จึงเหมาะสำหรับใช้กับเค้าความที่มีลักษณะตื้นเต้นเล็กน้อย หรือลักษณะเศร้าโศก จะใช้บรรยายดำเนินเรื่อง หรือบอกความรู้

7. ฤชคประยาต (นาคเลื้อย) มีลักษณะสละสลวย จึงมักใช้ในเนื้อความที่แสดงความร่าเริง ตัดพ้อ บางทีใช้ในความโศกเศร้า หรือเชิงพรรณนา

8. มาลีนิฉันท์ (หญิงผู้แต่งด้วยพวงดอกไม้) ช่วงต้นวรรคมีจังหวะที่เร็วและสั้น แต่ช่วงวรรคที่สองและสามจึงจะช้าและทอดยาวขึ้น เป็นฉันท์ที่แต่งยาก มักใช้ในเนื้อความที่มีลักษณะสับสนและราบรื่นต่อเนื่องกัน

9. อินทรวงศ์ฉันท์ (เหล่านกพรหมอินทรี) มีลักษณะคล้ายอินทรีวิเชียรฉันท์แตกต่างกัน ตรงที่วรรคหลังมีคำเพิ่มขึ้นหนึ่งพยางค์ คือ มีคำลหุก่อนคำท้ายวรรคที่สองและสี่ทำให้ท้ายวรรคมีลักษณะสะดุดสะบักขึ้น บรรยายความอัดอั้นตันใจ

10. สัทธราฉันท์ (หญิงที่ทรงความงาม) เป็นฉันท์ที่แต่งยากอีกชนิดหนึ่ง กวีบางท่านใช้ในการพรรณนาความงามของภูมิประเทศ บางท่านใช้การบรรยายดำเนินเรื่อง บางท่านใช้บรรยายความรู้สึกที่พลุ่งพล่าน

มะเนาะ ยูเด็น (2541, หน้า 321-326) ยังได้อธิบายถึงการเลือกใช้ฉันท์ชนิดต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และเนื้อความ สรุปความได้ดังนี้

1. บทนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบทไหว้ครู บทสรรเสริญพระเกียรติ หรือที่ต้องการให้เนื้อความมีความขลัง นิยมใช้ สัททูลวิกิพีตฉันท์ สัทธราฉันท์

2. บทเล่าเรื่อง บทชม หรือบทคร่ำครวญ ไม่ว่าจะเป็นบรรยายโวหารหรือพรรณนาโวหาร นิยมใช้อินทรีวิเชียรฉันท์ หรือวสันตดิถีฉันท์

3. บทแสดงอารมณ์รุนแรง เช่น โกรธ ตื่นเต้น วิตกกังวล หรือบรรยายความในใจเกี่ยวกับความรักที่ต้องการให้เห็นอารมณ์ที่สะท้อนใจเป็นอย่างมาก นิยมใช้ อิทธิสังฉันท์

4. บทพรรณนาโวหารหรือบรรยายข้อความที่น่าตื่นเต้น หรือเป็นที่ประทับใจ นิยมใช้ ฤชงคปยาตฉันท์

5. บทสนุกสนาน ขบขัน หรือตลกคักสับสน บทที่ต้องการบรรยายให้เรื่องดำเนินไปอย่างรวดเร็ว นิยมใช้ ไตรภูกฉันท์ มาณวกฉันท์ หรือจิตรปทาฉันท์

6. บทบรรยายความ นิยมใช้ อุเปนทรีวิเชียรฉันท์ อินทวงศฉันท์ วิชชุมมาลาฉันท์ หรือสาลินีฉันท์

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า กวีต่าง ๆ ทั้งที่อยู่ในสถานภาพพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน มีการเลือกใช้ชนิดของฉันท์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์ของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์อย่างหลากหลาย ซึ่งคำประพันธ์บางตอนมีการเลือกใช้ชนิดของฉันท์แตกต่างไปจากที่นักวิชาการด้านการประพันธ์ร้อยกรองได้ให้แนวทางปฏิบัติไว้ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 กษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชนิพนธ์เป็นจำนวนมาก พระราชนิพนธ์ที่ประพันธ์ด้วยลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันทก็มีเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน ในการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้เลือกวรรณกรรมที่นำมาใช้ในการศึกษา จำนวน 3 เรื่อง คือ มัทนะพาธา ปรียทรรติกา และมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย จากการวิเคราะห์การเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทเพื่อใช้ในการพระราชนิพนธ์ เนื้อความที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครพบรายละเอียดต่าง ๆ ดังนี้

2.1.1 ภาวะรัก

1) อินทวิเชียรฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประพันธ์บทละครเรื่องมัทนะพาธา โดยมีการใช้อินทวิเชียรฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักในตอนที่ย้ายเสน่ห้ให้ทหารทำพลับพลาที่ประทับใกล้อาศรมของกาสะทรรดินเพื่อจะได้อยู่ใกล้ ๆ นางมัทนา และคืนนั้นเองย้ายเสน่ห้พรั้งร่ำพันถึงนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ย้ายเสน: โอ้อไกรระไรเลย
พอเห็นก็ซาบซ่าน
ยิ่งยลระนิดา
เพลิงรุ่มประทุมกาย
พิศโชนบมีทราหม,
จนสุดจะหาพจน์

บมิเคย ณ ก่อนกาล!
ฤดีรักบหักหาย.
ละก็ยิ่งจะร้อนคล้าย
ณ อุราบลาลด.
วะธูงามสง่าหมด,
สรรพเสริญเสมอใจ.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 272-274)

2) อินทรวงศ์ฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อินทรวงศ์ฉันทในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่จิตรระเสนสนทนากับสุเทษณ์ว่า หากสุเทษณ์รักใคร่ก็คงจะสมหวัง แต่สุเทษณ์ซึ่งหลงรักนางมัทนาได้บอกกับจิตรระเสนว่าเว้นแต่นางมัทนาเท่านั้น และได้พรั้งร่ำพันถึงนางมัทนาด้วยความรักให้จิตรระเสนฟังดังคำประพันธ์

จริงอยู่นะเจ้าเอ๋ย
นางใด ณ แมนการ
เว้นเดียวก็แต่โฉม

ผิจะเซยสมัครสมาน
ก็จะลิตธิสมฤดี,
มะทะนาวิสุทิตศรี

ผู้เลิศสุรางค์มี
แต่เห็นอนงค์รา-
ไม่มีอนงค์ใด

วรรูปวิเลชวิไล
มะประเสริฐวิเศษวิสัย
นะจะเทียบจะเทียบจะทัน;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 214)

3) ไตรภูกฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ประพันธ์บทละครเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักโดยการใช้อุทกฉันทในตอนที่ย้ายเสนบอกรักนางมัทนาแต่นางมัทนาไม่เชื่อในคำพูด จึงขอให้ย้ายเสนสาบานย้ายเสนก็ยอมสาบาน ดังคำประพันธ์ว่า

ย้ายเสน: มะทะนาคนรัก	วรยอद्यุพะดี,
และจะรักบมิมิ	ฤดีหน่ายฤระอา;
ผิจะอายุจะยืน	ศะตะพรระษะฤกว่า
ก็จะรักมะทะนา	บมิมิหย่อนฤดีหรรษ;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 282-283)

4) วสันตติลกฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้สันตติลกฉันท ในการแสดงภาวะอารมณ์รักของย้ายเสนที่มีต่อนางมัทนาในตอนที่ย้ายเสนได้พานางมัทนามาไหว้พระกาละทรรคินเพื่อขอให้ทำพิธีอภิเษกให้ ย้ายเสนได้กล่าวถึงความรักที่มีต่อนางมัทนา ดังคำประพันธ์ว่า

ย้ายเสน: พอข้าประสพวิมลแพกตร์	มะทะนาระริชัญ
อันอึ่งประหนึ่งสุมิคะอัน	ศะระเสียบณกลางใจ;
พิษกามะศรประดู่จะพิษ	ระอุอัคคิเฝาใน
อกผลาญและราญกะมะละไหม้	บมิมิอาจจะดับลง

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 300)

5) สัททูลวิกิพิตฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสัททูลวิกิพิตฉันทในการแต่งเพื่อแสดงอารมณ์รักของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องปริยทรรคิกา ในตอนที่วิทุษกได้ออกมาอธิบายถึงเหตุการณ์ว่า พระเทวีวาสวทัตตา กำลังบำเพ็ญบุญโดยทรงอด และขอเชิญไปพิธีโสธถิธาณะ เมื่อท้าววิตสราษ ออกมาก็รำพันถึงพระเทวีวาสวทัตตาดด้วยความรัก ดังคำประพันธ์ว่า

ราชา. ทรงแต่มังคลามาตรมะณทะนะภฤตา นางชูปและดรัสซ้า
และอ่อน; ทั้งผิพักตร์ก็ซิดประหนึ่งพระศตธรรยามจวนทิวากร รุจี; อิกใจนางก็ระทเพราะ
ท้าวรพิธิ; จึงจิตตณูนี้ประสงค์ใครเห็นนิมปิยนารีเหมือนขณะองค์ แรกเริ่มพะวงจิตต์เพราะรัก

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 69)

6) **อีทิสงฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ประพันธ์บทละครเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก โดยการใช้อีทิสงฉันทในตอนที่ย้ายเสนกับมัทนาจะต้องจากลากันหลังจากที่ได้พบกันในช่วงกลางคืน ซึ่งในช่วงใกล้รุ่งเช้า ดังคำประพันธ์

ชัยเสน: อ้ออะรุณแอร่มระเรื่อรุจี
 ประคุมะโนภิรมย์ระดี ฌ แกรรัก
 แสงอะรุณวิโรจน์ระภาประจักษ์
 แฉล้มเฉลาและโคกีนก ฌฉินไต่,
 หญิงและชาย ฌ ยามระตือทุทัย
 สว่าง ฌ กลางกะมลละไม ก็ฉินนั้น;
 (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 284)

7) **อารยฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อารยฉันทประพันธ์บทแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในเรื่องปริยทรรติกา ตอนที่ท้าววัดสราชนะนำตัวเองว่าเป็นใคร นางอนันยกาก็ทราบทันทีว่าเป็นคนที่พ่อของนางได้มอบนางให้ นางอนันยกาก็ได้มองดูท้าววัดสราชนด้วยความชื่นอาลัย เมื่อนางเจริญพานางอนันยกาเดินทางต่อไป ท้าววัดสราชนก็ได้กล่าวชมความงามของนางอนันยกาว่า

ข้อบัวแม่หน้าหุบไซร์ ยังบอกแจ้งได้ ประหนึ่งจะส่งภาษา
 โดยเกสรชั้นนั้นว่า มันสุชนักหนา เพราะถูกมือหล่อนละมุน
 (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 87)

2.1.2 ภาวะทุกข์โศก

1) **สาลินีฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใช้สาลินีฉันทในแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธาตอนที่นางมัทนาพร่ำรำพันถึงชัยเสนหลังจากที่ได้มีโอกาสพบกัน นางมัทนาก็หลงรักชัยเสน แต่พอนึกว่าพลสิ้นคืนนี้ไปจะไม่มีโอกาสได้พบกับชัยเสนอีกแล้วจึงรู้สึกเสียใจ ดังคำประพันธ์

มัทนา: โอนึกขึ้นมาแล้ว ละก็แทบจะร้องไห้,
 พอหมดคืนนี้ไซร์ ก็จะช่วยละโอกาส,
 เออทำฉันทไต่ดี นะจะให้พระทรงราชย์,
 อยู่ต่อไม่ลีลาศ จระจาก ฌ ที่นี้?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 276)

ปรียมะทา: ทูษะโหพระมะทะนา

พระจะมะลายพระชีวะจร

บมิดำรัสจะนะชวน

พระมะละทิงคนุพิไร

พระวรคุณอดุละครอง

คนุจะนีฤจะมิตัล-

พระมาตุวร,

พระแม่โณ

พระดวนคระไล

พิลาปะอนันต์;

และป่องและกัน

ยะเศร่าอุรา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 368)

5) **สัทธาฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทสัทธาฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในบทละครพูดเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่วิทูรพราหมณ์ได้ขอเข้าเฝ้าชยเสนและบอกความจริงว่านางจันตีเป็นคนออกอุบายใส่ร้ายนางมัทนา ทำให้นางมัทนาไม่ได้รับความผิดอันใด ชยเสนจึงรู้สึกเสียใจมากที่ต้องเสียนางมัทนาไป ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ชยเสน : พังคำหม่อมเฒ่าวิทูรแจ้ง ว่าจะนะประดุจะแทง

ที่อุราแยง กระทั่งใจ!

โอ้แพรวนารีจัญไร

ทุษะประทะ ณ หะทัย

โดยมิทันได้ คะเนิงว่า

จันตีผู้เป็นธิดารา-

ชะมะคะระแหละจะกล่า

ออกอุบายพา-

ละเช่นนั้น;

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 349)

2.1.3 ภาวะโกรธ

1) **อุปชาติฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อุปชาติฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร ในบทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่นางจันตีทะเลาะกับชยเสน เนื่องจากนางจันตีพระมเหสีของชยเสนได้มาที่สวนหลวงและกล่าวต่อว่าชยเสนที่กลับมาแล้วไม่กลับเข้าไปพระราชวัง โดยทั้งนางจันตีและชยเสนพูดจาเสียดสีจนทะเลาะกัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จันท์: ตะนุก็รู้ว้า
 เหตุว้านะสิริตัน
 หญิงใดตระหนี่ตัว
 ะนั้นบขัดขึ้น
 ตะนุสิเป็นลูก
 ถ้อยคปรู้จัก
 ที่ไหนตะส่วยา-

พระสิโปรดนะแนชัด,
 บมิมิจะขัดขึ้น!
 ละก็ผัวบรักยีน
 และประจบสิผัวรัก;
 ะระราชะทรงคักดี
 จะประจบประแจงดี,
 วสุดาพระโยคี!

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 322)

2) อุเปนทริวิเชียรฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อุเปนทริวิเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของนางจันท์ ในเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ชัยเสนพยายามอธิบายให้นางจันท์ฟังว่า สาเหตุที่แต่งงานกับนางจันท์เพราะพ่อของทั้งสองคนชอบพอกันและจัดการให้แต่งงานกัน ชัยเสนกตัญญูต่อพ่อจึงยอมแต่งงานและให้นางจันท์เป็นมเหสี คำอธิบายของชัยเสนทำให้นางจันท์โมโหมาก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

จันท์: ชะฉาอะราลี
 กระไรละเหิมหาญ
 อีโสภณี่ดี
 เนะมึงนะเงาหัว

อืออะปรียอิดัวการ,
 บมิริู้สำนึกตัว;
 ตะประจบสำออยผัว,
 บมิมิละรู้ไหม?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 325)

3) กมลฉันท พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้กมลฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์โกรธในบทละครเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่นางมัทนายืนยันกับสุเทษณ์ว่าจะมีความสัมพันธ์กับผู้ชายที่นางรักเท่านั้น เมื่อสุเทษณ์ได้ยินดังนั้นก็โกรธและตวาดมัทนาย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทษณ์: (ตวาด) อุเหม!
 มะทะนาชะเจ้าเล่ห์
 ตะละคำอุวาทา
 ดนุถามก็เจ้าไซ้
 วนิดาพยายาม

ซิซิช้างจำนรรจา,
 ฤกระปิดกระบวนความ.
 บมิตอบณคำถาม
 กะละเล่นสำนวนนวน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 238)

2.1.4 ภาวะมุ่มม่น

1) **จิตรปทาฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนะพาธา และได้เลือกใช้จิตรปทาฉันทเพื่อแสดงภาวะมุ่มม่นของตัวละคร มีในช่วงที่กล่าวถึงพิธีอภิเษกสมรสระหว่างชัยเสนและมัทนา มีการกล่าวปฏิญญาว่าจะรักและดูแลกัน ดังความว่า

ชัยเสน: ข้าชัยเสน อธิเบนท์พงศ์ จันทะประสงค์ พิธิสมรส กับมะทะนา วุฒปรางกู กอบวระยศ สิริเท่ากัน; ข้าจะถนอม ทะนุพร้อมพรั่ง สมดุจะดัง มหิสีอันเป็นภริยา สหะชาติกัน เป็นอรชวัญ ณ นิเวศน์ใน!

มัทนา: ข้ามะทะนา วนิดายอม มอบฤติน้อม ณ พระทรงชัย เป็นวระราช มหิสีไผ่ ภัคดี ณ ไต้ บมิลดลา

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 309)

2) **อินทริวิเชียรฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เลือกใช้อินทริวิเชียรฉันท แสดงภาวะมุ่มม่นของตัวละครในบทละครเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่มายาวินเล่าให้สุเทษณ์ฟังว่า สาเหตุที่นางมัทนาไม่รักสุเทษณ์เพราะชาติที่แล้วสุเทษณ์ได้บังคับให้นางมัทนายอมเป็นภรรยา โดยการจับพ้อของนางมัทนา ถ้านางยอมเป็นภรรยาก็จะไว้ชีวิตพ่อนางมัทนาไว้ปาก และมาหาสุเทษณ์แต่ก็ได้ฆ่าตัวตายต่อหน้าสุเทษณ์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แล้วทูลแถลงโดย
ว่าองค์พระนงคราญ
แต่ได้ปฏิญญา
ว่าจักมิยอมให้
ครั้งนี้แหละสุดแสน
เพราะวาปีดาร์ก
จึงยอมถวายตัว
ขององค์ชนกนา-

สิริสัจจะวาทหวาน
บมียากจะขัดไต่,
วรสัจจะมันไว้
นรผีนฤตริรัก
จะประดักประเดิดนัก
จะบรอดพระชนมา,
และก็ไถ่พระโทษา
ละบต้อมลายชนม์

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 224-225)

3) **สาลินีฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้สาลินีฉันทในการแสดงภาวะมุ่งมั่นของตัวละครในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ฉันทวิภวชนะได้เล่าเรื่องศุภางค์ได้แสดงความมุ่งมั่นที่จะอาสาไปรบและได้ตายในสนามรบ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฉันทวิภวชนะ:	ข้าบอกแก่เสนี	จะบปลงละชีวัน
	เป็นแต่ให้เขานั้น	มละเขตประเทศนี้;
	เขาตอบว่าเขานั้น	ฤดีมั่น ณ ฤกดี,
	ต้องห่างจากทรงศิริ	ชีวะเขาบอยากครอง,
	ขอลาแล้วมุ่งมั่น	จระตรง ณ ที่กอง
	ทัพหลวงด้วยใจปอง	ฤดีแผ่พรหส์อยู่

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 354)

2.1.5 ภาวะพิศวง

1) **สาลินีฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้สาลินีฉันทแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ตอนที่ศุภางค์เห็นนางมัทนา และได้ถามกับโสมะทัตว่านางมัทนาเป็นใคร เมื่อโสมะทัตเล่าว่านางมัทนาเป็นดอกไม้ที่จะสามารถเปลี่ยนเป็นมนุษย์ได้ในวันเพ็ญทำให้ศุภางค์รู้สึกประหลาดใจดังคำประพันธ์

ศุภางค์:	ที่ท่านได้เล่านี้	นาก็แปลกละเจ้าข้า;
	แต่ครั้นเมื่อพิศพา	ฤดีเห็นจะเป็นจริง,
	ด้วยนางนี้มีสุน-	ทะระลักษณายัง
	ยวดกว่าบรรดาหญิง	ณ มนุสสละโลกแท้

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 265)

2) **อุเปนทรวิเชียรฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์บทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา และในตอนหนึ่งได้มีการใช้อูเปนทรวิเชียรฉันทแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร ในตอนที่ชัยเสนได้มากราบไหว้พระกาลิทรศิน และเมื่อชัยเสนได้เห็นนางมัทนาก็ตกตะลึงในความงามของนางมัทนา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน:	เอ๊ะกุสุบินเห็น	ภาวะจริงนะเมื่อกี้,
	ฤเทวนารี	ธเสด็จ ณ ศาลา?
	และเจ้าก็แลเห็น,	เพราะฉะนั้นลิตอบมา

จะเป็นสุตาฟ้า

ฤจะเป็นระริใด?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 269)

3) อุบัติฐานันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อุบัติ

ฐานันท์ ในการแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา ในตอนที่โสมนัดซึ่งเป็นหัวหน้าศิษย์ของพระกาละศรทนต์ได้มาพบกับดอกกุหลาบก็รู้สึกประหลาดใจ เนื่องจากไม่เคยเห็นดอกไม้แบบนี้มาก่อน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

โสमतต:	อันบุษปะประหลาด	บมิเห็น ณ แห่งใด
	งามสรรพะวิไล-	ยะวิเศษะมาลี;
	สีแดงก็มีจ้ำ	ดุดะดอกชบาสี,
	งามดังตรูณี	ยละเพลินเจริญตา.
	กลิ่นหอมก็ระรวย	รละลมร่ำเพยพา
	ถึงไหนฤก็่น่า	จะระรื่นภิรมย์หวน.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 248-249)

4) วสันตติลกณันท์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใช้วสันตติลกณันท์บรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในบทละครเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่นางมัทนาโดนเวทย์มนต์ของมายาวินและเดินทางมาพบกับสุเทษณ์ ลักษณะภายนอกของนางมัทนา คือ ตาจ้องไม่มองใคร มีกิริยาอาการคล้ายคนหลับอยู่ พูดหรือแสดงกิริยาอย่างเช่นเดียวกับคนที่กำลังฝัน ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สุเทษณ์:	รักจริงมิจริงฤก็ไฉน	อรไทบ่แจ้งการ?
มัทนา:	รักจริงมิจริงก็สุระชาญ	ชยะโปรตสถานใด?
สุเทษณ์:	พี่รักและหวังวรุจะรัก	แลบทอดบทิ้งไป
มัทนา:	พระรักสมัครณพระหทัย	ฤจะทอดจะทิ้งเสีย?
สุเทษณ์:	ความรักละเหี่ยอุระระทด	เพราะมีอาจจะคลอเคลีย.
มัทนา:	ความรักระทดอุระละเหี่ย	ฤจะหายเพราะเคลียคลอ?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 229)

5) **ภุชงคปยาตฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้ภุชงคปยาตฉันท แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในบทละครเรื่องมัทนะพาธา ในตอนที่กล่าวถึงชัยชนะที่เดินทางหลงเข้ามาในป่า ซึ่งตอนนั้นพระกาละทรรคินรู้สึกประหลาดใจว่ามีเหตุอันใดเกิดขึ้น เนื่องจากรู้สึกวุ่นวายตาช่ายตาชวากเกิดเขม่น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

กาละทรรคิน:	เอะมีเหตุอะไรหนอ	จะบังเกิดอุปัทวมา.
	เพราะว่าเนตรช่ายชวาก	เขม่นอยู่จะเป็นลาง.
	อโหนิกก็ร้อนนอก	วิตกถึงธิดาพลาง;
	ชะรอยภัยจะพานนาง	ธิดาแน่ละครานี้.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 258)

6) **สัททูลวิกิพีตฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้สัททูลวิกิพีตฉันท แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องปรียทรรคิกา ตอนที่ท้าววัตรราชได้มองเห็นนางปรียทรรคิกา ซึ่งแสดงเป็นนางอรันยกา เมื่อเห็นความงามของนางปรียทรรคิกา ก็ถึงกับประหลาดใจในความงาม ดังข้อความที่ว่า

ราชา. (แลดูด้วยความหลากใจ) เกลือเอ๋ยโฉมของหล่อนอันงามหาที่เปรียบมิได้
ทำให้เฝ้าไปหลายอย่าง. ฉันเองก็หารู้แน่ได้ไม่ ดูลิ!

ถานางเปนวนรนาถกันยะจรจากบาดาลเพราะอยากเยี่ยงพิภพ?

ไม่ใช่แน่เพราะคนก็เคยจระจิบ ถิ่นนั้นบ่พบใคร เสมอ

ฤาแสงจันทร์จะประชุมและสงส์สิริละเออ?

เห็นผิดละเหอนนี้ ทิวา

ใครหนองามตะละองค์พระศรีวิรูปศุภา ถือบัวสง่างาม ณ หัตถ์?

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2553, หน้า 79)

2.1.6 ภาวะสงบ

1) **สาลินีฉันท** พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้สาลินีฉันท แสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในบทละครพูดคำฉันทเรื่องมัทนะพาธา ตอนที่พระชัยเสนได้รู้ความจริงทั้งหมดว่านางมัทนายังไม่ตาย และตอนนี้ก็กลับไปอยู่ในป่าดังเดิม ส่วนศุภางค์ก็ได้อาสาไปรบและตายในสนามรบสมกับชายชาติทหาร ทำให้พระชัยเสนเกิดความสงบ สบายใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชัยเสน: เอกอภัยค้อยคลายความ	ทุชะทับหทัยอยู่,
เมื่อทราบมิตรของกู	บเลี้ยวชีวิตราม;
เป็นเชื้อชาตินักรบ	สละชีพ ณ สงคราม
นับได้วาตาทายงาม	ดูจะนายทหารกล้า.

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2509, หน้า 355)

2.2 พระบรมวงศ์

2.2.1 ภาวะรัก

1) **อินทริวิเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ได้ใช้อินทริวิเชียรฉันทในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่พระนลไปพบนางทมยันตีตามคำสั่งของพระอินทร์ ความว่า

เมื่อนั้นนิษัณหา	ยลราชกานดา
นวลนงพะงาวา	มวิลาสวิไลยศรี
โคกาศ์สอองอ่อน	อรชรสุพรรณี
เพราพรอมลอมมี	สิริเลิศสราญตา
เอวองค์คะออนแอ่น	อูระแมนประทุมมา
ล้วยแย้มยะยวนยา	มะกมูทบตีเซย

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 81)

2) **อินทรวงศ์ฉันท** พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้อินทรวงศ์ฉันทในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของนางทมยันตีในเรื่องพระนลคำฉันทในตอนนี้นางทมยันตีได้ยื่นถึงความงามของพระนลจากหงส์ก็รู้สึกรักใคร่หลงใหลจนนอนไม่หลับ ความว่า

เมื่อนั้นพระไภมี	ยุวดีกำดัดฤดี
คำนึ่งพระนลมี	นยะหงส์พิงคะทูล
หมองหมายบ่วายว่าง	สุขนางก็สว่างก็สุญ
อาคูลอคูลย์กุล	พิศวาสบคลาดบ่คลาย
ยามนิทรบ่นิทรเนา	นิทระเศร้าทวนทวย
ร่อนรณสกลกาย	บ่มีเหือดก็เดือดกมล

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 69)

3) **วสันตดิถีกัณท์** พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา นิพนธ์ มหาชาติคำฉันท์ โดยมีการใช้วสันตดิถีกัณท์แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในตอนที่ยกมา และชาลีได้พบกับพระนางมัทรีหลังจากที่ต้องไปอยู่กับชุกเป็นเวลานาน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความรักระหว่างแม่กับลูกที่ได้มาพบกันหลังจากที่ต้องพลัดพรากจากกัน ความเป็น

ชวนกันประนมกรประณต	บทเรศพระชนนี
ปางนั้นน่านดาญดี	ธกัศวานเสด็จมา
พร้อมด้วยกุมารบริวาร	ลุลุสถานพระสิทธา
ฝ่ายองค์อนงค์ครดา	บคินีทรงบง
เสียวสันประหวั้นพระวรกาย	ธระสายระส่ำทรง
เล่นสุดพระแรงอรอนงค์	บมิรังมิรอร
สองหนอนรินทรก็วัง	จรกอดพระชนนี
ทั้งสามธเศร้ามะทิว	สริลลัมสลบพลัน

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 31)

2.2.2 ภาวะทุกข์โศก

1) **อินทรวีเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ใช้อินทรวีเชียรฉันทในการแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ในตอนที่นางผุสดีเสียใจที่พระเวสสันดรต้องออกนอกเมืองไป และไปขอให้กลับไปยังวังเช่นเดิม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

แจ้งว่าพระภูเบศร์	นิรเทศพระเวสสัน
ดรจากมโหศวรรย์	อุระนางก็พางพัง
ทรงสีกากาญ	จนะยานก็จรัย
ปราสาทพระลูกยัง	อรทรงพระโคกา
โศกพลางพระนางเจ้า	จรเฝ้าพระภรรดา
ขอโทษพระลูกยา	บมิได้ก็อาดูร

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472 หน้า 6)

พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ได้ใช้อันทรวิเชียรฉันท์ ในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์ทุกซอกซี้ดของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ เช่นเดียวกัน คำประพันธ์ช่วงนั้นเป็นคำประพันธ์ในตอนที่น่าทึ่งยินดีเสียใจเป็นอย่างมาก ที่ตื่นมาแล้วไม่เจอพระนล เพราะพระนลทิ้งนางไป

ครั้นเมื่อพระทรงชัย	จรในพนาลี
หอนชาพระนารี	ธกัตีนกัฟ้นกาย
หวาดควาพวากอด	จิตจอดพระภาฉาย
ควาลมบ่สมหมาย	มิประสบสวามี
เหลียวแลชะเง้อหา	พระมหากษัตริย์ศรี
เธอหายจะหน่ายหนี	สละน้องกระมังหนา
หวั่นเลียวจะเหลียวซ้าย	นลหายบ่เห็นมา
หวาดเลียวจะเหลียวขวา	ก็บ่สบพระทรงศิลป์

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 145)

2) **อินทรวงศ์ฉันท์** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นิพนธ์ พระนลคำฉันท์ และมีการใช้อินทรวงศ์ฉันท์บรรยายความเศร้าโศกเสียใจของตัวละครตอนที่ พี่เลี้ยงของนางมยุรีไปบอกพ่อของนางมยุรีว่า ขณะนี้นางมยุรีมีความทุกข์ถึงขนาด กินไม่ได้นอนไม่หลับและดูหม่นหมองเป็นอย่างยิ่ง จากคำบอกเล่านี้ทำให้พ่อของนางมยุรี รู้สึกไม่สบายใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นพระจอมธร	มะวิทรระพังเฉลย
หอนรู่ระหัสเผย	ธกร้อนอุราสลาย
ลูกกูก็ช้ำพญ	จิตกูบ่รู้สบาย
ใจกูบ่อดูตาย	อุระเดือดบ่เหือดทำน
หนักใจหทัยท้าว	ระอุอ้าวบ่รู้จะทน
จึงองค์พระทรงพล	ก็ละห้อยละเหี่ยหทัย

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 70)

3) **วสันตดิถีฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา นิพนธ์ มหาชาติคำฉันท์ โดยใช้วสันตดิถีฉันทบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของนางมัทรีไปฝากลูกไว้กับพระเวสสันดร ตอนที่กำลังจะเดินทางไปหาผลไม้ในป่า หลังจากที่เมื่อคืนได้ฝันร้ายว่ามีคนมาเอาลูกไป แต่เมื่อไปถามพระเวสสันดรก็บอกว่าไม่เป็นอะไร ซึ่งถึงนางจะได้ยินคำตอบแบบนั้น ก็ยังคงทำให้นางไม่สบายใจ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ทูลฝากณเปื้องบทริน	ทรราชวโรดม
ฝากพลางก็อาดูระทม	หทัยคงพ่างภินท์
นางร่ำรำพรรณพจนลั่ง	ปิยบุตรระโหมฉิน
อย่าคลาดพระบาทนฤปดิน	ทรมลนระลุยกยา
สั่งพลางพระเนตรนุชก้อง	นยนามพุธารา
กำสรดระทดฤทธยาสา	หลสเหตุจะจำไกล
จำเป็นก็จำจรประจักษ์	จรพราภพระหน่อไท
เพื่อหาผลาผลละนไพร	ปฏิบัติพระสามี

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 17)

4) **สัททูลวิกิพีตฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ใช้ฉันทประเภทสัททูลวิกิพีตฉันท แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกในวรรณกรรมเรื่องอลิณีจิตต์คำฉันท์ ตอนที่เจ้าเมืองพาราณสีป่วยจะตายในที่สุด ทำให้มีเหลือซึ่งกำลังตั้งครรภ์เกิดความโศกเศร้าเสียใจความว่า

โอไอ้องคณฤเบศร์ประเวศภวสวรรค์	ทิ้งข้าคนานันต์
อนาถ	
อกเอ๋ยเคยทศนาราชธิปไตย	ตั้งฤาพระบำราศ
ครระไล	
โอไอโพธิอุดมและร่มวิไล	ร่มบารมีไท
ก็เทียบ	
อกเอ๋ยอันถนอเย็นและเป็นสุขจะเปรียบ	กรอุท้าวก็ทำเนียบ
นที	

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 25-26)

2.2.3 ภาวะโกรธ

1) **อินทริเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ก็ใช้อินทริเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในเรื่องพระนลคำฉันท์ ในตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระนลไปบอกกับนางทมยันตีว่าในการเลือกคนที่จะแต่งงานด้วยให้เลือกพระอินทร์ พระยม พระวรุณ หรือพระอัคคี เมื่อพระนลได้ยินดังนั้นก็เกิดความไม่พอใจ เพราะพระนลเองก็รักนางทมยันตี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้นพระนลยิล	พระมหินทะเจรจา
ยิ่งฟังก็กังขา	อุระขุนรำคาญเคือง
อ้างค์สุเรศร	อสุเรศรบร่อเรือง
รอบร่าบประภาพเปลือง	พิชพาลบ่ทานทน
ซ้ายกนิกรชาญ	ชวหาญระเห็จเหิน
ควนโดยสถลกล	จะกระหืดกระหอบเห็น
เพื่อการสยุมพร	พระยุพาประภาเพ็ญ
หมายมิตรบ่คิดเชิญ	ทูลทางณะกลางไพร

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 78-79)

2) **สัททูลวิกีฬิตฉันท** พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เลือกใช้สัททูลวิกีฬิตฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์โกรธของกลี ซึ่งไม่พอใจที่นางทมยันตีเลือกพระนลโดยไม่เลือกเทพทั้ง 4 อันประกอบไปด้วย พระอินทร์ พระยม พระวรุณ และพระอัคคี โดยพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้บรรยายความโกรธของกลีที่มีต่อนางทมยันตี ความว่า

เมื่อนั้นองค์กลีทราบก็ปลานกมลตรอง	ตรีภักวีวพระผิวทอง
ยุพา	
เอิบอาฆาตทูลจิตเพราะจิตตะริศยา	ดูดูสุดามา
นุ้ย	
กำเริบเอบจิตหมิ่นสุรินทรบ่มี	เคารพพระวัชชี
วิชัย	
ดูหมิ่นทั้งพระวรุณพระเพลิงพระยมไกร	กำเริบลำพึงใจ
บเกรง	

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 104-105)

2.2.4 ภาวะมุงมั่น

1) **วสันตดิถีกัณท์** พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ใช้วสันตดิถีกัณท์ในเรื่องมหาชาติคำฉันท์ กัณท์วนประเวศน์เพื่อแสดงให้เห็นถึงความมุงมั่นของพระเวสสันดรตอนที่ชาวบ้านเมืองจัตวรัฐพาราขอให้ทั้ง พระเวสสันดร พระนางมัทรี กัณหาชालี ครองเมือง แต่พระเวสสันดรยืนยันจะไม่ครองเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายพระองค์พระพงศภวันต์	ก็บ่ผ่อนบ่ผ่อนตาม
ข้าตรัสภิปรายพจนปาราม	บมิให้ตระไลทูล
เจตราชมิสมกมลหมาย	ก็ถวายมไหสุริย์
เจตรัฐพิพัฒน์พิบูลพูน	ธนโภชนาหาร
สมเด็จชินังกูรพระองค์	บประสงค์ศฤงคาร
พอรุ่งพิโรจสุริยาน	ก็อำลาครະไลจระ

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 10)

2) **ภุชงคปยาตฉันท** พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้ภุชงคปยาตฉันท บรรยายภาวะอารมณ์มุงมั่นของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ในตอนที่กล่าวถึงความมุงมั่นของนางทมยันตีที่จะเลือกพระนลเป็นพระสวามี ก็มีการใช้ภุชงคปยาตฉันทแต่งคำประพันธ์ เพื่อแสดงความมุงมั่นของนางทมยันตี ดังคำประพันธ์ว่า

พระองค์อื่นพระองค์ใด	ก็ข้าไม่เมนาทร
จะหมายเรียงจะเคียงหมอน	มิสมแทจะแตกาย
พระองค์เชอพระองค์เดียว	พระนลเชียววิชาชาย
พิหมายชมจะสมหมาย	เพราะข้าหมายถวายตัว
มิเลือกองค์พระนลได้	ก็ข้าไซ้รับมีผัว
มิยำแยงมิเกรงกลัว	จะเป็นไรก็เปนไป
อำนาจสัตย์อธิฐาน	สำเร็จสารสำราญใจ
ประสพสังประสงค์ไป	ประคุดข้าจำนงหวัง

(พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 87-88)

2.2.5 ภาวะกลัว

1) **อินทรวีเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เลือกใช้อินทรวีเชียรฉันทในการประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะกลัวของตัวละครในมหาดิคำฉันท กัณฑ์สักรรพตอนที่ถูกพากัณฑ์และซาสีเดินทางในป่าซึ่งมีสภาพที่น่ากลัว ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สายัณฑ์ตระวันรอน	วนะดอนก็ดูพี
ภกแสงสำเนียงผี	คะระหิมคะครึมคราง
เรไรระหรีงร้อง	เสนาก้องสนั่นกลาง
ดงสีหเสื่อสาง	ก็คะนองลำพองโผน
วานรชะนีไพร	ก็เกาะไม้ยะยวบโยน
โอดโอยคระโหยโชน	สรีรร้องรกรกัฟ
ชูชกก็ตกใจ	วนะภัยพิบัติกลัว
ขึ้นรุกขแต่ตัว	สติตั้งระวังภัย

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 27)

2) **วสันตดิลกฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ใช้วสันตดิลกฉันทในการประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละคร พบในมหาดิคำฉันท กัณฑ์กุมาร ในช่วงที่ถูกพากัณฑ์และซาสีและแอบได้ยินว่าชูชกมาขอให้ไปอยู่ด้วย ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สองหน่อกรินทรสดับ	ก็สดุ้งฤทัยไหว
ชวนกันประลาศจรตระไล	ณสระเบญจโกเมศ
วารีกีบึงพระวรองค์	บุษบงก็บังเกิด
หวังว่าจะซ่อนพระปิตุเรศ	พฤติพราหมณ์เพราะความกลัว

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2472, หน้า 18)

2.2.6 ภาวะพิศวง

1) **อินทรวีเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ใช้อินทรวีเชียรฉันทในการแต่งคำประพันธ์เพื่อบรรยายภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในเรื่อง พระนลคำฉันท ตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระนลไปหานางทมยันตีเพื่อแจ้งให้นางทมยันตีเลือกเทพเป็นพระสวามี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พออินทะโองการ	พจมานธหมดลง
นลราชระเห็จตรง	กลวายุพาไป
ลัดนิ้วพระหัตถ์เดียว	พระก็ดลณะวังใน
ทวยหาญทหารใคร	กับ่หอนจะเห็นองค์
ปราการตระการกัน	บ่มีกันพระนลง
แวดป้อมและล้อมวง	ก็ประหนึ่งบ่มีตา

(พระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 80)

2) **วสันตดิถีกัณฑ์** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ เลือกลงวสันตดิถีกัณฑ์ประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละครในพระนลคำฉันท์ ตอนที่นางทมยันตีต้องเดินระหกระเหินในป่าสามวันสามคืน เมื่อนางทมยันตีเจอพระโยคี นางก็เล่าเรื่องทั้งหมดให้ฟังโดยพระโยคีบอกว่าหากพระนลสิ้นบาปก็จะได้กลับไปครองนครดังเดิม พุดเสรีจโยคีก็หายตัวไปทำให้นางทมยันตีเกิดความประหลาดใจ ดังคำประพันธ์

พุดพลางนิกรมุณีปราศ	วนวาสก็หายสูญ
พริบเดียวก็เปลี่ยนจิตตูลย์	ฤทัยหลายก็หายพลัน
นงเพ็ญเห็นวิปริยาส	ก็ประหลาดหทัยครัน
อาศรมมณฑลก็อัน	ตรธานวิการกลาย
ดาบสก็หมดมิดก็สิ้น	ขคป็นก็พริบหาย
พรรณพฤษอำพนผลก็ตาย	มธุรสก็หมดไป

(พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, 2562, หน้า 165)

2.2.7 ภาวะสงบ

1) **อินทรวีเชียรฉันท** พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ประพันธ์วรรณกรรมเรื่องอลินจิตต์คำฉันท์ และมีการใช้อินทรวีเชียรฉันทในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในตอนท้ายของเรื่องหลังจากเรื่องทุกอย่างคลี่คลาย ไม่มีการทำศึก และพระอลินจิตต์ปกครองบ้านเมืองทำให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ดังข้อคำประพันธ์ที่ว่า

ครั้นเยาวราช	ชนมายุถาวร
นานมาประชากร	ก็ประสิทธิ์มหิทธิธรรม
เป็นปิ่นชนินทรนาถ	อริราชธำรงธรรม
ธำรงธเรศชน	ทลิมาสถาพร
ทรงนามอลินจิต	ตริศรัวเรศ
เฉลิมหล้านรากร	กิติกองธราดล
ปรีดีเปรมเกษมสุข	นิรทุกข์ทุกหน
ทุกแห่งตำแหน่งมณ	ทลรัฏฐกาสิ

(พระราชวรพงศเชอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา, 2477, หน้า 32)

2) ภูซงคพายาตฉันท์ พระราชวรพงศเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ ใช้ภูซงคพายาตฉันท์ แสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องพระนลคำฉันท์ ตอนที่นางทมยันตีได้อธิบายให้พระนลฟังถึงสาเหตุที่จะจัดพิธีสมุพรอบที่ 2 โดยให้พระพาย พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นพยานว่าเป็นเพียงแผนที่ต้องการให้พระนลปรากฏตัว พระนล จึงตัดสินใจแปลงร่างกลับเป็นพระนلدั้งเดิม ดังคำประพันธ์ที่ว่า

คะนึ่งพลางพระไฉษ	ก็อัยบวิสตรระเจิดฉัน
ธสวมเลื้ออะเคื้อพลัน	ระลึกหน้าพระยา
ก็คิ่นรูปนิษัธนาถ	นรินทรราชระบือ
วิไลลักษณ์ประจักษ์ดู	ประเจิดดุจวิบุตย
มเหลสีสิริรัตน	ตระหนักชัดถนัดองค์
พระนางโถมกระโจมทรง	กระหวัดรัดพระภัสส
พระนลเปรมเกษมจิต	ธจุมพิตพระชา
ลำผ้านางสอองดา	ก็เอิบอ้อมกระหม่อม
พระกรกอดพระยอตรัก	อำไพพัศตร์ประภา
พระน้องนางธำรงนาน	พระนลรัดกระหวัดองค์
พระตรัสเรียกพระลูกเจ้า	พระลูกเฝ้าพระบาท
ธลูปไว้ไซมทรง	เสน่ห้สองตระกองศรี
พระนางซบพระพัศตรเลือก	พระเคียรเกลือกพระ
ประเดี้ยวทรงพระโค	ประเดี้ยวสางพระนาง

(พระราชวรพงศเชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ, 2562, หน้า 291)

2.3 ข้าราชการ

2.3.1 ภาวะรัก

1) **วสันตดิถีกัณท์** หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ใช้วสันตดิถีกัณท์ ในการแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องกฐาหาคำฉันทตอนที่กฐาหาคำได้แต่งงานกับลูกเศรษฐี ความว่า

ย่ำยามส่งดีสุรสังคีต

แมกเฟื่อนตระกองสกลชวน

เปลื้องไปล่สะไบประทุมบัง

เคล้าเคล้นถนาศรกระโบม

ตื่นรู้ก็อายมณชยบ

อาลัยอะไรรนฤจะเหมือน

อรเหลาคณานวล

นิทรแนบถนอมโฉม

นิทรหลับมะเมอโฉม

อุระเปียดระเปียงเปื่อน

มุขยั่วฤทัยเตือน

รสรักภิรมย์ขวัญ

(หลวงธรรมมาภิรมณ์, 2472, หน้า 25)

2.3.2 ภาวะทุกข์โศก

1) **อินทรวิชัยรณันท์** หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ใช้อินทรวิชัยรณันท์ แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในเรื่องพหลดาวิคำฉันท ตอนที่นางพหลกลับมาหาลูกและเล่าเรื่องให้ลูกฟังว่าตนกลับมาลาลูก และหลังจากนี้จะต้องกลับเข้าไปในป่าเพื่อให้เสือกินตามที่ได้สัญญากับเสือไว้ เมื่อดาวิได้ยินแม่พูดดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ปางนั้นพฤษภสดับ

สองจักษุพรอยพราย

อาสุรดาวิ

ดาลแต่กำเดาดวง

พังสารประสานซ้อง

ร่ำไรไฟไรอน

สุรคัพทบรรยาย

ชลเนตรเทวษทรวง

ทุกขลาญระลูงลง

ดุจเต็ดฤดีจร

ศิรชบฤทัยถอน

ชนนิตีสนอง

(หลวงธรรมมาภิรมณ์, 2556 หน้า 33)

2.3.3 ภาวะมุงมั่น

อินทรวีเชียรฉันท หลวงธรรมมาภิรมณ์ได้ประพันธ์เพลงคำฉันท์ ซึ่งมีการเลือกใช้อินทรวีเชียรฉันทแสดงภาวะมุงมั่นของตัวละคร ในตอนที่ลูกวัวอาสาที่จะไปเป็นอาหารแก่เสือแทนแม่ ดังคำประพันธ์

นี้เจ้าก็แนแน้	คุณรู้พยายาม
ตรงต่อบเกรงความ	มรณาจะหาไหน
คารวิโยศวอน	บุตรห้ามเท่าไรไร
พฤษภตรุณวัย	ก็บยลบโยดี

(หลวงธรรมมาภิรมณ์, 2556, หน้า 35)

2.3.4 ภาวะกลัว

สัททูลวิกิพีตฉันท หลวงธรรมมาภิรมณ์ เลือกใช้สัททูลวิกิพีตฉันท ในการประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละคร ในเรื่องกฏาหคคำฉันท์ในตอนที่ยื่นบรรยาย ถึงความรู้สึกของกฏาหคที่มีความกังวลและความกลัวว่า วันใดที่ตนเองทำความผิดจะต้อง กลับไปเป็นทาสของเศรษฐี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ตรองการทุกขวิจารณ์ก็ดาลมนจน	
ลั้งเลเฉลียวตน	ตะลึง
คร่ำครวญหวนอุรครันก็หวนจิระคะนึ่ง	
กลกิตยรำพึง	คดี
เดิมดลอาตุรมานก็ดาลมนทวิ	
เชิญแข่งฤแบ่งมี	สบาย
หากเศรษฐีเฉลียวจะเลี้ยวพิรุณหมาย	
โทษทุกขทัບกาย	ณเรา

(หลวงธรรมมาภิรมณ์, 2472, หน้า 8)

2.3.5 ภาวะพิศวง

สัทธราฉันท พระยาศรีสุนทรโวหาร ใช้สัทธราฉันทแสดงภาวะอารมณ์ พิศวงของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องอิสรหาคำฉันท์ ตอนที่นางอิสรกลายเป็นอิสรราช ดังคำที่ พระอุมาได้กล่าวไว้ และเมื่อจำความรู้สึกไม่ได้จึงรู้สึกพิศวง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

เออนี่เราลำมฤคคง	จรวนดรพง
เพลอพระองค์หลง	ฉะนีไฉน
สู้อาศรมโธ่ประหลาดใจ	นิกรพลคระไล
ทิ้งคนูไป	บ รุตุน

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 19)

2.3.6 ภาวะสงบ

มาณวกฉันท พระยาศรีสุนทรโวหาร เลือกใช้มาณวกฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละครในวรรณกรรมเรื่องอิสรราชคำฉันท ตอนที่เขียนบรรยายให้เห็นถึงความสงบสุขที่เกิดขึ้นหลังจากทำพิธีอัฐวเมธ พระอิศวรพอใจและให้พรโดยให้พระอิสรราชไม่ต้องกลายเป็นหญิงอีกต่อไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

พอพระหทัย	ในวรกิจ
อามิสคิด	อันธกระทำ
ท้าว ฐ ประนอม	ออมกุธอำ-
นวยพรคำ	ควรจะประสงค์
เอออิสรราช	ปราศทุรการณ์
เรากี่ประทาน	โทษกะองค์
แต่ขณะนี้	มีสิริทรง
รูปและคง	เต็มบมิกลาย

(พระยาศรีสุนทรโวหาร, 2512, หน้า 37)

2.4 ประชาชน

2.4.1 ภาวะทุกข์โศก

1) **มาณวกฉันท** ชิต บุรทัต ประพันธ์เรื่องเวทัพพะชาดกฉันทได้เลือกมาณวกฉันทเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในตอนที่ว่าพรหมณ์เวทัพพะเดินทางไปยังเมืองเจตะรัฐแต่ระหว่างทางพบกับโจร โจรให้พระโพธิสัตว์กลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลกซึ่งระหว่างที่เวทัพพะรออยู่ในป่ากับโจรเหล่านั้นก็รู้สึกอึดอัดทรมานและทุกข์โศกเป็นอย่างมาก ดังคำประพันธ์

โอรุระกู	คู้ประหลาด	อยู่คฤหาสน์	แสนจะสบาย
อยากดละที่	ชีวะมลาย	ใคร่เคราะห์ตะกาย	กรรมะกระไร
ยิ่งทมนต์	อตุระต้น	โคกะสะอื่น	อัสสุกัโหล
พักตระชุ่ม	กลุ่มหฤทัย	ใคร่มุติภัย	พันคณะพาล
หวั่นวิปโยค	โคกมะพะลาง	เพ่งณณางค์	ทักตะการ
เหตุอุปบัติ	อัจฉริยวาร	จินตนะนาน	แน่นะดล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 88)

2) อินทริเชียรฉันท์ ชิต บุรทัต ใช้อินทริเชียรฉันท์ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครไว้ในสามัคคีเภทคำฉันท์ ดังความตอนที่ว่าสสารพราหมณ์โดนลงโทษเนื่องจากไปทักท้วงพระเจ้าอชาตศัตรูว่ายังไม่ควรไปตีแคว้นวัชชี

ยลเนื้อก็เนื้อเต็น	พิศะเส้นก็เส้นร้ว
ท้าวร้างและทั้งตัว	ก็ระริกระริวไป
แลหลังก็หลังโล	หิตโธเลอะลามโหล
เพ่งผาดอนาใจ	ดลละลวนระรอยหวาย
เนื่องนบอเนกแนว	ระยะแถวตลอดลาย
เชี่ยนครบสยบกาย	ศิระพัพพะกับคา

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 25-26)

3) วสันตติลกฉันท์ ชิต บุรทัต ใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทวสันตติลกฉันท์ในการบรรยายภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ดังความตอนหนึ่งในอิลลิสชาดกฉันท์ ตอนที่อิลลิสเศรษฐีพยายามให้กษัตริย์พิสูจน์ความจริงว่าใครคืออิลลิสเศรษฐีตัวจริงกันแน่ แต่เมื่อเห็นว่าเป็นคนที่ไม่สามารถตัดสินได้ว่าใครคือตัวจริง อิลลิสเศรษฐีจึงเสียใจเป็นอย่างมากถึงขนาดหมดสติล้มลง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ฝ่ายใจทักสดับพจนอัน	กลบกแสดงใน
คาถากั๊วบกลมโหว	สติหิวเพราะเสียตาย
เสียยศและเสียมนทรีฎ	ชนสรรพก็เสียหาย
พलगเกลือกและกลิ้งสรริกาย	ก็สยบสลบลง

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 80)

2.4.2 ภาวะโอรธ

1) อินทวิเชียรฉันท์ ศ.เทศะแพทย์ ประพันธ์วรรณกรรมเรื่อง ศรีสุตา คำฉันท์ ได้ใช้อินทวิเชียรฉันท์บรรยายภาวะอารมณ์โอรธของนางศรีสุตาที่รู้สึกว่ามีชายมารัก ไม่เหมือนกับพี่สาวอีกสามคนที่มีพราหมณ์มารักใคร่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

นางศรีสุตาแค้น
ยิ่งคิดระอิดอาว
น้ำมันสิสรหา
แต่งลิ้นขมิ้นไป
อกเอยนะอกเรา
เก็บไรมิได้คลาย
ทนเจ็บจำทนนั่ง
ผู้ชายมีหมายเซย

อูระแน่นมิเหือดหาย
คณะชายมิชอบใจ
คณะนาก็สืบไห
จะประนอมก็พ้อมปลาย
มนะแผ้วบำรุงกาย
ตละเดือนมิเชื่อนเฉย
ตละครั้งสสังเลย
ระกำใจกระไรหนา

(ศ.เทศะแพทย์, 2501, หน้า 25-26)

2) วสันตติลกฉันท์ ชิต บุรทัต ได้เลือกใช้วสันตติลกฉันท์ในการบรรยาย ภาวะอารมณ์โอรธของตัวละครในเรื่องเวทัพพะชาดกตอนที่เวทัพพะพยายามรำยมนต์ให้ฝน กลายเป็นแก้วแหวนเงินทองแต่ไม่สามารถทำได้ กลุ่มโจรจึงโกรธมาก และฆ่าเวทัพพะตาย ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ทวยโจรสดับทวิชะอา-
ต่างตนก็ต่างมุทะลุดำ-
ดังอัคคีขึ้นระชนะกรุ่น
คุกคามตะคอกพรุสะไซ
เมื่อนี้กระนี้และนะอุเหม
เอื้อนอำอุบายพิเคราะห์ดู

จรียาภิยาจนดำ
ริหะเดียด ณ ทันใด
นระกอกก็โพลงไฟ
วจะว่ากะพราหมณ์ครู
เหลาะแหละเละเลหวงกู
บมิมันมิดงค์

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 94)

3) ภูซงคปยาดฉันท์ ศ.เทศะแพทย์ ใช้ภูซงคปยาดฉันท์ในการบรรยาย ภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครในวรรณกรรมคำฉันท์เรื่องศรีสุตาคำฉันท์ ในตอนที่นางศรีสุตา ถกเถียงกันกับพระพี่เลี้ยงของพี่สาว ดังคำประพันธ์

ณ บัดศรีสุตาฟัง
ชะเอ่ยขอพระนอชู
พระโหมยงก็หลงเหลือ
อุราหมุนและวุ่นวาย

จะนั่งนั่งรำคาญหู
ริเรื่องพราหมณ์ทำความหาย
พระช่างเชื่อจะเปื้อต่าย
ก็เอ๋ยถามมิคร้ามครัน

(ศ.เทศะแพทย์, 2501, หน้า 28)

4) อธิสังฉันท์ ชิต บุรทัต ใช้อธิสังฉันท์บรรยายภาวะอารมณ์โกรธ ของตัวละครในสามัคคีเภทคำฉันท์ ตอนที่วัสสการพราหมณ์ได้หักท่วงเรื่องการไปตีแคว้นวัชชี พระเจ้าอชาตศัตรูโกรธที่ขัดพระบรมราชโองการ จึงต่อว่าวัสสการพราหมณ์อย่างรุนแรง ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ผันพระกายกระที่บพระบาทและอิง
พระศัพทะสีหนาทะพืง
เอออุเหม่นะมึงชี้ข้างกระไร
ทุทาสสุลละนี้ไฉน
ศึกบถึงและมึงก็ยังมีเห็น
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ
ขยาดขยันมิทันอะไร

สยอภัย
ก็มาเปน
ประการใด
ก็หมิ่นกู

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 23)

2.4.3 ภาวะมุ่นมั่น

1) ภูซงคปยาดฉันท์ ชิต บุรทัต ใช้ภูซงคปยาดฉันท์ เขียนแสดงภาวะ มุ่นมั่นของตัวละคร พบในวรรณกรรมเรื่องเวทัพพะคำฉันท์ ในตอนที่พราหมณ์เวทัพพะเดินทาง ไปยังเมืองเจตะรัฐ ระหว่างทางพบกับโจร โจรให้ผู้ที่ไปด้วยกลับไปบ้านเพื่อนำทรัพย์มาแลก ต่อมาเวทัพพะได้เสกแก้วแหวนเงินทองให้โจรกลุ่มนั้น แต่ต่อมากลุ่มโจรและเวทัพพะได้เจอโจร อีกกลุ่มหนึ่ง ทำให้ต่อสู้กัน ดังคำประพันธ์

และต่างตนก็เตรียมตัว
 ตระเตรียมชุดและจุดไฟ
 ก็ครบมือและถือสร-
 กะสิ่งมั่นกระสันเรึง
 ก็ให้ฮึกคะคึกห้อม
 ขนานหน้ากระดานเรียง

บ่คิดกลัวอะไรใด
 สว่างโพลงโขมงเพลิง
 พะอาวระวังเซิง
 ฤดีเรียวและเพรียกเสียง
 สะพรั่งพร้อมสะพรั่งเพรียง
 ประชิดต่างระดมดี

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 91)

2) อุบัติฐานันท์ ชิต บุรทัต เลือกใช้อุบัติเหตุฐานันท์ในการเขียนแสดง
 ภาวะมุงมั่นของตัวละครในเรื่องเวทพะชาดกคำฉันท์ตอนที่กลุ่มโจรมุงมั่นที่แย่งชิงแก้วแหวน
 เงินทองกัน ทำให้มีผู้คนล้มตายจำนวนมาก ดังคำประพันธ์ตอนหนึ่งว่า

ต่างตนตะละใจ
 ฤาผอนขณะพัก
 หมายมุงจะประหาร
 แย่งยุทธะพิฆาฏ

มูหะเหี้ยมอหังการ
 ปรปักษ์จะต้านทาน
 ชิวะจ้วงทะเลวงพัน
 บมีอาจจะหนีทัน

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 95)

2.4.4 ภาวะกลัว

วิชชুমมาลาฉันท์ ชิต บุรทัต เลือกใช้วิชชুমมาลาฉันท์ในการแต่งคำ
 ประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละครในเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์ในตอนที่ชาวเมืองวัชชี
 ทราบข่าวว่าพระเจ้าอุชาตศัตรูจะยกทัพมาตีเมือง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ชาวเด็กเอกอึ่ง
 ในหมู่ผู้คน
 แทบทุกถิ่นหมด
 ออกสิ้นขวัญหนี
 ตื่นตาหน้าเผือด
 หลบลิ้นหนีตาย
 ชุกครอกซอกครัว
 เข้าดงพงไพร

ทราบถึงบัดดล
 ชาวเวสาลี
 ชนบทบุรี
 หวาดกลัวทั่วไป
 หมดเลือดสั่นกาย
 วุ่นหวั่นพรันใจ
 ซ่อนตัวแตกไถย
 ที่ย่านบ้านตน

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 59)

2.4.5 ภาวะรังเกียจ

กมลฉันท ชิต บุรทัต ใช้กมลฉันทบรรยายภาวะอารมณ์รังเกียจของตัวละครปรากฏในเวทัพพะคำฉันท ตอนที่บรรยายสภาพเหตุการณ์หลังจากที่กลุ่มโจรต่อสู้แย่งชิงแก้วแหวนเงินทอง จากเหตุการณ์นั้นทำให้มีโจรเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก ภาพที่เห็นเป็นภาพที่ชวนสลดใจ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ศพระียงระดาษกลาด
ศิระวินและบังตาย
ทศนาสินองโล-
ตละภูมิพึงสยอง

ระกะชาตสภนธกาย
เพราะประหาระพันแทง
หิตะโธอนาถแดง
จิตะเยือกสยดยล

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 97)

2.4.6 ภาวะพิศวง

วสันตดิลกฉันท ชิต บุรทัต ใช้วสันตดิลกฉันทแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร ในตอนที่พระอินทร์ได้แสดงตัวให้อิลลิตเศรษฐิเห็นว่าพระอินทร์ได้แปลงกายมา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

ท่ามกลางระหว่างนภสถิต
กับแท่งสุวรรณขีรพราว
พลางเปล่งประกาศพระสุรสุน
เรานี้แหละเทพยดอมร

สุภพิศประไพราว
ณ นภาวราภรณ์
ทรมเสียงพระอินทร
บิตูเรศเสด็จมา

(ชิต บุรทัต, 2521, หน้า 81)

2.4.7 ภาวะสงบ

อินทรวีเชียรฉันท ชิต บุรทัต ใช้อินทรวีเชียรฉันทในการบรรยายให้เห็นถึงภาวะอารมณ์สงบในวรรณกรรมเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท ตอนที่พระเจ้าอชาตศัตรูสามารถตีเมืองวัชชีได้อย่างง่ายดาย เนื่องจากชาวเมืองวัชชีขาดความสามัคคี ทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูตระหนักได้ว่าความสามัคคีเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ ดังข้อคำประพันธ์ที่ว่า

หมู่ใดผิสามัค
ไปปราศนิราศรอน
พร้อมเพรียงประเสริฐครัน
ผู้หวังเจริญตน
พึงหมายสมัคคีเปน

คิยะพรคสโมสร
คุณะไรไฉนดล
เพราะฉะนั้นแหละบุคคล
ก็จะเกี่ยวกะหมู่เขา
 मुखเปนประธานเอา

ธรรมาจารย์และตัวเรา

ควรยกประโยชน์ขึ้น

ดูบ้างและกลมเกลียว

บมิเห็น ณ ฝ่ายเดียว

นระอื่นก็แลเหลี่ยม

มิตรภาพผดุงครอง

(ชิต บุรทัต, 2544, หน้า 69)

จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งสถานภาพพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน ทางด้านการเลือกใช้ชนิดของคำประพันธ์ตามขนบนิยมในการแต่ง พบว่า กวีมีทั้งการเลือกใช้ชนิดของฉันทตามขนบนิยมหรือแนวปฏิบัติที่นักวิชาการด้านร้อยกรองแนะนำไว้ และมิได้เลือกใช้ชนิดของฉันทตามขนบนิยมในการแต่งที่มีกันมา เช่น ขนบนิยมโดยทั่วไปนิยมใช้ฉันทสี่สัมผัสสำหรับเนื้อความที่แสดงความน่ากลัว เกรี้ยวกราด อารมณ์รุนแรง โกรธ วิดกกังวล ซึ่งจากการวิเคราะห์พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ฉันทสี่สัมผัสทั้งในบทที่แสดงภาวะอารมณ์โกรธ ซึ่งเป็นไปตามขนบนิยมในการเลือกชนิดของคำประพันธ์ และกวีใช้แสดงภาวะอารมณ์รัก ซึ่งไม่เป็นไปตามขนบนิยมในการใช้ชนิดของคำประพันธ์หรือขนบนิยมในการใช้อันตรวิเชียรฉันท จะแนะนำให้นำมาใช้ในการพรรณนาความรักและความโศก แต่กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้อันตรวิเชียรฉันทในการบรรยายภาวะอารมณ์มุ่งมั่น ภาวะอารมณ์โกรธ ภาวะอารมณ์กลัว ภาวะอารมณ์พิศวง และภาวะอารมณ์สงบ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า การไม่ยึดติดกับขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันทกับเนื้อหาของคำประพันธ์ เป็นอัตลักษณ์ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์ประการหนึ่งของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

อัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์

การศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง จากกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน พบว่า เนื้อหาในวรรณกรรมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นแนวคิดสำคัญ 3 ประเด็น คือ แนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิต แนวคิดทางด้านความรัก และแนวคิดทางด้านศาสนา

หนึ่ง แนวคิดต่าง ๆ ที่ปรากฏในเนื้อหาของวรรณกรรมย่อมสะท้อนให้เห็นถึงภูมิหลังรวมถึงสภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของชนในชาติได้เป็นอย่างดี ซึ่งเกณฑ์การพิจารณาแบ่งประเภทของวรรณคดีมีหลายวิธี เช่น จำแนกตามลักษณะการเขียน จำแนกตามจุดมุ่งหมาย

ของการแต่ง จำแนกตามหลักฐานที่มา ซึ่งไม่ว่าจะพิจารณาแบ่งประเภทวรรณคดีตามหลักเกณฑ์
ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงอัตลักษณ์ของชาติได้เป็นอย่างดี

ญาดา อารุณเวช (2539, หน้า 2-18) ได้ศึกษาเรื่องพัฒนาการของฉันทในวรรณกรรม
คำฉันท์ ซึ่งจากการรวบรวมรายชื่อวรรณกรรมคำฉันท์ที่จะนำมาใช้ในการวิจัยพบว่า เนื้อหา
ของวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 6 จะมีเนื้อหา 11 ด้าน คือ โบราณราชประเพณี สดุดี นิทาน
นิทาน (ชาดก) คติคำสอน สดุดีและประวัติศาสตร์ พรรณนา ประวัติศาสตร์ พุทธประวัติ ตำนาน
และประวัติศาสตร์ และศาสนา

จากการศึกษาเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว พบว่า แนวคิดที่สะท้อนผ่านเนื้อหาในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้ง 3 ประเด็น คือ แนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิต
แนวคิดทางด้านความรัก และแนวคิดทางด้านศาสนา มาจากวรรณกรรมที่มีเนื้อหาจากนิทาน
นิทานที่มีที่มาจากชาดก และศาสนา ดังรายละเอียดตามตารางต่อไปนี้

**ตาราง 3 เนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว**

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	กวี		เนื้อหา
		นาม	สถานภาพ	
1	มัทนะพาธา	พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	นิทาน
2	ปรียทรรคิกา	พระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	นิทาน
3	มนุษย์สรวย หรือไม่สรวย	พระบาท สมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว	กษัตริย์	นิทาน
4	อลินจิตต์คำฉันท์	พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่น กวีพจน์ สุปรีชา	พระบรมวงศ์	นิทาน (ชาดก)
5	มหาชาติคำฉันท์	พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่น กวีพจน์ สุปรีชา	พระบรมวงศ์	นิทาน (ชาดก)

ตาราง 3 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	กวี		เนื้อหา
		นาม	สถานภาพ	
6	พระนลคำฉันท์	พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ	พระบรมวงศ์	นิทาน
7	อิสรราชคำฉันท์	พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ)	ข้าราชการ	นิทาน
8	กฐาหกคำฉันท์	หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	นิทาน
9	พหลคารวีคำฉันท์	หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	นิทาน (ชาดก)
10	วินิตวานิชคำฉันท์ ¹	หลวงธรรมมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก)	ข้าราชการ	นิทาน
11	มารวิไชยคำฉันท์	ขุนสุนทรภาศิต	ข้าราชการ	ศาสนา
12	สามัคคีเภทคำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	นิทาน (ชาดก)
13	อิลลิสชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	นิทาน (ชาดก)
14	เวทัพพะชาดกคำฉันท์	ชิต บุรทัต	สามัญชน	นิทาน (ชาดก)
15	เปสการบุตรคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	สามัญชน	นิทาน
16	ศรีสุตาคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	สามัญชน	นิทาน
17	ปขาวจันเพ็ชรคำฉันท์	ศ.เทศะแพทย	สามัญชน	นิทาน
18	กัณฐหาริชาดกคำฉันท์	ป.เวชพงศ์	สามัญชน	นิทาน (ชาดก)
19	สุวชาติคำฉันท์	จำปี	สามัญชน	นิทาน
20	ทารกนิทานคำฉันท์	ศรีไชย	สามัญชน	นิทาน

¹ ในวิทยานิพนธ์ของญาติอา อรุณเวช เรื่องพัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์ระบุว่าวินิตวานิชคำฉันท์เป็นวรรณกรรมสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยระบุว่าเป็นสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตามนามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 4 วรรณคดีไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

จากตารางแสดงเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีที่มีสถานภาพทางสังคมในฐานะพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน ประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์โดยมีเนื้อหาที่มาจาก นิทาน นิทาน (ชาดก) และศาสนา ซึ่งมีรายละเอียดของที่มาของเนื้อหาต่างกัันดังนี้

1. พระมหากษัตริย์ จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยได้เลือกวรรณกรรมคำฉันท์ที่พระราชนิพนธ์โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 3 เรื่อง คือ มัทนะพาธา ปริยตรติกา และมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย ซึ่งทั้ง 3 เรื่องมีที่มาของเนื้อหา ดังนี้

1.1 สร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างสรรค์โครงเรื่องวรรณกรรมคำฉันท์ 2 เรื่อง คือ มัทนะพาธาและมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย ในส่วนของบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2509, หน้า 199) ได้พระราชนิพนธ์ถึงที่มาของบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธาไว้ว่า

ละครเรื่องนี้ไม่ใช่ได้เนื้อเรื่องหรือตัดตอนมาจากแห่งใด ๆ เลย, จึงขอบอกไว้ให้ผู้อ่านทราบเพื่อไม่ต้องเสียเวลาไปเที่ยวค้นหาเรื่องนี้ในหนังสือโบราณใด ๆ. แก่นแห่งเรื่องนี้, ได้เคยมีติดอยู่ในใจของข้าพเจ้ามาช้านานแล้ว, แต่เพราะเหตุต่าง ๆ ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องแถลงในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ลงมือแต่งเรื่องนี้, จนมาเมื่อกลางปี พ.ศ. 2466, เมื่อได้บังเกิดมีเหตุบังคับให้ข้าพเจ้าต้องอยู่นิ่ง ๆ เงียบ ๆ ข้าพเจ้าจึงได้หวนนึกขึ้นถึงเรื่องนี้...

ในส่วนของที่มาของวรรณกรรมเรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมิได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่ามีที่มาจากอะไร แต่พระองค์ได้พระราชนิพนธ์เรื่องมนุษย์สรวยหรือไม่สรวยโดยใช้พระนามแฝงว่าศรีอยุธยาและตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ดุสิตสมิต รายสัปดาห์ เล่มที่ 10 ฉบับที่ 116 ประจำวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2463

1.2 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชนิพนธ์วรรณกรรมเรื่องปริยตรติกา โดยการถอดความจากวรรณกรรมต่างประเทศ นั่นก็คือ วรรณกรรมละครสันสกฤต พระนิพนธ์ของพระเจ้าศรีธรรมวรรธนะ พระราชาแห่งอูตรประเทศของอินเดีย และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2553, หน้า 3) ได้พระราชนิพนธ์ถึงที่มาของปริยตรติกาไว้ว่า

นานมาแล้วข้าพเจ้าได้มีความปรารถนาที่จะถอดเรื่องละครสันสกฤตเป็นภาษาไทย; คือไม่ใช่เพียงแต่อ่านเรื่องของเขาล้วนแล้วแต่มาแต่ใหม่เป็นบทละครไทย, อย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วได้แก่เรื่อง “ศกุนตลา”; และไม่ใช่แปลเอาแต่ใจความแล้วและแต่งเป็นรูปใหม่, อย่างเช่นที่ข้าพเจ้าได้ทำมาแล้วแก่ “นโลปายาน”, ซึ่งแปลงรูปเป็น “พระนลคำหลวง” ที่ข้าพเจ้าตั้งใจจะใคร่ทำคือเอาเรื่องละครสันสกฤตเรื่องใดเรื่องหนึ่งมาแปลงเป็นภาษาไทย, แต่ให้คงรูปอยู่อย่างเดิมของเขาทุกประการ, ที่ตรงไหนคำพูดเป็นร้อยแก้วก็แต่งเป็นร้อยแก้ว, ที่ตรงไหนเป็นฉันทก็แต่งเป็นฉันทบ้าง; ทั้งนี้ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้นักเลงอ่านหนังสือได้รู้ชัดว่าละครสันสกฤตโบราณเขาแต่งกันอย่างไร, แสดงกันอย่างไร

2. พระบรมวงศ์ จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นพระบรมวงศ์พบว่า พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา นิพนธ์วรรณกรรมคำฉันท์ โดยมีที่มาของเนื้อหาจากวรรณกรรมชาดกและอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก พระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา เรื่องอลินจิตต์คำฉันท์และมหาชาติคำฉันท์ โดยวรรณกรรมเรื่องมหาชาติคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลของเนื้อหาจากอรรถกถาชาดก ซึ่งเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยมีที่มาจากทศชาติชาดก ซึ่งเป็นชาดก 10 เรื่องสุดท้ายก่อนที่พระโพธิสัตว์จะมาประสูติเป็นพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย เตมียชาดก มหาชนกชาดก สุวรรณสามชาดก เนมิราชชาดก มโหสถชาดก ภูริทัตตชาดก จันทกุมารชาดก พรหมนารถชาดก วุฑฐชาดก และเวสสันดรชาดก มหาชาติคำฉันท์เป็นวรรณกรรมที่มีที่มาจากเวสสันดรชาดกที่กล่าวถึงชาติปางหนึ่งของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรเพื่อทรงบำเพ็ญทานบารมี ก่อนจะเสวยพระชาติเป็นพระพุทธเจ้า กุสุมา รักษมณี และกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 81) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของเวสสันดรชาดกไว้ดังนี้

พระเวสสันดรเป็นโอรสพระเจ้าสญชัยกับพระนางผุสดี มีชายาคือนางมัทรี มีโอรสและธิดาคือชาลีและกัณหา ครั้งหนึ่งแคว้นกาลิงครัฐประสพภัยแล้ง พระราชาจึงส่งคนมาขอช้างปัจจัยของพระเวสสันดรซึ่งเป็นช้างมงคลที่ไปไต่ฝนก็ตกที่นั่น เมื่อพระเวสสันดรประทานให้ ชาวเมืองโกรธแค้นทูลให้พระเจ้าสญชัยเนรเทศพระเวสสันดร

นางมัทรีและโอรสธิดาตามเสด็จด้วย ทั้งสี่ไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่เขาวงกต ฝ่ายนางอมิตดา ภรรยาพราหมณ์เฒ่าชุก ให้ชุกไปทูลขอกันหาและซาลีมาเป็นทาส พระเวสสันดร ประทานให้ ท้าวสักกเทวราชเกรงว่าจะมีผู้มาทูลขอนางมัทรีจากพระเวสสันดร จึงแปลงเป็นพราหมณ์มาทูลขอเสียก่อนแล้วถวายคืน ฝ่ายชุกพาสองกุมารลงทาง ไปถึงเมืองของพระเจ้าสญชัย พระเจ้าสญชัยขอไถ่ตัวสองกุมาร แล้วประทานอาหาร เลี้ยงชุก ชุกบริโภคอาหารเกินประมาณจนท้องแตกตาย พระเจ้าสญชัยและพระนาง ผุสดีพร้อมกันหาซาลีเสด็จไปรับพระเวสสันดรและนางมัทรี เมื่อทั้งหกได้พบกันก็กลับไป พระอินทร์บันดาลให้ฝนโบกขรพรรษตกลงมา ทุกพระองค์จึงฟื้นขึ้นแล้วเสด็จกลับพระนคร

ในส่วนของวรรณกรรมเรื่องอลีนจิตต์คำฉันท์ได้รับอิทธิพลจากอลีนจิตตชาตก ซึ่งเป็นชาตกในลำดับที่ 156 ในอรรถกถาชาตก กุสุมา รักษมณี และกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 91) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของอลีนจิตตชาตกไว้ดังนี้

เนื้อเรื่องกล่าวถึงนางข้างตัวหนึ่งเดินเหยียบตอไม้ถูกเสี้ยนตำ เหล่าช่างไม้ช่วยไม่ได้ นางข้างรู้คุณจึงช่วยช่างไม้ทำงาน เมื่อนางช่างแก่ชราภักพาลูกซึ่งเป็นช่างเผือกมาช่วยงาน แทน วันหนึ่งนายหัตถาจารย์ทูลพระราชาว่ามีช่างเผือกในป่า พระราชาไปถึงหมู่บ้าน ช่างไม้และขอช่างเผือกโดยประทานทรัพย์ให้พวกช่างไม้ ทรงตั้งให้ช่างเผือกเป็นพญา เศวตกุญชรราชพาหนะ ต่อมาพระราชาสิ้นพระชนม์ ข้าศึกยกทัพมาล้อมเมือง เป็นเวลาเดียวกับที่พระมเหสีประสูติโอรสนามว่า อลีนจิตตกุมาร พระมเหสีอุ้มโอรส ไปบอกพญาเศวตกุญชรที่โรงช้าง พญาช้างรู้ว่ามิศึกมาประชิดเมืองก็วิ่งออกไปขับไล่ ข้าศึกจนแตกไป แล้วบังคับฝ่ายข้าศึกให้ยอมเป็นเมืองขึ้น

2.2 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต พระราชวรพงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ นิพนธ์พระชนลคำฉันท์โดยมีที่มาของเนื้อหาจากวรรณกรรมสันสกฤตชื่อ “นโลปาขุยานม” ดังคำอธิบายของ ยุพร แสงทักษิณ (2562, หน้า 334) ที่ได้เขียนถึงความเป็นมาของเรื่องพระชนลคำฉันท์ไว้ว่า

เรื่องพระชนลมีที่มาจากวรรณคดีสันสกฤตชื่อนโลปาขุยานม (Nalopākhyānam) เป็นเรื่องแทรกอยู่ในวนบรพ ซึ่งเป็นบรพที่ 3 ในเรื่องมหาภารตะ (มหากาพย์เรื่องยิ่งใหญ่ของอินเดียโบราณสมัยก่อนพุทธกาล) ที่รจนาขึ้นโดยฤาษีกฤษณะ ไทวปายนะ

วยาส (Krishna Dvaipāyana Vyāsa) ผู้เป็นปู่ของพี่น้องตระกูลเการพและตระกูลปาณฑพ...ในการทรงนิพนธ์เรื่องพระนลคำฉันท์พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์มิได้ทรงใช้ต้นฉบับภาษาสันสกฤต แต่ทรงใช้ฉบับแปลภาษาอังกฤษชื่อ “Nalopākhyānam” หรือ “Story of Nala” ของดีน มิลแมน (Dean Milman) เป็นหลัก เรื่อง “Story of Nala” นี้ ดีน มิลแมน แปลมาจาก นโลปาขยานม ฌบับภาษาสันสกฤตทุกโคลง บรรทัดต่อบรรทัด โดยมีเซอร์ โมนีเยร์ วิลเลียมส์ (Sir Monier Williams) เป็นผู้ตรวจแก้ไข

3. ข้าราชการ การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ศึกษาวรรณกรรมจำนวน 5 เรื่อง คือ อิลราชคำฉันท์ ภูษาทกคำฉันท์ พหลดาวิคำฉันท์ วิเศษวานิชคำฉันท์ และมารวิไชยคำฉันท์ ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นข้าราชการ จำนวน 3 คน คือ พระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ์) หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกถึก) และขุนสุนทรภาศิต จากการศึกษาวิเคราะห์พบที่มาของเนื้อหาของวรรณกรรมที่ประพันธ์โดยข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

3.1 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก มีจำนวน 2 เรื่อง คือ ภูษาทกคำฉันท์และพหลดาวิคำฉันท์ โดยภูษาทกคำฉันท์ บทประพันธ์ของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกถึก) มีที่มาของเนื้อหาจากภูษาทกชาดก ซึ่งเป็นชาดกลำดับที่ 125 ในอรรถกถาชาดก กุสุมา รักษมณี และกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 82) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของภูษาทกชาดกไว้ดังนี้

เนื้อเรื่องกล่าวถึงภูษาทกซึ่งเป็นลูกทาสได้เรียนในสำนักเดียวกับลูกมหาเศรษฐี ภูษาทกไม่ยอมเป็นทาสจึงปลอมมลายมีอมมหาเศรษฐีเขียนจดหมายขอให้เพื่อนมหาเศรษฐียกธิดาให้

ต่อมามหาเศรษฐีรู้ความจริงจึงเดินทางไปหาภูษาทก ภูษาทกสารภาพผิดและขอให้มหาเศรษฐีรับปากว่าจะไม่เปิดเผยความจริง มหาเศรษฐีจากภรรยาของภูษาทกว่าภูษาทกมีข้อเสียเรื่องชอบดื่มสุราผู้อื่น จึงได้ให้นางท่องเที่ยวคาถาไว้เตือนสติภูษาทกให้รำลึกถึงชาติกำเนิดของตน ตั้งแต่นั้นมากภูษาทกก็ละความเย่อหยิ่งไม่ดื่มสุราอีก

วรรณกรรมเรื่องพหลดาวิคำฉันท์ เป็นบทประพันธ์ของธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) มีที่มาของเนื้อหาจากพหลดาวิชาดก ซึ่งชาดกนอกนิบาตซึ่งเป็นชาดกที่แต่งเลียนแบบนิบาตชาดก ได้แก่ ปัญญาสชาดก โดยมีลักษณะเป็นชาดกที่แต่งในหริภุญชัยและล้านนา ประมาณ พ.ศ. 1800–1950 มีลักษณะเป็นเนื้อเรื่องสั้น ๆ มีโครงเรื่องไม่ซับซ้อน และจะเน้นสื่อถึงคุณธรรมด้านใดด้านหนึ่งของพระโพธิสัตว์อย่างชัดเจน กุสุมา รัชมนณี และกิตติชัย ฟินโน (2565, หน้า 99) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของพหลดาวิชาดกไว้ดังนี้

พหลดาวิชาดกมีเนื้อเรื่องกล่าวถึงแม่โคพหลาซึ่งจะถูกเสือโคร่งตัวหนึ่งจับกินแต่นางชกกลับไปให้นมลูกก่อน นางเล่าให้ลูกโคฟังว่าจะต้องไปเป็นอาหารของเสือโคร่งลูกโคขอไปแทนแม่ แต่นางไม่ยอมเพราะต้องการรักษาवासัตย์ เมื่อกลับไปหาเสือโคร่งตามสัญญา ลูกโคก็เดินร้องไห้ตามไปด้วย แล้วขอให้เสือจับตนกินแทน เสือซาบซึ่งจึงปล่อยทั้งสองไป ด้วยอนุภาพความสัตย์ของแม่โค ความกตัญญูของลูกโค และความยับยั้งใจต่อความอยากของเสือ พระอินทร์จึงมาแสดงธรรมแล้วพาทั้งสามไปสวรรค์

3.2 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมเรื่องอิสรราชคำฉันท์เป็นคำประพันธ์ของพระยาศรีสุนทรโวหาร (ผัน สาลักษณ) เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่มีที่มาจากนิทานเรื่องอิสรราชในหนังสือบ่อเกิดรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (2512, หน้า ๗) ได้พระราชนิพนธ์ที่มาจากอิสรราชคำฉันท์ในคำนำของวรรณกรรมอิสรราชคำฉันท์ว่า

ข้าพเจ้าจึงถือเอาโอกาสเพื่อแนะนำหลวงสารประเสริฐให้แต่งหนังสืออะไรอัน ๑ ซึ่งจะได้มีชื่อเสียงสืบไปว่าเป็นจินตกวีผู้หนึ่ง ซึ่งมีได้เป็นผู้ช่วยทำให้ภาษาไทยเสื่อมทราม ข้าพเจ้าขอให้พยายามแต่งหนังสือขึ้น เพื่อให้ปรากฏต่อไปในพงศาวดารว่าในรัชกาลพระมงกุฎเกล้า ก็ยังมีจินตกวีอยู่ หลวงสารประเสริฐก็รับปากไว้ แต่ยังหาเรื่องที่ประพันธ์ขึ้นนั้นไม่เหมาะได้ จนข้าพเจ้าได้แต่งหนังสือ “บ่อเกิดรามเกียรติ์” นั้นขึ้น หลวงสารประเสริฐจึงได้พบนิทานเรื่องอิสรราช ซึ่งมีอยู่ในอุตตรกัณฑ์แห่งรามายณะ เห็นว่าพอจะประพันธ์เป็นคำฉันท์ได้ หลวงสารประเสริฐจึงได้แต่งขึ้นด้วยความอุตสาหะ แล้วนำมาให้ข้าพเจ้าช่วยตรวจ ข้าพเจ้าก็ได้ช่วยตรวจแก้ไขและแสดงความคิดเห็นให้แก่หรือเพิ่มเติมขึ้น และบางตอนที่เขาแต่งไม่ได้โดยพิสดาร เพราะขาดความรู้

ในกิจการนั้น ๆ โดยเฉพาะ เช่นเรื่องพิชิตอศวเมธเป็นต้น ข้าพเจ้าก็ได้ช่วยชี้แจงให้ฟังโดยพิสดาร ตามที่ข้าพเจ้าได้อ่านมาในตำรับไสยศาสตร์ หลวงสารประเสริฐได้กำหนดจดจำเอาไปประพันธ์ขึ้นได้อย่างดี นับว่าเป็นที่ควรสรรเสริญ

3.3 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ ทัศนคติคำฉันท์เป็นบทประพันธ์ของหลวงธรรมาภิรมณ์ (เถิก จิตรกรเถิก) เป็นวรรณกรรมที่มีที่มาของเนื้อหาจากบทละครพูดเรื่อง “The Merchant of Vencie” ของ William Shakespeare ซึ่งเป็นกวีคนสำคัญของวรรณคดีอังกฤษ โดยจากต้นฉบับของชาลส์ แลมป์ (Charles Lamb) ดังคำประพันธ์ตอนที่หนึ่งที่กล่าวถึงที่มาของเรื่องทัศนคติคำฉันท์ที่ว่า

เดิมเชกสเปียร์ประดิษฐ์บท

กลั่นกล่าวสำเนานิคมแนม

ละครแล้วและชาลส์แลมป์

นิตถ้อยนิยายมี

(หลวงธรรมาภิรมณ์, 2459, หน้า 2)

นอกจากนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2459, หน้า ข) ได้อธิบายถึงที่มาของทัศนคติคำฉันท์ไว้ในทำนองเดียวกันว่าได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษของวิลเลียม เชกสเปียร์ ความว่า

หนังสือทัศนคติคำฉันท์นี้ ถ้าว่าโดยทางข้างฉันท์ไทยต้องนับว่าเป็นเรื่องอย่างใหม่ ด้วยเอาเนื้อเรื่องละครพูดเมอซันต์ ออฟ เวนิส ของเชกสเปียร์มาแต่งเป็นฉันท์และเป็นหนังสือแต่งใหม่

3.4 พุทธประวัติ วรรณกรรมเรื่องมารวิชัยคำฉันท์เป็นคำประพันธ์ของขุนสุนทรภาศิต เนื้อเรื่องจะแสดงถึงประวัติของเจ้าชายสิทธัตถะที่บำเพ็ญเพียรแต่พญามารวิสวดีต้องการมาปองร้ายขัดขวางการบำเพ็ญเพียรแต่ท้ายที่สุดเจ้าชายสิทธัตถะก็สามารถเอาชนะพญามารได้ พระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (อั้งถึงใน พระครูปลัดสุวรรณ์ แสงมะโน และคณะ, 2563, หน้า 53) ได้กล่าวถึงพญามารไว้ว่า

วสวัตีมารหรือปรนิมิตวสวัตีมาราริราช หรือคำไทยว่า พญามาราริราช เป็นเจ้าแห่งมารทั้งหลาย ครองอยู่บนสวรรค์ชั้นที่ 6 คือ ชั้นปรนิมิตวสวัตดี ตามคัมภีร์กล่าวว่า พญามารต้องการมีอำนาจครอบครองโลกและไม่ประสงค์ให้ใครทั้งนั้นบรรลุมรรคผลนิพพาน กล่าวคือไม่ประสงค์ให้ใครประสบความหลุดพ้นจากกองกิเลส เช่น ตัณหา อุปาทาน หรือราคะ โทสะ โมหะ หรือหลุดพ้นไปจากกองทุกข์มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น

4. ประชาชน การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีจำนวน 10 เรื่อง คือ สามัคคีเภทคำฉันท์ อิลลิสชาตคำฉันท์ เวทัพพะชาตคำฉันท์ เปสการบุตรีคำฉันท์ ศรีสุตาคำฉันท์ ปขาวเพ็ชรคำฉันท์ ภัฏฐิหาริชาตคำฉันท์ สุวชาติคำฉันท์ และทারণิทานคำฉันท์ จากการศึกษาวิเคราะห์พบที่มาของเนื้อหา ดังนี้

4.1 สร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชนที่ไม่ปรากฏหลักฐานถึงที่มาของเนื้อเรื่องดังนั้น ผู้วิจัยจึงจัดให้วรรณกรรมที่กวีได้สร้างสรรค์โครงเรื่องและเนื้อเรื่องขึ้นเอง มี 2 เรื่อง คือ ศรีสุตาคำฉันท์ และปขาวเพ็ชรคำฉันท์ ศรีสุตาคำฉันท์และปขาวเพ็ชรคำฉันท์เป็นคำประพันธ์ของ ศ.เทศะแพทย หรือนายนราภิบาล หรือศิลปิน เทศะแพทย ซึ่งกวีคนสำคัญคนหนึ่ง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ศ.เทศะแพทย มีความสามารถด้านการประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง และได้เขียนคำนำในหนังสือชื่อว่า “เทศะแพทยคำฉันท์” ไว้ว่า

วังบางขุนพรหม

วันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2469

คำฉันท์ในหนังสือนี้ขอท่านผู้อ่านพึงนึกแต่เพียงว่าเป็นสำนวนของผู้ที่มีนิสัยชอบในเชิงนี้เท่านั้น เพราะคารมคมคาย ๆ ถ้าเป็นคำกลอนก็คงได้นามว่า “กลอนตลาด” แต่เป็นคำฉันท์หากจะใช้สมญาว่า “ฉันท์ตลาด” ก็คงได้

นายนราภิบาล

4.2 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน ทารกนิทานคำฉันท์เป็นคำประพันธ์ของผู้ที่ใช้นามแฝงว่า “ศรีไชย” เป็นวรรณกรรมที่ตีพิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. 2468 ในวารสารไทยเชรม ฉบับเดือนกรกฎาคม ทารกนิทานคำฉันท์มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับเป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงเพื่อนรักดาอินกับตานาที่ประกอบอาชีพหาปลา รักใคร่กลมเกลียว และแบ่งปันปลาที่หามาได้ให้แกกันอยู่เสมอ วันหนึ่งตานาเห็นว่าการออกไปหาปลาพร้อมกันสองคนทำให้ได้ปลาไม่มาก จึงคิดอุบายให้แยกกันออกไปหาปลาแล้วค่อยมาแบ่งกันภายหลัง จากนั้นตานาก็ไปหาปลาจับได้ปลาฉลามตัวใหญ่ ส่วนดาอินจับปลาไม่ได้เลยแม้แต่ตัวเดียว เมื่อตานาเห็นดังนั้นก็เห็นว่าตนควรได้ปลา ดาอินเห็นดังนั้นก็ไมยอม ทำให้ทั้งสองคนทะเลาะถกเถียงกัน ฝ่ายดาอินซึ่งเดินผ่านกระท่อมที่ดาอินกับตานาทะเลาะกันอยู่ ดาอินกับตานาเห็นดาอินจึงขอให้ดาอินเป็นผู้ตัดสิน

ตาอยู่มีข้อแม้ว่าต้องเชื่อในสิ่งที่ตาอยู่ตัดสิน เมื่อตาอินและตานาอินยอม ตาอยู่ก็ตัดปลาฉลามแบ่งเป็น 3 ส่วน และให้ส่วนหัวกับตานาในฐานะที่เป็นคนหาปลามาได้ ให้ส่วนหางกับตาอิน เพราะตาอินไม่ได้ทำอะไร ส่วนกลางลำตัวเป็นของตาอยู่ในฐานะเป็นคนตัดสิน ฝ่ายตาอินกับตานาเห็นดังนั้นก็รู้สึกเสียใจที่ทั้งคนไม่สามัคคีปรองดองกัน ทำให้ส่วนกลางลำตัวของปลาซึ่งเป็นส่วนที่ดีที่สุดตกเป็นของตาอยู่

จากเนื้อเรื่องของทวารณิทานคำฉันท์จะมีเนื้อหาตรงกับนิทานสอนอ่านบทที่ 143 ในแบบเรียนเร็วสำหรับเรียนหนังสือไทย เล่ม 1 พระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พิมพ์ครั้งแรก ร.ศ.108

4.3 ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีเนื้อหาจากวรรณกรรมชาดก มีจำนวน 2 เรื่อง คือ สามัคคีเภทคำฉันท์ และเปสการบุตรีคำฉันท์

สามัคคีเภทคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมที่ประพันธ์โดย ชิต บุรทัต ประพันธ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2457 โดยได้เค้าเรื่องมาจากสุมังคลาวิลาสินี อรรถกถาที่ขนิภายมหาวรรค ในมหาปรินิพพานสูตร ดังความตอนหนึ่งในคำนำว่า “หนังสือเรื่องสามัคคีเภทคำฉันท์นี้เป็นงานกวีนิพนธ์ชิ้นสำคัญที่สุดของ ชิต บุรทัต แต่งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2457 โดยได้เค้าเรื่องมาจากสุมังคลาวิลาสินี อรรถกถาที่ขนิภายมหาวรรค ในมหาปรินิพพานสูตร”

กุสุมา รัชมณีและกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 66) ได้กล่าวถึงอรรถกถามหาปรินิพพานสูตรว่ามีเนื้อเรื่องดังนี้

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าประทับอยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ พระเจ้าอชาตศัตรูต้องการยึดแคว้นวัชชี จึงส่งวัสสการพราหมณ์ไปทูลถามยุทธวิธีจากพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสด้วย กลับตรัสถามพระอานนท์ถึงธรรมที่ชาววัชชีประพฤติแล้วทำให้แคว้นวัชชีมีแต่ความเจริญ ไม่มีความเสื่อม วัสสการพราหมณ์ได้ฟังก็ได้อุบายคิดจึงไปทูลพระเจ้าอชาตศัตรูว่าควรยึดแคว้นวัชชีด้วยการเจรจาปรองดองและด้วยการยุแหย่ทำให้เหล่ากษัตริย์ลิจฉวีผู้ครองแคว้นวัชชีแตกสามัคคีกัน แล้ววัสสการพราหมณ์ก็ออกอุบายว่า เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูออกวาราชการ ตนจะสร้างทูลคัดค้านการยกทัพไปตีแคว้นวัชชีให้พระเจ้าอชาตศัตรูลงโทษตนด้วยการโกนศีรษะแล้วเนรเทศไป จากนั้นวัสสการพราหมณ์ก็ได้ไปเป็นอำมาตย์ของแคว้นวัชชีโดยไม่มีผู้ใดสงสัย และได้ทำหน้าที่สั่งสอนราชกุมารเรื่อยมา วันหนึ่งวัสสการพราหมณ์เรียกพระกุมารองค์หนึ่งไปถามด้วยคำถาม

ที่ไม่เป็นแก่นสาร พระกุมารองค์อื่นสงสัย พากันถามพระกุมารองค์นั้น แต่เมื่อได้ฟังคำตอบก็ไม่เชื่อ วัสสการพราหมณ์ทำอุบายยั่วเหยียดต่อไปเป็นเวลา 3 ปี ในที่สุดเมื่อเหล่ากษัตริย์ลิจฉวีแตกสามัคคีกัน วัสสการพราหมณ์ก็ส่งข่าวทูลให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพมาตีแคว้นวัชชีได้สำเร็จ ฝ่ายพระพุทธเจ้าหลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปแล้วก็ทรงเรียกประชุมภิกษุในกรุงราชคฤห์ แล้วทรงแสดงธรรมต่าง ๆ จากนั้นเสด็จไปเมืองนาฬันทา เมืองปาฏลิคม เป็นต้น และทรงจำพรรษาที่เมืองเวสาลี เมื่อเสด็จไปเมืองปาวาได้เสวยอาหารของนายจุนทะแล้วประจวบ จากนั้นเสด็จไปกรุงกุสินารา ครั้นถึงแม่น้ำกุกุธานีก็โปรดให้พระอานนท์ปูผ้าสังฆาฏี 4 ชั้นถวายเป็นที่นอน แล้วตรัสกับพระอานนท์ถึงปณิธาน 2 คราวที่มีอานิสงส์ใหญ่เสมอกัน คือ ในคราวที่จะตรัสรู้ อนุตตรสัมโพธิญาณ และในคราวที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ตรัสเล่าอดีตชาติของพระองค์แก่พระอานนท์ ทรงแสดงเรื่องสังเวชนียสถาน 4 แห่ง คือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน แล้วทรงแสดงปัจฉิมโอวาทก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน เนื้อหาต่อจากนั้นเป็นเรื่องการถวายพระเพลิงพระบรมศพและการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ

วรรณกรรมของกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชนทั่วไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีที่มาของเนื้อหาจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา อีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่อง เปสการบุตรีคำฉันท โดยมีที่มาของเนื้อหาจากอรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท โลกวรรคที่ 13 ธิตาของนายช่างหูก หรือเปสการธิดาวัตถุ

เปสการบุตรีคำฉันทเป็นคำประพันธ์ที่แต่งโดยนายนราภิบาล (ศิลาปะเทศะแพทย์) หรือ ศ.เทศะแพทย์ เป็นคำฉันทที่เคยพิมพ์ในหนังสือกัญญาณุสร เมื่อปีพุทธศักราช 2463 ซึ่งในคำประพันธ์ช่วงต้นผู้แต่งได้เขียนระบุว่าเรื่องนี้เขียนขึ้นเฉลิมเกียรติแก่สตรีผู้หนึ่งดังตำนานเรื่องหนึ่ง ดังคำประพันธ์ที่ว่า

สาธกธรรมสมบัติ

เสนอเกียรติ์สตรีชน

นบปราชญ์นิยมปราชญ์

จิตต์น้อมพร้อมทั้งกาย

ดุจดั่งตำนานมา

มีนายเปสการ

ธตรัสปรารภาการ

ประดุจดวงวิเชียรฉายฯ

นุศาสน์ใดก็ตั้งวาย

อุดมวิริยากรฯ

ประชาอาลวีนคร

จำนายหูกอนเภาฯ

(ศ.เทศะแพทย์, 2501, หน้า 22)

ในพระไตรปิฎก (2548, สือออนไลน์) ได้กล่าวถึงเนื้อหาของอรรถกถาธรรมบท ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท โลกวรรคที่ 13 ธิดาของนายช่างหูก หรือ เปสการธิดาวัตถุ มีเนื้อเรื่องทีกล่าวถึงพระพุทธรเจ้าได้เสด็จไปที่เมืองอาฬวี หลังจากชาวเมืองอาฬวีได้นิมนต์ถวายทานแล้ว พระพุทธรเจ้าได้ตรัสว่า “ท่านทั้งหลาย จงเจริญมรณสติดอย่างนี้ว่าชีวิตของเราไม่ยั่งยืน ความตายของเราแน่นอน เราพึงตายแน่แท้ ชีวิตของเรามีความตายเป็นที่สุด ชีวิตของเราไม่เที่ยง ความตายเที่ยง ก็มรณะอันชนทั้งหลายได้ไม่เจริญแล้ว ในกาลที่สุดชนทั้งหลายย่อมถึงความสะดุ้ง ร้องอย่างขาดกล้วเหมือนกับบุรุษกล้วเมื่อเห็นอสรพิษ ส่วนชนใดที่เจริญแล้วย่อมไม่สะดุ้ง เมื่อธิดานายช่างหูกผู้มีอายุ 16 ปี ได้ฟังก็คิดว่าถ้อยคำของพระพุทธรเจ้านั้นเป็นอัศจรรย์ การเจริญมรณสติเป็นสิ่งอันควร และได้เจริญมรณสติตลอดทั้งกลางวันและกลางคืน ตลอด 3 ปี เมื่อเวลาผ่านไปพระพุทธรเจ้าพร้อมด้วยภิกษุ 500 รูป ได้เดินทางกลับไปยังเมืองอาฬวีอีกครั้งหนึ่ง ธิดานายช่างหูกทราบข่าวก็ต้องการมาพบกับพระพุทธรเจ้าแต่บิดาได้ใช้ให้ธิดากรอด้าย ทำให้ไม่ได้พบกับพระพุทธรเจ้า ต่อมาได้ไปพบพระพุทธรเจ้าที่สำนัก พระพุทธรเจ้าได้ถามคำถาม 4 ข้อ คือ “กุมาริกา เธอมาจากไหน” กุมาริกาตอบว่า “ไม่ทราบ พระเจ้าข้า” “เธอจักไป ณ ที่ใด” กุมาริกาตอบว่า “ไม่ทราบ พระเจ้าข้า” “เธอไม่ทราบหรือ” กุมาริกาตอบว่า “ทราบ พระเจ้าข้า” “เธอทราบหรือ” กุมาริกาตอบว่า “ไม่ทราบ พระเจ้าข้า” จากการตอบคำถามของธิดานายช่างหูก ทำให้ชาวเมืองอาฬวีตอบคำถามไม่ถูกต้อง พระพุทธรเจ้าจึงตรัสถามธิดานายช่างหูกว่า “กุมาริกา เธอ เมื่อเรากล่าวว่ามาจากไหน เพราะเหตุใดเธอจึงตอบว่าไม่ทราบ” กุมาริกาตอบพระพุทธรเจ้าว่า “พระเจ้าข้า พระองค์ย่อมทราบความที่หม่อมฉันมาจากเรือนช่างหูก แต่พระองค์เมื่อตรัสถามว่าเธอมาจากไหน ย่อมตรัสถามว่าเธอมาจากที่ไหนจึงเกิดแล้วในที่นี้ แต่หม่อมฉันย่อมไม่ทราบว่าก็เรามาแล้วจากไหนจึงเกิดในที่นี้” พระพุทธรเจ้าตรัสว่า “ดีละ ดีละ กุมาริกาปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว” จากนั้นตรัสถามข้อต่อไปว่า “เธอ อันเรากลามแล้วว่าเธอจะไป ณ ที่ใด เพราะเหตุไรจึงกล่าวว่าไม่ทราบ” ธิดานายช่างหูกจึงตอบไปว่า “พระเจ้าข้า พระองค์ทรงทราบหม่อมฉันผู้ถือกระเช้าด้ายตลอดเดินไปยังโรงของช่างหูก พระองค์ย่อมตรัสถามว่าก็เธอไปจากโลกนี้แล้วจักเกิดในที่ไหน ก็หม่อมฉันจุติจากโลกนี้แล้วย่อมไม่ทราบว่าจะไปเกิดที่ไหน” หลังจากพระพุทธรเจ้าได้ยินดังนั้นก็ตรัสว่า “ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว” จากนั้นตรัสถามต่อไปว่า “เมื่อเช่นนั้นเธออันเรากลามว่าไม่ทราบหรือ เพราะเหตุใดจึงกล่าวว่าทราบ” ธิดาช่างหูกกล่าวตอบว่า “พระเจ้าข้า หม่อมฉันย่อมทราบภาวะคือความตายของหม่อมฉันเท่านั้น เหตุนี้จึงกราบทูลอย่างนั้น” เมื่อธิดาช่างหูกกล่าวจบลงพระพุทธรเจ้าตรัสว่า “ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแลเธอแก้ได้แล้ว” และได้ถามธิดาช่างหูกต่อไปว่า “เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอ อันเรากลามว่าเธอย่อมทราบหรือ เพราะเหตุใดจึงพูดว่าไม่ทราบ” ธิดาช่างหูกกล่าวตอบว่า “หม่อมฉัน

ยอมทราบแต่ภาวะคือความตายของหม่อมฉันเท่านั้นพระเจ้าข้า แต่ยอมไม่ทราบว่าจักตายในเวลากลางคืน กลางวัน หรือเวลาเช้าเป็นต้น ในกาลชื่อนั้น เพราะเหตุนั้นจึงพูดอย่างนั้น” พระพุทธเจ้าได้ตรัสออกมาว่า “ปัญหาอันเรากลามแล้วนั้นแล เธอแก้ได้แล้ว ย่อมโพทะนะอย่างเดียวนั้น เพราะจักขุ คือ ปัญญาของชนเหล่าใดไม่มี ชนเหล่านั้นเป็นคนบอดที่เดียว จักขุคือปัญญาของชนเหล่าใดมีอยู่ ณ เหล่านั้นนั้นแล เป็นผู้มีจักขุ” หลังจากจบการเทศนาของพระพุทธเจ้า อดิยานายช่างหูกก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล

4.4 ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีที่มาของเนื้อหาจากวรรณกรรมชาดก มีจำนวน 3 เรื่อง คือ อิลลิสชาดกคำฉันท์ เวทัพพะชาดกคำฉันท์ และกัฏฐหาริชาดกคำฉันท์

อิลลิสชาดกคำฉันท์ เป็นคำวรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดย ชิต บุรทัต วรรณกรรมเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลด้านเค้าโครงเรื่องมาจากชาดกลำดับที่ 78 ในอรรถกถาชาดก เอกนิบาต กุสุมา รักษมณี และกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 91) ได้กล่าวถึงว่ามีเนื้อเรื่องของอิลลิสชาดกไว้ว่า

เนื้อเรื่องกล่าวถึงอิลลิสเศรษฐีผู้ตระหนี่มากจนไม่ยอมทำทาน บิดาของเศรษฐีซึ่งไปเกิดเป็นพระอินทร์จึงแปลงเป็นอิลลิสเศรษฐีแล้วสวมรอยไปเฝ้าพระราชา ทูลว่าจะบริจาคทรัพย์เป็นทานเพื่อนำทรัพย์ไปบริจาคแก่ชาวเมือง อิลลิสเศรษฐีตัวจริงเข้าใจว่าพระราชาริทรัพย์ของตนไปบริจาคจึงไปเข้าเฝ้า เมื่อพระราชาทรงทราบว่า มีอิลลิสเศรษฐี 2 คน จึงให้ตามทั้งสองมาได้สวน แต่ไม่สามารถตัดสินได้ว่าใครเป็นตัวจริง ในที่สุดพระอินทร์ก็คืนร่างแล้วขู่อิลลิสเศรษฐีว่าหากยังถือทิฐิไม่บริจาคทาน จะบันดาลให้ทรัพย์ของเศรษฐีสูญสิ้นและจะประหารเศรษฐีเสีย อิลลิสเศรษฐีกลัวตาย จึงให้สัญญาว่าจะทำบุญให้ทานและตั้งมั่นอยู่ในศีลตลอดไป

เวทัพพะชาดกคำฉันท์เป็นบทประพันธ์ของชิต บุรทัต ซึ่งประพันธ์ตามเค้าโครงเรื่องจากชาดกในอรรถกถาชาดกเรื่องที่ 48 เวทัพพะชาดก เอกนิบาต กุสุมา รักษมณี และกิตติชัย พินโน (2565, หน้า 90) ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องของเวทัพพะชาดกไว้ว่า

เวทัพพะพราหมณ์ผู้รุ่มนตร์เรียกฝนแก้ว 7 ประการ เดินทางกับศิษย์ไปเมืองเจตรัฐ ระหว่างทางทั้งสองถูกโจรจับ โจรปล่อยศิษย์ไปหาค่าไถ่ ศิษย์กำชับอาจารย์ไม่ให้

รายมนตร์เรียกฝนแก้ว เพราะจะถูกใจร่ำ แต่เวทัพพราหมณ์ไม่ต้องการถูกทรมาณต่อไป จึงรายมนตร์เรียกสัตว์ทั้งหลายลงมาเป็นค่าไถ่ พวกโจรยังคงพาพราหมณ์เดินทางต่อไป ขณะนั้นมีโจรอีกกลุ่มหนึ่งมาชิงทรัพย์ โจรกลุ่มแรกสู้ไม่ได้จึงบอกให้จับพราหมณ์ไว้ เพราะพราหมณ์สามารถเรียกทรัพย์ได้ โจรกลุ่มหลังจึงปล่อยโจรกลุ่มแรกไป แล้วสั่งพราหมณ์ให้เรียกทรัพย์ให้ตน แต่พราหมณ์ทำไม่ได้เพราะเลยเวลาที่เหมาะสมไปแล้ว โจรจึงสังหารพราหมณ์ ทิ้งศพไว้ใกล้ทางเดิน แล้วตามไปชิงทรัพย์จากโจรกลุ่มแรกได้ ต่อมาโจรในกลุ่มหลังหักหลังกันเองและฆ่ากันตายจนหมด

กัณฐะหาริชาดกคำฉันท์ เป็นบทประพันธ์ของ ป.เวชพงศ์ เป็นวรรณกรรมที่ผู้แต่งได้เค้าโครงเรื่องจากอรรถกถากัณฐะหาริชาดกที่ 7 ดังคำประพันธ์ในตอนท้ายที่กล่าวไว้ว่า

รำพรรณนันทพากย์พาที	จากกัณฐะหาริ
ชาดกเปนเค้ามูลเดิม	
แต่คิดตัดต่อตงเดิม	คิดแทรกคิดเสริม
ตามแต่แลเห็นสมควร	
แม้ว่าถ้อยคำสำนวน	แพกผิคนิตยบรร
ถาพลาตปวงปราชญ์โปรดกัณฑ์	

4.5 ได้รับอิทธิพลจากปกรณัม วรรณกรรมของกวีที่มีสถานภาพเป็นประชาชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์โดยมีที่มาของเนื้อหาจากปกรณัม คือ วรรณกรรมเรื่องสุชาติคำฉันท์

สุชาติคำฉันท์ ประพันธ์โดย จำปี ตีพิมพ์ในปี พ.ศ. 2468 ในวารสารไทยเขมร ประจำเดือนมิถุนายน ซึ่งผู้แต่งได้ระบุไว้ในตอนต้นว่าได้แต่งตามเค้าเรื่องในปักษีปกรณัม เนื้อเรื่องของสุชาติคำฉันท์กล่าวถึงกษัตริย์เมืองอุเชนินคร เป็นเมืองที่เต็มไปด้วยความสงบสุข พรั่งพร้อมไปด้วยทหารและนักปราชญ์ พระองค์มีนกตัวหนึ่งที่ต้องการออกไปท่องเที่ยว จึงได้ไปลา กษัตริย์ เมื่อลากษัตริย์แล้ว นกก็ออกบินจากเมืองมา จนไปพบกับฤาษีเมื่อนกอาศัยอยู่กับฤาษี ก็ตั้งใจเรียนรู้การปลูกพุทราเอามาทำเป็นยาวิเศษที่ทำให้จากคนแก่กลายเป็นคนหนุ่ม หากกินพุทรานี้เป็นประจำ เวลาผ่านไปเจ็ดเดือน นกรู้สึกคิดถึงเมืองที่จากมา และคิดว่าพระมหากษัตริย์ต้องเศร้าโศกเสียใจเลยลาพระฤาษีกลับเมือง เมื่อไปลาพระฤาษีพระฤาษีจึงให้พุทราแก่นกกลับมาด้วย เมื่อนกกลับมาถึงเมือง ก็ไปเข้าเฝ้ากษัตริย์ กษัตริย์ดีใจมาก นกมอบพุทราให้กษัตริย์

และกล่าวถึงสรรพคุณของพุทรา กษัตริย์สั่งให้นายอุทยานนำไปปลูกเพาะไว้ในสวน เมื่อเวลาผ่านไปพุทราก็ออกผล นายอุทยานต่างก็มาป้องกันไม่ให้คนมากินพุทรา จนพุทราสุกหล่นสู่พื้นไปโดนพิษของงู เมื่อนำมาถวายกษัตริย์แห่งเมืองอุเชนี กษัตริย์มีความสุขมาก นำพุทราไปให้นางกำนัลคนหนึ่ง เมื่อทานไปแล้วปรากฏว่านางกำนัลตาย จากเหตุการณ์นี้ทำให้กษัตริย์เสียใจเป็นอย่างมาก เมื่อนึกได้ก็โกรธที่เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้นจึงสั่งให้ฆ่ามัน ผ่านมาหนึ่งวัน อำมาตย์ถามว่าจะทำอย่างไรกับพุทรา คำถามนี้ทำให้กษัตริย์โกรธขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งและสั่งว่าให้นำไปให้นักโทษที่จะต้องโทษประหารชีวิตกิน เมื่อนักโทษได้กินพุทราไปแล้วกลับกลายเป็นหนุ่ม มีกำลังวังชา เมื่อกษัตริย์ทราบข่าวก็แปลกใจว่าเกิดเหตุเช่นนี้ได้อย่างไร เสนาบดีไปสอบถามที่สวนอุทยาน จึงรู้ความจริงว่าพุทราตกลงไปในปล่องงู ทำให้พุทรามีพิษ เมื่อกษัตริย์ทราบดังนั้นก็รู้สึกเศร้าโศกเสียใจ หลังจากคลายโศก กษัตริย์ก็สั่งให้สร้างอนุสาวรีย์เป็นที่ระลึกแก่คนที่ต้องเสียชีวิตห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนางกำนัล อีกห้องหนึ่งเป็นห้องจำลองนก

จากเนื้อเรื่องดังกล่าวสอดคล้องกับปักษีปกรณ์เรื่องนิทานเรื่องนกแขกเต้าอาสาไปเอามะม่วงหิมพานต์ กรมศิลปากร (2553, หน้า 75-78) ได้ตีพิมพ์นิทานสุภาษิตจากประชุมปกรณ์ภาคที่ 1-5 มีเนื้อความโดยสรุปว่า มีกษัตริย์องค์หนึ่งนามว่าพระเจ้าพรหมทัต เสดยราชสมบัติอยู่ที่เมืองพาราณสี มีมเหสี 1 องค์ เป็นประธานแก่พระสนม พระเจ้าพรหมทัตเลี้ยงนกแขกเต้าไว้ 1 ตัว คินหนึ่งสมเด็จพระอมรินทราบราธิราชเสด็จลงมาและมีเทวโองการตรัสกับมเหสีว่า ถ้านางได้ผลอัมพาในป่าหิมพานต์มาเสวยจะทำให้ได้ราชบุตรเป็นจักรพรรดิราช รุ่งเช้ามเหสีจึงทูลแก่พระเจ้าพรหมทัต พระเจ้าพรหมทัตจึงให้นกแขกเต้าไปนำผลมะม่วงในป่าหิมพานต์มาให้ นกแขกเต้าบินไปพบกับนกแขกเต้า 1 คู่ และถามว่าผลมะม่วงมีอยู่ที่ใดบ้าง นกแขกเต้าคู่หนึ่งบอกว่าเราไม่ปรากฏ นกแขกเต้าจึงบินต่อไปถามนกแขกเต้าอีกกลุ่ม นกแขกเต้าคู่หนึ่งก็บอกว่าไม่ทราบ นกแขกเต้าถามนกแขกเต้าอื่น ๆ ถึง 7 ครั้ง ก็ยังไม่มีใครให้คำตอบได้ จนได้พบกับนกแขกเต้าคู่หนึ่ง นกแขกเต้าคู่หนึ่งบอกว่า “ผลมะม่วงมีอยู่ป่าด้าบลโน้น” นกแขกเต้าจึงขอให้นกแขกเต้าคู่หนึ่งพาไป แต่นกแขกเต้าคู่หนึ่งปฏิเสธเนื่องจากผลมะม่วงนั้นเป็นของท้าวเวสสุวรรณมหาราช ซึ่งได้ทำเหล็กล้อมต้นมะม่วงไว้ 7 ชั้น ให้กุมภัณฑ์พันหนึ่งรักษาไว้ เมื่อนกแขกเต้าบินไปยังที่อยู่ของต้นมะม่วง ในคินนั้นนกแขกเต้าได้บินลอดช่องข่ายเหล็กเข้าไปกระทบกับข่ายทำให้กุมภัณฑ์ได้ยินเสียงและตื่นขึ้นและจะฆ่านกแขกเต้าให้ตาย นกแขกเต้าบอกว่าไม่กลัวตายเพราะเป็นราชทูตสมเด็จพระเจ้าพรหมทัตให้มาเอาผลมะม่วง มีความสวามิภักดิ์ จะสูญเสียชีวิตสละของ คุณ แม้ตายไปก็จะได้ไปสวรรค์ กุมภัณฑ์ได้ฟังดังนั้นก็มีจิตเมตตา นกแขกเต้าจึงขอผลมะม่วง แต่กุมภัณฑ์ก็บอกว่าท้าวเวสสุวรรณทำบัญชีไว้หากผลมะม่วงหายไปจะโทษกุมภัณฑ์ แต่ก็ได้บอกอุบายแก่นกแขกเต้าว่ามีพระโศติรัตนดาบสอยู่บนภูเขาทอง ท่านบูชา

พระเพ็ญอยู่เป็นนิจ ในบรรณศาลานั้นท้าวเวสสุวรรณจะถวายมะม่วงแก่พระดาบสวันละ 4 ผล ทุกวัน ขอให้นกแขกเต้าไปขอผลมะม่วงจากพระดาบส นกแขกเต้าจึงบินไปที่บรรณศาลาและเล่าเรื่องทั้งหมดให้พระดาบสฟัง พระดาบสจึงมอบผลมะม่วงให้นกแขกเต้า 1 ผล นกแขกเต้านำผลมะม่วงมาถวายพระพรหมทัต พระพรหมทัตดีใจมากและได้มอบน้ำผึ้งใส่จานทองเป็นรางวัลให้แก่กนกแขกเต้า จากนั้นพระพรหมทัตได้นำผลมะม่วงไปพระราชทานแก่พระมเหสี แต่เมื่อพระมเหสีได้เสวยผลมะม่วงไปแล้วก็ยังไม่ตั้งครรภ์ พระเจ้าพรหมทัตได้พระราชทานป่าใหญ่ให้นกแขกเต้าอยู่อย่างสุขสบาย

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า อัตลักษณ์ทางด้านการการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ มี 2 ประเด็นหลัก คือ อัตลักษณ์ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ ซึ่งกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากลักษณะคำประพันธ์แต่โบราณ กล่าวคือ วรรณกรรมคำฉันท์แต่โบราณจะใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ แต่วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ 5 ประเภท คือ ฉันท์ กาพย์ โคลง กลบท คาถา นอกจากนี้ยังพบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีเลือกใช้นิตของฉันทในการแต่งคำประพันธ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหาที่แตกต่างไปจากขนบนิยมในการใช้นิตของฉันทแบบเดิม อัตลักษณ์ด้านที่สองที่เห็นได้ชัดของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ อัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของคำประพันธ์ กล่าวคือ ในอดีตวรรณกรรมคำฉันท์ส่วนใหญ่จะมีที่มาจากวรรณกรรมชาดก แต่วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาที่มีที่มาจากหลากหลายทั้งการคิดสร้างสรรค์เรื่องขึ้นมาใหม่ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้รับอิทธิพลจากปกรณัม ได้รับอิทธิพลจากพุทธประวัติ ได้รับอิทธิพลจากนิทาน

บทที่ 8

บทสรุป

การศึกษาวិเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัตถุประสงค์ในการศึกษา 2 ประการ คือ เพื่อศึกษาการประกอบสร้างคำประพันธ์คำฉันท์ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และวัตถุประสงค์ข้อที่สอง คือ เพื่อศึกษาอัตลักษณ์ในการแต่งฉันท์ทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ของกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การนำเสนอบทสรุปซึ่งเป็นผลจากการศึกษาวิเคราะห์จะนำเสนอ 3 ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. สรุปผลการวิจัย
2. อภิปรายผลการวิจัย
3. ข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีที่มีสถานภาพทางสังคมที่ต่างกัน คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง คือ มัทนะพาธา ปริยทรรคิกามนุษย์สรวยหรือไม่วรวย อลินจิตต์คำฉันท์ มหาชาติคำฉันท์ พระนลคำฉันท์ อิลราชคำฉันท์ ภูษาหกลคำฉันท์ พหลดาวิคำฉันท์ วินิตวานิชคำฉันท์ มารวิชัยคำฉันท์ สามัคคีเภทคำฉันท์ อิลลิสชาดกคำฉันท์ เวทพะชาดกคำฉันท์ เปสการบุตรีคำฉันท์ ปชาวเพ็ชรคำฉันท์ กัญฐหาริชาดกคำฉันท์ สุวชาติคำฉันท์ และทวารณิทานคำฉันท์ ซึ่งการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างคำฉันท์ จะทำการวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ 3 ด้าน คือ รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และวรรณศิลป์

การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และวรรณศิลป์ ผู้วิจัยได้ปรับประยุกต์แนวคิดของนักวิชาการทางด้านการแต่งคำประพันธ์และนักวิชาการทางด้านภาษาไทย โดยการศึกษาวิเคราะห์เรื่องภาวะอารมณ์ของตัวละครใช้แนวคิดและทฤษฎี จากทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตของ กุสุมา รักษมณี (2549, หน้า 124-129)

การวิเคราะห์ทางด้านการใช้เสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์สื่อภาวะทางอารมณ์ โดยใช้กรอบแนวคิดของ ดวงมนต์ จิตรจำนงค์ (2551, หน้า 79-162) เรื่องเสียงกับความหมาย

ที่อธิบายว่าการแต่งคำประพันธ์นอกเหนือจากการแต่งตามฉันทลักษณ์ ซึ่งเป็นข้อบังคับทางเสียงแล้วกวียังต้องมีความเข้าใจในเรื่องพลังของเสียงที่กำหนดโดยฉันทลักษณ์ด้วย และแนวคิดวิธีการใช้ภาษาไทยในคำฉันท์ของ ญาตา อรุณเวช (2539, หน้า 1096-1293) ส่วนการวิเคราะห์ทางด้านวรรณศิลป์ในคำประพันธ์ผู้วิจัยใช้กรอบแนวคิดจาก สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา (2558, หน้า 13-70) ที่ได้ให้กรอบในการวิเคราะห์วรรณศิลป์ในระดับคำ และข้อความ โดยในระดับคำจะพิจารณาจากการสร้าคำและการเล่นคำเล่นเสียง ส่วนในระดับข้อความ จะพิจารณาจากการใช้ภาพพจน์ การใช้สัญลักษณ์ การใช้สำนวน และการสร้างเอกภาพ รวมถึงแนวคิดของ กุหลาบ มัลลิกะมาส (2555, หน้า 7-35) ที่ได้ให้แนวคิดทางด้านองค์ประกอบของวรรณศิลป์ แนวคิดของ กุหลาบ มัลลิกะมาส (2555, หน้า 163-174) ทางด้านแง่มุมของบทร้อยกรอง รวมถึงแนวคิดของ วรวรรณ์ ศรียาภัย (2565, หน้า 113-138)

ผลการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสามารถสรุปผลการวิจัย 2 ประเด็นสำคัญ คือ การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ และอัตลักษณ์ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์

1. การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์

ผลการวิจัยเกี่ยวกับการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีองค์ประกอบ 3 ประเด็น คือ รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และวรรณศิลป์

ด้านรูปแบบคำประพันธ์ จากการศึกษานวเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 รูปแบบ คือ ร้อยแก้ว และร้อยกรอง โดยร้อยแก้ว พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้ลักษณะคำประพันธ์รูปแบบร้อยแก้ว เป็นวรรณกรรมคำฉันท์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 2 เรื่อง คือ มัทนะพาธา และปริยทรรคิกา ส่วนร้อยกรอง พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์รูปแบบร้อยกรอง 2 ลักษณะ คือ เป็นลักษณะคำประพันธ์รูปแบบหลักและลักษณะคำประพันธ์รูปแบบแทรก ทั้งนี้ ร้อยกรองรูปแบบหลัก เป็นร้อยกรองที่ใช้เป็นหลักในการประพันธ์ ซึ่งวรรณกรรมคำฉันท์จะใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันท์เป็นร้อยกรองรูปแบบหลัก โดยกวีจะเลือกสรรชนิดของฉันท์มาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กวีนำมาใช้ในการสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละคร มีจำนวน 17 ชนิด คือ มาณวฉันท จิตรปทาฉันท์ วิชชุนมาลาฉันท์ อินทวิเชียรฉันท์ สาลินีฉันท์

อุปชาติฉันท์ อุเพนทวิเชียรฉันท์ อุปปฏิฐานันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ ไตรภูกฉันท์ ปิยงวาทฉันท์
วสันตดิถีฉันท์ กมลฉันท์ ฤชงคปยาตฉันท์ สัททูลวิกิพิตฉันท์ อิติสังฉันท์ และสัทธราฉันท์

ส่วนร้อยกรองรูปแบบแทรก เป็นลักษณะคำประพันธ์ที่กวีนำมาใช้แต่งเพื่อดำเนินเรื่อง ประกอบกับร้อยกรองรูปแบบหลัก ลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่กวีนำมาใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ร่วมกับร้อยกรองรูปแบบหลักของวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 4 ประเภท คือ กาพย์ โคลง กลบท และคาถา โดยลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มี 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ลักษณะคำประพันธ์ประเภทโคลง มี 1 ชนิด คือ โคลงสี่สุภาพ ลักษณะคำประพันธ์กลบท มี 2 ชนิด คือ กลบทอักษรบริพันธ์ กลบทสัปดาห์บึง ลักษณะคำประพันธ์ประเภทคาถา มี 1 ชนิด

ในด้านเนื้อหานั้น จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 20 เรื่อง หากพิจารณาทางด้านเนื้อหาของวรรณกรรมดังกล่าว พบว่า เป็นวรรณกรรมประเภทนิทาน ซึ่งเนื้อหาของวรรณกรรมแต่ละเรื่องจะมีแนวคิดสำคัญปรากฏ แนวคิดสำคัญของวรรณกรรมคำฉันท์ มี 3 แนวคิด คือ แนวคิดด้านการดำเนินชีวิต แนวคิดด้านความรัก และแนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิต โดยแนวคิดด้านการดำเนินชีวิตที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ การปฏิบัติตามกฎระเบียบของสังคม ความสามัคคี การคิดไตร่ตรองให้รอบคอบ ความกตัญญู ความไม่โลภ ความอิจฉาริษยา การประพฤติตน การปฏิบัติตามหน้าที่ การไม่เล่นการพนัน แนวคิดทางด้านศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มี 2 ประเด็น คือ การทำทานและความตาย และแนวคิดด้านความรักที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ ความซื่อสัตย์และธรรมชาติของความรัก

ด้านวรรณศิลป์ พบว่ากวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน มีการใช้ภาษาอย่างมีวรรณศิลป์ทั้งทางด้านสัทลังการ ศัพท์ลังการ อรรถลังการ และสัมผัสลังการ

สัทลังการ กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน เลือกใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ได้อย่างเหมาะสม สามารถสื่อความหมายและสะท้อนให้เห็นถึงภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี โดยใช้เสียงพยัญชนะในคำที่มีสำเนียงพยัญชนะและสัมผัสพยัญชนะที่เหมาะสม ทำให้คำประพันธ์มีความไพเราะและยังสามารถทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพ รวมถึงทำให้

เข้าใจถึงภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี สำเนียงพยัญชนะที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประเภทวิกับ หิรจักร์ พหิรจักร์ สังขะ วิสังขะ ยมก ยัตติกังค์ นิสสัย นิสสิต และยังใช้สัมผัสพยัญชนะ ที่กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เลือกใช้ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร คือ คู่ เทียบคู่ เทียบมรด เทียบรด ทบคู่ แทรกคู่ ส่วนเสียงสระ พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเลือกใช้คำที่มีเสียงสระอย่างมีสัมผัสตามหลักการประพันธ์ร้อยกรองทำให้การสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี สัมผัสสระที่พบ คือ เคียง เทียบเคียง ทบเคียง แทรกเคียง แทรกแอก และเสียงวรรณยุกต์ พบว่ากวีเลือกสรรคำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์โดยใช้เสียงวรรณยุกต์อย่างมีชั้นเชิงของกวี กล่าวคือ เลือกสรรถ้อยคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ที่สามารถถ่ายทอดภาวะอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง เกิดความงามทั้งทางด้านเสียงและความหมาย

คัพทลังการ กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเลือกใช้คำที่สามารถถ่ายทอดภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี โดยการเลือกใช้คำของกวีมีทั้งการเลือกใช้คำซ้ำและมีการสรรคำได้อย่างเหมาะสม การใช้คำซ้ำนั้น ใช้เพื่อเป็นเพิ่มน้ำหนักให้กับข้อความที่ต้องการจะสื่อ ทำให้เกิดจินตภาพได้อย่างชัดเจน และเกิดความซาบซึ้ง รวมถึงเข้าใจภาวะอารมณ์ของตัวละครได้อย่างแจ่มแจ้ง การใช้คำพ้อง เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจภาวะอารมณ์ของตัวละครได้ชัดเจน และการสรรคำ พบว่า มีการสรรคำทั้งทางด้านการเลือกใช้ศัพท์สูง คำศัพท์ต่ำ คำแสดงอารมณ์ที่มีความหมายแสดงอารมณ์และคำที่เอื้อต่อการแสดงอารมณ์จากการเลือกสรรถ้อยคำดังกล่าวทำให้คำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการนำเสนอได้อย่างความเหมาะสมกับเนื้อความ บริบท และตัวละคร

อรรถลังการ พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีศิลปะในการใช้ภาษาในระดับข้อความ โดยมีการเลือกใช้โวหารและภาพพจน์ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งจากการเลือกสรรและสรสร้างข้อความอย่างดีทำให้ผู้อ่านเข้าใจภาวะอารมณ์ของตัวละครได้อย่างลึกซึ้ง จนเกิดเป็นรสแห่งวรรณคดี

ในส่วนของโวหาร ว่าถ้อยคำที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นมามี 5 ประเภท คือ บรรยายโวหาร พรรณนาโวหาร เทศนาโวหาร สาธกโวหาร และอุปมาโวหาร เพื่อให้เหมาะสมกับการแต่งคำประพันธ์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครได้อย่างเหมาะสมกับเนื้อหาและบริบทสำหรับภาพพจน์ พบว่า กวีเลือกสรรถ้อยคำเพื่อแสดงภาพพจน์อันก่อให้เกิดจินตภาพได้เป็นอย่างดี ทำให้การรับรู้และเข้าใจถึงภาวะอารมณ์ของตัวละครได้เป็นอย่างดี ภาพพจน์ที่กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เลือกใช้เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมีอุปมา อุปลักษณ์ ปฏิพจน์ อติพจน์ อุทาหรณ์ สัทพจน์ และรสวรรณคดี พบว่า ด้วยเหตุที่กวี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลือกใช้คำที่เหมาะสมทั้งทางด้านเสียง คำ และข้อความ มีการใช้โวหารและภาพพจน์ที่เหมาะสมกับบริบทและเนื้อหาของการแสดง ภาวะอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละคร ย่อมส่งผลให้ผู้อ่านเกิดรสวรรณคดี ซึ่งรสวรรณคดีที่เกิดขึ้น มีทั้งที่รสทางด้านบวก คือ ศฤงคารรส หาสยรส วีรรส อัทธฤตรส ศานตรส และรสทางด้านลบ คือ เราทรส พิภตสรส กรุณารส ภัยานกรส

สัมพันธลังการ เป็นอยคำที่นำมาเรียงร้อยต่อกันมีการอ้างถึง การซ้ำ การละ และ ใช้คำเชื่อมทำให้เกิดความเชื่อมโยงสอดคล้องเป็นเรื่องเดียวกันได้อย่างลงตัว

ในด้านการอ้างถึง กวีใช้การอ้างถึงที่หลากหลายเพื่อให้สอดคล้องและเหมาะสม กับบริบททั้งกระบวนการอ้างถึงในข้อความที่กวีเลือกใช้ทั้งการอ้างถึงแบบนำ การอ้างถึง ภายนอก มีลักษณะหน่วยภาษาที่ใช้อ้างถึงทั้งแบบหน่วยสรรพนาม คือ บุรุษสรรพนาม หน่วยนาม ที่ทำหน้าที่เหมือนสรรพนาม คือ หน่วยเรียกญาติ หน่วยเรียกตำแหน่ง หน่วยฉายานาม หน่วยแสดงความเป็นเจ้าของ ส่วนการซ้ำ กวีใช้การซ้ำรูปภาษา ซ้ำโครงสร้างภาษา ซ้ำความหมาย ทำให้ถ้อยคำและข้อความมีสัมพันธลังการ สำหรับการละ กวีใช้การละหน่วยนามวลี และการใช้คำเชื่อม กวีใช้คำเชื่อมที่เป็นคำเชื่อมแสดงจุดเริ่มต้น คำเชื่อมแบบคล้องตาม คำเชื่อมแบบเสริมเนื้อความ คำเชื่อมแบบลำดับเวลา คำเชื่อมแสดงเหตุผล คำเชื่อมแสดงจุดจบ คำเชื่อมแสดงเงื่อนไข และคำเชื่อมแสดงความขัดแย้ง

2. อัตลักษณ์ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์

จากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และวรรณศิลป์ พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอัตลักษณ์ด้านการแต่งวรรณกรรม คำฉันท์ ที่แตกต่างจากการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในยุคอื่น 2 ประการ คือ อัตลักษณ์ ด้านรูปแบบคำประพันธ์ และอัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์

อัตลักษณ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์คำฉันท์ วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะแตกต่างไปจากวรรณกรรมคำฉันท์ ในอดีต กล่าวคือ วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำลักษณะคำประพันธ์ประเภทร้อยแก้วมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์ร่วมกับลักษณะคำ ประเภฉันท์ นอกจากนี้ยังพบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว ยังมีการใช้ลักษณะรูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองนอกเหนือจากฉันท์และกาพย์ แต่รูปแบบคำประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่พบในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีฉันท์ กาพย์ โคลง กลบท และคาถา และยังพบว่า

กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลือกใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทที่แตกต่างไปจากขนบนิยมในการใช้ฉันทที่แตกต่างไปจากเดิม

วรรณกรรมคำฉันทในอดีตจะใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันทและกาพย์ โดยลักษณะคำประพันธ์แบบฉันทในอดีตจะใช้ 6 ชนิด คือ อินทรวีเชียรฉันท ไตรภูกฉันท วสันตติลลฉันท มาลีฉันท สัททูลวิกีฬฉันท และสัทธราฉันท ส่วนลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์จะใช้ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ แต่จากการวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันทของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้ลักษณะรูปแบบคำประพันธ์ในการแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครที่แตกต่างออกไปจากเดิม

กวีที่เป็นพระมหากษัตริย์มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองในส่วนของการร้อยกรองประเภทฉันท มีการใช้ชนิดของฉันทตามแบบรูปแบบเดิม คือ อินทรวีเชียรฉันท ไตรภูกฉันท วสันตติลลฉันท สัททูลวิกีฬฉันท และสัทธราฉันท และยังมีการใช้ชนิดของฉันทที่ไม่เหมือนอดีต คือ จิตรปทาฉันท สาลิฉันท อุปชาติฉันท อุเปนทรวีเชียรฉันท อินทรวงศ์ฉันท ปิยงวทาฉันท กมลฉันท ภูงคปยาตฉันท อีทิสฉันท อารยาฉันท ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองที่พบนอกเหนือจากกาพย์ทั้ง 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ซึ่งเป็นลักษณะคำประพันธ์แบบเดิมของการแต่งวรรณกรรมคำฉันทแล้ว ยังพบการใช้คำกาในการแต่งวรรณกรรมคำฉันทด้วย

กวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นพระบรมวงศ์มีการใช้ชนิดของคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครโดยคำประพันธ์ประเภทฉันทมีการใช้ชนิดของฉันททั้งแบบเดิม คือ อินทรวีเชียรฉันท วสันตติลลฉันท สัททูลวิกีฬฉันท และชนิดของฉันทแบบที่ไม่เคยใช้ในวรรณกรรมคำฉันทแบบเดิม คือ อินทรวงศ์ฉันท ภูงคปยาตฉันท ลักษณะคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทอื่นที่พบในการเขียนแสดงภาวะอารมณ์ของกวี คือ กาพย์ โดยมีการใช้กาพย์ฉบังและกาพย์สุรางคนางค์ มีการใช้กลบท 2 ชนิด คือ กลบทอักษรปริพันธ์และกลบทสบัดสปีง

กวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นข้าราชการ ใช้ลักษณะคำประพันธ์ในการแต่งแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเพียงฉันทและกาพย์เท่านั้น แต่ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันทมีทั้งที่เป็นฉันทตามรูปแบบเดิม คือ อินทรวีเชียรฉันท วสันตติลลฉันท สัททูลวิกีฬฉันท สัทธราฉันท และชนิดของฉันทที่ไม่ใช่แบบเดิม คือ มาณวฉันท ในส่วนของลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์ มีการใช้กาพย์ 2 ชนิด คือ กาพย์ฉบังและกาพย์สุรางคนางค์

กวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นประชาชนมีการเลือกใช้ลักษณะคำประพันธ์ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของกวี 3 ประเภท คือ ฉันท กาพย์ และโคลง โดยคำประพันธ์

ประเภทฉันทน์ที่มีทั้งการใช้ชนิดของฉันทน์แบบเดิม คือ อินทรวชิรฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ และมีการใช้ฉันทน์ที่ไม่ใช่แบบเดิม คือ มาณวกฉันทน์ วิชชุมมาลาฉันทน์ อุปปฏิฐิตาฉันทน์ กมลฉันทน์ ฤชงคปยาตฉันทน์ อีทิสังฉันทน์ ในส่วนของกาพย์มีการใช้กาพย์ฉับและกาพย์สุรางคนางค์ และมีการใช้โคลงมาแต่งร่วมด้วยเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร คือ โคลงสี่สุภาพ

ในประเด็น**ขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันทน์กับเนื้อความ** พบว่า การแต่งคำประพันธ์โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันทน์ จะมีขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันทน์ให้เหมาะสมกับเนื้อความ จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันทน์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน มีการเลือกใช้ชนิดของฉันทน์ทั้งที่ตรงตามขนบนิยมในการใช้ชนิดของฉันทน์กับเนื้อความ และเลือกใช้ชนิดของฉันทน์ที่ไม่ตรงกับขนบนิยม

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อินทรวชิรฉันทน์ อินทรวงศ์ฉันทน์ ไตรภูกฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ สัททูลวิกิพีตฉันทน์ อีทิสังฉันทน์ และอารยาฉันทน์ ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะความรักของตัวละคร ใช้สาลินีฉันทน์ อุปชาติฉันทน์ อินทรวงศ์ฉันทน์ ปิยงวทาฉันทน์ สัทธราฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ใช้อุปชาติฉันทน์ อุเปนทรวชิรฉันทน์ กมลฉันทน์ แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร ใช้จิตรปทาฉันทน์ อินทรวชิรฉันทน์ สาลินีฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์มุ่มมั่นของตัวละคร ใช้สาลินีฉันทน์ อุเปนทรวชิรฉันทน์ อุปปฏิฐิตาฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ ฤชงคปยาตฉันทน์ สัททูลวิกิพีตฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร ใช้สาลินีฉันทน์แสดงภาวะสงบของตัวละคร

กวีที่อยู่ในสถานภาพพระบรมวงศ์ใช้อินทรวชิรฉันทน์ อินทรวงศ์ฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละคร ใช้อินทรวชิรฉันทน์ อินทรวงศ์ฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ สัททูลวิกิพีตฉันทน์ แสดงภาวะทุกข์โศกของตัวละคร ใช้อินทรวชิรฉันทน์ สัททูลวิกิพีตฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร ใช้วสันตติลกฉันทน์ ฤชงคปยาตฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์มุ่มมั่นของตัวละคร ใช้อินทรวชิรฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์กลัวของตัวละคร เลือกใช้อินทรวชิรฉันทน์ วสันตติลกฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร และมีการเลือกใช้อินทรวชิรฉันทน์ ฤชงคปยาตฉันทน์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร

ส่วนกวีที่มีสถานภาพเป็นข้าราชการเลือกใช้วสันตติลกฉันทน์แสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละคร มีการใช้อินทรวชิรฉันทน์แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร เลือกใช้อินทรวชิรฉันทน์ แสดงภาวะอารมณ์มุ่มมั่นของตัวละคร ใช้สัททูลวิกิพีตฉันทน์ แสดงภาวะ

อารมณ์กลัวของตัวละคร ใช้สัทธานันท์แต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร และเลือกใช้มาณวกฉันท์แสดงภาวะอารมณ์สงบของตัวละคร

กวีที่มีสถานภาพเป็นประชาชนเลือกใช้มาณวกฉันท์ อินทรวีเชียรฉันท์ วสันตติลกฉันท์ แสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร ใช้อินทรวีเชียรฉันท์ วสันตติลกฉันท์ ภูชงคปยาตฉันท์ อธิสังฉันท์ เพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร ใช้ภูชงคปยาตฉันท์ และอุปัฏฐิตาฉันท์แสดงภาวะอารมณ์มุ่นมั่นของตัวละคร ใช้วิชชุมมาลาฉันท์แสดงภาวะอารมณ์กลัว เลือกใช้กมลฉันท์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์รังเกียจของตัวละคร เลือกใช้วสันตติลกฉันท์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวงของตัวละคร และเลือกใช้อินทรวีเชียรฉันท์แสดงภาวะสงบของตัวละคร

อัตลักษณ์ด้านเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาแนะนำเสนอแนวคิด 3 ด้านหลัก คือ แนวคิดทางด้านการดำเนินชีวิตที่ต้องการให้คนที่อยู่ร่วมกันในสังคมควรปฏิบัติตนตามกฎระเบียบของสังคม ต้องมีความรักความสามัคคี ต้องมีการคิดไตร่ตรองให้รอบคอบก่อนตัดสินใจประพฤติปฏิบัติสิ่งใด ต้องมีความกตัญญูรู้คุณ ดำเนินชีวิตด้วยความไม่โลภ ไม่เป็นผู้ที่มีความอิจฉาริษยา ประพฤติตนเป็นคนที่คิดดีทำดี ปฏิบัติตามหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบ และไม่ควรเล่นการพนัน แนวคิดทางด้านศาสนา คือ ต้องทำทานให้แก่ผู้ที่ยากไร้หรือลำบากกว่าตน ความตายเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นเรื่องปกติของธรรมชาติที่สิ่งมีชีวิตต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย แนวคิดทางด้านความรัก คือ ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อกัน และความรักเป็นเรื่องของจิตใจไม่สามารถบังคับใจของคนอื่นให้มารักหรือไม่รักตนเองได้

จากการศึกษาวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาพบว่า แนวคิดที่ได้จากเนื้อหาของวรรณกรรมทั้ง 20 เรื่อง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีที่มาของเนื้อหาที่มีอัตลักษณ์ไม่เหมือนกับวรรณกรรมคำฉันท์ในยุคเดิม กล่าวคือ วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคเดิมนำเค้าโครงเรื่องมาจากพุทธศาสนาหรือนิทานชาดก แต่วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีที่มาของเนื้อหาจากการสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ พุทธประวัติ ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์โดยการคิดสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ คือ วรรณกรรมเรื่องมัทนะพาธาและมนุษย์สรวยหรือไม่สรวย วรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤตคือปรียทรรติกา

วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ประพันธ์โดยกวีที่มีสถานภาพเป็นพระบรมวงศ์เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก คือ อลินจิตต์คำฉันท์และมหาชาติคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต คือ พระนลคำฉันท์

วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยข้าราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก คือ ภูพานคำฉันท์และพหลดาวิคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน คือ อิลราชคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ คือ วินิควานิชาคำฉันท์ และมีเนื้อหาตามพุทธประวัติ คือ มารวิชัยคำฉันท์

กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่มีสถานภาพเป็นประชาชน ประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์โดยเป็นการสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ คือ เรื่องศรีสุตาคำฉันท์ และปชาวเพ็ชรคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน คือ ทารกนิทานคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ สามัคคีเภทคำฉันท์และเปสการบุตรีคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก คือ อิลลิสชาดกคำฉันท์ เวทพะชะดกคำฉันท์ และกัญฐิหาริชาดกคำฉันท์ ได้รับอิทธิพลจากปกรณัม คือ สุวชาติคำฉันท์

อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบข้อสังเกตอันนำมาสู่การอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างคำฉันท์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะศึกษาในประเด็นทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ ซึ่งในแต่ละประเด็นที่ศึกษาจะมีการประยุกต์ใช้แนวคิดจากนักวิชาการต่าง ๆ ดังนี้

1.1 รูปแบบคำประพันธ์ การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างด้านรูปแบบคำประพันธ์ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีจากราชบัณฑิตยสถาน (2550, หน้า 183-184) มะเนาะ ยูเด็น และวันเนาว์ ยูเด็น (2548, หน้า 429-473) และขนบนิยมในการแต่งฉันท์ของ นพดล จันทรเพ็ญ (อ้างอิงใน วราภรณ์ บำรุงกุล, 2534, หน้า 148-149) และมะเนาะ ยูเด็น (2541, หน้า 321-326) จากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า การประพันธ์คำฉันท์แต่เดิมจะเป็นการประพันธ์โดยใช้ลักษณะคำประพันธ์ประเภทกาพย์และฉันท์ โดยมีวรรณกรรมสมัยโบราณจะใช้กาพย์ 3 ชนิด คือ กาพย์ยานี กาพย์ฉบัง และกาพย์สุรางคนางค์ ส่วนฉันท์จะใช้ 6 ชนิด คือ อินทริเชียรฉันท์ ไตรภูฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ มาลีฉันท์ สัททวิภีพิตฉันท์ และสัทธราฉันท์

จากการศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะรูปแบบคำประพันธ์ที่แตกต่างไปจากเดิม กล่าวคือ วรรณกรรมคำฉันท์แบบเดิม จะใช้ลักษณะคำประพันธ์ 2 ประเภท คือ ฉันท์และกาพย์ แต่จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมทั้ง 20 เรื่อง ที่นำมาเป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิเคราะห์ พบว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำลักษณะคำประพันธ์ประเภทอื่นมาใช้ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ กล่าวคือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ มีการใช้ร้อยแก้วและคาถา มาแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ร่วมกับฉันท์และกาพย์ กวีที่มีสถานภาพเป็นพระบรมวงศ์มีการนำกลบทมาใช้ร่วมกับฉันท์และกาพย์ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ และกวีที่มีสถานภาพเป็นประชาชน มีการใช้โคลงสี่สุภาพมาแต่งร่วมกับฉันท์และกาพย์ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์

นอกจากนี้จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า มีการนำฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครมากกว่าวรรณกรรมคำฉันท์แบบโบราณ โดยชนิดของฉันท์ที่กวีนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์แบบเดิม คือ อินทรวชิรฉันท์ ไตรภูกฉันท์ วสันตดิถีฉันท์ สัททูลวิกีฬิตฉันท์ สัทธราฉันท์ ส่วนชนิดของฉันท์ที่กวีนำมาใช้ในการแต่งคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครเพิ่มเติมนอกเหนือจากชนิดของฉันท์แบบเดิม คือ มาณวกฉันท์ จิตรปทาฉันท์ วิชขุมมาลาฉันท์ สาลินีฉันท์ อุปชาติฉันท์ อุเปนทรวชิรฉันท์ อุปฐิติฉันท์ อินทรวงศ์ฉันท์ ปิยงวทาฉันท์ กมลฉันท์ ภูษนคปยาตฉันท์ อธิสังฉันท์ และอารยาฉันท์ จากผลการศึกษาเรื่องรูปแบบคำประพันธ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่าฉันท์เป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะปรากฏรูปแบบฉันท์จำนวนมาก ทั้งที่เป็นฉันท์ที่ปรากฏในตำราฉันท์ของไทย ไม่ปรากฏในตำราฉันท์ของไทยอย่างอารยาฉันท์ นอกจากประเด็นเรื่องเป็นคำประพันธ์ที่ได้รับความนิยมมากแล้ว ยังแสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เรียนรู้เรื่องลักษณะคำประพันธ์ฉันท์และนำรูปแบบคำประพันธ์เหล่านั้นมาแต่งเป็นคำประพันธ์ ทำให้เกิดวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันท์เป็นจำนวนมาก ซึ่งผลการวิจัยประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับผลการศึกษาวิจัยของ ค่ายวง ศรีธวัช (2533) ที่ได้ศึกษาภาพรวมของวรรณกรรมฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษาในครั้งนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาฉันท์ลักษณะ ขนบนิยมในการแต่ง จุดมุ่งหมายการประพันธ์ ลักษณะการนำเสนอ เนื้อหาและลักษณะเด่นด้านเนื้อหา และวรรณศิลป์ ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์

พบว่า วรรณกรรมฉันทในสมัยนั้นส่วนหนึ่งยังคงมีการดำเนินตามแนวขนบนิยมที่ถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็มีบางส่วนที่มีลักษณะสร้างสรรค์ให้แตกต่างไปจากเดิม คือ ทางด้านฉันทลักษณ์จะมีการคิดค้นและดัดแปลงจนเกิดฉันทชนิดใหม่ขึ้น รักษาแบบแผนด้านการใช้คำครุ ลหุ ตามลักษณะการสะกดคำอย่างเคร่งครัด

ประเด็นเรื่องรูปแบบคำประพันธ์ที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง คือ การเลือกใช้ชนิดของฉันทตามขนบนิยมตามตำราการแต่งฉันทแบบเดิม จะมีการกำหนดชนิดของฉันทที่เหมาะสมสำหรับใช้ในการแต่งเนื้อความแต่ละประเภทไว้ ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์เรื่อง การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า กวีมีการเลือกใช้ชนิดของฉันทให้เหมาะกับเนื้อความต่างออกไปจากตำราการแต่งคำประพันธ์แบบเดิม เช่น

สัททูลวิกิพิกฉันท (เสื่อผยอง) มีลีลาที่เรียกว่า เสื่อผยอง มีทำนองเครื่องขมิ้น เอาจริงเอาจัง เหมาะกับเนื้อเรื่องที่กล่าวถึงบุคคลและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะที่เรียกว่า บทพระนามพจน์ หรืออาเศียรวาทต่าง ๆ แต่ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้สัททูลวิกิพิกฉันทมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก พิศวง ทุกข์โศก โกรธ และกลัวของตัวละครด้วย

วลันตติลฉันท (เม็ดฝน) เป็นฉันทที่มีทำนองลีลาสละสลวย เหมาะสำหรับพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือที่เป็นเค้าความพึงเย็น ๆ หู เพิ่มเติมเข้ามาเป็นส่วนประกอบ เช่น ใช้พรรณนาชมบ้านเมือง ชมธรรมชาติ และชมความงามของผู้หญิง แต่ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการใช้วลันตติลฉันทมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก พิศวง ทุกข์โศก โกรธ และกลัวของตัวละครด้วย

อินทริเชียรฉันท (สายฟ้าพระอินทร์) เป็นฉันทที่มีทำนองจังหวะสละสลวย กวีจึงเลือกใช้ฉันทชนิดนี้ในการพรรณนาสิ่งสวยงาม หรือใช้ในความความเรียบ ๆ หรือบางทีก็ใช้พรรณนาความรัก ความโศก แต่ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า มีการใช้อินทริเชียรฉันทมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์มุ่งมั่น โกรธ กลัว พิศวง และสงบของตัวละครด้วย

โตฏกฉันท (ประดักแทงโค) มีลีลากระชั้น สะบัดสะบั้ง ใช้สำหรับเค้าความที่แสดงอาการโกรธเคือง ร้อนรน หรือคึกคะนอง น่าสนุกสนาน แต่บางที่อาจใช้มาฉวยฉันทได้เช่นกัน เพราะมีลีลาคึกคะนองเช่นเดียวกัน แต่ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นอกเหนือจากนำโตฏกฉันทมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครแล้ว ยังมีการนำมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครด้วย

อิทิสัจฉันท์ (งดงาม) มีลักษณะสะบัดสะบั้ง แต่ไม่กระชั้นอย่างโตฏกฉันท์ ใช้สำหรับแก้ความน่าหวาดกลัว เอะอะตึงตัง หรือเกรี้ยวกราด เป็นที่ตระหนกตกใจ ซึ่งเนื้อความลักษณะนี้อาจใช้จิตรปทาฉันท์แทนได้ ด้วยลักษณะแบบนี้ทำให้นิยมนำอิทิสัจฉันท์มาแต่งแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร แต่จากการศึกษาพบว่า ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นอกเหนือจากนำอิทิสัจฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละครแล้ว ยังมีการนำมาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รักของตัวละครด้วย

กมลฉันท์ (ดอแก้ว) ต้นวรรคของกมลฉันท์เป็นลหุเรียงกัน 2 คำ จึงมีเสียงเบา ชิดกัน 2 พยางค์ จึงเหมาะสำหรับใช้กับแก้ความที่มีลักษณะต้นเตี้ยเล็กน้อย หรือลักษณะเศร้าโศก จะใช้บรรยายดำเนินเรื่อง หรือบอกความรู้ แต่จากการศึกษาพบว่า ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นำกมลฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์โกรธของตัวละคร

ภูษณประยาต (นาคเลื้อย) มีลักษณะสละสลวย จึงมักใช้ในเนื้อความที่แสดงความร่าเริง ตัดพ้อ บางทีใช้ในความโศกเศร้า หรือเชิงพรรณนา แต่จากการศึกษาพบว่า ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นำกมลฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์พิศวง มุ่งมั่น สงบ และโกรธของตัวละคร

อินทรวงศ์ฉันท์ (เหล้ากอพระอินทร์) มีลักษณะคล้ายอินทริเขียรฉันท์แตกต่างกัน ตรงที่วรรคหลังมีคำเพิ่มขึ้นหนึ่งพยางค์ คือ มีคำลหุก่อนคำท้ายวรรคที่สองและทำให้ท้ายวรรคมีลักษณะสะบัดสะบั้งขึ้น บรรยายความอัดอั้นตันใจ ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นำอินทรวงศ์ฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์รัก และอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละคร

สัทธาฉันท์ (หญิงที่ทรงความงาม) เป็นฉันท์ที่แต่งยากอีกชนิดหนึ่ง กวีบางท่านใช้ในการพรรณนาความงามของภูมิประเทศ บางท่านใช้การบรรยายดำเนินเรื่อง บางท่านใช้บรรยายความรู้สึกที่พลุ่งพล่าน ซึ่งจากการศึกษาพบว่า ในวรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า นำสัทธาฉันท์มาแต่งเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ทุกข์โศก และพิศวงของตัวละคร

ประเด็นเรื่องการใช้ชนิดของฉันท์ที่แตกต่างไปจากขนบนิยมในตำราการแต่งฉันท์ สอดคล้องกับการศึกษาวิจัยของ ญาดา อรุณเวช (2539) ที่ศึกษาพัฒนาการของฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์ ซึ่งมีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาพัฒนาการของฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์ ตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ 8 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในด้านรูปแบบและชนิดของฉันท์ ลักษณะของครุ ลหุ สัมผัส ตลอดจนความนิยมในการใช้ฉันท์ ซึ่งผลการศึกษาเรื่อง

การเลือกใช้ฉันทในการประพันธ์ พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยกวียุคหลังตำราฉันท์ วรรณพฤติ และมาตราพฤติ จะมีการเลือกใช้ฉันทได้ตามความพอใจ ทำให้กวีส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับฉันทแต่ละชนิดเท่าเทียมกัน ซึ่งเห็นได้จากการเฉลี่ยจำนวนบทให้แก่ฉันทแต่ละชนิดที่เลือกมาใช้ประพันธ์มีปริมาณไม่ต่างกันมาก เพื่อให้ผลงานการประพันธ์ประกอบด้วยฉันทนานาชนิดที่มีจังหวะลีลาหลากหลายแตกต่างกันไป และเพื่อให้กวีแสดงความสามารถในการประพันธ์ฉันทชนิดต่าง ๆ ได้อย่างเต็มที่

จากข้อสังเกตดังกล่าวข้างต้นสามารถอธิบายการใช้รูปแบบคำประพันธ์ในการแต่งวรรณกรรมได้ว่า กวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พัฒนาและปรับปรุงการแต่งคำฉันท์จากเดิม ทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการ เช่น การได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมต่างประเทศที่มีการแต่งบทละครเป็นร้อยแก้ว ดังนั้นการถอดคำประพันธ์จึงพยายามที่จะใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบเดิมเพื่อให้เห็นถึงลักษณะของบทละครต่างประเทศ กวีมีความสามารถในการแต่งคำประพันธ์ประเภทฉันท ซึ่งได้ชื่อว่าแต่งยากมากขึ้น มีความสามารถในการคัดสรรคำมาใช้ให้ตรงตามฉันทลักษณะของฉันทแต่ละชนิด จึงทำให้สามารถเลือกใช้ฉันทมาใช้ในการแต่งได้อย่างหลากหลายกว่าเดิม ซึ่งประเด็นนี้ทำสะท้อนให้เห็นถึงวรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าเป็นยุคทองของวรรณกรรมประเภทฉันท ดังที่ ปัญญา บริสุทธี (2534) ได้อธิบายถึงวรรณคดีประเภทฉันทไว้ว่า “ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นยุคที่เฟื่องฟูที่สุด”

1.2 เนื้อหา การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านเนื้อหา ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีจาก กุหลาบ มลลิกะมาส (2542, หน้า 162); วสันต์ รัตโนภา (2556, หน้า 1-10-11); วิพุธ โสภวงศ์ (2564, หน้า 9-17-18) จากการศึกษาวิเคราะห์พบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเนื้อหาของวรรณกรรมหลายประเภท คือ โบราณราชประเพณี สดุดี นิทาน นิทาน (ชาดก) คติคำสอน สดุดีและประวัติศาสตร์ พรรณนา ประวัติศาสตร์ พุทธประวัติ ศาสนา ตำนานและประวัติศาสตร์ จากเนื้อหาของวรรณกรรมที่มีหลากหลายประเภทเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้จึงทำให้นักวิชาการต่างให้การยอมรับว่า ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นยุครุ่งเรืองของวรรณกรรมคำฉันท์ นอกจากนี้จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีที่มาของเนื้อหาที่หลากหลายมีทั้งที่เกิดจากกวีจินตนาการและสร้างสรรค์ขึ้นมาหรือได้รับอิทธิพลจากสิ่งอื่น เช่น วรรณกรรมสันสกฤต วรรณกรรมชาดก วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมอังกฤษ พุทธประวัติ คัมภีร์พระพุทธศาสนา ซึ่งผลจากการศึกษา

วิเคราะห์ พบประเด็นนี้สอดคล้องกับคำกล่าวของ มะเนาะ ยูเด็น (2541) ที่กล่าวถึงวรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณคดีรุ่งเรืองมาก เพราะพระองค์ทรงเป็นกวีที่เป็นมหาธีรราชเจ้า ฉันท์จึงรุ่งเรืองในสมัยนี้ด้วย” สะท้อนให้ถึงความสามารถด้านการแต่งคำประพันธ์ของกวีคนไทยที่มีวิธีที่หลากหลายในการสร้างสรรค์ผลงาน เป็นโอกาสดีที่ทำให้วงการวรรณกรรมได้มีวรรณกรรมรูปแบบใหม่เกิดขึ้น ทั้งนี้การมีวรรณกรรมคำฉันท์จำนวนมาก มีเนื้อหาที่หลากหลายอาจสืบเนื่องมาจากการพัฒนาการทางการพิมพ์ที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ประชาชนสามารถเข้าถึงสื่อสิ่งพิมพ์ได้ง่ายขึ้น ทำให้สามัญชนได้มีโอกาสในการแสดงฝีมือทางการเขียนของตนเองลงในสื่อสิ่งพิมพ์ในสมัยนั้น ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ วิพุธ โสภางค์ (2564) ที่กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อวรรณกรรมไทย ว่ามี 5 ประการ คือ เหตุการณ์บ้านเมือง ภาวะผู้นำ อุปกรณ์การผลิตวรรณกรรม การศึกษาของทวยราษฎร์ และอิทธิพลจากต่างประเทศ ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคสมัยที่ถึงพร้อมไปด้วยปัจจัยดังกล่าวข้างต้นทั้ง 5 ด้าน จึงทำให้วรรณกรรมคำฉันท์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุด

1.3 วรรณศิลป์ การศึกษาวิเคราะห์การประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้านวรรณศิลป์ ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้แนวคิดและทฤษฎีของ กุหลาบ มลลิกะมาส (2555, หน้า 7-35); วรวรรณ์ ศรียาภัย (2565, หน้า 113-138); ลำอาน หิรัญบุรณะ (2522, หน้า 56-72); ชัยพร วิทูรศานต์ (อ้างอิงใน ประสิทธิ์ภาพย์กลอน. ม.ป.ป., หน้า 33-34); ดวงมน จิตรจามรงค์ (2527, หน้า 22); สุธิดรา จงสิตยวัฒนา (2549, หน้า 13-36) จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเรียบเรียงถ้อยคำเพื่อสื่อความหมายตามองค์ประกอบของวรรณศิลป์ทั้งในระดับเสียง ระดับคำ และระดับข้อความ มีความงดงามเหมาะสมทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และภาษา ดังนั้นจะเห็นได้ว่า คำประพันธ์คำฉันท์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะได้รับการยอมรับและนำไปใช้ในแบบเรียนวรรณคดี แต่สิ่งหนึ่งที่สังเกตได้ คือ ในวรรณกรรมคำฉันท์จะปรากฏคำศัพท์ภาษาบาลีสันสกฤตจำนวนมาก ทั้งนี้เพื่อให้คำเหล่านั้นสามารถนำมาวางในตำแหน่งครูลหุได้ อีกทั้งอาจมีการเปลี่ยนรูปของคำไปบ้างเพื่อแสดงให้ผู้อ่านเห็นชัดเจนว่าต้องอ่านออกเสียงอย่างไร เช่น ตัดบางส่วนของคำออกไปใช้เครื่องหมายแทนพาดกำกับเพื่อไม่ให้ออกเสียงนั้น นอกจากนี้ยังพบว่า ในวรรณกรรมบางเรื่องมีการใช้เครื่องหมายวรรคตอนเป็นจำนวนมาก เช่น จุลภาค ประจัญหน้า อัศเจรีย์ ทั้งนี้วิธีการนี้เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจถึงอารมณ์ความรู้สึกตัวละครได้ง่ายขึ้น โดยตีความหมายจากอวัจภาษา ซึ่งผลจากการศึกษาค้นคว้าสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ค่ายวง ศรีวัช (2533)

ที่ศึกษาวรรณกรรมฉันทในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ที่พบว่า วรรณกรรมฉันทที่แต่งขึ้นในสมัยนั้นมีความงดงามของถ้อยคำทั้งทางด้านเสียงและความหมาย ซึ่งเกิดมาจากการเล่นเสียง จังหวะ เล่นคำ และการใช้สำนวนโวหาร และผลการวิจัยของ ชมพูนุท เมฆเหมื่อนทอง (2540) ที่ศึกษาเรื่องอรรถดลิ่งการในบทร้อยกรองพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้รับอิทธิพลวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งจากการศึกษาพบว่า พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใช้อรรถดลิ่งการเพื่อให้ภาพความงามของธรรมชาติ และใช้ในการแสดงความหมายของสิ่งของในด้านคุณค่าและลักษณะสิ่งของ และจะเน้นการแสดงลักษณะของตัวละครในด้านความสง่างาม บุคลิกลักษณะ และสถานภาพ ในด้านภาวะจิตใจได้แสดงให้เห็นความรู้สึกและอารมณ์ของตัวละคร นอกจากนี้ยังแสดงกิริยาอาการตลอดจนพฤติกรรมเพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงบทบาทของตัวละคร ในส่วนของกลวิธีในการสร้างอรรถดลิ่งการจะใช้วิธีพรรณนาและวิธีการเปรียบเทียบ การพรรณนาจะใช้สร้างภาพตัวละครและธรรมชาติอย่างละเอียด ทั้งรูปลักษณ์ คุณลักษณะ ตลอดจนคุณประโยชน์อย่างลึกซึ้ง ในส่วนของวิธีการเปรียบเทียบ พบว่า มีการใช้ทั้งจากขนบการสร้างเปรียบเทียบทางวรรณคดีไทย และการเปรียบเทียบอันเป็นลักษณะเฉพาะของพระองค์ จากแบบแผนของสันสกฤตและประสบการณ์ส่วนพระองค์

2. ความสอดคล้องกับสมมุติฐานการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันทของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้วิจัยตั้งสมมุติฐานการวิจัยไว้ 2 ประการ คือ กวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิธีการประกอบสร้างเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ ไม่เหมือนกัน สมมุติฐานการวิจัยข้อที่ 2 คือ กวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอัตลักษณ์การแต่งฉันทที่แตกต่างกันทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์

จากสมมุติฐานข้อที่ 1 ในประเด็นที่ว่า กวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวิธีการประกอบสร้างเพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ ไม่เหมือนกัน จากการศึกษพบว่า สอดคล้องกับสมมุติฐานการวิจัยที่ได้ตั้งไว้ เนื่องจากกวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการประกอบสร้างคำประพันธ์เพื่อแสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ทางด้านรูปแบบคำประพันธ์ที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ และประชาชน มีการใช้ลักษณะคำประพันธ์คำฉันทที่แตกต่างไปจากรูปแบบเดิมแต่โบราณ คือ มีการใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยแก้ว คาถา กลบท โคลงมาแต่งร่วมกับฉันท การเลือกใช้ชนิดของฉันทเพื่อสื่อภาวะอารมณ์ของตัวละครของกวีที่มีสถานภาพทางสังคมเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ ข้าราชการ และประชาชน

ก็มีการเลือกใช้ชนิดของฉันท์ที่เหมือนและต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเลือกใช้ชนิดของฉันท์ที่ไม่ปรากฏตามตำราการแต่งฉันท์ของไทยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาของพระองค์ ในส่วนของเนื้อหาพบว่า แนวคิดที่ปรากฏในเนื้อหาของวรรณกรรมทั้งหมด เป็นแนวคิดทางสังคมและวัฒนธรรมไทย แต่หากพิจารณาถึงที่มาของเนื้อหาของวรรณกรรมทั้ง 20 เรื่อง จะพบว่ากวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการนำเนื้อหาจากแหล่งที่แตกต่างกัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์ได้เนื้อหาวรรณกรรมคำฉันท์จากการคิดสร้างสรรค์เรื่องขึ้นใหม่ ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต พระบรมวงศ์ได้เนื้อหาของวรรณกรรมมาจากวรรณกรรมชาดก และวรรณกรรมสันสกฤต ข้าราชการได้เนื้อหาจากวรรณกรรมชาดก วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมอังกฤษ พุทธประวัติ และประชาชนได้เนื้อหาของวรรณกรรมมาจาก การคิดสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ วรรณกรรมนิทาน คัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมชาดก และปกรณัม ในส่วนของการประกอบสร้างวรรณศิลป์ พบว่า กวีใช้กลวิธีการสร้างวรรณศิลป์ที่ไม่แตกต่างกันมากนัก

ในส่วนของสมมุติฐานการวิจัยข้อที่ 2 กวีร่วมสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีอัตลักษณ์การแต่งฉันท์ที่แตกต่างกันทางด้านรูปแบบ เนื้อหา และวรรณศิลป์ จากการศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่า ผลการวิจัยมีความสอดคล้องกับสมมุติฐานการวิจัยที่ตั้งไว้ เนื่องจากการศึกษาด้านรูปแบบคำประพันธ์ จะพบว่ากวีที่มีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศ์ และประชาชน มีการสร้างสรรค์รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันท์ที่แตกต่างไปจากรูปแบบเดิม และคำประพันธ์ที่กวีเลือกนำมาใช้แต่งร่วมกับฉันท์ก็แตกต่างกัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์เลือกใช้ร้อยแก้วและคาถามาแต่งร่วม นอกจากนี้ยังมีการใช้ชนิดของฉันท์ที่ไม่มีในตำราฉันท์ของไทยอีกด้วย พระบรมวงศ์นำกลบทมาแต่งร่วมกับฉันท์ ส่วนประชาชนนำโคลงสี่สุภาพมาใช้แต่งร่วมกับฉันท์ มีเพียงกวีที่มีสถานภาพเป็นข้าราชการอย่างเดียวเท่านั้นที่ยังประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ตามรูปแบบเดิม คือ ใช้เพียงฉันท์และกาพย์ในการแต่งวรรณกรรมคำฉันท์ ในส่วนอัตลักษณ์ทางด้านเนื้อหาของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีความแตกต่างกัน กล่าวคือ พระมหากษัตริย์สร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ได้ และวรรณกรรมบางเรื่อง เป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤตโดยวิธีการถอดความ ในส่วนของพระบรมวงศ์ เนื้อหาของวรรณกรรมมาจากวรรณกรรมชาดก และวรรณกรรมสันสกฤต กวีที่เป็นข้าราชการได้เนื้อหาของวรรณกรรมมาจากวรรณกรรมชาดก วรรณกรรมนิทาน วรรณกรรมอังกฤษ พุทธประวัติ ส่วนกวีที่เป็นประชาชนได้เนื้อหาของวรรณกรรมมาจาก

การสร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ วรรณกรรมนิทาน คัมภีร์พระพุทธศาสนา วรรณกรรมชาดกปกรณ์ม
ในส่วนของวรรณศิลป์ที่ใช้ในการแต่งคำประพันธ์ พบว่า กวีร่วมสมัยไม่มีอัตลักษณ์เด่นชัด

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะจากการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์
ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากผลการศึกษาวิเคราะห์เรื่องการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์ของกวี
ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสะท้อนให้เห็นถึงการประกอบสร้าง
คำฉันท์ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณคดี
และวรรณกรรม ตามแนวประวัติศาสตร์ รวมถึงนำไปใช้เป็นข้อมูลประกอบการวิเคราะห์
วรรณกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการจัดการเรียนการสอน
ในรายวิชาวรรณคดีในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานและระดับอุดมศึกษา

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การทำวิจัยครั้งต่อไปอาจนำผลการศึกษาการประกอบสร้างวรรณกรรมคำฉันท์
ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไปเปรียบเทียบกับ การประกอบสร้าง
วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคสมัยอื่น ๆ เพื่อจะได้ทำให้เห็นพัฒนาการทางด้านการแต่งคำประพันธ์
ประเภทคำฉันท์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันอย่างครอบคลุมทุกด้าน ทั้งทางด้านรูปแบบ เนื้อหา
และภาษา อันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนารูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันท์ต่อไป

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร (ผู้รวบรวม). (2501). **เทศะแพทยคำฉันท์ของนายนราภิบาล และเสภาเรื่อง
พระยาภักดีพระยาพาน**. ม.ป.ท.

กรมศิลปากร (ผู้รวบรวม). (2521). **กวีนิพนธ์บางเรื่องของชิต บุรทัต**. กรุงเทพฯ: อุดมศึกษา.

กาญจนา นาคสกุล. (2551). **ระบบเสียงภาษาไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ:

โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

กุหลาบ มลลิกะมาส. (2543). **วรรณคดีวิจารณ์** (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ:

มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

กุหลาบ มลลิกะมาส. (2555). **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพฯ:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

กุสุมา รัชมณี. (2549). **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**

(พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ธรรมสาร.

กุสุมา รัชมณี และกิตติชัย ฟินโน. (2565). ที่มาของเนื้อหาวรรณคดีไทย. ใน **ประวัติ**

วรรณคดีไทยฉบับมูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ภาค ก ความรู้เกี่ยวกับ

วรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ: มติชน.

ไกลรุ่ง อมระดิษ และสุวิธดา ประสาทพรชัย. (2554). พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว. ใน **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย**. กรุงเทพฯ: อักษรสัมพันธ์.

ขุนสุนทรภาศิต. (ม.ป.ป.). **มารวิไชยคำฉันท์**. ม.ป.ท.

คำยวง ศรีธวัช. (2533). **วรรณกรรมประเภทฉันท์ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6**.

วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

จันทร์เต็ม [นามแฝง]. (2468). **กัญจहारิชาดกคำฉันท์**. ม.ป.ท.

จำปี [นามแฝง]. (ม.ป.ป.). **สุวชาติคำฉันท์**. ม.ป.ท.

ชมพูนุท เมฆเมืองทอง. (2540). **วิเคราะห์อรรถถ้อยคำในบทละครร้อยกรอง**

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดี

สันสกฤต. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม., มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.

ชลธิรา ลัตยาวัฒนา. (2513). **การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับ**

วรรณคดีไทย. วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

- ชัยพร แสงกระจ่าง. (2516). **กรอภาษาและวรรณกรรม ประชุมบทความเชิงวิชาการ
แขนงภาษาและวรรณกรรมไทย ชุมนุมวิชาการอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย**. กรุงเทพฯ: ศรีเมือง.
- ชิต บุรทัต. (2544). **สามัคคีเภทคำฉันท์ ฉบับถอดความและอธิบายศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 3).
กรุงเทพฯ: บันทึกลายม.
- ญาดา อารุณเวช. (2539). **พัฒนาการของฉันทในวรรณกรรมคำฉันท์**. วิทยานิพนธ์ อ.ด.,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ดวงมน จิตรจำนง. (2527). **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.
- ดุสิตพร ชำนิโรตคานต์. (2545). **เสียงพยัญชนะในภาษาไทย. ใน ภาษาไทย 3 หน่วยที่ 1-6.**
(พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: แสงจันทร์.
- ธนานันท์ ตรงดี. (2535). **ความเป็นสากลของสัทอรรถลักษณะในภาษาไทยเหนือ.**
วิทยานิพนธ์ อ.ด., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). **หอมโลกวรรณศิลป์ การสร้างสรรค์สุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย.**
กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- นววรรณ พันธุเมธา. (2513). **การใช้ภาษา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- ปัญญา บริสุทธิ. (2534). **วิเคราะห์วรรณคดีไทยโดยประเภท**. กรุงเทพฯ:
มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- ประคอง นิมมานเหมินท์. (2552). **ภาษาเฉพาะกิจ ใน บรรทัดฐานภาษาไทย เล่ม 4.**
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา.
- ประสิทธิ์ กาพย์กลอน. (ม.ป.ป.). **แนวทางการศึกษาวรรณคดี: ภาษาากวี การวิจักษ์
และวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- พระครูปลัดสุวรรณ์ แสงมะโน, พระปลัดวสันต์ ชีวโร, ปัญชา ธรรมบุตร, แสงอาทิตย์ ไทยมิตร
และพระพจนันท์ กุมพล. (2563). **พระพุทธเจ้าชนะมารในปรัชา 5 กระบวนทัศน์.**
พุทธมคค์, 5(2), 51-60
- พระไตรปิฎก. (25 พฤศจิกายน 2548). **ธิดานายช่างหูก**. สืบค้นเมื่อ 30 มีนาคม 2565,
จาก <https://84000.org/tipitaka/attha/attha.php?b=25&i=23&p=7>.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2509). **ศกุนตลา มัทนะพาธา ท้าวแสนปม
ประมวลสุภาษิต พระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทร
มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพฯ: โพธิ์สามต้น

- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2553). **ปริยทรรคิกา**. ม.ป.ท.
- พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2553). **มนุษย์สรวยหรือไม่สรวย**. ม.ป.ท.
- พระยาศรีสุนทรโวหาร (2512). **อิสรราชคำฉันท์** (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพฯ: ศรุสภาลาดพร้าว.
- พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา. (2472). **มหาชาติคำฉันท์**. ม.ป.ท.
- พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นกวีพจนสุปรีชา. (2477). **อลินจิตต์คำฉันท์**. ม.ป.ท.
- พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์. (2559). **พระนลคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: วิชั่น
ฟรีเพรส.
- พิณทิพย์ ทวยเจริญ. (2547). **ภาพรวมของการศึกษาศาสตร์และภาษาศาสตร์**
(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เพียรศิริ วงศ์วิมานนท์. (2544). ความหมาย. ใน **ภาษาไทย 3**. กรุงเทพฯ: อรุณ.
- ภัสร์ธีรา ฉลองเดช. (2548). **วิเคราะห์วรรณคดีที่ปรากฏในนิทานเวตาล**
ฉบับพระนิพนธ์กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต.
วิทยานิพนธ์ กศ.ม., มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์, สงขลา.
- มะเนาะ ยูเด็น. (2541). การประพันธ์ฉันท์. ใน **ภาษาไทย 2 การประพันธ์ไทย หน่วยที่ 1-7**
(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์.
- มะเนาะ ยูเด็น และวันเนาว์ ยูเด็น. (2548). **ความรู้เกี่ยวกับร้อยกรอง**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
ศรุสภาลาดพร้าว.
- มารศรี ศุภวิไล (2528). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์คำประพันธ์ประเภทฉันท์สมัยอยุธยา**.
วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา. (2560). **นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 4 วรรณคดีไทย**
สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. นนทบุรี: มติชนปากเกร็ด.
- ยุพร แสงทักษิณ. (2562). ปรัชญาเรื่องพระนลคำฉันท์. ใน **พระนลคำฉันท์**. กรุงเทพฯ:
วิชั่น ฟรีเพรส.
- ยุพิน ธชาศรี. (2517). **วิเคราะห์วรรณกรรมคุณสุวรรณ**. วิทยานิพนธ์ กศ.ม.,
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- รัตนา นครศรี. (2524). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์อุเทนคำฉันท์ของพระยาอิศรานุภาพ (อัน)**.
วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันท์ลักษณะ**. กรุงเทพฯ:
สหมิตรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (2552). **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ฐนิยม อุบลตรา
ไวโอเลต.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2549). **สุนทรียภาพแห่งชีวิต**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก). (2459). **วินิศจานิชคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: พิศาลบรรณนิดี
- หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก). (2556). **พหุลาวีคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส.
- วรรณรินทร์ วินิจกิจเจริญ. (2547). **การใช้ภาษาเพื่อสร้างอารมณ์ขันในเพลงตลกคำเมือง:
การศึกษาตามแนววรรณศาสตร์และวัจนปฏิบัติศาสตร์**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม.,
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- วรลักษณ์ เดชะประทุมวัน. (2547). **ความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับความหมายในคำแฝง
อารมณ์ความรู้สึกภาษาไทยพน**. วิทยานิพนธ์ อ.ม., จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
กรุงเทพฯ.
- วรวรรณ ศรียาภัย. (2563). **ย่อหน้าและข้อความในภาษาไทย. เอกสารการสอนชุดวิชา
ลักษณะภาษาไทย**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วรวรรณ ศรียาภัย. (2565). **ภาษาในบริบทสังคมและวัฒนธรรมสมัยใหม่**. กรุงเทพฯ:
เค.พี.จันทร์เกษม.
- วรารณ บำรุงกุล. (2537). **ร้อยกรอง**. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ.
- वलันต์ รัตนโกดา. (2556). **ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีไทย. ใน วรรณคดีไทย หน่วยที่ 1-7
(พิมพ์ครั้งที่ 5)**. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- วันดี กรุณากร. (2542). **สุนทรียภาพในบทหนึ่งตะลุงของหนังกั้น ทองหล่อ**. วิทยานิพนธ์
กศ.ม., มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- วิพุธ โสภวงศ์. (2564). **วรรณกรรมไทย. ใน ไทยศึกษา หน่วยที่ 8-15 (พิมพ์ครั้งที่ 9)**. นนทบุรี:
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ศ.เทศะแพทย์ [นามแฝง]. (2501). **เทศะแพทย์คำฉันท์ของนายนราภิบาลและพระยาภ
พระยาพาน**. ม.ป.พ..
- ศรีไชย [นามแฝง]. (2468). **ทารกนิทานคำฉันท์**. ม.ป.พ..
- สมเกียรติ รัชมณี. (2551). **ภาษาวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สมทรง บุรุษพัฒน์. (2537). **วจนะวิเคราะห์ การวิเคราะห์ภาษาระดับข้อความ**. กรุงเทพฯ:
สหธรรมิก.

สุกัญญา ชุมภูกุล. (2558). **ไวยากรณ์ในบทละครพูดคำฉันท์เรื่องมัทนะพาธา**. วิทยานิพนธ์
ศศ.ม., มหาวิทยาลัยพะเยา, พะเยา.

สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา. (2549). **เจิมจันทร์กังสดาล ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย**
(พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพร มากแจ้ง. (2536). **กวีนิพนธ์ไทย 2**. กรุงเทพฯ: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮาส์.

สุริยา รัตนกุล. (2544). **อรรถศาสตร์เบื้องต้น**. ม.ป.พ..

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาระดับขั้นพื้นฐาน กระทรวงศึกษาธิการ. (2560). **เรียนรู้เข้าใจ
วรรณคดีไทยของชาติ**. กรุงเทพฯ: เอกพิมพ์ไท.

ลำอานค์ หิรัญบุรณะ. (2522). การเข้าถึงวรรณคดีด้วยวิธีสหศาสตร์. **วารสารมนุษยศาสตร์
ปริทรรศน์**, 56-73.

หลวงธรรมาภิมณฑ์. (2459). **วินิชาวนิชคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: พิศาลบรรณนิดี

หลวงธรรมาภิมณฑ์. (2472). **กฏาหกคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: พระจันทร์.

หลวงธรรมาภิมณฑ์. (2556). **พหลคารวิคำฉันท์**. กรุงเทพฯ: เอติสัน เพรส โปรดักส์.

อมรศรีณย์ วิสิทศิริ. (2529). **การศึกษาวีเคราะหส์สื่อโคคำฉันท์**. วิทยานิพนธ์ อ.ม.,
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

Hinton, L., Nichols, J. and Ohala, J. J. (1994). Sound symbolism. Berkeley: Press Syndicate of
the University of Cambridge.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย

ชุดที่ 1
แบบบันทึกข้อมูล

คำประพันธ์ที่แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

[illegible]

สถานภาพ.....

[illegible]

ชุดที่ 3
แบบบันทึกข้อมูล

เนื้อหาในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละครตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์.....

จากวรรณกรรมเรื่อง.....

ผู้แต่ง.....

สถานภาพ.....

เนื้อหาหลักของวรรณกรรม

☐ โบราณราชประเพณี ☐ สดุดี ☐ นิทาน

☐ นิทาน (ชาดก) ☐ คติคำสอน

☐ สดุดีและประวัติศาสตร์ ☐ พรรณนา ☐ ประวัติศาสตร์

☐ พุทธประวัติ ☐ ศาสนา

☐ ตำนานและประวัติศาสตร์

ที่มาของเนื้อหา

☐ สร้างสรรค์โครงเรื่องใหม่ ☐ อิทธิพลจากวรรณกรรมสันสกฤต

☐ อิทธิพลจากวรรณกรรมอังกฤษ

☐ อิทธิพลจากวรรณกรรมชาดก ☐ อิทธิพลจากวรรณกรรมนิทาน

☐ อิทธิพลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา ☐ อิทธิพลจากปกรณัม

☐ อิทธิพลจากพุทธประวัติ

คำประพันธ์	แนวคิด		
	ศาสนา	การดำเนินชีวิต	ความรัก

ชุดที่ 4
แบบบันทึกข้อมูล
วรรณศิลป์ทางด้านสัญลักษณ์ในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร
ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์.....

จากวรรณกรรมเรื่อง.....

ผู้แต่ง.....

สถานภาพ.....

คำประพันธ์	สัญลักษณ์การ			วรรณยุกต์
	พยางค์ชนะ		สระ	
	สำเนียงพยางค์ชนะ	สัมผัสพยางค์ชนะ		

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์.....

จากวรรณกรรมเรื่อง.....

ผู้แต่ง.....

สถานภาพ.....

[illegible]

ชุดที่ 6

วรรณศิลป์ทางด้านอรรถลักษณะในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร
ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์.....

จากวรรณกรรมเรื่อง.....

ผู้แต่ง.....

สถานภาพ.....

คำประพันธ์	อรรถลักษณะ		
	โวหาร	ภาพพจน์	รสวรรณคดี

ชุดที่ 7

วรรณศิลป์ทางด้านสัมพันธลังการในคำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์ของตัวละคร
ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

คำประพันธ์แสดงภาวะอารมณ์.....

จากวรรณกรรมเรื่อง.....

ผู้แต่ง.....

สถานภาพ.....

คำประพันธ์	สัมพันธลังการ					
	การอ้างถึง	การซ้ำ	การละ	การแทนที่	การใช้ศัพท์	การใช้คำเชื่อม

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล	นวพร คำเมือง
วัน เดือน ปี เกิด	8 พฤษภาคม 2521
สถานที่เกิด	ระยอง
วุฒิการศึกษา	พ.ศ. 2548 กศ.ม. (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2543 ศศ.บ. (ภาษาไทย), มหาวิทยาลัยบูรพา, ชลบุรี
ที่อยู่ปัจจุบัน	64/5 หมู่ที่ 2 ตำบลสำนักท้อน อำเภอบ้านฉาง จังหวัดระยอง 21130
ผลงานตีพิมพ์	นวพร คำเมือง, วรวรรณ ศรียากษ์, วรัญญา ยิ่งยงค์ดี และบุญยงค์ เกศเทศ. (2565). เสียงพยานและสระของคำแสดงภาวะอารมณ์โกรธในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วารสารสถาบันวิทยาการจัดการแห่งแปซิฟิก (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์), 8 (3), 282-297. นวพร คำเมือง, วรวรรณ ศรียากษ์, บุญยงค์ เกศเทศ และวรัญญา ยิ่งยงค์ดี. (2565). การประกอบสร้างคำฉันท์ของกวีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วารสารวิชาการสถาบันพัฒนาพระวิทยากร, 5(2), 145-162.
รางวัลที่ได้รับ	-